Cultureel mozaïek van de Nederlandse Antillen

René A. Römer et al.

bron
René A. Römer et al., *Cultureel mozaïek van de Nederlandse Antillen*. De Walburg Pers, Zutphen 1977

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/rome012cult01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

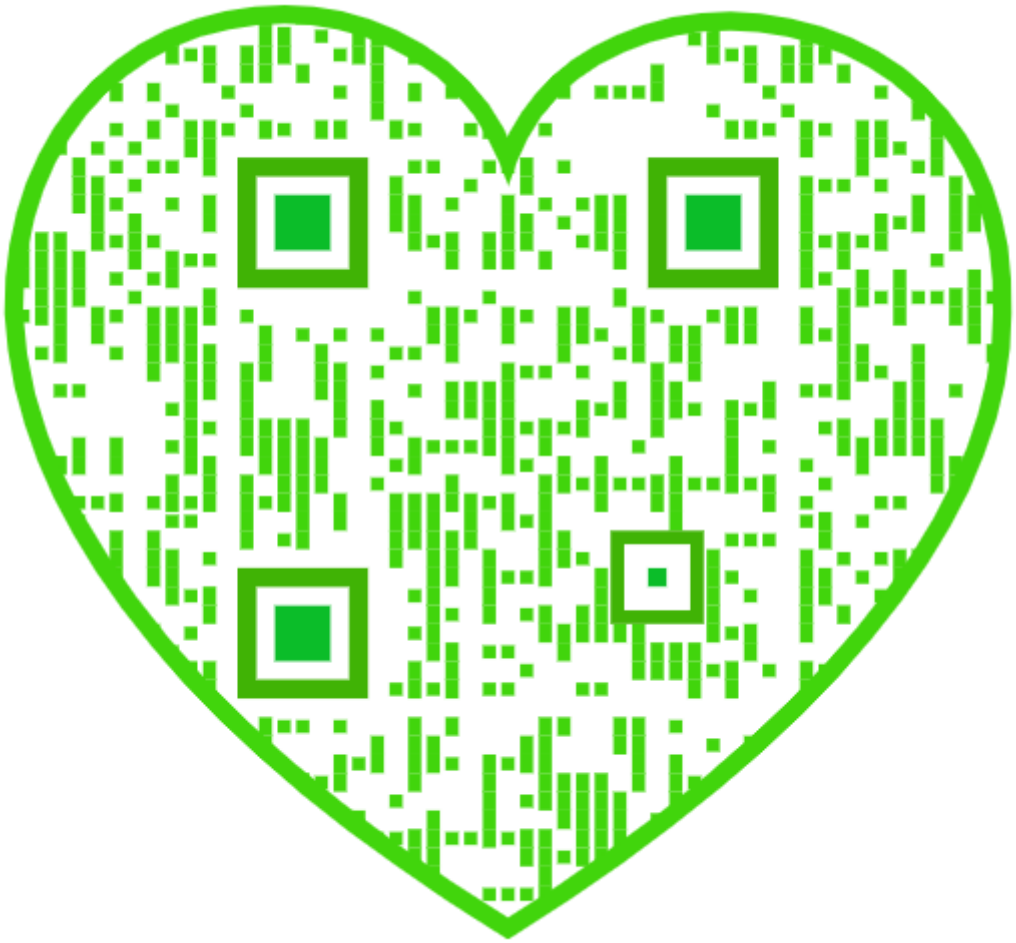

Inleiding

Het cultureel gezicht van de Nederlandse Antillen vertoont historische lijnen die terug gaan tot de zestiende en zeventiende eeuw, tot de tijd dus van de Europse kolonisatie van het Caribisch gebied.

Van belang is het dat men daarbij in het oog houdt dat deze kolonisatie, naast een politieke vooral een economische aangelegenheid is geweest. Dit geldt niet alleen voor de kolonisatie door de Engelsen, Fransen, Hollanders en Scandinaviërs, doch ook voor die van de Spanjaarden en Portugezen, aan wie men meestal geestelijke, in dit geval religieuze motieven meende te moeten toeschrijven.

Als de Spanjaarden bepaalde eilanden, zoals Curaçao, Aruba en Bonaire, tot nutteloze eilanden verklaren, dan ligt daar een economisch criterium aan ten grondslag nl. de afwezigheid van goud. Nog duidelijker kwam dit economisch motief tot uiting in het 'encomienda-systeem', dat zij invoerden, waarbij de Indianen als horigen werden toegewezen aan Spaanse meesters, die hen eerst in de goudmijnen en later op de plantages arbeid lieten verrichten.

Het is ook weer deze economische instelling geweest die, nadat de Indianen in de mijn- en landbouw massaal ten onder gegaan waren, de import van slaven uit Afrika heeft geïnspireerd.

De neger, als 'zaak', als louter produktiemiddel in de landbouw hier geintroduceerd, heeft echter zowel in sociaal als in cultureel opzicht een on-uitwisbare stempel op deze samenlevingen gedrukt. Het Caribisch gebied is hiermee geworden het woongebied van de neger buiten Afrika.

Heeft het economisch profijtbeginsel enerzijds geleid tot een goedkoop produktiesysteem op grond van onvrije arbeid, deze eenzijdige gerichtheid op de economie heeft ook anderszins het culturele leven beïnvloed. De Europese kolonisten, in dit geval wel met uitzondering van de Iberiërs, hebben zich nl. nooit bekommerd om het culturele leven. De Franse priester Labat, die in het begin van de achttiende eeuw een rondreis maakte langs de verschillende eilanden, merkte in zijn reisverslag op dat er van alles werd ingevoerd, behalve boeken. Het niveau van het onderwijs in de Engelse, Franse en Hollandse kolonies was tot ver in de 19de eeuw beneden alle peil.

Voor een juist begrip van het acculturatieproces, dat hieronder aan de orde zal worden gesteld, is het dan ook goed ons nu reeds te realiseren dat het vooral cultuuruitingen uit de 'laagvlakte' van de Europese cultuur waren die bij dit proces een rol hebben gespeeld.

De economische gerichtheid die de Europese kolonisatie kenmerkte concentreerde zich in de 17de eeuw geheel op de plantage-economie, wat resulteerde in de import van goedkope, onvrije arbeidskrachten, eerst van negerslaven uit Afrika, later van contractarbeiders uit Azië.

Voor de Nederlandse Antillen is echter alleen de Afrikaanse inbreng van belang, aangezien hier na de emancipatie (1863) geen import van contractarbeiders uit Azië heeft plaatsgevonden ter vervanging van de negers. Curaçao had, in tegenstelling tot de meeste Caribische kolonies, geen plantage-economie. Handel en scheepvaart waren hier de belangrijkste peilers van de economie. Het plantagewezen had voornamelijk betekenis voor de binnenlandse markt. Wat hier plantages werden genoemd waren in feite niet meer dan grote tuinen, die fruit, groenten en zuivelprodukten leverden. De produktie van veldgewassen beperkte zich voornamelijk tot sorghum (*maishi chikitu*) dat een belangrijk volksvoedsel was. Pogingen van gouvernements-wege om cultures als katoen, sisal en cochenille te bevorderen hadden geen succes opgeleverd.

Op St. Eustatius, en in geringere mate ook St. Maarten, waar eerst de suikerproduktie nog enige economische betekenis heeft gehad, was de agrarische bedrijvigheid aan het einde van de 18de eeuw op een dieptepunt gekomen. Bonaire leverde als van oudsher zout en verder nog houtskool en slachtvee, voornamelijk geiten. Op Aruba speelde de aloëproduktie een rol. Daarnaast leverde dit eiland, net als Bonaire, houtskool en slachtvee.

Op geen van de eilanden van de (toen nog) 'Kolonie Curaçao en Onder-horigheden' is er behoefte geweest aan de import van uitheemse arbeidskrachten, zoals dat in Suriname wel het geval was. Dit is daarom van belang voor de cultuur van deze eilanden omdat, met uitzondering van Aruba waar de negerbevolking bij de afschaffing van de slavernij slechts 12 % van de totale bevolking uitmaakte, het acculturatieproces dat zich hier heeft voorgedaan, hierdoor beperkt bleef tot een samenspel van West-Europse en West-Afrikaanse elementen.

Nu geldt dit ook voor andere samenlevingen als die van Barbados, Grenada of Haïti en St. Domingo. Ook daar was er sprake van een ontmoeting tussen de West-Europeanen en West-Afrikanen.

Wij zullen dus gedifferentieerder te werk moeten gaan en deze twee groepen nader moeten preciseren.

Wat betreft de West-Europeanen moet er dan op gewezen worden dat zij in de eerste plaats afkomstig waren uit Holland, aanvankelijk voornamelijk in dienst van de West-Indische Compagnie, later kwamen er ook particulieren. Er waren echter ook Westfalen, Denen en Zwitsers onder, getuige de geslachtsnamen van enkele oude families (Hoetink, 1958, p. 21).

Op Saba en St. Eustatius waren de Schotten en Engelsen goed vertegenwoordigd (Keur & Keur, 1960, p. 38 e.v.).

Deze Noordwest-Europeanen beleden een van de z.g. 'protestantse godsdiensten', hetzij de Gereformeerde, hetzij de Lutherse of de Anglikaanse. Op grond van lokaal gegroeide criteria voor sociale waardering was deze groep overigens te onderscheiden in hogere en lagere protestanten (Hoetink, 1958, p. 44).

Een tweede belangrijke en invloedrijke groep vormden de Sephardische Joden, die nadat in 1654 Pernambuco in Brazilië voorgoed voor de West-Indische Compagnie verloren was gegaan, zich in 1659 vestigden op Curaçao en ook op St. Eustatius. Zij waren afkomstig uit Zuid-Europa, uit Portugal en Spanje.

Vanaf het eerste begin hebben zowel Noord- als Zuid-Europese invloeden zich op deze eilanden doen gelden.

De tweede vraag waar wij ons mee bezig moeten houden is wie de West-Afrikanen waren die hier zijn aangevoerd en hebben bijgedragen tot het acculturatieproces.

Het is niet gemakkelijk vast te stellen waar de negers, die het Afrikaanse element in deze samenleving hebben aangedragen, vandaan kwamen. De aanduiding 'West-Afrika' is erg globaal en laat ons volledig in het duister omtrent hun oorsprong naar stam en landstreek.

Evenals dat het geval was met de eilanden in het Caribisch gebied, hebben de Europeanen nogal eens elkaar het bezit van de verschillende vestigingen langs de kust van West-Afrika betwist, zodat de slaven die naar het Caribisch gebied werden gebracht nu eens uit de ene, dan weer uit de andere streek afkomstig waren.

Ook de stabilisatie welke tegen het midden van de 17de eeuw in de situatie aan de westkust van Afrika optreedt, geeft geen zekerheid omtrent de oorsprong van de slaven, omdat meestal alleen de inscheephaven wordt vermeld.

Wat betreft de Nederlandse Antillen zijn de Guinea-staten, waar de West-Indische Compagnie vestigingen had, van belang. Vooral het fort St George d'Elmina, gelegen voor de kust van het huidige Ghana, heeft een belangrijke rol gespeeld in de levering van slaven aan de kolonies van de West-Indische Compagnie.

Deze onzekerheid omtrent de oorsprong van de negerbevolking behoeft echter voor zover het gaat om de cultuur van deze groepen geen onoverkomelijke problemen op te werpen. Door de autocratische, centralistische structuur van deze Guinea-staten ontwikkelden zich, ondanks de bestaande verschillen, gemeenschappelijke karakteristiekèn in de cultuur van deze

volkeren. Het is dan ook mogelijk te spreken van gemeenschappelijke culturele grondelementen in taal, godsdienst, verwantschapsrelaties, voeding, muziek en dans bij de aangevoerde negers; cultuurelementen die hebben bijgedragen tot het bontgeschakeerde mozaïek van de cultuur van de Nederlandse Antillen.

1. De cultuur in wording: het acculturatieproces

Kan men voor iedere cultuur in het huidige tijdsbestek stellen dat deze door een samensmelting van culturen is ontstaan, bij de cultuur van de Nederlandse Antillen is dat nog duidelijk waarneembaar. West-Europese en West-Afrikaanse elementen hebben elkaar wederzijds beïnvloed, zijn in elkaar vervlochten geraakt, doch zijn soms ook duidelijk nog als zodanig te onderscheiden.

Dit brengt ons op de vraag wat zich hier op het gebied van de cultuur heeft afgespeeld in de ontmoeting tussen de bevolkingsgroepen die ik hierboven schematisch heb aangegeven. Beantwoording van deze vraag veronderstelt een nadere bespreking van het acculturatieproces dat zich in de oude slavenmaatschappij heeft voorgedaan.

In alle gevallen waarbij groeperingen, die verschillen in cultuur vertonen, langdurig contact met elkaar hebben, treedt er acculturatie op. Culturele gewoonten en gebruiken, opvattingen en ideeën worden over en weer overgenomen. Van groot belang bij dit proces is de vraag of er van een hiërarchische ordening sprake is tussen deze groeperingen. In het geval van de Nederlandse Antillen nam de blanke een dominante positie in en heeft hij getracht zijn cultuur als normatief voor de samenleving uit te dragen. Het acculturatieproces in de Nederlandse Antillen moeten wij dan ook zien als een ongewilde maar onafwendbare beïnvloeding van de cultuur van West-Europa door de cultuur van de West-Afrikanen.

Ik stelde hierboven dat de blanke trachtte zijn cultuur als normatief uit te dragen. Tot op zekere hoogte was de cultuur van de blanke, door zijn dominante positie, op zich reeds in grote mate normatief. De criteria voor hoog en laag in maatschappelijk opzicht, voor mooi en lelijk, voor beschaafd en onbeschaafd waren West-Europese criteria, niet alleen voor de blanke, maar ook voor de neger. De identificatie van een prestigieus leven met de cultuur van de blanke en het prestige verlenend aspect van een conformering aan Europese normen van sociaal gedrag vormden een krachtige impuls tot overneming van Europese cultuurelementen.

Het is duidelijk dat bij een dergelijk acculturatieproces niet alle leden van de ene groep in gelijke mate in de gelegenheid zijn om in contact te

komen met leden van de andere groep. Zo zullen de huis- en ambachtsslaven veel meer kans gehad hebben met Europeanen om te gaan dan de veldslaven. Door deze hogere interactiefrequentie met de blanken waren zij meer in de gelegenheid Europese cultuurelementen over te nemen dan de tuin- of veldslaven.

Bij deze interactiefrequentie, die een belangrijke rol speelt bij het hier beschreven proces, is ook de numerieke verhouding tussen negers en blanken van belang. Op Curaçao waren er in 1764 volgens de lijst van particuliere slavenhouders in totaal 534 slaveneigenaars met 5534 slaven, waarbij 66 % van de slavenbezitiers 5 of minder slaven had. Slechts 5 slavenbezitters hadden meer dan 100 slaven (Emanuel & Emanuel, 1970, p. 1037 e.v.). Ook in de Verenigde Staten schijnt dat het geval te zijn geweest. In North Carolina b.v. had 61 % van de blanke families, die slaven bezaten, minder dan 10 slaven (Herskovits, 1958, p. 116 e.v.). Deze situatie heeft op de eilanden van de Nederlandse Antillen evenals in de Verenigde Staten tot een hoge mate van acculturatie geleid. Dit verklaart ook waarom de Staatscommissie ter voorbereiding van de afschaffing van de slavernij, die in 1853 werd ingesteld, in zijn rapport meende te moeten constateren dat de Curaçaose slaaf (d.i. de slaaf op de eilanden van Kolonie Curaçao en Onder-horigheden) veel ‘beschaafder’ was dan de Surinaamse slaaf. Met ‘beschaafd’ werd in dit verband naar alle waarschijnlijkheid bedoeld dat zijn uiterlijk gedrag meer conform de Europese gedragsnormen was (Rapport Staatscommissie, deel II).

Toch zijn ook op de eilanden van de Nederlandse Antillen afrikanismen blijven voortbestaan. Factoren die tot het behoud van het Afrikaanse cultuurgoed hebben bijgedragen zijn:

a. het contact met pas aangevoerde slaven, die het Afrikaanse cultuurgoed overbrachten;

b. de gelegenheid tot eigen vormen van recreatie als b.v. feesten met dans en zang, de volksverhalen en spelen en

c. de gelegenheid tot het beleven van de eigen religieuze tradities.

Wat betreft de verschillende vormen van recreatie: van groot belang was hierbij in hoeverre deze de blanke meesters geen last bezorgden.

De volksverhalen hadden hierdoor de grootste kans tot overleving. Niet alleen schiepen zij bij de negerbevolking zelf een klimaat van rust, doch zij werden door de blanken dikwijls ook als onderhoudende kinderverhalen beschouwd. Zo zijn de Nanzi-verhalen op Curaçao tot in de twintigste eeuw

nog levend cultuurbezit gebleven van de Curaçaose bevolking. De luidruchtigheid die de dans en zang, met ritmische begeleiding van trommen en andere instrumenten, kenmerkte, maakte dat deze dikwijls verboden werden, wat geleidelijk aan tot een verwatering van een typische Afrikaanse dansvorm als de '*tambú*' leidde. Het dansen, toentertijd aangeluid met 'baljaren', werd slechts op hoogtijdagen als zoethoudertje toegestaan, wat misschien een verklaring is voor het samenvallen van het tambú-seizoen met de Kerst- en Nieuwjaarsdagen in deze tijd.

Het acculturatieproces moet m.a.w. niet alleen gezien worden in termen van contactfrequentie tussen de minderheidsgroep en de dominante groep, maar ook in termen van mogelijkheden tot retentie van eigen cultuurgoederen in de verschillende sectoren van de cultuur door de minderheidsgroep i.c. door de neger.

Naast de dans, zang en orale literatuur, waren het verder allerlei overtuigingen en opvattingen op bet gebied van de magie en de religie die een kans hadden zich te handhaven. Tenslotte moet gewezen worden op de Afrikaanse kook- en voedingsgewoonten die, eerst beperkt tot de neger, langzaamaan ook toegang kregen tot de keuken van de blanken. Economische instituten, familie en verwantschapssystemen en politieke organisaties hadden geen kans tot overleving in de slavernij. Ook technieken van weven, smeden en houtsnijwerk gingen hier goeddeels verloren.

Ik stelde reeds hierboven dat bij acculturatie een proces optreedt van wederzijdse beïnvloeding van de daarbij betrokken culturen en dat op de Antilliaanse eilanden een ongewilde afrikanisering van de Europese cultuur zich heeft voorgedaan. Terloops noemde ik de beïnvloeding van de kooken voedingsgewoonten van de blanke, een proces waarbij het neger-keuken-personeel een rol heeft gespeeld.

Een belangrijke rol bij deze cultuuroverdracht van laag naar hoog heeft verder de '*Jaja*', de neger-kinderverzorgster, gespeeld. Zij was het die de kinderen van de blanke, die aan haar waren toevertrouwd, spelenderwijs in contact bracht met de Afrikaanse cultuur. Zij vertelde de kinderen Nanzi-verhalen, maakte hen vertrouwd met de wereld van de magie en van de 'bovennatuur', waarin '*zumbie*', '*eszè*' en andere metafysische figuren een grote rol speelden.

De gunstige voorwaarden voor acculturatie op de eilanden van de Antillen met hun relatief (d.i. Caribisch verband gezien) weinig aantal slaven heeft tot een vergaande amalgamatie geleid van de culturen van de daar aanwezige bevolkingsgroepen.

Noordwest-Europese, Latijns-Joodse en Afrikaanse cultuur-elementen resulteerden na een eeuwlang samenspel in een creoolse cultuur, met een

geheel eigen karakter, doch tevens met perifere verschijnselen die naar Europa en naar West-Afrika verwijzen.

Deze creoolse cultuur had in de eerste helft van de 19de eeuw al vaste vorm aangenomen. De catechismus in het Papiamentu, uitgegeven in 1837 door Mgr. Nieuwindt, laat zien dat deze taal sedertdien structureel niet veranderd is. De muziek van de Benedenwindse eilanden, als b.v. de Antilliaanse wals en de tumba, had in het midden van de 19de eeuw al zijn huidige vorm aangenomen. De sociale betrekkingen tussen 'hoog' en 'laag' in de samenleving waren gestandaardiseerd tot het 'herengedragspatroon' en het complementaire 'slavengedragspatroon' (Hoetink, 1958, p. 125). Volksgebruiken als b.v. bij de eerste communie werden reeds in de jaren zestig van de vorige eeuw gesignaleerd (Brada, 1976). Het komt mij dan ook voor dat het grondpatroon van de cultuur van de eilanden van de Nederlandse Antillen bij de afschaffing van de slavernij in 1863 reeds uitgekristalliseerd was.

Men kan zich afvragen of het proces dat hierboven is beschreven de christelijke godsdiensten en het onderwijs niet van invloed zijn geweest.

Wat betreft het godsdienstige aspect moet er in de eerste plaats op gewezen worden, dat de vertegenwoordigers van de West-Indische Compagnie in de praktijk zich nooit bekommerd hebben om de kerstening van de slaven. De aanwijzingen van de Heren XIX (de Raad van Bestuur van de 1e W.I.C.) dat de slaven tot de kennis van het christelijk geloof moesten worden gebracht, zijn nooit uitgevoerd. De prediking van gelijkheid voor Christus zou wel eens de sociale ongelijkheid, die de slavernij per se inhield, ondergraven kunnen hebben. Het christendom werd op de Benedenwindse eilanden gepredikt door (on)regelmatig op het eiland vertoevende R.K. geestelijken, totdat met de komst van de Nederlandse priester (later Mgr.) M. Nieuwindt in 1824 het tijdperk van de geregelde missionering begon. Op de Bovenwindse eilanden zien wij, naast de katholieke kerk vooral de Methodisten zich het lot van de slaven aantrekken, daarmee ook op dit gebied het Britse patroon volgend.

Hoewel enige invloed van het christendom op de vorming van de creoolse cultuur niet is te ontkennen, is het niet van fundamentele invloed geweest. Deze cultuur ademt in zijn uitingsvormen geen specifiek christelijke sfeer. Tekenend hiervoor is b.v. dat de religieuze leiders van de verschillende kerkgenootschappen nu nog voor de grote meerderheid niet-Antillianen zijn.

Over de rol van het onderwijs kunnen wij vrij kort zijn: deze was geheel afwezig, totdat Niewindt met behulp van de Zusters van Roosendaal, die hem in 1842 kwamen bijstaan, daadwerkelijk met het volksonderwijs begon

en toen betrof het nog voornamelijk godsdienstig onderwijs. Maar hoe het ook zij, dan zitten wij al in de 19de eeuw.

Het 'Papiamentu' op de Benedenwindse eilanden en het 'pidgin-english' van de Bovenwindse eilanden hadden zich toen al gevormd; het Nederlands was toen al niet alleen voor de neger maar ook voor een groot deel van de blanke bevolking een vreemde taal. De volksverhalen hadden zich op een Afrikaans patroon reeds lokaal verder ontwikkeld etc. etc. Het onderwijs aan het begin van de 19de eeuw verkeerde in een deplorabele situatie. Gouverneur Kikkert rapporteerde over de toestand van het onderwijs als volgt in 1817: 'Elk die maar iets te verdienen had riggte eene school op, ofschoon hij zelf niet in staat was goed te lezen en te schrijven en nauwelijks was er één die de naam van onderwijzer verdiende' (Prins, 1974, p. 9). De toestand daarvoor, in de 17de en 18de eeuw, zal niet veel beter geweest zijn. Kikkert probeerde orde te brengen in de chaos en vaardigde in 1819 (P.B. 1819, No. 28) het Provisioneel Reglement op het Schoolwezen uit, welk reglement in januari 1820 van kracht werd. De cultuuroverdracht binnen het gezin en het netwerk van verwantschapsrelaties was toen echter al van geheel andere aard dan binnen het onderwijssysteem. Het Nederlands georiënteerde onderwijssysteem werd m.a.w. op een cultureel vreemde bodem geënt. Gijsbert Gerrit van Paddenburgh die in 1816 de eerste gouvernementsschool op Curaçao opzette, merkte toen nl. al op: 'In verscheiden huisgezinnen is het Nederlands zoo bekend als het Arabisch'. De problemen die daaruit zouden voortspruiten vormen heden nog de kern van de onderwijsproblematiek in de Nederlandse Antillen nl. een volledig gescheiden lopen van de schoolse en de buitenschoolse socialisatie (Prins, 1974, p. 11).

Het onderwijs, het zij hier herhaald, heeft geen enkele rol gespeeld in het acculturatieproces, dat zich in de 17de en 18de en het begin van de 19de eeuw heeft ontwikkeld en de basis heeft gelegd voor de huidige cultuur van de eilanden. De vraag hoe deze creoolse cultuur zich verder heeft ontwikkeld en welke invloeden er op ingewerkt hebben, is niet los te behandelen van de verdere ontwikkeling van de samenleving.

2. De periode na 1863

In 1863 werd in de Nederlandse kolonies in West-Indië de slavernij afgeschaft, een gebeurtenis die een nieuwe fase inluidde in de geschiedenis van de eilanden van de Nederlandse Antillen.

Volgens het rapport van gouverneur J.D. Crol van 10 mei 1864 kwamen hierbij op deze eilanden 11.211 slaven vrij, waarvan op Curaçao 6.684,

Bonaire 758, Aruba 480, St. Eustatius 1.120, Saba 704 en St. Maarten 1.465. De totale bevolking van deze eilanden bedroeg in die tijd ongeveer 30.000 zielen.

Wat betekende echter deze vrijheid?

In feite was er slechts in juridische zin sprake van een emancipatie; sociaal en economisch kwam er voor de neger geen wijziging in de situatie. De vrije neger erfde de sociale en economische positie van de slaaf. Hij bleef afhankelijk van zijn vroegere meester. Overigens was er hier sprake van een wederzijdse afhankelijkheid, omdat ook de gewezen meester afhankelijk was van zijn vroegere slaaf. In de '*kunuku*' (de buitendistricten) op Curaçao manifesteerde deze afhankelijkheid zich in het '*paga tera*'-systeem, een vorm van 'horigheid' die reeds voor de afschaffing van de slavernij ten aanzien van de vrije neger werd toegepast. Het merendeel van de Curaçaose buitenbevolking bleef tot lang na de afschaffing van de slavernij in gehuchten op de grote plantages wonen, waar men als kleine landbouwers en als landarbeiders probeerde in zijn onderhoud te voorzien. Zij mochten daar enkele geiten, kippen en varkens houden en hadden ook het recht water te halen bij de putten, die op de plantagegronden waren. Verder was hun ook toegestaan brandhout te kappen, terwijl zij over stro en hout voor het bouwen van hun hutten mochten beschikken.

Anderzijds waren zij verplicht voor de planter te arbeiden, die voor de voorziening in arbeidskrachten geheel van hen afhankelijk was, vooral omdat hij voortdurend met liquiditeitsproblemen te kampen had. De meeste plantagehouders lieten de op hun plantages wonende negers 'herendiensten' verrichten door hen gedurende minstens 12 dagen in het jaar tegen een gering loon, te laten werken, als huur voor het gebruik van plantage-gronden. Het loon werd gedeeltelijk in natura (nl. een kan maïs per dag) en gedeeltelijk in contanten uitbetaald. Van de maïs, die de arbeider op de hem afgestane plantagegronden verbouwde, moest hij de maïsstokken voor het vee van de planter afstaan. Dit systeem, dat een volledige afhankelijkheid van de kleine landbouwer ten opzichte van de plantagehouder inhield, is nog lang blijven voortbestaan.

Van Kol, lid van de Tweede Kamer, die in 1903 de 'Noodlijdende Kolonie' Curaçao bezocht, maakte in zijn reisverslag melding van dit systeem (Kol, v., 1904, p. 303). Hij heeft daar nogal wat kritiek op geleverd, omdat hiermee de landbouwer, de kleine boer, met handen en voeten gebonden bleef aan de toch al economisch marginale plantagehouder (Kol, v., 1904), p. 308). Waarschijnlijk naar aanleiding van zijn kritiek en de suggesties die hij deed, ging het gouvernement omstreeks 1906 over tot uitbreiding van de domeingronden door aankoop van particuliere gronden, waarna ver-

kaveling en verpachting aan de kleine landbouwer plaatsvond. Vooral Jhr. de Jong van Beek en Donk, die van 1901 tot 1909 gouverneur van de kolonie is geweest, heeft zich erg ingespannen om de kleine landbouw op gang te brengen. Gebrek aan continuïteit in het beleid bij de wisseling van de wacht maakte dat de door hem ingezette pogingen op den duur toch weinig resultaat hebben opgeleverd. Op de andere eilanden heeft dit verschijnsel zich niet voorgedaan. Op Aruba en Bonaire niet omdat daar geen particuliere plantages waren; op St. Eustatius hadden de plantages bij de afschaffing van de slavernij geen enkele betekenis meer en vestigden de ex-slaven zich in en rondom het stadje Oranjestad; op St. Maarten, waar de slaven reeds in 1848, toen de slavernij in de Franse kolonies werd afgeschaft, de facto hun vrijheid gekregen hadden, vonden zij slechts in de zoutwinning en de veehouderij een geregeld bestaan. Op Saba tenslotte hadden blank en zwart tijdens de slavernij in een feodale verhouding zich met de tuinbouw beziggehouden, een situatie waarin zich ook na 1863 geen verandering heeft voorgedaan.

Ook in de stad bleef de vrije neger op Curaçao afhankelijk van de vroegere meester. De kansen tot positieverbetering waren gering. Niet alleen waren er in de gestagneerde economie niet voldoende posities beschikbaar, maar ook blokkeerde de raciale factor de weg voor de gekleurde bevolking naar de spaarzame posities.

Er ontstond een kleine onbetekenende ‘middle class’ van kleine neringdoenden en zelfstandige ambachtslieden als edelsmeden, schoenmakers, schrijnwerkers en kleermakers. Anderen probeerden hun arbeid te verhuren als metselaar, timmerman, als sjouwer in de haven of matroos op de zeilvaart. Tenslotte moeten genoemd worden de kantoorbedienden bij de particuliere handelshuizen en het gouvernement.

Het onderwijs, een mobiliteitsfactor van de eerste orde in onze moderne maatschappij, speelde toen geen rol van enige betekenis. De oude elite, voor zover zij zich dat kon permitteren, stuurde haar kinderen naar Europa of de Verenigde Staten en de rest moest zich zien te behelpen met de dikwijls gebrekkige lokale schooltjes en opleidingen. De toestand op de andere Benedenwindse eilanden gaf geen gunstiger beeld te zien, integendeel, daar had men nog minder economische bedrijvigheid en was er sprake van een praktisch statische maatschappij, waarin geboorte, sterfte en migratie de enige veranderingen waren.

Op Aruba had de gouddelving gedurende enige tijd soelaas geboden. In 1824 werd daar bij toeval goud gevonden wat leidde tot een kleine ‘gold rush’ waaraan vele maatschappijen hun geluk beproefden. Rijkdom heeft dit edele metaal het eiland echter niet gebracht. Ook de fosfaatontginning

t.o. 16

U.S.A.
EENVOUDIG OVERZICHTSKAARTJE
ATLANTISCHE OCEAAN
GOLF VAN MEXICO
BAHAMAS
CUBA
MEXICO
HAITI
DOM. REP.
PUERTO RICO
ST. MAARTEN
ST. EUSTATIUS
SABA
JAMAICA
GUATEM.
HONDURAS
NEDERLANDSE ANTILLEN
CARIBISCHE ZEE
NICARAGUA
ARUBA
CURACAO
BONAIRE
TOBAGO
TRINIDAD
GROTE OCEAAN
COLUMBIA
VENEZUELA
COSTA RICA
PANAMA

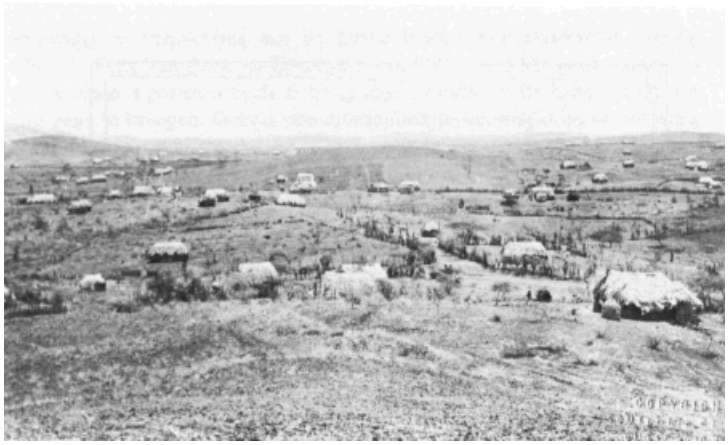

De buitenbevolking bleef in gehuchten op de grote plantages wonen.
Foto: Centraal Historisch Archief, Willemstad, N.A.
(Afbeeldingen bij Inleiding).

verdient vermelding, ofschoon de economische betekenis van deze nijverheid nogal twijfelachtig was. De bevolking sleet er in relatieve armoede zijn leven en probeerde zich te redden door te werken in de mijnen, op de aloëvelden, door visvangst, '*divi-divi*'-pluk en kleíne landbouw, waarbij een ander soort sorghum (*maishi di rabu*) dan op Curaçao werd verbouwd.

Aan het begin van de 20ste eeuw hadden noch de goud-, noch de fosfaat-mijnen nog enige economische betekenis. Op Bonaire vormde de zoutwinning de belangrijkste bron van inkomen naast de kleine landbouw en de veehouderij, vooral geiten, bestemd voor export naar Curaçao.

Volgens het Koloniaal Verslag van 1898 heerste er grote armoede onder de bevolking van Aruba, Curaçao en Bonaire. Doch de Bovenwindse eilanden stonden er niet beter voor al hadden zij minder van de droogte te lijden, wat de kleine landbouw ten goede kwam.

Geen wonder dat velen, bij gebrek aan alternatieven in het eigen land, een oplossing zochten in emigratie naar Sto. Domingo, Panama, Venezuela, St. Thomas en later naar Cuba. De samenlevingen van de eilanden van de Nederlandse Antillen waren in de tweede helft van de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw feodale maatschappijen waar sedert de afschaffing van de slavernij zich geen structurele veranderingen hadden voorgedaan.

Kan dit nu ook ten aanzien van de cultuur gezegd worden? Het antwoord hierop kan ontkennend luiden. Zowel externe als interne factoren hebben in deze hun invloed doen gelden.

Hoewel relatief sterk geïsoleerd zijn de eilanden immer contacten blijven onderhouden met de omringende landen. De Bovenwindse eilanden raakten, toen eenmaal de belangstelling van Nederlandse zijde was afgenomen, steeds meer geïntegreerd in de hen omringende Britse kolonies. Contacten over en weer met St. Kitts, Nevis, Anguila en andere eilanden leidden tot een vergaande verengelsing van deze Nederlandse kolonies.

Aruba, Bonaire en Curaçao zien wij aan de andere kant door de frequente contacten met Latijns Amerikaanse landen als Columbia, Venezuela en Sto. Domingo een latiniseringsproces ondergaan.

Mede door de aanwezigheid van ballingen uit deze landen valt aan het einde van de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw een krachtige latijnse invloed op het culturele leven op het eiland Curaçao waar te nemen. Een centrale rol heeft hierbij gespeeld de groep dichters en schrijvers rondom de uitgever-schrijver-musicus A. Bethencourt, zelf afkomstig van de Canarische eilanden.

In literaire periodieken als 'Notas y Letras' en 'Poema' verschenen hun meestal in het Spaans gescherven gedichten en prozastukken. Tot deze z.g.

'Spaanse school' in de Antilliaanse literatuur worden o.a. gerekend A.A. Wolfschoon, David Chumaceiro, Jozef Sickman Corsen, D.E. Jesurun en Dario Salas.

Naast scholen waar het Nederlands als voertaal werd gehanteerd, waren er ook (particuliere) scholen o.a. het Colegio Sto. Tomás van de fraters van Tilburg en het pensionaat Habaai van de zusters van Roosendaal waar in het Spaans onderwijs werd gegeven. De leerlingen van deze scholen waren voor een groot deel afkomstig uit de omringende republieken, waar in die tijd de ene revolutie op de andere pleegde te volgen. Het Spaans speelde in die tijd een grotere rol dan het Nederlands in de Curaçaose samenleving. Het behoeft geen betoog dat dit tot een latinisering van de cultuur heeft geleid, een latinisering waar zelfs de zich 'Hollands' voelende Curaçaose protestantse elite niet aan heeft weten te ontkomen. Een factor tenslotte die ook de latinisering in de hand werkte waren de veel voorkomende huwelijken met personen uit deze landen, meestal van jonge mannen die daar voor enige tijd naar geëmigreerd waren.

Wat betreft Aruba moet gewezen worden op de emigratie naar het nabijgelegen schiereiland Paraguaná van Arubaanse landarbeiders die als seizoenarbeiders daar voor enige tijd gingen werken.

Tot de vestiging van de Shell op Curaçao en de Lago op Aruba ademden de Benedenwindse eilanden zeer bepaald een 'latijnse' sfeer.

Toch moeten wij oppassen hier niet al te generaliserend te gaan spreken. Deze latinisering heeft zeker gegolden voor de 'upper' en 'middle class' stadsbewoners, doch veel minder voor de bewoners van de buitendistricten. Het culturele mozaïek van de Nederlandse Antillen is zich in deze periode steeds duidelijker gaan aftekenen waarbij de verschillen tussen de Bovenen Benedenwinden en tussen het handelscentrum Willemstad en de buitendistricten en de onderhorige eilanden meer vaste vorm aannamen.

3. De cultuur in verandering: het moderniseringsproces

In 1915 werd, na intensief vooroverleg met het Koloniaal Bestuur en gedegen studie van de voor- en nadelen, door de Shell definitief besloten een raffinaderij op Curaçao te vestigen. In 1925 volgde een soortgelijke beslissing t.a.v. Aruba door de Standerd Oil of New Jersey. Beide raffinaderijen zouden ruwe olie uit het meer van Maracaibo (Venezuela) via schepen aangevoerd, gaan raffineren. Het zouden later blijken beslissingen van bijzonder grote historische betekenis te zijn geweest, niet alleen vanwege de veranderingen in de economie die daarvan het gevolg zijn geweest, doch ook vanwege de sociale en culturele consequenties die zij zouden hebben voor

de eilanden van de Nederlandse Antillen. De geïsoleerde, feodale, in feite nog 19de-eeuwse samenlevingen van deze eilanden werden hierdoor opengebroken en aan een versneld moderniseringsproces onderworpen (Schoorl, 1974, p. 15 e.v.). De technisch-economische ontwikkeling naar westers model, die door de vestiging van de Shell en de Lago op gang werd gebracht, bracht nl. ook verregaande veranderingen op sociaal, politiek en cultureel gebied. Ofschoon het hier om interdependente processen gaat, zal ik mij in het onderstaande eerst bezighouden met de consequenties die de vestiging van deze bedrijven voor de sociale structuur heeft gehad, vervolgens een korte schets geven van de politieke ontwikkeling, en dan tenslotte ingaan op de culturele gevolgen van het gesignaleerde moderniseringsproces.

Wat waren de gevolgen, in de eerste plaats natuurlijk voor de Curaçaose en Arubaanse samenlevingen, maar daarnaast ook voor de andere eilandelijke samenlevingen, die meer en meer op Curaçao en Aruba georiënteerd raakten?

De dominerende positie die deze mammoetbedrijven gingen innemen in de eilandelijke economie, heeft aan deze twee eilanden het karakter van industriële samenlevingen gegeven. Economisch marginaal functionerende sectoren als landbouw, veeteelt, visserij en huisambachten werden leeggezogen door de hogere lonen en de bestaanszekerheid die de olie-industrie bood. Er vonden grote verschuivingen plaats in de beroepsstructuur van Curaçao en Aruba in eerste instantie, maar later ook in die van de andere eilanden, van waaruit een intensieve migratie ontstond naar de twee eerst genoemde toe. Vissers, kleine landbouwers, matrozen op de zeilvaart en werkers in de zoutpannen uit Bonaire, St. Maarten, St. Eustatius en Saba trokken naar Curaçao en Aruba, die belangrijke concentratiegebieden werden, niet alleen voor de Nederlandse Antillen, maar ook voor het Caribisch gebied. Immers ook van de andere eilanden van het Caribisch gebied en uit Suriname, en zelfs uit Madeira, werden er arbeiders aangetrokken voor de oliebedrijven. Op Aruba, waar deze immigranten zich in de buurt van de raffinaderij vestigden in San Nicolas en omstreken, ontstond een ‘boom-town’ die op den duur meer inwoners ging tellen dan de hoofdplaats Oranjestad. Door de geografische scheiding die, hoewel ongewild, op deze wijze tot stand kwam tussen de Arubaanse kernbevolking (Vermeulen, 1961) en de ‘niet-Arubanen’ heeft echter ook de integratie van deze groepen in de Arubaanse samenleving belemmerd. Ook op Curaçao heeft de door de Shell gevolgde politiek om de aangetrokken West-Indische arbeiders en de Portugezen (uit Madeira) in apart opgezette wooncomplexen, dikwijls aangeduid met ‘kampen’, onder te brengen dezelfde werking gehad.

De reeds van oudsher gesegmenteerde Curaçaose samenleving kreeg een

nog gecompliceerder structuur met nieuwe enclaves, terwijl op Aruba het insularisme meer reliëf kreeg door de aanwezigheid van grote groepen niet-Arubanen.

Niet alleen echter de influx van arbeiders is van belang vanwege zijn structurele consequenties, doch evenzeer de import van uitheemse krachten op het niveau van het hoger- en middenkader.

Ter vervulling van vele nieuwe leidinggevende posities, in eerste instantie bij de olie, doch later met de groei van de economie ook bij de overheid en in de particuliere sector, ging men over tot het aantrekken van gekwalificeerde Europese resp. Amerikaanse krachten. De moderne eis van een efficiënte aanpak vroeg om professionele krachten die niet door de lokale samenleving geleverd konden worden. In feite betekende dit echter de import van een nieuwe, uitheemse blanke upper-class. Dit had uiteraard verregaande consequenties voor de oude, inheemse blanke upper-class van Curaçao, die globaal te verdelen was in (sefardische) Joden en protestanten. Hebben de Joden hun positie weten te handhaven door de toegenomen activiteiten in de economische sector, de oude protestantse elite werd grotendeels uit haar bevoorrechte positie gestoten.

Structureel raakten zij geheel opgenomen in het zich uitbreidende salariaat in dienst van de overheid, de olieraffinaderijen en particuliere ondernemingen.

Concreet gezegd heb ik hier posities op het oog als Shell- en Lago-employé, ambtenaar in overheidsdienst, onderwijzer, administratief personeel bij particuliere ondernemingen als b.v. handelsmaatschappijen, banken en verzekeringsbedrijven. Van deze ‘middle-class’ posities, die snel waren toegenomen, hebben verder vooral de oude ‘middle-class’ van (blanke) lagere protestanten en mulatten geprofiteerd.

Voor deze eilanden, en door hun oriëntatie op Curaçao en Aruba ook enigszins voor de andere eilanden, heeft de economische expansie ongetwijfeld vele nieuwe kansen voor opwaartse mobiliteit geschapen.

De groep, die het minst geprofiteerd heeft van deze ontwikkeling, is het neger-proletarìaat. Ofschoon voor de groep als geheel gesproken kan worden van een collectieve materiële positieverbetering, heeft dit niet een sociale positieverbetering betekend. De door het verbeterde onderwijs geboden kansen gingen aan hem voorbij. Het onderwijs dat in de twintigste eeuw steeds meer op Europa (i.c. op Nederland) georiënteerd raakte, verwijderde zich hierdoor ook steeds meer van de lokale culturele werkelijkheid, zeker van die van de ‘lower-class’. Het zijn vooral de meer Europees gerichte ‘upper’ en ‘middle-class’ die daarom in het begin (tot de jaren vijftig) geprofiteerd hebben van de mogelijkheden die het onderwijs bood.

Ik kom hier later nog op terug als ik de invloed van het onderwijs naar Nederlands model op de culturele veranderingen zal behandelen.

Wat betreft de sociale mobiliteit vanuit de 'lower class' negroïde bevolking dient opgemerkt te worden dat slechts een klein percentage de barrière die het onderwijs vormde heeft kunnen nemen.

Toch zou het niet juist zijn de geringe sociale mobiliteit van de negroïde bevolking alleen toe te schrijven aan het onderwijs. Ook socio-raciale selectiemechanismen hebben hier een rol gespeeld. De somatische afstand tot de (blanke) inheemse en uitheemse elite maakte dat iemand met negroïde kenmerken minder gauw in aanmerking kwam voor het type 'sponsored mobility', dat deze samenleving is blijven kenmerken.

Sprekende van structurele veranderingen tengevolge van de vestiging van raffinaderijen op Curaçao en Aruba moet, vooral wat Curaçao betreft, ook melding gemaakt worden van groepen, die hoewel in termen van culturele verandering van geringe betekens, in sociaal-economisch opzicht een belangrijke rol hebben gespeeld. Ik heb hier vooral de Syriërs en Libanezen (in de volksmond aangeduid met *Arabieren*), en de askenasische Joden, afkomstig uit Oost-Europa (bekend onder de verzamelnaam *Polakken*), op het oog.

Hoewel in economisch weinig florissante omstandigheden hier aangekomen, zijn zij langzamerhand een dominerende positie in de detailhandel gaan innemen, met slechts de laatste tijd enige concurrentie van Madeirezen, die in de levensmiddelensector zich steeds meer doen gelden.

Resumerend kan men stellen dat de vestiging van olieraffinaderijen op Curaçao en Aruba naast economische ook vergaande sociale consequenties heeft gehad. Landbouw, veeteelt en visserij, die altijd een kwijnend bestaan hadden geleid, werden praktisch doodgedrukt door de zich uitdijende industrie en handel. De economische expansie veroorzaakte vervolgens migratiestromen, zowel van de Nederlandse Antilliaanse eilanden als uit de regio, Europa en de Verenigde Staten naar Curaçao en Aruba, die verschuivingen en veranderingen in de sociale structuur van deze eilanden teweeg brachten.

De op gang gebrachte dynamiek werkte echter ook door in de politieke en tenslotte in de culturele sector.

In 1865, twee jaar na de afschaffing van de slavernij, werd een nieuw Regeringsreglement voor de Kolonie Curaçao van kracht (wet van 31 mei 1865).

Dit Regeringsreglement heeft, met enige kleine wijzigingen van ondergeschikte aard, gegolden tot de Staatsregeling van 1936 en is in de structuur van de huidige Staatsregeling (1955) nog terug te vinden.

Belangrijk voor de politieke ontwikkeling is dat dit reglement de kolonie Curaçao weliswaar een Koloniale Raad toekende, doch geen stemrecht, zoals dat in Suriname wel het geval was. De gouverneur, door de koning benoemd, bestuurde als vertegenwoordiger van de koning de kolonie en was bekleed met de uitvoerende macht. Voor wettelijke regelingen diende 'de Raad van Bestuur' gehoord te worden. Van deze Raad van Bestuur, die vijf leden telde, was de gouverneur voorzitter, en de Procureur-Generaal bij het Hof van Justitie ondervoorzitter. Ook van de Koloniale Raad was de eerste aanvankelijk (tot 1901) voorzitter, en de Procureur-Generaal ondervoorzitter.

De Koloniale Raad met zijn benoemde leden, was in feite niet meer dan een pseudo-volksvertegenwoordiging met zeer beperkte wetgevende macht. Een merkwaardige inconsistentie in dit reglement was dat de eilanden buiten Curaçao wel stemrecht kenden. Deze eilanden werden bestuurd door een Gezaghebber, benoemd door de koning, en twee Landsraden, die door de stemgerechtigde ingezetenen werden gekozen. De Gezaghebber vormde samen met de Landsraden de Raad van Politie. Veel heeft dit stemrecht in de praktijk echter niet betekend; het aantal stemgerechtigden was zeer beperkt en de belangstelling voor de verkiezingen miniem. Politiek bewustzijn bij de bevolking heeft dit systeem met gekweekt, doch wel ontevredenheid bij die ingezetenen van Curaçao die zich wel in de Koloniale Raad vertegenwoordigd voelden en langs die weg herhaaldelijk met de Gouverneur in de clinch lagen. Vooral artikel 48 dat bepaalde dat iedere koloniale verordening bij Wet of Koninklijk Besluit kon worden vervallen verklaard, werd op den duur de Koloniale Raad een doorn in het oog, vooral omdat het dikwijls als stok achter de deur werd gehanteerd om beslissingen door te drukken. De kolonie Curaçao werd in feite vanuit Plein en Binnenhof bestuurd (De Gaay Fortman, 1947, p. 27).

De gewijzigde economische omstandigheden, maar vooral ook de gewijzig de opvattingen in Europa over de inrichting van het koloniaal bestuur, die zich o.a. ook in kolonies van Engeland manifesteerden, leidden in de jaren dertig tot een belangrijke wijziging van de staatsinrichting van de kolonie. In 1936 kwam nl. de Wet op de Staatsinrichting van Curaçao tot stand, doorgaans aangeduid met de Staatsregeling 1936. Het in deze Staatsregeling verankerde, zij het zeer beperkte, kiesrecht betekende een eerste aanzet tot participatie van de ingezetenen in het bestuur van de kolonie, eufemistisch toen aangeduid met Gebiedsdeel. Er kwam nl. een volksvertegenwoordiging, de Staten van Curaçao, bestaande uit 15 leden, 5 door de Gouverneur aan te wijzen en 10 door stemgerechtigde ingezetenen te kie-

zen. Dit stemrecht was echter geen algemeen kiesrecht, doch een beperkt census en capaciteitenkiesrecht, waarbij de vrouwen merkwaardigerwijs wel passief, maar geen actief kiesrecht kregen.

Hoe beperkt dit kiesrecht ook mag zijn geweest, het heeft de weg gebaand voor het onstaan van politieke partijen en de basis gelegd voor de ontwikkeling van het politiek bewustzijn. Met de eerste verkiezingen in 1937 (de regeling trad op 1 april 1937 in werking) deed het partijwezen zijn intrede in de geschiedenis van de Nederlandse Antillen. Van de vele partijen die werden opgericht, bleek alleen de Curaçaose Rooms Katholieke Partij, die haar voorbeeld zocht in de Katholieke Staatspartij in Nederland, toen levensvatbaar te zijn.

Aan deze eerste verkiezingen bleken, na samenstelling van de kiezerslijsten, slechts 2.754 personen in het hele Gebiedsdeel te kunnen deel-nemen, d.w.z. 6 % van de mannelijke bevolking (Kasteel, 1956, p. 46). De politieke strijd is dan ook niet bepaald hevig geweest en de belangstelling gering.

Alvorens deze opmerkingen over de politieke ontwikkeling, in het bijzonder die van het politiek bewustzijn, zoals dat zich manifesteerde in het partijwezen, te continueren, moet hier gewezen worden op een element, dat op basis van deze Staatsregeling werd geïntroduceerd en dat van bijzonder grote invloed zou blijken te zijn op de verdere staatkundige ontwikkeling van de Nederlandse Antillen nl. de eilandelijke vertegenwoordiging in het Statencollege. Het kiesreglement dat krachtens de Staatsregeling van 1936 tot stand kwam, kende van de 10 te kiezen statenleden er 6 toe aan het eiland Curaçao, 2 aan Aruba, 1 aan Bonaire en 1 aan de Bovenwindse eilanden. In de eilandelijke structuur van de Nederlandse Antillen is dit punt immer een factor van grote politieke importantie gebleven.

De oorlog 40-45 in Europa bracht aanvankelijk een complete stilstand in het politieke leven. De belangstelling was hiervoor te veel gevestigd op de wereldsituatie, terwijl anderzijds door de Gouverneur driftig gebruik gemaakt werd van de bevoegdheid die artikel 32 van de Staatsregeling hem toekende om in ‘dringende omstandigheden’ zelf wettelijke regelingen te treffen, die dan later door de Staten moesten worden bekrachtigd. De frustratie-gevoelens welke deze houding opriep in de Staten, gevoegd bij het gegroeide zelfbewustzijn op grond van een beleefde zelfstandigheid van het Gebiedsdeel gedurende de oorlogsjaren, deden tegen het einde van de oorlog een krachtige beweging ontstaan naar meer zelfstandigheid in de zin van meer autonomie voor de eilanden van de Nederlandse Antillen. Doch

ook de tweederangs positie, waar de Antilliaan in de ambtelijke hiërarchie en bij de Shell genoegen moest nemen, deed zijn invloed hier gelden. Het ging dus ook om de erkenning van de '*yu di tera*' (het landskind).

Naast deze interne, waren er tenslotte ook externe factoren werkzaam t.w. de radiorede van Koningin Wilhelmina van 6 december 1942 waarin een herziening van de betrekkingen tussen de kolonies en het moederland in het vooruitzicht was gesteld en de onafhankelijkheidsstrijd van Indonesië. Parallel aan en soms dwars door de autonomie-beweging heen, speelde echter ook het probleem van de bestuursdecentralisatie, in het bijzonder ten aanzien van het eiland Aruba. Het politiek toneel zou tot 1954 met de tostandkoming van het Statuut door deze twee krachten beheerst worden. Zij vormde in de periode tussen 1945 en 1955 de kern van de politieke rethoriek waar de inmiddels opgerichte volkspartijen zich van bedienden om de volksmassa politiek te mobiliseren.

De autonomiegedachte werd het eerst politiek verwoord door de in december 1944 opgerichte Democratische Partij. Een van de doelstellingen van de partij, zoals die geformuleerd waren in het partijprogramma, was het streven naar meer invloed van de bevolking op het bestuur, dat verantwoordelijk zou moeten zijn aan een in haar totaliteit gekozen Staten. In het partijblad 'Democraat' werd fel stelling genomen tegen het koloniaal bestuur, waarbij dikwijls ressentimenten tegen de Europese Nederlander (de makamba), die tot dan toe kennelijk latent waren gebleven, tot uiting kwamen. Toen deze agressieve benadering aansloeg en de Democratische Partij in de verkiezingen van november 1945 een stembusoverwinning bezorgde, spitste de strijd tussen de gematigden en de meer progressieven in de Katholieke Partij zich toe. Dit zou tenslotte resuleren in een splitsing in de Katholieke Partij en de oprichting in 1948 van de Nationale Volkspartij onder leiding van Dr. M.F. da Costa Gomez. Daarvoor al had hij in de Staten het voorstel van de Democratische Partij gesteund om niet af te wachten wat voor stappen Nederland zou nemen, doch om zelf het initiatief te nemen en een delegatie naar Nederland te sturen om de staatkundige verlangens van de eilanden daar uit te dragen. Deze commissie, die in 1946 naar Nederland reisde en de geschiedenis is ingegaan als de 'Autonomie-commissie', had in haar aan de Nederlandse regering aangeboden Petitie met bijbehorend Memorandum als belangrijkste desiderata: een volledig gekozen volksvertegenwoordiging; een College van Algemeen bestuur, belast met de uitvoerende macht; beknotting van de uitvoerende macht van de Gouverneur en decentralisatie van het bestuur.

Zoals reeds gezegd hebben deze twee thema's (autonomie en decentrali-

satie) tot het begin van de jaren 50 het politieke leven beheerst. Op Curaçao werd vooral het thema van autonomie voor de Nederlandse Antillen door de partijen bespeeld, op Aruba meer de decentralisatie-gedachte.

De in 1951 afgekondigde Eilandenregeling bracht tenslotte enige rust op het decentralisatiefront. Het streven naar autonomie voor de Nederlandse Antillen mondde uit in het Statuut van het Koninkrijk van 1954 en de Staatsregeling van 1955.

Ook deze regelingen zouden echter later blijken slechts van tijdelijke aard te zijn geweest.

De technisch-economische ontwikkeling na de vestiging van de olieraffinaderijen bracht, zagen wij, structurele veranderingen teweeg zowel op sociaal als op politiek gebied. De vraag, die nu aan de orde moet worden gesteld, is welke invloed er van deze ontwikkeling is uitgegaan op de cultuur. Het acculturatieproces dat in de 18de en 19de eeuw had geleid tot het ontstaan van een eigen creoolse cultuur, heb ik, wat de Benedenwindse eilanden betreft, in het voorgaande geanalyseerd in drie elkaar aanvullende, maar soms ook tegenwerkende processen nl. een ‘verhollandsing’, een ‘afrikanisering’ en een ‘latinisering’. Op de Bovenwinden had zich vooral de Anglo-saksische invloed van de omgeving doen gelden. Wat betreft de latinisering is expliciet gewezen op de belangrijke rol die ballingen uit Zuid-Amerika hebben gespeeld in de ontwikkeling van het Spaans tot de taal die het culturele leven beheerste.

Curaçao, Aruba en Bonaire lagen, ver van de Nederlandse invloedssfeer, ingebed in een latijns, de Bovenwindse eilanden in een Anglo-saksisch cultuurgebied.

De industrialisatie zou echter snel tot een toeneming van de belangstelling voor de eilanden vanuit het moederland leiden. Zij waren nu immers economisch, dus ook bestuurlijk interessant geworden. Het Nederlandse bedrijfsleven gaf o.a. blijk van deze belangstelling door de vestiging van dochterondernemingen, eerst op Curaçao, later ook op Aruba; het koloniaal bestuur zag zich verplicht allerlei voorzieningen te treffen om de stoot van veranderingen op te vangen. Gezondheidszorg, arbeidswetgeving, volkshuisvesting, water- en electriciteitsvoorziening vroegen nl. in toenemende mate de aandacht.

Doch een van de belangrijkste stappen, die in dit verband werden ondernomen, was toch wel de uitbouw van het onderwijs in de dertiger jaren. Het toegenomen takenpakket van de overheid, alsmede de expansie op de arbeidsmarkt, beide een uitvloeisel van een ongekend snelle economische groei, vroegen om gekwalificeerde krachten, die slechts door goed opgezet

onderwijs konden worden geleverd. Het zal weinig verwondering wekken, dat in de koloniale context ‘goed opgezet’ synoniem was met: naar Nederlands model.

Het mulo-onderwijs en later het voortgezet-onderwijs werden fantasieloze kopieën van het Nederlandse voorbeeld. Begrijpelijk in dit verband is dat, hoewel niet als zodanig bedoeld, dit onderwijs hierdoor een belangrijk instrument van Nederlandse cultuurpolitiek is geworden, dat het proces van ‘verhonandsing’ weer op gang heeft gezet. In de eerste plaats moet dan gewezen worden op de inhoud van het onderwijsprogramma, dat tot in de jaren '60 praktisch identiek was aan dat van gelijksoortige scholen in Nederland. De divergentie tussen de cultuur-overdracht binnen en buiten de school, die reeds in het begin van de 19de eeuw werd gesignaleerd, had zich niet alleen voortgezet doch was nu zelfs groter geworden.

Vervolgens bracht de gelijkstelling met zich mee dat het onderwijzend personeel moest voldoen aan de in Nederland gestelde eisen, waardoor slechts weinig inheemse onderwijskrachten voor benoeming in aanmerking kwamen. De mulo en later de middelbare scholen moesten daardoor bevolkt worden met uit Nederland aangetrokken leerkrachten. Is wat betreft de mavo thans een verschuiving ten gunste van het Antilliaanse personeel te constateren, de scholen voor voortgezet onderwijs zijn nog steeds voor 70 % op uit Nederland aan te trekken krachten aangewezen.

De laatste decennia werden Antilliaanse kinderen ingeleid in een Europees-Nederlandse wereld met als gevolg een geleidelijke vervreemding van de eigen cultuur. De latijnse oriëntatie van de Benedenwindse eilanden werd omgebogen naar een eurocentrisch denken naar Nederlands patroon. Het Spaans werd als cultuurtaal verdrongen door het Nederlands. In de literatuur komt de z.g. ‘Nederlandse school’ op: Antilliaanse schrijvers en dichters die zich bedienen van het Nederlands, omdat zij zich in tegenstelling tot de generatie daarvóór, het best in deze taal weten uit te drukken.

Illustratief in dit verband zijn ook de cijfers van de uitleen van de openbare bibliotheken op Aruba en Curaçao. Op Aruba werden in 1974 in Oranjestad aan volwassenen 37.534 romans in het Nederlands uitgeleend en slechts 6.620 in het Spaans, op Curaçao bedroegen de aantallen resp. 40.759 en 2.193. Was de Librería Bethencourt op Curaçao aan het begin van de 20ste eeuw een bekende Zuid-Amerikaanse uitgever, thans is deze boekhandel-uitgeverij verdwenen en zijn in de lokale boekhandels zelfs de werken van Zuid-Amerikaanse schrijvers van wereldniveau niet te krijgen.

Een andere factor die de verhollandsing ook heeft beïnvloed, is de levensstijl van de uit Nederland aangetrokken upper- en middle-class. Zij hebben vooral model gestaan voor de opkomende inheemse middle-class.

Tenslotte moet gewezen worden op de grote stroom van Antilliaanse jongeren die, dank zij een royaal beurzenbeleid van eilands-, lands- en rijksregering, een opleiding in Nederland hebben kunnen volgen. Dikwijls gehuwd met een Nederlandse partner hebben zij na terugkeer in eigen land de tendens om Nederland als referentiekader te nemen versterkt.

Maar niet alleen een 'verhollandsing' manifesteerde zich, doch ook een 'amerikanisering', in de eerste plaats op Aruba waar van de Lago een grote invloed is uitgegaan. Ook de andere eilanden zijn daar echter onder invloed van radio, televisie, film en pers aan onderhevig geweest.

De Europees gerichte levenswijze van de nieuwe middle-class kreeg hierdoor een opvallend Amerikaans accent dat duidelijk waarneembaar is in het uiterlijk gedrag. De verbeterde economische positie van de lagere strata bracht allerlei statussymbolen ook binnen hun bereik. De werking hiervan gaat echter verder dan men zo oppervlakkig zou denken. Auto's, t.v.-toestellen, ijskasten, kleding en wooncultuur mogen misschien uiterlijke tekens zijn van een bepaald bestedingspatroon, zij impliceren ook een veranderende waarde-oriëntering. Overspoeld door een overvloed aan nieuwe cultuurgoederen ontwikkelde de opgroeiende generatie zich tot het consumptieve type, dat kritiekloos aanvaardde wat hem werd aangeboden en het eigene ging onderwaarderen.

Met een aan vandalisme grenzende nonchalance werden architectonische monumenten uit de 18de en 19de eeuw afgebroken en vervangen door z.g. moderne gebouwen in een imitatie-Amerikaanse stijl.

Antieke meubels, die stuk voor stuk getuigden van het vakmanschap van de inmiddels verdwenen ambachtslieden, werden als oude rommel op zij gezet en door Europese import vervangen. Men ging steeds meer refereren aan vreemde normen, daartoe driftig aangespoord door de commerciële radio, televisie en pers. Het resultaat was een identiteitsverkruimeling die een compensatie zoekt in een nog grotere consumptie, wat de kwaal slechts verergert. Tegen deze achtergrond is het streven naar een eigen culturele identiteit, die zich o.a. uit een toegenomen belangstelling voor de eigen taal, muziek, dans en volksgebruiken, goed te begrijpen en ook zinvol. In het geval van de Benedenwindse eilanden speelt de eigen taal, het Papiamentu, een belangrijke rol in dit proces. In de vergaderingen van de Staten en de verschillende Eilandsraden wordt thans bijna uitsluitend de landstaal gesproken, terwijl in de literatuur het Papiamentu de belangrijkste plaats inneemt. In de muziek beleeft de 'tumba' een ware renaissance en worden er pogingen aangewend om de vroeger zo verguisde 'tambú' weer ingang te doen vinden.

De hierboven gegeven schets van het proces van culturele verandering zou niet volledig zijn indien niet op ook andere aspecten werd gewezen. Zo is uit het onderzoek van Marks (1973) gebleken dat het hebben van een eigen woning, het volgen van onderwijs en het aangaan van een monogaam huwelijk thans ook bij de lagere strata een grote rol spelen. Veel meer dan in de rest van het Caribisch gebied is op Aruba en Curaçao het huwelijk als norm voor de voortplanting gaan gelden. Van deze veranderende instelling ten aanzien van de voortplanting getuigt ook de drastische daling van het geboortecijfer die zich de laatste jaren heeft gemanifesteerd. Sedert 1965, het jaar waarin de Stichting voor Verantwoord Ouderschap zijn activiteiten begon, is het geboortecijfer gedaald van 30 naar 18 per duizend in 1975.

De door de stichting gevoerde propaganda voor gezinsplanning had echter nooit dit succes kunnen hebben indien zij niet aansloot bij een reeds aanwezige oriëntatie op moderne westerse opvattingen over huwelijk en voortplanting.

Een enkel woord over de rol van de Sticusa in de hierboven geschetste ontwikkeling is zeker op zijn plaats.

Het samenspel tussen de Sticusa en de culturele centra (eerst op Aruba en Curaçao, later ook op Bonaire en de Bovenwindse eilanden) heeft in de jaren 50 en 60 sterk onder invloed gestaan van het euro-centrisme van de culturele elite in de Nederlandse Antillen. Het behoeft geen betoog dat in deze samenwerking hierdoor een stuk Nederlandse cultuurexport schuil ging. Het verwijt dat weleens wordt gehoord, dat de Sticusa in die jaren voornamelijk een exponent van Nederlandse cultuur was, is ongetwijfeld juist, doch dit kan niet alleen op rekening van de Sticusa geschoven worden. De veranderende houding ten opzichte van de eigen culturele uitingsvormen schept thans de mogelijkheid voor een samenwerking waarin de Sticusa een zinvolle rol kan spelen door bij te dragen tot een grotere culturele bewustwording van de Nederlandse Antillen.

Doch hiermee loop ik vooruit op wat nog aan de orde moet worden gesteld nl. het toekomstperspectief.

In deze paragraaf is getracht een beeld te geven van de werking die is uitgegaan van de vestiging van olieraffinaderijen op Aruba en Curaçao op de samenlevingen van de Antilliaanse eilanden. Er trad een moderniserings-proces op dat leidde tot veranderingen op economisch, sociaal, politiek en cultureel gebied. De industriële ontwikkeling had een afbrokkeling van de agrarische sector tot gevolg terwijl de toegenomen specialisatie import van uitheemse gekwalificeerde krachten met zich meebracht, wat weer leidde tot verschuivingen in de sociale structuur.

Gezondheidszorg, arbeidswetgeving en onderwijs werden o.a. uitgebouwd om aan de eisen van de ontwikkeling tegemoet te komen. De hernieuwde belangstelling uit Nederland leidde echter ook tot een 'verhollandsing' en later de invloed van de Verenigde Staten tot een 'amerikanisering' van samenleving en cultuur. Gewezen werd vooral op de rol van het onderwijs bij de 'verhollandsing'.

De jongste ontwikkelingen geven een toegenomen belangstelling te zien voor het cultuur-eigen. Op de drempel van onafhankelijkheid zullen de Nederlandse Antillen thans hun eigen toekomst moeten formuleren: politiek, economisch, sociaal en cultureel.

4. Het recente verleden en het toekomstperspectief

Aan het einde van de vijftiger jaren kwam er een kentering in de economische bloei die de Nederlandse Antillen sedert 1920 hadden doorgemaakt. Onder druk van de internationale concurrentie moesten de olieraffinaderijen overgaan tot modernisering van de produktiemethoden wat o.a. de invoering van automatisering met zich meebracht.

Het gevolg hiervan was een drastische inkrimping van het personeelsbestand, een proces dat eufemistisch werd aangeduid met 'streamlining'.

Hadden de beide oliebedrijven gezamenlijk in 1952 nog ruim 20.000 man personeel, in 1960 was dat al gedaald tot 12.000, terwijl thans nog geen 5.000 man in deze sector werkzaam is. Hoewel bij de afvloeiing van personeel zoveel mogelijk eerst de geïmporteerde arbeidskrachten ontslagen werden, bleven de gevolgen na enige tijd ook voor het inheemse personeel niet uit.

Bijzonder zwaar deed zich het feit gevoelen, dat het accrès van de beroepsbevolking niet meer door deze en andere bedrijven kon worden geabsorbeerd. Aan de andere kant was het aanbod juist relatief groot door het hoge geboortecijfer (± 34) dat sedert de jaren dertig ongewijzigd was gebleven. De Nederlandse Antillen zagen zich voor het voldongen feit geplaatst van een groeiende werkloosheid, die sindsdien is blijven schommelen tussen de 15 à 20 % van de beroepsbevolking. Om aan de economische recessie het hoofd te bieden werden met financiële hulp van Nederland en de E.E.G. ontwikkelingsprojecten uitgevoerd.

Aangezien deze echter voornamelijk van infra-structurele aard waren en geen blijvende werkgelegenheid schiepen, brachten zij weinig veranderingen die van structurele betekenis waren. Slechts het toerisme, dat mede door financiële hulp in de hotelbouw op gang kwam, vormde een uitzondering. Op Aruba, St. Maarten en aanvankelijk ook op Curaçao maakte deze sector

een grote bloei mee. Het aandeel van het toerisme in het bruto nationaal produkt steeg van 4 % in 1957 tot ongeveer 20 % in 1973.

De vestiging van nieuwe industrieën, waar men ook zijn hoop op had gevestigd, verliep traag, ondanks allerlei 'incentives', die overigens ook door de andere eilanden in het Caribisch gebied worden aangeboden.

In deze tijd begint ook het vakbondswezen op te komen. Reeds in de dertiger jaren waren tot de vorming daarvan pogingen ondernomen door de R.K. Missie. Veel succes had men daarbij niet geboekt. De tijd was er noch in economische, noch in psychologische zin rijp voor. De arbeider had het enerzijds, in vergelijking tot vroeger, materieel redelijk goed, terwijl hij zich anderzijds nog niet had weten los te weken uit de negentiende-eeuwse paternalistische banden met de werkgever. In het midden van de jaren 50 zien we echter bij de beide oliebedrijven de door de directie gepatroneerde werknemersraden vervangen worden door vrije vakverenigingen t.w. de Petroleum Workers Federation of Curaçao (P.W.F.C.) en de Independent Oil Workers Union of Aruba (I.O.W.U.A.). Later werden er ook in de andere sectoren van het bedrijfsleven vakbonden opgericht, waarvan vooral genoemd moeten worden de algemene vakbonden de Curaçaose Federatie van Werknemers (C.F.W.) en de Federashon di Trahadonan di Aruba (F.T.A.), die op het ogenblik het grootste aantal leden tellen. Ook op Bonaire en St. Maarten deed tenslotte het vakbondswezen in de jaren zestig zijn intrede. Vakbonden, met vertegenwoordiging in de SER en vele overheidscommissies, nemen thans een belangrijke plaats in in het sociaal-economisch bestel van de Nederlandse Antillen.

Het laat zich begrijpen dat tegen de achtergrond van een economisch onbekommerd recent verleden en een opgeschroefd aspiratie-niveau de werkloosheid tot grote spanningen leidde: spanningen die tot een gewelddadige uitbarsting kwamen in de onlusten van 30 mei 1969 op het eiland Curaçao. Aanleiding hiertoe waren de vastgelopen C.A.O.-onderhandelingen tussen de C.F.W. en het bedrijf Wescar (Werkspoor Carribean). De C.F.W. vroeg en verkreeg de steun, van alle vakbonden op Curaçao in zijn strijd om betere arbeidsvoorwaarden.

Een massale demonstratie van 4.000 stakende arbeiders liep echter volledig uit de hand en ontaardde in brandstichting en plundering in het handelscentrum van Willemstad (Rapport 30 mei, 1970). Toch waren deze onlusten niet alleen economisch geïndiceerd. Ook de drang naar erkenning en naar een ware emancipatie bij de negroïde bevolkine welke categorie om historische redenen in de Nederlandse Antillen (evenals in alle Cari-

bische samenlevingen) samenvalt met de economisch kwetsbare en sociaal laagst geklasseerde groep, kwam daar duidelijk in tot uiting (Römer, 1974, p. 13).

Ik heb er reeds eerder op gewezen dat hoewel in de daarvoor liggende decennia verschuivingen waren opgetreden in de sociale stratificatie en van enige opwaartse mobiliteit van de gekleurde bevolking sprake was geweest, de sociale positie van deze groep niet was gewijzigd. In de moderne Antilliaanse samenleving vormen zij nog steeds de achterhoede van de slavenmaatschappij. Door gebrek aan 'social skills' mede tengevolge van een vreemd onderwijssysteem, hebben zij slechts weinig kunnen profiteren van de 'boom'-periode.

De economische problematiek blijkt hiermee een sociale dimensie van fundamentele aard te hebben; het gaat immers niet alleen om de werkgelegenheid doch ook om het scheppen van sociale mobiliteitskansen en het afrekenen met raciale en culturele barrières, die deze in de weg staan. Beide aspecten zijn reeds zijdelings ter sprake gebracht.

Ten aanzien van de raciale problematiek kan men in de Nederlandse Antillen spreken van een haast volmaakte inhibitie. Men waande zich in een 'Racial Democracy' (Knight, 1974, p. 84) zoals weleens (overigens ook ten onrechte), van Brazilië wordt beweerd. In werkelijkheid is er altijd sprake geweest van een subtiel racisme, dat selectief werkt bij de sociale mobiliteit.

Wat de culturele barrières betreft moet wederom gewezen worden op het onderwijs, dat structureel en inhoudelijk vanaf het kleuteronderwijs tot en met het hogere beroepsonderwijs gebaseerd is op een Nederlandse onderwijsfilosofie. Onderwijsdoelstellingen, leerstofprogrammering, niveau-bepaling en het gebruik van het Nederlands als voertaal geven nog duidelijk aan dat het onderwijs in de Nederlandse Antillen de denkbeelden van het Nederlands onderwijssysteem in zich meedraagt. Het gevolg hiervan laat zich aflezen in de resultaten van dit onderwijssysteem.

Het feit dat slechts 25 % van de leerlingen de 6de klas zonder doubleren bereikt spreekt voor zichzelf (Prins-Winkel, 1973, p. 71). Eveneens is het duidelijk dat dit de doorstroming naar het voortgezet onderwijs stagneert en daarmee de kansen op sociale mobiliteit en een herstructurering van de samenleving. In het streven naar een eigen cultureel gezicht zal dan ook het streven naar een eigen vormgeving van het onderwijs een grote rol moeten spelen.

Aan dit hele proces zal een radicale culturele heroriëntering ten grondslag moeten liggen nl. een in mindere mate gericht zijn op Europa en een grotere integratie in de eigen regio.

Met het bovenstaande is getracht enige knelpunten op economisch, sociaal en cultureel gebied te signaleren die de straks onafhankelijke Nederlandse Antillen zullen moeten oplossen.

Een punt moet nog aan de orde worden gesteld nl. de wenselijk gebleken herstructurering van de staatkundige verhoudingen: in de eerste plaats met Nederland en in de tweede plaats intern. Ik merkte reeds eerder op dat ten aanzien van het politieke leven twee stromingen te onderscheiden waren: de ene gericht op de verhouding met Nederland, die uitmondde in de aan de Nederlandse Antillen toegekende autonomie in het Statuut (1954); de andere gericht op de decentralisatie van het bestuur binnen de Nederlandse Antillen, die resulteerde in de Eilandenregeling (1951). Ik merkte daarbij op dat beide regelingen slechts een tijdelijke oplossing zouden blijken te geven.

Als nasleep van de interventie van Nederlandse mariniers in de onlusten van 30 mei 1969 ging men zich in Nederland afvragen of het Statuut toch niet bepaalde superviserende functies aan de Koninkrijksregering, doch in feite aan Nederland, toekende die blijk geven van een koloniale trek, die niet meer past in het huidig tijdsbestek.

In de Nederlandse Antillen, met name op Curaçao, waren sommigen, waaronder vertegenwoordigers van de uit de beweging van 30 mei 1969 gegroeide politieke partij Frente Obrero i Liberashon 30 di Mei, geschokt door de mogelijkheid die Nederland bezit om in te grijpen in binnenlandse aangelegenheden.

Dit wederzijds ongenoegen met de situatie lokte van beide zijden uit spraken uit over de wenselijkheid van veranderingen in de staatkundige verhoudingen met de onafhankelijkheid van de Nederlandse Antillen als uiteindelijk doel.

Na aanvankelijk in een tripartite commissie zich beziggehouden te hebben met de daarmee samenhangende problematiek, zullen Nederland en de Nederlandse Antillen, nu Suriname onafhankelijk is geworden, dit overleg op bipartite basis moeten voortzetten.

Met de onafhankelijkheid in het verschiet werd echter het probleem van de decentralisatie van het bestuur binnen de Nederlandse Antillen weer accuut. De eilandelijke samenlevingen hebben nl. nimmer een natie weten te vormen; de Nederlandse Antillen werden (en worden) bewoond door Arubanen, Curaçaoenaars, Sabanen etc. en een nationale identiteit heeft men niet weten op te bouwen. In feite heeft men hier te maken met een plurale samenleving waarin zich, ondanks de onderlinge afhankelijkheid, duidelijk zes eilandelijke samenlevingen als aparte entiteiten onder-scheiden. Het behoeft geen betoog dat in een dergelijke situatie iedere wijzi-

Boven: ...zelfstandige ambachtslieden als schoenmakers...
Onder: De haedenindustrie was van grote economische betekenis.
Foto's: Centraal Historisch Archief, Willemstad, N.A.
(Afbeeldingen bij Inleiding)

Boven: Handel en scheepvaart vormden de belangrijkste middelen van bestaan. De Handelskade omstreeks 1880. - Onder: Het begin van de Shell, 1916. Foto's: Centraal Historisch Archief, Willemstad, N.A.
(Afbeeldingen bij Inleiding)

ging van de ‘status quo’ mogelijkheden tot conflicten in zich bergt, vooral wanneer daarbij een bestaand machtsevenwicht dreigt verloren te gaan. Het zal tenslotte weinig verwondering wekken dat het in deze vooral om Aruba op Curaçao gaat. Het beeld van een federale staat, waarin op basis van een ‘one man, one vote’ principe de machtsverhoudingen zouden moeten worden geregeld, vond weinig sympathie op Aruba. Het gevolg was dat van die kant door de jonge politieke partij ‘Movimento Electoral Popular’ (M.E.P.) met Betico Croes als leider, de ‘status aparte’ gedachte werd gelanceerd. Ging het daarbij aanvankelijk om aparte staatsrechtelijke banden met Nederland, later werd volledige onafhankelijkheid van Aruba als doel gesteld. De constante ondertoon van dit thema met variaties is echter het streven om zo los mogelijk van Curaçao te komen te staan. De planmatige voorbereiding van een leefbare onafhankelijke Nederlandse Antillen is daar niet eenvoudiger door geworden. Het gaat om een uitdaging waar geen inspanning te groot voor kan zijn.

Dat het complexe karakter van de problematiek door de regering niet wordt onderschat blijkt uit de in januari 1976 ingestelde commissie, die tot opdracht heeft gekregen advies uit te brengen voor een integrale aanpak van de planning voor de straks onafhankelijke Nederlandse Antillen. Een integraal plan waarin behalve met de economische ook met de staatkundige, sociale en culturele aspecten rekening moet worden gehouden. Voorwaar de commissie heeft een gigantische taak.

R.A. Römer

Literatuur

Brada, W.	:	Amigoe di Curaçao, januari, 1976.
Emmanuel, I.S. & Emmanuel, S.A.	:	History of the Jews of the Netherlands Antilles, Cincinatti, 1970.
Gaay Fortman, B. de	:	Schets van de Politieke Geschiedenis der Nederlandse Antillen in de Twintigste Eeuw, Den Haag, 1947.
Herskovits M.J.	:	The Myth of the Negra Past, Boston (2nd ed.), 1958.
Hoetink, H.	:	Het Patroon van de Oude Curaçaose Samenleving, Assen, 1958.
Kasteel, A.	:	De Staatkundige Ontwikkeling van de Nederlandse Antillen, Den Haag, 1956.
Keur, J.Y. & Keur, D.L.	:	Windward Children, Assen, 1960.
Knight, F.W.	:	The African Dimension in Latin-America, New York - Londen, 1974.
Kol, H. van	:	Naar de Antillen en Venezuela, Leiden, 1904.
Marks, A.F.	:	De Afro-Amerikaanse Familie in de Samenleving van Curaçao, Leiden (diss.), 1973.
Prins, F.W.	:	Latent Taaitalent, Zeist, 1974.
Prins-Winkel, A.C.	:	Kabes Duru, Assen, 1973.

Rapport der Staatscommissie, benoemd bij Koninklijk Besluit van 29 november 1853, No. 66, tot het Voorstellen van Maatregelen ten aanzien van de Slaven in de Nederlandse Koloniën, Den Haag, 1856, deel II.

Rapport van de Commissie tot Onderzoek van de Achtergronden en Oorzaken van de Onlusten welke op 30 mei 1969 op Curaçao hebben plaatsgehad, Willemstad, 1970.

Römer, R.A.	:	Naar de Voltooiing van de Emancipatie, Curaçao, 1974.
Schoorl, J.W.	:	Sociologie der Modernisering, Deventer, 1974.
Vermeulen, L.P.	:	De Bevolkingsstructuur der Nederlandse Antillen, Tijdschrift K.N.A.G., deel XXIX, 1961.

Hoofdstuk I Enkele gebruiken en gewoonten

Inleiding

De eenheid die iedere cultuur kenmerkt en die de culturele anthropologen hebben getracht weer te geven met het begríp 'cultuurpatroon', komt het duidelijkst tot uiting wanneer men tracht de cultuur in bepaalde categorieën of secties onder te verdelen. De ervaring bij het samenstellen van deze bundel over de cultuur van de Nederlandse Antillen heeft dat weer op indringende wijze bewezen.

Literatuur, muziek en dans, folklore en volksgebruiken blijken zo met elkaar vervlochten te zijn, dat zij slechts op het niveau van een analytische beschrijving zijn te scheiden. De werkelijkheid geeft steeds een synthetisch geheel van onderling dependente culturele expressies weer.

In het geval van de '*seú*' of '*simadan*' b.v. blijkt dat de literatuur duidelijk zijvertakkingen heeft met de folklore (i.c. het oogstfeest), de dans ('*wapa*') en de muziek. Doch ook met de '*tambú*' is dat het geval; de '*kantika di tambú*' is dikwijls ook een poëtische ontboezeming, geladen val volkshumor en kritiek op bepaalde situaties of gebeurtenissen. Het zijn 'protest songs avant la lettre'. Maar de 'kantika di tambú' is niet los te zien van de '*bail'i tambú*' (de tambúdans) die weer samenhangt met de traditionele feesten rondom Kerstmis en Nieuwjaar en uiteraard van de daarbij gebruikte muziekinstrumenten. Sommige gerechten, zoals die in het hoofdstuk over de Keuken worden behandeld, blijken tenslotte met bepaalde feestdagen verbonden te zijn. Men zal niet gauw '*ayaka*' in juni serveren.

Wanneer in dit hoofdstuk dan ook bepaalde gebruiken apart aan de orde worden gesteld dan zullen het die gebruiken en gewoonten zijn die in de hoofdstukken over de 'Literatuur', de 'Keuken' en 'Muziek en Dans' niet de aandacht hebben gehad, omdat zij in een andere context van betekenis zijn.

Voor de behandeling van de op de Antilliaanse eilanden nog voorkomende volksgebruiken is het van belang wederom te wijzen op het acculturatieproces dat zich heeft afgespeeld en vooral op de omstandigheden waaronder dit is gebeurd. De beperkingen die de nieuwe samenleving niet alleen aan de neger, maar ook aan de blanke oplegde, heeft gemaakt dat geleidelijk aan slechts die gebruiken en gewoonten die in de nieuwe situatie functioneel waren, zijn blijven voortbestaan en dan nog in aangepaste en soms geheel nieuwe vormen, die het resultaat waren van een samenspel tussen

Afrikaanse, Europese en misschien op Aruba ook Indiaanse cultuurelementen.

De volksgebruiken die hier zullen worden beschreven vormen slechts een keuze uit de vele die zijn ontstaan ter markering van belangrijke momenten in het leven of rondom de hoogtijdagen. Hierbij zullen zowel 'Creoolse' als duidelijk naar Afrika of Europa verwijzende verschijnselen worden behandeld; zij zullen blijken nu eens vooral religieus geïnspireerd te zijn, dan weer duidelijk een profane, sociale functie te hebben.

Tenslotte moet er op gewezen worden dat, wat met het moderniseringsproces tengevolge van de industrialisatie werd aangeduid, ook op het gebied van de volksgebruiken van grote invloed is geweest. Veranderende levensomstandigheden, Europeïsering via het onderwijs en gerichtheid op de 'middle-class' levensstijl hebben ertoe geleid, dat verschillende van de hier beschreven verschijnselen snel aan het verdwijnen zijn, zo niet reeds zijn verdwenen. Andere zoals b.v. de '*seu*' hebben hun oorspronkelijke functie verloren en zijn thans niet meer dan folkloristische vormen van recreatie.

De geboorte

Tot voor kort waren er verschillende voorschriften die verband hielden met de geboorte van een kind; voorschriften die zowel de bescherming van het kind als van de moeder tot doel hadden. De aanstaande moeder moest zich in acht nemen voor allerlei nadelige invloeden, zowel voor haar als voor haar kind, welke van bepaalde situaties konden uitgaan. Zij moest b.v. vermijden naar iets afstotends of abnormaals te kijken, omdat anders het gevaar bestond dat zij een gebrekkig kind ter wereld zou brengen.

Had zij ergens trek in, dan moest aan haar verlangen tegemoet worden gekomen. Het gevaar bestond anders dat zij een miskraam zou krijgen of in het gunstigste geval een kind met een moedervlek op een goed zichtbare plaats, in het Papiamentu aangeduid met '*gana di kos*' (zin ergens in).

Indien de bevalling thuis had plaats gevonden, wat steeds minder voorkomt, dan werd het pasgeboren kind door de vroedvrouw en familie gewassen en goed onderzocht. Had het kind een zichtbare bloedvat op de neus (*kaha di morto* = doodskist) dan moest het kind tegen de gewisse dood beschermd worden en kreeg het een amulet in de vorm van een zilveren sleutel om de hals gehangen (*yabi di kaha di morto* = sleutel van de doodskist).

Verder moest een pasgeboren kind tot de achtste dag beschermd worden tegen '*èszè*', een vampierachtig wezen, dat vooral belust was op het bloed van baby's. Het geloof in '*èszè*', schijnt ook in Suriname voor te

komen onder de naam ‘Azéman’ of ‘Azé’ en is van Afrikaanse oorsprong. Op de achtste dag na de geboorte werd er 's nachts gewaakt tegen ‘èszè’ die erop uit was zijn laatste kans te wagen.

De baby bleef echter, ook na de achtste dag, kwetsbaar voor ‘*oyada*’ (het boze oog) waartegen het beschermd moest worden door de kruin in te smeren met wat blauwsel.

Om het kind een lang leven te verzekeren en te zorgen dat het zijn geboorteplaats niet zou vergeten, werden zowel de navelstreng als de placenta in de nabijheid van het huis begraven; de navelstreng zo mogelijk onder de drempel van het huis. Van dit min of meer gesloten geheel van gebruiken zijn thans slechts enkele sporen overgebleven; bij de één speelt de vrees voor ‘oyada’ nog een grote rol, de andere houdt zich, hetzij uit traditie, hetzij uit een rotsvast geloof in de magische kracht van de handeling, aan het ritueel van het begraven van de navelstreng en placenta, bij weer anderen zijn het de voorzorgsmaatregelen voor de geboorte die de aandacht krijgen. Onderwijs en andere westerse invloeden hebben er in niet geringe mate toe bijgedragen, dat het geloof in de zin van deze gebruiken is verbleekt. Hetzelfde patroon heeft zich ook ten aanzien van andere gebruiken afgespeeld, zoals hieronder nog naar voren zal worden gebracht.

De eerste communie

Door het bekeringswerk van r.k. priesters, die reeds in de 18de eeuw oogluikend werden toegelaten tot dit door een protestantse groep bestuurd gebied, is meer dan 80 % van de bevolking van de Benedenwindse eilanden katholiek. Op de Bovenwindse eilanden is de bevolking anglicaan, methodist en katholiek. De eerste heilige communie, waarbij het kind voor het eerst volledig deelneemt aan de eucharistieviering, is hierdoor een belangrijke plaats gaan innemen in het leven van de meerderheid van de Antillianen. De vrij lange voorbereidingstijd die hieraan vooraf gaat geeft aan de gebeurtenissen nog extra reliëf.

Reeds in 1876 schijnt de toenmalige apostolisch vicaris aan de pastoors van de verschillende parochies geschreven te hebben om er bij de parochianen op aan te dringen de feestelijkheden bij de eerste communie toch vooral sober te houden om het religieuze karakter juist beter te laten uitkomen. Veel heeft dit niet uitgehaald en de brief heeft na honderd jaar niets aan actualiteit ingeboet. Hier hebben zich overigens Europese en zuiver ‘Creoolse’ gebruiken tot een geheel verenigd. Toch kan men stellen dat het Europese element vooral in de religieuze aspecten tot uiting komt en het ‘Creoolse’ accent in de meer sociale aspecten.

De communicanten worden voor deze plechtigheid heel deftig uitgedost: de jongens in een zwart, donkerblauw of smetteloos wit pak, met een grote witte strik op de arm; de meisjes in wit bruidstoilet. De kinderen gaan, meestal vanuit een naburige school, paarsgewijs in de stoet naar de kerk, wat o.a. geleid heeft tot de uitdrukking '*risibi na par*' (paarsgewijs te communie gaan). Vroeger werden de kinderen begeleid door een '*jaja*' of de peettante, tegenwoordig worden van school uit de ouders gevraagd het kind te begeleiden; een initiatief dat goed is aangeslagen.

Na de plechtigheid in de kerk begint het profane gedeelte van het feest thuis, waar familieleden, vrienden en kennissen zich in de loop van de dag verzamelen om de ouders geluk te wensen en te genieten van de overvloed aan eten en drinken. Op een grote tafel ('*mesa di bolo*') staat een uitgebreid assortiment aan 'cakes' en andere lekkernijen; soms wordt daar een hele kamer ('*kamber di bolo*') voor gereserveerd.

De meeste mensen moeten op zo'n dag verschillende communiefeesten afgaan, wat wordt aangeduid met '*piki punta*', waarschijnlijk vanwege het gebruik om de gasten een bordje met allerlei lekkernijen en stukjes cake toe te stoppen als zij vertrekken.

De enige merkbare verandering, in dit geval een versobering, die ten aanzien van de feestelijkheden ter gelegenheid van de eerste communie valt op te merken, is het verdwijnen van de gewoonte om op de eerste zondag na de dag van de eerste communie ('*domingu di risibimentu*') het feest te herhalen.

Het huwelijk

Na de eerste heilige communie is het huwelijk de volgende mijlpaal in het leven die tot het ontstaan van allerlei gebruiken heeft geleid. De betekenis die vooral bij de lagere sociale strata aan het huwelijk wordt gehecht, moet men bezien tegen de achtergrond van een sociaal-historisch verleden, waarin de mogelijkheid of beter het recht om te trouwen aan een bepaalde status verbonden was. Slaven mochten niet trouwen; dit recht was alleen aan de vrije ingezetenen voorbehouden. Het huwelijk als instituut verwierf hierdoor een starusaspect en de huwelijksplechtigheid het karakter van een '*rite de passage*', die met de nodige feestelijkheid moest worden gemarkeerd.

Gezien de Europese oorsprong van deze instelling wekt het geen verwondering dat de meeste gebruiken die er verband mee houden ook van Europese herkomst zijn. Bruid en bruidegom, beiden uiteraard feestelijk aangekleed, worden begeleid door niet minder feestelijk uitgedoste bruidsmeisjes en -jonkers, met enige strooiertjes. De bruid gaat meestal gekleed in

wit bruidstoilet, de bruidegom in smoking. Aan de kleding worden kosten noch moeite gespaard.

Men moet ook hier onderscheid maken tussen het profane, burgerlijk aspect, het z.g. burgerlijk huwelijk dat voor een ambtenaar van de burgerlijke stand wordt gesloten (‘*kasa na rat*’ of ‘*kasa na kranshi*’) en de kerkelijke inzegening (‘*kasa na misa*’). Vroeger was het gebruikelijk dat het burgerlijk huwelijk in de ochtend werd gesloten, terwijl de kerkelijke plechtigheid 's avonds plaatsvond, waarna de receptie volgde. Thans vindt dikwijls de huwelijksplechtigheid ten overstaan van de ambtenaar van de burgerlijke stand op een andere dag plaats dan de kerkelijke plechtigheid, die nu ook dikwijls 's morgens plaatsvindt. De gebruikelijke receptie heeft echter niets aan betekenis ingeboet. Deze kenmerkt zich door zijn opgewekte stemming en gastvrijheid, die tot uiting komt in een overvloed aan spijs en drank. Ook hier, evenals bij de eerste communie, treft men de ‘*mesa di bolo*’ aan waarop dikwijls in het midden de ‘*bolo di batrey*’ (een op een fort gelijkende cake bestaande uit verschillende lagen) prijkt. Een typisch gebruik op de Antillen is de ‘*bolo pretu*’ (de z.g. zwarte cake) waarvan de gasten een stukje mooi ingepakt als herinnering mee naar huis krijgen.

De dood

Van alle gebeurtenissen in het leven is het de dood die de meeste mysteries oproept en grote onzekerheid en droefheid wekt bij de nabestaanden. Juist het mysterieuze karakter, dat het einde van dit leven kenmerkt heeft in alle culturen aanleiding gegeven tot uitgebreide rituele handelingen van magisch-religieuze aard.

Op de eilanden van de Nederlandse Antillen hebben christelijke godsdienstige elementen zich vermengd met magico-religieuze restanten uit West-Afrika. Het Afrikaanse geloof in een leven na de dood en een dodenrijk waar men zich met zijn stamgenoten zou herenigen, heeft de neger bijzonder ontvankelijk gemaakt voor de receptie van christelijke i.c. katholieke ideeën omtrent de dood en het hiernamaals. Christelijke en Afrikaanse elementen raakten hier dus in elkaar vervlochten.

De stervende wordt meestal omringd door de naaste familieleden en buren. Hierbij wordt nauwlettend geluisterd naar diens laatste woorden of daar misschien een wens in tot uiting komt. Immers, men moet altijd aan de wens van een stervende tegemoet komen omdat diens ziel anders geen rust zal vinden en de familieleden zal blijven herinneren aan hun nalatigheid. Doch ook aan de toediening van de laatste sacramenten wordt veel aandacht gehecht voor de toekomstige zielerust van de overledene.

Als de dood is ingetreden, dan was het vroeger gebruikelijk de '*labado di morto*' te bestellen, die het lijk moest afleggen. Dit komt tegenwoordig slechts sporadisch voor, aangezien thans modern uitgeruste begrafenis-ondernemingen alles, wat met de teraardebestelling van een overledene te maken heeft, regelen; zij zorgen voor de lijkkst, prepareren het lijk voor de opbaring in de 'chapelle ardente', maken afspraken met de parochiegeestelijken voor de absoute en maken ook de grafkelder in orde. De efficiënte en zakelijke wijze waarmee dit gebeurt heeft vele oude gebruiken en vormen van wederzijds hulpbetoon in geval van overlijden doen verdwijnen. Andere hebben zich ook in de strak ingerichte rouwkamers van deze ondernemingen kunnen handhaven.

Gezien de tropische temperatuur, waardoor men een lijk maar een korte tijd goed houdt (tenzij in een vrieskamer waarvan slechts in uitzonderingsgevallen gebruik wordt gemaakt) vindt de begrafenis meestal daags na het overlijden plaats. De dode ligt dan vanaf 's morgens opgebaard in het sterfhuis of in de rouwkamer van de begrafenisonderneming. Meestal gaan de vrouwen dan 's morgens of vroeg in de namiddag de familie condoleren en blijven dan enige tijd, sommigen tot de begrafenis, bij het lijk zitten om de familie gezelschap te houden.

Een uur of twee voor de begrafenis komen de mannen, in donker pak met een zwarte das. Zij blijven, in tegenstelling tot de vrouwen die binnen zitten, na het condoleren van de familieleden buiten staan. Een begrafenis is voor velen een sociale gebeurtenis waar goede bekenden elkaar, soms na jaren, weer ontmoeten en allerlei nieuwtjes uitwisselen. Als men de overledene of een van diens familieleden maar enigszins kent, dan wordt men geacht 'acte de présence' te geven bij de begrafenis.

Het echte geweeklaag van de vrouwen, dat vroeger niet kon ontbreken, komt steeds minder voor. Bij het geweeklaag wordt de dode de groeten meegegeven voor overleden familieleden. Men verzoekt hem de anderen mee te delen hoe het met de familie gaat. De achtergrond hiervan is het (Afrikaans) geloof dat men zich na de dood bij de verwanten zal voegen. Wat nog wel voorkomt is, dat als de kist gesloten wordt, van de meest intieme familieleden de maat wordt genomen met een stuk stof of garen en aan het voeteneinde in de kist wordt gelegd, om te voorkomen dat de afgestorvene terugkomt om zijn dierbare verwanten mee te nemen naar het dodenrijk. Uit diezelfde overweging wordt ook weleens in het doodskleed een speld gestoken. Op Aruba en Bonaire komt het voor dat men ten afscheid de dode in de neus knijpt, althans diens neus met duim en wijsvinger beetpakt.

De dode wordt met het voeteneinde naar voren de rouwkamer uitge-

dragen. Op weg naar de kerk en het kerkhof werd het lijk vroeger gevolgd door stoet bestaande alleen uit mannen; de laatste jaren lopen echter nok vrouwen in de stoet mee. Hoe langer de lijkstoet, hoe respectabeler de dode.

De grote waarde die gehecht werd en nog steeds wordt aan een respectabele begrafenis heeft op Curaçao geleid tot het ontstaan van voluntaristische begrafenis associaties, in feite begrafenisfondsen, die in de '*kunuku*' worden aangeduid met '*seter*', en in de stad met sociëteit. De Curaçaoënaar die in het algemeen niet gekenmerkt wordt door de z.g. uitgestelde behoeftebevrediging en financieel weinig vooruitziet, zal zelden nalaten zijn periodieke bijdrage tot het begrafenisfonds te betalen.

Na de begrafenis, al of niet voorafgegaan door een requiem-mis, was het vroeger de gewoonte om naar het sterfhuis terug te keren teneinde zich van het stof van het kerkhof te reinigen, wat werd aangeduid met '*laba man*' (handen wassen). Ook deze gewoonte begint, nu steeds meer van de rouwkamer van begrafenisondernemingen wordt gebruik gemaakt, in onbruik te geraken. Hetzelfde geldt voor de acht-dagendienst, gedurende welke men acht dagen aaneengesloten na de begrafenis in het sterfhuis kwam om voor de zielerust van de overledene te bidden. De. achtste dag was dan de dag van de bijzondere slotceremonie. De acht-dagendienst wordt tegenwoordig steeds meer in de kerk gehouden waardoor de oorspronkelijke '*ocho dia*' (achtste dag) steeds meer verdrongen wordt.

De voortgaande verwestersing bracht ook hier een verschraling van de volksgewoonte.

San Juan

Niet alleen bij belangrijke gebeurtenissen maar ook rondom (kerkelijke) feestdagen hebben zich volksgewoonten ontwikkeld. Ik zal mij hier beperken tot de feestdag van St. Jan, 24 juni.

Op Curaçao, Aruba en Bonaire was het vroeger de gewoonte met het feest van St. Jan grote houtmijten aan te steken waarbij dan de mannen, aangemoedigd door gezang en muziek, een sprong over het vuur moesten wagen. Dit gebruik is o.a. door onbegrip bij het koloniaal bestuur, dat vreesde voor het in brand raken van de kleding der deelnemers, een stille dood gestorven. Sporadisch wordt er nu nog met St. Jan in de '*kunuku*' een vuur aangestoken.

Wat nog wel levend volksgeloof is, is de overtuiging dat men met St. Jan niet mag uitvaren om te vissen noch mag gaan zwemmen wegens het gevaar voor verdrinking. Helemaal bijgeloof is dit met omdat op de Benedenwindse

eilanden met St. Jan de noordoost-passaat op zijn hevigst kan waaien On Aruba werd op de feestdag van St. Jan een folkloristisch feest gehouden dat '*Dera Gai*' (een haan begraven) werd genoemd. Hierbij werd een gat gegraven en er een haan ingestopt, zodat alleen de kop van het dier boven de grond uitstak. De kop werd dikwijls met een kalebas afgedekt De deel nemers moesten geblinddoekt proberen de haan te doden, ook hier weer aangemoedigd door muziek en zang van de omstanders. De dames tooiden zich in het geel, de kleur van de '*kibrahacha*', die in juni bloeit, de meisjes kregen een geel strikje in het haar. Dit feest is thans geen levende folklore meer, maar de pogingen die de laatste jaren zijn aangewend door de 'Kon hunto Folkloriko Arubano' om het te doen herleven schijnen wel succes te hebben. De haan wordt nu achterwege gelaten en slechts de kalebas fungeert als mikpunt.

R.A. Römer

Literatuur

Brenneker, P.	:	Curaçaoensia, Curaçao 1961.
Marks, A.F.	:	Enkele Curaçaose geloofsels en gebruiken rond Ziekte en Dood; Oost en West, 64e jrg. 1971, jan.-febr.
Meeteren, N. van	:	Volkskunde van Curaçao, Curaçao 1947.
Pool, J. de	:	Del Curaçao que se va, Santiago de Chile, 1935.
Römer, R.A.	:	Korsow, Curaçao, 1974.

Hoofdstuk II Godsdienstige gebruiken en opvattingen

Ofschoon de meerderheid van de bevolking van de Nederlandse Antillen een Afrikaanse culturele achtergrond heeft, kennen de Nederlandse Antillen geen 'Afrikaanse' godsdienst zoals de Winti-godsdienst van Suriname, een syncretisme van Afrikaanse godsdiensten waarbij nauwelijks van christelijke invloed gesproken kan worden. Verschijnselen als de Shango cultus van Trinidad of de Voudou van Haïti of de Santaria van Cuba komen op de Nederlandse Antillen evenmin voor in de geografische vorm die men op de bovengenoemde eilanden aantreft. Maar de afwezigheid hiervan betekent niet dat er op de Nederlandse Antillen geen resten van Afrikaanse cultuur te vinden zouden zijn. Die zijn er wel. Ook de wijze waarop men zijn christelijke godsdienst beleeft, wordt getekend door de Afrikaanse culturele achtergronden van de Antilliaanse bevolking. En het behoren tot een van de christelijke kerken kan samengaan met godsdienstige overtuigingen en praktijken, die in oorsprong niet christelijk zijn.

Dit onderwerp is wat betreft de Nederlandse Antillen nog nauwelijks bestudeerd. Op andere eilanden in het Caribisch, gebied zijn deze 'afrikanismen' meer in het oog lopend en hebben daarom ook meer de aandacht getrokken van anthropologen. Op onze eilanden zijn wij nog niet veel verder dan het verzamelen van gegevens en het inventariseren van wat er allemaal leeft aan overtuigingen en gebruiken. Omdat de christelijke kerken nogal tegen deze 'bijgelovige' praktijken ageren en ook omdat de politie nog wel eens tussenbeide komt, houden de mensen die van dit soort praktijken hun beroep maken niet veel van publiciteit. Het is moeilijk om exacte gegevens te verkrijgen. Wordt er veel aan gedaan? Wie zijn de mensen die erin geloven? Heeft dit geloof een diepe invloed op het leven van de mensen? - allemaal vragen die niet precies te beantwoorden zijn. Wij weten het eigenlijk nog niet.

Een poging tot inventarisatie van het volksgeloof is het boek van Nicolaas van Meeteren: *Volkskunde van Curaçao* (Willemstad, 1947). Een meer recente verzameling hebben wij in Paul Brenneker: *Sambubu, Volkskunde van Curaçao, Aruba en Bonaire*. De eerste negen deeltjes zijn uitgekomen in de jaren 1969-1974. Het tiende en laatste deeltje is onlangs verschenen. Maar pater Brenneker zegt van zich zelf dat hij geen vakman is. Als amateur wil hij alleen maar verzamelen en noteren wat de mensen hem ver-

tellen. Interpreteren en verklaren wil hij niet. De Sambubu-boekjes laten daarom heel wat vragen onbeantwoord.

In dit artikel worden eerst de 'afrikanismen' beschreven. Daarna wordt gesproken over de christelijke godsdiensten. Aan het slot volgt een tabel van de godsdienstige samenstelling van de bevolking tijdens de volkstelling van 1972.

Brua

Er komt veel '*brua*' voor op onze eilanden. Volgens Brenneker zijn er een paar honderd '*hasidó di brua*' op Curaçao, die door mensen uit alle lagen van de bevolking worden geconsulteerd. 'Brua leeft meer in de stad en de omgeving van de stad dan op de knoek. Meer op Bandariba dan op Bandabao en meer op Bonaire en Aruba dan op Curaçao.' (Sambubu 1, p. 239).

'*Brua*' - een woord dat waarschijnlijk wel samenhangt met het Spaanse 'bruja' - is in feite een verzamelnaam voor allerlei magische praktijken die de grenzen van het natuurlijke overschrijden. Hierom komt brua enigs zins in de religieuze sfeer terecht. Wie aan depressies lijdt, tegenspoed ondervindt, onzeker is, moeilijkheden heeft in liefdeszaken -in één woord: wie zich onmachtig voelt, zal steun zoeken bij iemand die over 'bijzondere krachten' beschikt om hem uit zijn nood te verlossen. Zo iemand die er min of meer een beroep van maakt de mensen die bij hem komen te helpen, noemt men de '*hasidó di brua*' (brua-maker) of '*trahado*' (werker) of '*miradó di kos*' (helderziende) of '*kurioso*' (genezer). Het zijn zeker niet allemaal bedriegers en oplichters. Na 300 jaar kolonialisme en slavernij zijn er veel onzekere mensen in onze gemeenschap en heel wat trahadó menen het eerlijk met hun 'hulp'. De bona fide werkers zullen nooit van brua spreken.

Geluksmiddelen, die men in de vorm van watertjes en poeders ook in de winkel kan kopen, worden veel gebruikt. Amuletten worden veel gedragen. Deze amuletten hebben dikwijls de vorm van een zakje waarin wat boontjes, steentjes, een botje van een zwarte kat, kruiden of een combinatie van deze zaken worden ingenaaid. Heel dikwijls moeten deze amuletten beschermen tegen kwade invloeden. In dat geval worden ze '*kontra*' genoemd. Met zo'n kontra is men dan goed gepantserd, '*furá*' (gevoerd), tegen mogelijke kwade invloeden.

Vooral pas-geboren kinderen moeten goed beschermd worden tegen de vele kwade invloeden die hen bedreigen. Hoe gemakkelijk kan niet iemand naar het kind kijken en zo'n blik kan een ramp betekenen. Tegen het 'boze oog' (oyada) moet men het kind dan ook beschermen. Indigo

blauw is een goed afweermiddel, wanneer de kruin of het stuitje daarmee is ingewreven. Gewoon blauwsel kan ook dienen, al heeft het minder kracht. Wanneer men thuis komt na het doopsel in de kerk, zal men de baby bewieroken. Ook dat is tegen het boze oog; hoewel anderen dit gebruik willen uitleggen als een teken van eerbied voor het goddelijk leven dat het kind door zijn doopsel deelachtig is geworden.

Een zeer gevaarlijke bedreiging gaat uit van de '*Ezèh*', ook wel '*Zèh*' genaamd. Dat zijn mensen die hun vel kunnen afstropen en dan onzichtbaar zijn. Zij zijn dan in staat een mens helemaal leeg te zuigen, vooral pas-geboren kinderen. De eerste acht dagen na de geboorte wordt de baby dan ook iedere nacht zorgvuldig bewaakt. Dit geloof bestaat ook in Haïti en Jamaica en het schijnt terug te gaan op een soort heksen-geloof dat in West-Afrika voorkomt.

Ook op de Bovenwindse eilanden komt brua voor. Daar heet het '*obeah*'. De praktijken vertonen veel overeenkomsten met die van de Benedenwindse eilanden.

Steentjes die men heeft opgeraapt op een kruispunt van wegen, wierook (vooral als die in de kerk gebruikt is en dus is gezegend), water (bij voorkeur wijwater), gedroogde vogeltjes, dierenharten, zand van het kerkhof, de kaarsen die bij een lijk gebrand hebben, een zwarte kip met gekrulde veren - allerlei zaken kunnen nuttig zijn om geluk aan te brengen of ongeluk af te weren. Dit toekennen van bijzondere krachten aan het gebruikte voorwerp zelf heeft ook zijn invloed op de manier waarop medailles en scapulieren gebruikt worden. In deze wijkt het volksgeloof wel enigszins af van de officiële leer van de katholieke kerk die nooit zo'n bijzondere kracht heeft toegekend aan deze zeer geliefde devotionalia.

Genezing

Zeer nauw verwant aan de brua en dikwijls door een en dezelfde persoon in praktijk gebracht is het verschijnsel van de 'genezing', '*faithhealing*' - zoals men het op de Bovenwindse eilanden noemt. De persoon die deze praktijk beoefent, noemt men '*kuradó*' (genezer). Men consulteert de kuradó om van allerlei kwaaltjes en ziekten bevrijd te worden.

De Encyclopedie van de Nederlandse Antillen - onder het trefwoord: brua - noemt dit verschijnsel kwakzalverij. Vanuit het standpunt van de medische wetenschap zal men misschien moeten zeggen dat het een onrechtmatig uitoefenen is van een simpel soort geneeskunst. Maar men mag het zeker geen 'boerenbedrog' noemen, wat gesuggereerd wordt met de om-

schrijving ‘kwakzalverij’. In Europa kennen wij het verschijnsel ‘belezen’ en dat is niet zonder meer onzin. Het werkt voor wie er in gelooft. En de belezer - evenmin als zijn Antilliaanse collega de kuradó - is niet per se een bedrieger of een geldafperser. Op de Engelssprekende Bovenwindse eilanden spreekt men van faithhealing en dat is interessant. Men moet er in geloven. Dit geloof kan puur natuurlijk zijn: men heeft vertrouwen in de kuradó. Zo'n geloof kan echter ook een religieuze dimensie hebben: de kuradó is een door God bijzonder begenadigd mens. Faithhealing door handoplegging komt ook voor binnen de charismatische bewegingen die zich zo sterk ontwikkelen binnen de officiële christelijke kerken.

Een kuradó op Curaçao ziet zich zelf aldus:

‘Kanker zal ik niet kunnen genezen. Maar veel kwaaltjes hebben een psychische oorzaak. Bij de dokter vindt de patiënt geen baat In mij hebben ze “*konfiansa*” (vertrouwen). Ze komen psychisch tot rust en dan zullen de somatische kwalen ook wel verdwijnen. Die gave om de mensen hun konfiansa terug te geven heb ik van God ontvangen; daarom vind ik dat er gebeden moet worden, wanneer mensen bij mij genezing komen zoeken.’

Vanuit de psychologie zou men misschien mogen besluiten dat er een parallel bestaat tussen de genezende handoplegging van de charismatische beweging, het zich laten belezen, het gaan naar de kuradó. De inhoud van het geloof zal verschillen, maar het is een geloof in buiten-natuurlijke krachten, een geloof in het ingrijpen van God.

Het veelvuldig consulteren van een kuradó zou er misschien op kunnen wijzen dat het secullariseringsproces op de Nederlandse Antillen nog niet diep is doorgedrongen. Men is misschien niet erg kerks, maar wel leeft men in de overtuiging dat er een hogere macht bestaat van wie de mens afhankelijk is. God heeft het leven van de mens in handen. De mens is niet oppermachtig en zich-zelf-genoeg. En dit geloof is van essentieel belang. Staat er ook niet in het Evangelie te lezen dat Jezus in Nazareth geen wonderen ‘kon’ doen, ‘omdat men geen geloof had’?

Ik vraag aandacht voor deze parallel, niet omdat ik al dit soort gebruiken over één kam wil scheren. Ook niet omdat ik de authenticiteit van de charismatische beweging in twijfel zou willen trekken. Wèl omdat ik dit volksgeloof serieus zou willen nemen. Ik krijg soms de indruk dat te veel mensen er zich met een schouder-ophalen van af willen maken. Men lacht zo graag enigszins spottend over deze zaken. Maar dan gaat men voorbij aan wat er diep in de ziel van de bevolking leeft aan geloof in een boven-natuurlijke realiteit. Erkenning van dit geloof betekent niet dat men het nu ook eens is met de concrete vormgeving hiervan.

Zwarte magie

Wil de kuradó zijn medemens-in-nood helpen, veel wordt er ook aan '*black magic*' gedaan. Men roept rampen af over mensen en dingen. De hasidó di brua laat zich duur betalen door degenen die zulke negatieve praktijken vragen. En het werkt nog ook, als de persoon tegen wie deze brua gericht is er maar in gelooft. De angst zal deze mens het leven verzuren.

Zwarte kunst is zeker niet christelijk van oorsprong. Het verraadt een mentaliteit waarin wraakzucht sterk aanwezig is. Zulke praktijken gaan in tegen de grondhouding van het christendom. En moeten wij misschien zelfs niet zeggen dat het een caricatuur is van de oorspronkelijke Afrikaanse godsdienst? - zoals een persoon uit Guyana mij eens heeft verteld. De huidige obeah-praktijken (brua) zijn bijna uitsluitend negatief (zwarte kunst). Maar dat waren zij in Afrika oorspronkelijk niet.

De zwarte praktijken zijn nog moeilijker te achterhalen. De brua-maker wenst onbekend te blijven en zal zeker zijn geheimen niet aan de grote klok hangen. En wie hem consulteert zal er evenmin graag over praten, uit vrees voor wraak. Zowel de cliënt als de hasidó di brua worden inderdaad nog al eens bedreigd.

Spirítu en zumbi

Alle godsdiensten getuigen op een of andere manier van een voortbestaan na dit leven. Deze overtuiging kan zeer verschillende vormen aannemen.

In West-Afrika gelooft men in het bestaan van twee (soms zelfs drie) zielen, waarvan de een terugkeert tot zijn Schepper en de ander hier op aarde blijft rondzwerven. Of dit 'multiple soul concept' van West-Afrika nog op de Nederlandse Antillen bestaat, heb ik niet kunnen achterhalen. Ik heb niets in deze richting kunnen ontdekken. Wel is men er van overtuigd dat de geest (*spirítu*) in de buurt blijft, zijn naam kan horen noemen, contact zoekt met de zijnen. Maar het is de ziel die teruggekeerd is tot zijn Schepper.

De zumbi is de geest van een slecht mens die geen rust kan vinden na zijn dood en daarom blijft ronddwalen. Een vaste rustplaats zou geborgenheid betekenen en die heeft de mens door zijn manier van leven nu juist verspeeld. Al ronddwalend vormt de zumbi een bedreiging voor de mensen. Er wordt ook wel gezegd dat een zumbi de geest is van zo'n slecht mens dat hij zelfs in de hel niet wordt toegelaten. Vooral rond middernacht en in de omgeving van kerkhoven kan men zumbies aantreffen.

Dit geloof in spiritu en zumbies is zeer diep geworteld. Veel kontras worden gebruikt om zich te pantseren (fura) tegen hun kwade invloed. Aan de

andere kant moet gezegd worden dat het contact met deze geestelijke wereld de mens kan helpen tijdens de vele onzekerheden waarin hij hier op aarde te leven heeft. '*Montamentu*' (spiritistische bijeenkomsten) is enorm 'in' en wordt zeer veel beoefend. Er is beïnvloeding vanuit Haïti door de Voudou-cultus en men wil in Haïti in de leer gaan om te weten hoe men met de wezens uit die andere wereld moet omgaan.

Vooral ook speelt dit geesten-geloof een rol in veel praktijken rondom dood en begrafenis. Men brandt acht dagen (soms wel veertig dagen lang) een olie-lampje, '*mariposa*', tot troost van de overledene die nog in zijn kamer verblijft. Men loopt om het huis heen, wanneer het lijk wordt uitgedragen, om de geest de weg te laten kwijtraken. Men houdt acht dagen lang een dode-wake, de '*ocho dia*'. Rondom een altaartje met kruisbeeld en wat kaarsen wordt de rozenkrans gebeden. Op de laatste dag duurt dat bidden veel en veel langer. En als alles afgelopen is, wordt het altaartje afgeruimd. Allen gaan staan, maar laten de doorgang van het altaartje naar de huisdeur vrij. De geest van de overledene, die onder het altaartje heeft gehuisd, moet de kans krijgen om het huis te verlaten. Soms zal het afruimen van het altaartje werkelijk een 'afbreken' zijn en gaat men met veel spektakel en stokken de geest verjagen. De laatste jaren zien wij echter steeds meer dat de nabestaanden de ocho dia (de acht dode-waken) in de kerk komen bidden.

Op vele huizen vindt men boven de deur een kruis (meestal zwart van kleur) geschilderd. Dat moet de boze geesten beletten om binnen te komen. Om zes uur in de namiddag moet men het licht aansteken, want de geesten houden niet van licht; waar licht brandt komen zij niet binnen.

Ook de heiligen van de katholieke kerk kunnen de mens in contact brengen met de geestelijke wereld. Er bestaat een grote belangstelling voor heiligen-verering. En daarbij spelen beelden en prenten een zeer belangrijke rol. Deze visuele voorstellingen brengen het ongrijpbare geestelijke meer nabij. Men kan in sommige huizen dan ook hele 'altaren' aantreffen vol met heiligen-beelden. Zij beschermen en helpen de mens in zijn talloze noden.

En onder deze geesten treft men ook figuren aan die niet direct de geest van een afgestorven familie-lid of een van de christelijke heiligen zijn. Op de meeste huis-altaartjes treft men ook aan de afbeelding van Maria Lionza, een mythologische figuur die in Venezuela een grote verering geniet. Zij troont daar tussen de christelijke heiligen tezamen met haar gezellen: een Indiaan en een Budha-achtige figuur.

Een geest die speciale aandacht verdient is de '*almasola*' of de '*armasol*'. Is hij een dienstknecht van de duivel? is hij de duivel zelf? Het volksgeloof

wil dat wie een verbond met de almasola aangaat, daar voor zijn hele leven aan vast zit. Rijke goederen kan hij verwachten, maar hij moet er duur voor betalen: de almasola eist mensenoffers. De politie zit met een aantal onopgeloste gevallen van spoorloze verdwijning, waarvan men het niet uitgesloten acht dat het om mensenoffers aan de almasola gaat. Vrouwen dansen geheel naakt voor het altaar van de almasola en zij hebben gemeenschap met deze mannelijke geest. De almasola eist dan wel haar liefste kind op. Zij steekt het kind een speld in het lichaam, waardoor het dagenlang huilt. Zo kan de almasola zich niet vergissen. De kinderen zullen zeker jeugdig sterven. Ook de vrouw zelf wordt soms door de almasola opgeëist: zij lijdt aan een toenemende verstandsverbijstering en gaat dood. Wel krijgt de vrouw enige macht over de almasola en kan hem op haar vijanden afsturen.

Het schijnt dat deze bizarre vorm van contact met de geesten-wereld nog niet helemaal verdwenen is. Faust is blijkbaar niet alleen maar legende uit langvervlogen dagen.

Dit geloof in spiritu en zumbi, dit zich verkopen aan de almasola wijst op een overtuiging die zeker niet christelijk is. Of ik dus mag concluderen: overblijfsel van Afrikaanse cultuur, - dat weet ik nog niet zo zeker. Daarom verwees ik naar de Faust-legende. Ik had ook Marieke van Nimwege kunnen noemen. Het zich verkopen aan de duivel kwam ook in Europa voor.

Heiligen-verering

Reeds is naar voren gekomen hoe de verering van de christelijke heiligen invloed heeft ondergaan van het geestengeloof. Men gaat met de heiligen om enigszins zoals men met de spirítu omgaat.

Maar ik krijg de indruk dat deze beïnvloeding vanuit de Afrikaanse culturele achtergronden van de bevolking nog dieper gaat. De Afrikaanse godsdiensten zijn polytheïstisch. Men erkent het bestaan van één hoogste godheid, schepper en oorsprong van alles wat bestaat. Daarnaast aanvaardt men het bestaan van allerlei ‘tussenwezens’, geschapen wezens, ondergeschikt aan de hoogste godheid. Zij zijn de boodschappers van de God die het al beheerst. Zij regelen namens de hoogste God de zaken in de mensenwereld; daar staat de Ene te hoog voor en is te ver weg. Deze tussenwezens hebben iets goddelijks, dat hen uitheft boven alle andere geschapen dingen, ook boven de mensen. In de beleving van de christelijke godsdienst, zoals die zich op de Nederlandse Antillen manifesteert, maakt het wel eens de indruk dat engelen en heiligen enigszins functioneren zoals die tussenwezens in de godsdiensten van Afrika. De heiligen

trekken zeer sterk de aandacht van de Antilliaanse mens. Novenen en kaarsen-opsteken hebben veel meer de belangstelling dan de officiële liturgie van de kerk. En de manier waarop men tot de heiligen bidt en het verkrijgen van de afgesmeekte gunst aan de interventie van de heiligen toe-schrijft wekken de indruk dat men denkt dat God het werk aan anderen overlaat. Niet dat men polytheïstisch denkt. Men blijft zich wel degelijk bewust van zijn totale afhankelijkheid van de ene God, die men zeer vertrouwelijk wel met 'papa Dios' aanspreekt. Geen polytheïsme, maar wel een accentuering die van de heiligen iets meer maakt dan de grote voorbeelden van een waarachtig christelijk leven en voorsprekers bij God, de enige gever van alle goeds.

Dan komt weer de vraag naar boven: is dit typisch Afrikaans? Zelfs in het kille Nederland heeft tot voor kort de heiligenverering in het katholieke leven een grote plaats ingenomen. En tot op de dag van vandaag staat het Lieve Vrouwke van Den Bosch in een zee van kaarslicht op haar devote kinderen neer te zien. De accenten liggen anders.

Dat de sfeer van de volksdevotie afwijkt van de officiële leer van de katholieke kerk ten aanzien van devotionalia blijkt nog sterker in de privé vieringen buiten de kerk en zonder aanwezigheid van een priester.

Een duidelijk voorbeeld hiervan is de religieuze ceremonie ter ere van de heilige Antonius van Padua, een Franciscaan uit de dertiende eeuw. De plechtigheid heet '*Lele Toni*'. Het Jezuskindje op zijn arm is 'su yiu', zijn eigen kind - zegt men. Hij is dus de patroon van het slippertje. Antonius hield wel van feestjes. Men mag hem dan ook gerust een feestmuts opzetten. Dat vindt hij leuk. Op zijn altaar - zeker tijdens het Lele Toni - kan men flessen drank aantreffen. Men danst voor zijn beeld en in het voorbijgaan trekken de dames haar rokken goed omhoog. Antonius ziet zo iets graag. In andere huizen zullen zulke degeneratieverschijnselen weer niet of nauwelijks voorkomen en is het Lele Toni een devoot en gezellig samenzijn.

Men gaat zeer vertrouwelijk met San Antonio om. Hij heet Toni. Men straft hem als hij het gebed niet verhoort. Hij wordt als een stoute jongen in de hoek gezet Hij staat ondersteboven in een emmer water. Misschien slaat men hem het hoofd af - wat dan later wel weer wordt aangelijmd.

De aartsengel Michael staat zeer in de gunst van mensen die aan spiritisme doen. En zo hebben de meeste heiligen wel hun specialiteit.

Veel devoties zullen pas succes opleveren, wanneer aan een strikt ritueel is voldaan. Deze trek in het devotionele leven brengt ons weer enigszins in de sfeer van de magie: men denkt de buiten-natuurlijke kracht te kunnen dwingen en naar zijn hand te kunnen zetten.

Maar daar staat tegenover dat ook veel heiligen-verering zeer gezond en

authentiek is: men ziet de held, de mens die een voorbeeldig christelijk leven heeft geleefd. En dat probeert men na te volgen. Om deze reden geloof ik dat wij niet recht doen aan het godsdienstig leven van de Antilliaan, wanneer dit artikel alleen maar aandacht zou besteden aan zogenaamde ‘afrikanismen’ en een ‘Afrikaans gekleurde’ manier om zijn christelijke godsdienst te beleven.

De christelijke godsdiensten

Zeker in vroegere tijden, toen het vertellen van verhalen nog in zwang was, namen verhalen over het leven van Jezus een grote plaats in. Apocriefe verhalen die details vertellen over het leven van Jezus die men nergens in de evangelies lezen kan. Grappige verhalen soms, maar waarin altijd de waardigheid van Jezus naar voren komt.

Het Kerstfeest wordt nog altijd voorbereid door een novene: negen dagen voor Kerstmis woont men 's morgens vroeg om vijf uur de heilige mis bij. Pit zijn de Aurora-missen.

De Goede Week, waarin het lijden en sterven van Jezus wordt herdacht, was een tijd van veel vasten en bidden. Zo'n bidstonde kon vanaf de Kruisweg om drie uur 's middags op Goede Vrijdag doorgaan tot de zaterdagmorgen. Ook zijn er nog wel mensen die op Goede Vrijdag in zeven verschillende kerken een kruisweg gaan bidden.

Omdat men ervan overtuigd was dat het sterven van Christus ook de natuur heiligt, kwamen veel bijgelovige praktijken in zwang: kruiden op Goede Vrijdag geplukt hebben een bijzondere geneeskracht. Dit geldt heel in 't bijzonder van de aloëplant die men in huis ophangt om ziekte te weren.

Erg kerks zijn de mensen niet. Vooral de mannen laten nogal verstek gaan. Toch schijnen velen van hen thuis wel regelmatig te bidden: een schietgebed, een kruisteken, een eigen gemaakt gebedje - vooral bij het gaan slapen. En dat bidden brengt de mens reëel met God in contact - zo beleeft men dit bidden.

Veel mensen zullen op hun verjaardag naar de mis komen. De zegen van de bisschop bij de jaarwisseling trekt honderden mensen, onder wie naast aangeschoten feestgangers ook zeer veel devote lieden die serieus op Gods zegen hopen.

Men kon ervan verzekerd zijn dat men zijn kinderen het dopen, ook al maakte deze gewoonte wel eens de indruk van een ietwat magisch denken over het resultaat van dit sacrament. Kinderen deden en doen hun Eerste Communie - ook al nemen de ouders soms niet al te vaak deel aan het sacrament van het Lichaam van Christus. Biechten deed men in grote ge-

tale in de dagen vóór Kerstmis en tijdens de vastentijd (kwaresma). Wat dit laatste betreft: de strikte controle op het vervullen van zijn paasplicht door het opschrijven van de naam van de biechteling heeft ook aanleiding gegeven tot misbruiken. Wie in het boekje van de pastoor stond genoteerd, kon een kerkelijke begrafenis krijgen. Dit biechten tijdens de kwaresma werd dan ook wel aangeduid met 'marka buraku,' zijn graf reserveren. In de jaren vijftig is dit opschrijven van de namen (skirbi nomber) afgeschaft. Onmiddellijk liep het aantal biechtelingen sterk terug. En in de jaren rond 1970 is het biechten bijna geheel in onbruik geraakt, zoals ook in andere delen van de wereld.

Dat velen niet aan een kerkelijk huwelijk toekwamen mag niet zonder meer aan gebrek aan godsdienstigheid worden toegeschreven. Vele maatschappelijke toestanden hebben invloed op het al of niet formeel trouwen - zoals elders in dit boek beschreven.

Deze hele beschrijving van hoe men zijn christelijke godsdienst beleeft, is onbevredigend. De beschrijving blijft staan bij uiterlijke praktijken. En deze praxis zegt nog niet veel over de ware godsdienstigheid van de mens. Zijn christelijke waarden vlees en bloed geworden? Geven christelijke idealen richting aan het dagelijks doen en laten van de mensen? Hulpvaardigheid komt veel voor - naast zeer grof egoïsme. Vreemdelingen merken dikwijls op dat de Antilliaan een vriendelijk mens is bij wie je je op je gemakt kan voelen. Maar raciale problemen verzuren het leven van velen. Vergevingsgezindheid kan soms ontroerend groots zijn. Maar evenzeer ziet men wraakzucht en zoekt men door brua zijn vijand te benadelen. Eerlijk gezegd: de sociologie heeft nog steeds niet de variabelen kunnen ontdekken waarmee men godsdienstigheid kan meten. Het is zelfs de vraag of godsdienstigheid met kwantitatieve methoden te bepalen valt.

Alle godsdiensten in de wereld maken een crisis door. De christelijke kerken op de Nederlandse Antillen ontkomen evenmin aan deze crisis. Kerkbezoek loopt terug, men stelt zich vrijer op ten aanzien van kerkelijke leer en geboden, men maakt de indruk van minder geïnteresseerd te zijn. Aan de andere kant zien wij dat secten soms een merkwaardige aantrekkingskracht uitoefenen op mensen die in de kerk van hun doopsel enigszins een randfiguur zijn geweest. Wat deze mensen nu precies aantrekt in die secten, die vaak zeer strikte eisen stellen aan het gedragspatroon, is nauwelijks onderzocht. Evenmin is het duidelijk hoe lang deze godsdienstige ijver de mensen blijft bezielen. Is het de kleine groep tegenover de anonimiteit van de grote parochie? Is het de verantwoordelijkheid en de

kans om actief mee te kunnen doen, die veel meer tot hun recht komen dan in de hiërarchische structuur van de gevestigde kerken? Is het de zekerheid van de strikte wetten tegenover een meer vaag beroep op eigen verantwoordelijkheid om de christelijke idealen in zijn eigen leven waar te maken? Zeker is dat de meer besloten groep tegemoet komt aan sociale behoeften die de grote maatschappij onbevredigd laat.

Het aantal mensen dat zegt geen godsdienstige overtuiging te hebben neemt misschien iets toe. Volgens de volkstelling van 1972 bedraagt deze groep nog geen anderhalf procent van de totale bevolking.

Omdat bijna 87 % van de bevolking van de Nederlandse Antillen bij genoemde volkstelling heeft opgegeven Rooms Katholiek te zijn, is in dit artikel bijna uitsluitend gesproken over de katholieke godsdienst. Binnen de Nederlandse Antillen bestaan wat de getalsverhouding tussen de godsdiensten betreft zeer grote verschillen. Op de Bovenwindse eilanden is net 41 % van de bevolking katholiek. De Methodisten komen op de tweede plaats. Op de Benedenwindse eilanden geeft bijna 90 % op katholiek te zijn. De verschillende christelijke niet-katholieke kerken samen hebben nog geen 8 % van de bevolking als lidmaat, waarvan nog niet de helft tot de Nederlands Hervormde Kerk behoort.

In verband met dit verschijnsel valt nog dit op te merken. Deze kleine groep protestanten van de Hervormde Kerk bestaat oorspronkelijk uit het blanke segment van de Curaçaose gemeenschap. Men spreekt dan ook nog steeds vrij veel over de ‘protestant blanku’, de blanke protestanten. Hetzelfde geldt voor Aruba en Bonaire. En dit blanke segment heeft nooit de negerslaaf in zijn kerk willen opnemen. Vandaar dat de niet-blanken katholiek zijn. De godsdienstige scheidslijn is in feite ook een sociale scheidslijn. En het feit dat sinds de industrialisatie er ook heel wat niet-blanken niet tot de katholieke kerk behoren, heeft de sociale situatie niet fundamenteel veranderd, omdat deze niet-blanke niet-katholieken vreemdelingen zijn, Engelssprekende arbeiders die voor de industrie zijn uitgekomen (Methodisten en Anglikanen) en Surinamers die tot de Hernhutters-gemeente behoren. Het feit dat de godsdienstige scheidslijn tegelijkertijd een sociale scheidslijn is, werkt niet bevorderend voor oecumenische contacten. Het maakt dan ook wel de indruk dat de oecumene meer een zaak is van priesters en dominees (en van de laatsten meer dan van de eerst genoemden) dan van de lokale bevolking.

In de vorige zin worden priesters en dominees tegenover de lokale bevolking gezet. Hiermee raken wij een ander punt dat de christelijke kerken op de Nederlandse Antillen sterk typeert: de religieuze leiders zijn vreemdelingen - op enkele uitzonderingen na. En dit verschijnsel stelt de vraag naar

BEVOLKING NEDERLANDSE ANTILLEN NAAR GODSDIENST EN EILAND (Volkstelling 1972)

EILAND	GODSDIENST										
	Rooms-Katholiek	Hervormd Prot.-Ond.	Gereformeerd	Methodist	Anglikaan	Adventist	Moslim/Boeddhist	Joods	Overig Onbekend	Geen	Total personen
Aruba	48634	2012	76	2070	616	209	45	76	764	646	55148
Bonaire	7596	240	21	0	0	35	6	0	66	63	8087
Curaçao	129593	5089	668	2650	1229	597	453	594	2129	2328	145450
Benedenwindse eilanden	185823 (89.05)	7341 (3.51)	765 (0.37)	4720 (2.26)	1845 (0.88)	941 (0.45)	504 (0.24)	670 (0.32)	3019 (1.44)	3037 (1.44)	208665 (99.96)
Sint Maarten	3062	122	23	2331	686	102	43	5	970	87	7435
Sint Eustatius	319	11	1	679	11	254	0	2	34	30	1341
Saba	648	2	1	5	213	0	0	0	74	6	949
Bovenwindse eilanden	4033 (41.47)	135 (1.38)	25 (0.25)	3015 (31.00)	910 (1.26)	356 (0.59)	43 (0.25)	7 (0.309)	1078 (11.87)	123 (1.44)	9725 (99.95)
Nederlandse Antillen	189856 (86.92)	7476 (3.42)	790 (0.36)	7735 (3.54)	(9.33) 2755	(3.66) 1297	(0.44) 547	(0.07) 677	(11.08) 4097	(1.26) 3160	(99.94) 218390

de integratie van de officiële christelijke kerken in de Antilliaanse gemeenschap. Ik zou op deze vraag hier geen antwoord durven geven. Ook deze zaak is wetenschappelijk nooit onderzocht.

Van de Joodse religie en de Moslim-gemeente moet worden gezegd dat zij nooit missionerende activiteiten hebben ontplooid onder de lokale bevolking van de eilanden. Hun godsdienstige activiteiten beperken zich tot de eigen groep. Oecumenische contacten zijn zeer spaarzaam - een nationale of eilandelijke aangelegenheid kan hen samenbrengen met de christelijke kerken. Direct godsdienstige vieringen brengen hoogstens de verschillende christelijke groeperingen bijeen.

Veel vragen blijven onbeantwoord. Dit artikel toont wel duidelijk aan de wenselijkheid en de noodzaak van wetenschappelijk onderzoek wat betreft het functioneren van de godsdienst in de Antilliaanse gemeenschap. Wel maakt een oppervlakkige bestudering van het godsdienstig leven de indruk dat het acculturatieproces van de Afrikaanse bevolkingsgroep zich hier sterker heeft doorgezet dan op sommige andere eilanden van het Caribisch gebied. Afrikaanse cultuur-elementen zijn aanwezig, maar minder geprononceerd dan soms elders het geval is. Dit geldt trouwens ook voor andere sectoren van het leven. Maar zelfs deze conclusie zou moeten worden waar gemaakt door een diepergaande studie.

C. Streefkerk O.P., M.S.

Hoofdstuk III Gezinsvormen en gezinscultuur

'Kasá bo ta?!'
'Ai, homber, masha dia caba!'

Elk boek, bijdrage tot een boek of los artikel heeft beperkingen. Zo ook dit hoofdstuk en het is goed de belangrijkste ervan aan te wijzen.

Gelijk bekend omvatten de Nederlandse Antillen zes eilanden! Elk van deze eilanden heeft z'n eigen historisch gegroeide eigenaardigheden van demografische, economische, politieke en sociaal-culturele aard en dat betekent dat zij - naast overeenkomsten - verschillen vertonen in de formatie en het werken van hun instituties. Voor zover er meer dan één etnische groep binnen het een of ander eilandgebied leeft - wat voor alle eilanden van de Antillen een feit is - zijn soortgelijke opmerkingen te maken over de diversiteit van de betrokken etnische samenlevingen. Die diversiteit zal zeker waarneembaar zijn bij de bestudering van een zeer belangrijke institutie, de familie, waarin ieder mens ter physieke en sociale wereld komt; of anders gezegd: waar de mensen in eerste aanleg en tot diep in hun persoonlijkheid worden tot wat ze later zullen zijn: Afro-Bonaireaan, -Arubaan, -Curaçaoënaar, -Statiaan, of Curaçaose protestant, Jood, Chinees of Portugees of Arubaanse vertegenwoordiger van deze of gene groep of sociale laag.

Eigenlijk is van al die eilanden en bevolkingsgroepen nog maar weinig sociaal-wetenschappelijk vastgelegd. Er zijn enkele studies en voorstudies, terwijl in minder direct op de familie gerichte onderzoekingen hier en daar losse waarnemingen of gedachten over huwelijk, opvoeding, gezinsleven e.d. werden neergeschreven. Ook in de belletrie treffen we schildering van huiselijke, echtelijke of buiten-echtelijke taferelen aan.

Maar het is alles bij elkaar niet voldoende om te kunnen zeggen dat de familie-systemen in de Nederlandse Antillen in kaart zijn gebracht, zijn beschreven en geanalyseerd tegen de achtergrond van de oorspronkelijke cultuur der groepen en in samenhang met hun nieuwe en veranderende sociale, economische, politieke en culturele context. Tenslotte is praktisch elke bevolkingsgroep in de Antillen historisch gezien immigrant. Van de sociaal hoogste 'immigranten' - de Curaçaose oorspronkelijk-Nederlandse en Joodse toplagen bijvoorbeeld, maar ook de tot hoge posities geklommen donkerder-dan-blank-gekleurden-is misschien nog 't minst wetenschappe-

lijk bekend. De laatstgenoemde groep is - historisch gezien - natuurlijk minder immigrant dan bijvoorbeeld de 'Europeanen' en 'Afrikanen', hoewel met rede van alle thans levende Antillianen kan worden gezegd dat zij '*yu di Antiyas*' (Antilliaan) of '*yu di tera*' (landskind) zijn.

Het in kaart brengen en analyseren van de Antilliaanse familiesystemen is nog niet consistent ondernomen.

Daarvoor is de sociaal-wetenschappelijke belangstelling voor de gebieden te jong en worden de schaarse middelen gebruikt volgens andere prioriteiten, die vooral uit de behoeften en noden van een complexe, sociaal, economisch en politiek kwetsbare maatschappij moeten worden afgeleid.

Ik heb gelegenheid gehad om onderzoek te doen naar het familieleven van de Afro-Curaçaose bevolkingsgroepen en dat te bezien tegen de achtergrond van de Afrikaanse afkomst en de veelzijdige ontwikkelingen op Curaçao in het verre en meer nabije verleden. Mijn kennis van het 'Antilliaanse' gezin en de 'Antilliaanse' gezinsstructuur is derhalve gefundeerd in eigen waarneming en direct contact op Curaçao, tegelijk daartoe beperkt. Deze omstandigheid bepaalt datgene wat hier - bij wijze van keuze uit méér - volgt. Ik wil met deze opmerkingen overigens niet suggereren dat het familieleven op de andere eilanden fundamenteel verschilt van het Curaçaose. Onderzoekingen die elders - zij het niet steeds met de familie als uitdrukkelijk object - werden of worden verricht, brengen familiestructuren en -processen aan het licht die met de Curaçaose verschijnselen vergelijkbaar zijn. Van belang in dit verband zijn bijvoorbeeld de waarnemingen van W. van den Bor op St.Eustatius waarin zinvolle parallellen met Curaçaose gegevens voorkomen, terwijl dit eiland toch zo veel verder nog dan Bonaire of Aruba van Curaçao verwijderd is.

Eventuele markante verschillen tussen de Curaçaose gezinsstructuur en gezinscultuur enerzijds en datgene wat men op het gebied van de familie en de verwantschap elders in de Antillen aan kan treffen anderzijds zijn vooral toe te schrijven aan het meer cosmopoliete karakter van de Curaçaose samenleving. Ook in deze verschillen werkt echter zonder twijfel veel door van wat Curaçao historisch met de zustereilanden gemeen heeft.

Ik heb bewust vermeden een soort opsomming van exotica te maken op het gebied van man-vrouw-relaties en sexualiteit, hoewel dat prettig en boeiend lezen is. Mijn voorkeur ging er naar uit om iets over de grijzere werkelijkheid te vertellen, hoe mager dat ook kan in het korte bestek van een enkel kort hoofdstuk.

Gezinsvormen en gezinscultuur; het zijn begrippen die enige toelichting vragen op de betekenis waarin zij zullen worden gebruikt. De definitie van

begrippen is tenslotte ook van directe invloed op wat aan materiaal ter omkleding wordt gepresenteerd.

Het meervoud ‘gezinsvormen’ duidt erop, dat het woord gezin niet uitsluitend betrekking heeft op een vaste familiestructuur van vader, moeder en eigen kinderen. Men is er echter wel veelal toe geneigd om juist dié structuur met deze term te benoemen. Over een anders samengestelde groep spreekt men dan wel met termen als familiegroep of huishoudgroep waarbij bovendien het element van niet of wel samenwonen wordt ingevoerd. Gegeven dit spraakgebruik is het raadzaam te schrijven over de huishoudgroep als meest algemene term; zij slaat op elke groep personen, onderling verwant of niet-verwant, die onder één dak slaapt en eet. Het gezin is dan een bijzondere huishoudgroep in zoverre deze gelimiteerd wordt gedacht tot de samenstelling van ouders en gemeenschappelijke kinderen. Het kan hier al worden gezegd dat het gezin het ‘grondmotief’ is waarnaar de Antilliaanse huishoudgroep wordt gevormd.

Van gezinsvormen kan men dan spreken als over variaties op een thema; variaties die tot stand komen door verschillen in sexe- en leeftijdsopbouw, maar ook door verschillen in ideeën over en waarderingen van hoe mannen en vrouwen zich tegenover elkaar als partners en ouders moeten gedragen of hoe zij moeten handelen in de omgang met hun kinderen, hun wederzijdse ouders e.d.; of hoe - omgekeerd - kinderen zich naar geslacht en leeftijd onderscheiden moeten verhouden tot elkaar en tot hun vader, moeder, grootouders en ooms en tantes. We hebben het met dit laatste over de gezinscultuur. Cultuur is een geheel van waarden, normen gedragsregels en ideeën die in het sociale gedrag geheel of gedeeltelijk tot uitdrukking komen. Dit is niet een fraaie definitie, maar voor ons doel een handzame. De scheiding tussen normen, ideeën e.d. enerzijds en gedrag anderzijds is niet wezenlijk, maar voor het gemak gedacht, analytisch. Talloze sociologen en anthropologen vatten onder cultuur veelal gedrag, voorstellingen, strevingen e.d. samen en verwerpen het engere begrip. Zij omvatten bovendien met hun cultuurbegrip vaak de hele samenleving met haar stelsel van instituties - sociale gedragssystemen - en sluiten er allerlei onbewuste elementen van het gedrag bij in ... en terecht. De gegeven definitie is echter bruikbaar genoeg, zodat we de discussie over de wetenschappelijk meest juiste begripsinhoud kunnen laten voor wat die is. Wèl dient duidelijk te zijn dat met het woord gezinscultuur niet datgene bedoeld wordt wat door een gezin aan gezang, muziek, schilder- of boetseerkunst en toneel ten beste wordt gebracht. Het gaat steeds om sociaal gedrag, om sociale verhoudingen en wat daarin sociaal meespeelt. Dat alles heeft een historische achtergrond en een proces van ontwikkeling binnen het raam van de

lokale samenleving waaraan we nu enige aandacht willen geven met betrekking tot de familie van het Afro-Curaçaose bevolkingsdeel. Dit bevolkingsdeel maakt ongeveer 75 % uit van de totale Antilliaanse bevolking van het grootste eiland van de zes Antillen.

Het Afro-Curaçaose bevolkingsdeel heeft een verre historische achtergrond in Afrika en de slavernij. Vooral uit het vroegere Kongo en Angola werden grote aantallen slaven ingevoerd, die in hun geestelijke bagage in veel gevallen polygame beginselen van het huwelijk en daaraan verwante voorstellingen ten aanzien van huishoudgroepstructuren meevoerden. De neiging van mannen om meer dan één partner tegelijk te nemen, de moederland-structuur van huishoudgroepen en het verschijnsel van de '*kria*' (het opnemen van een pleegkind in het gezin) worden vaak hieraan toegeschreven. Dit gebeurt naar mijn mening echter niet terecht. De omstandigheden van de slavernij en de bijzondere geografie van het eiland hebben de verwerkelijking van die Afrikaanse beginselen en voorstellingen niet bevorderd. Het Curaçaose physische milieu bood geen gelegenheid aan gevluchte slaven om zich verborgen te houden of zich in voldoende getal sociaal te organiseren volgens Afrikaanse principes van sociale ordening. En op de plantages waren de mogelijkheden voor de ontwikkeling van Afrikaanse verhoudingen evenmin groot. Er ontstonden daardoor geen gemeenschappen met een economische, politieke en sociaal-culturele structuur waarbinnen mannen een status konden verwerven die hen in staat stelde en het recht gaf om meer dan één vrouw te trouwen. Meer vrouwen symboliseert status en welstand. In de polygame situatie kan de man niet een partner erbij nemen als hij daardoor zijn bestaande partner(s) economisch en sociaal benadeelt. De slaaf en de wegloper waren niet in de positie om zich polygaam - in de legitieme zin van het woord - te gedragen. De slavenbevolking ontwikkelde wel enige sociale differentiatie met verschillen in economisch en status-opzicht, maar deze betrof niet een gemeenschap met eigen instituties; ze was eerder geïnspireerd door de lokale classificatie in huisslaven, ambachtsslaven en tuin-slaven, van werkelijk doodarme mensen die geen andere juridische status bezaten dan die van een zaak die betrekkelijk willekeurig verhandeld kon worden.

Hoetink heeft zonder twijfel gelijk, wanneer hij meedeelt dat de verschillen tussen de oorspronkelijke Afrikaanse achtergronden spoedig verdwenen om plaats te maken voor een identificatie met de Curaçaose maatschappij en voor verschillen op basis van lokale verhoudingen (Hoetink, 1958, p. 65). Hoezeer de Afrikaanse cultuur ook haar invloed heeft op dans, muziek, godsdienst, magie e.d., het is niet aannemelijk dat in de man-vrouw-

relaties der Afro-Curaçaoënaars veel Afrikaanse elementen te vinden waren - en nog minder zijn. Een spil-positie van de vrouw in de huishoudgroepj het verschijnsel van duidelijke matrifocaliteit, kwam ook in de Afrikaanse culturen voor. Ze ging daar alleen niet gepaard met een dermate perifere positie voor de man, zoals die op Curaçao kon worden gevonden - en in het geval van concubinaat onder de sociaal en economisch zwaksten ook nu nog wordt aangetroffen. De Curaçaose situatie is niet gelijk aan wat Herskovits beschreef:

> 'Despite the plan of women in the West African family, the unit holds a prominent place for the husband and father who as head of the polygamous group, is the final authority over its members...' (Herskovits, 1941, p. 175).

De Afro-Curaçaose man was en is - maar veel minder of juist niet in het stabiele monogame huwelijk - betrekkelijk marginaal in de huishoudgroep. De centrale positie van de vrouw als moeder, heeft naar mijn inzicht andere dan Afrikaanse oorzaken. En hetzelfde geldt voor het 'kria'. Tot slot merk ik op dat voor zover bekend in het verleden, en zeker heden ten dage, de eventuele bijvrouwen van een man zich niet - zoals in de polygame situatie, als tweede, derde of vierde echtgenote tot de eerste partner verhielden of verhouden. De maitresse of '*kombles*' (van het Spaanse 'combleza') is een figuur van geheel andere status. Zij is niet met de man getrouwd en mag volgens een betekenisvolle code bij een ontmoeting met het echtpaar niet van haar bekendheid met de man blijk geven. Ook illustratief voor de geheel andere verhouding tussen vrouwen zijn de uitdrukkingen 'Plaka ta pa konta, kombles ta pa zundra' (Men telt het geld, doch scheldt de 'kombles' uit) en 'No zundra, mi no ta bo kombles!' (Scheld mij niet uit, ik ben je 'kombles' niet). Dat overigens tegen de code in gehandeld wordt, ontkent niet de betekenis ervan.

Afrikaanse elementen van sociale organisatie zijn misschien niet volledig weg te cijferen; zij zijn evenmin echter van grote betekenis en verloren bovendien in de ingrijpende veranderingen van deze eeuw wat zij nog aan invloed konden bezitten.

Naar welk patroon 'modelleerden' de Afro-Curaçaoënaars dan hun sexuele verhoudingen en familieleven? Of was er bij de culturele ontreddering door de slavernij slechts promiscuïteit mogelijk? Van het laatste was in algemeenheid geen sprake. Er waren duidelijke tendenties tot regeling van man-vrouw-betrekkingen en wel zodanig in samenhang met de lokale sociale differentiatie onder de Afro-Curaçaoënaars, dat op 1 januari 1833 788 van de 2701 'gekleurde' vrije lieden en 135 van de 3830 'zwarte' vrijen officieel (en monogaam) getrouwd waren (Hoetink, 1958, p. 101).

Het monogame huwelijk werd steeds meer de enig werkelijk aanvaarde vorm van man-vrouw verbintenis. Het werd met de sociaal-culturele integratie van de Afro-Curaçaose bevolking in de Curaçaose maatschappij 'overgenomen' van de sociale topgroeperingen van een andere etnische afkomst. Deze groepen kenden echter weliswaar het monogame huwelijk als normatief, maar volgden daarbij het patroon van de dubbele moraal. Man en vrouw waren monogaam gehuwd, maar de man bezat het exclusieve 'recht' om bijvrouwen te hebben.

> 'De blanke heer onderhield ... zowel voor als na zijn huwelijk, sexuele relaties met vrouwen uit de lagere negroïde bevolkinsgroep. Voor de eigenaar van een slavenmacht konden dit relaties zijn niet aantrekkelijke slavinnen van zijn eigen plantage; ... de stadsbewoner, die slechts enkele slaven bezat, liet zijn keuze dikwijls vallen op een vrije kleurlingvrouw. Waren de betrekkingen met zulke negeren kleurlingvrouwen ten dele incidenteel, voor een ander deel waren zij geïnstitutioaaliseerd, gegoten in een meer stabiele sociale vorm: de relatie werd permanent; in de koenoekoe of aan de rand van de stad woonde de maitresse met haar kinderen, onderhouden door de blanke "shon" die haar geregeld bezocht' (Hoetink, 1958, p. 119).

Dit patroon van de blanke meesters, dat wellicht onder invloed van de Portugese Joden en de Latijnse overwal een Latijns tintje kreeg, lijkt op het polygame, maar het mist twee dingen. In de eerste plaats is er geen sprake van huwelijk met meerdere vrouwen, waardoor de bijvrouwen van veel geringer sociaal aanzien zijn dan de echtgenote. Ten tweede - en met het eerste punt samenhangend - werft de blanke man zijn bijvrouwen niet uit de eigen sociale kring, etnisch groep of sociale laag. Kan men de polygame levenswijze verbonden zien met enige status-differentiatie binnen de gemeenschap waarin men leeft, de gedragspatronen van de Curaçaose dubbele moraal zijn duidelijk geconditioneerd door sterk gestratificeerde verhoudingen binnen de samenleving als geheel. De bijvrouwen van betrekkelijk rijke heren van sociaal hoge positie zijn dan van veel mmdere sociale afkomst, waardoor zij met of nauwelijks een sociale en economische bedreiging voor de echtgenote vormen. Zij komen de laatste derhalve niet of nauwelijks te na. In de Antilliaanse situatie komt dan nog de etnische factor erbij. Blank gekleurd beschutte eenvoudig over donker gekleurd.

De realisering van polygame beginselen stuitte voor de donkergekleurde Afro-Curaçaoënaars op grote problemen. Wanneer bij zijn partnerschappen nu wilde modelleren naar dit oppervlakkig gezien zo verwante '*shon*'-patroon, welke complicaties deden zich dan voor? Ik meen de volgende:

Anders dan de blanke 'shon' (heer) was hij bij zijn partnerkeuze gebonden aan de sociale homogamie, d.w.z. aan een situatie van praktisch

sociale en economische gelijkwaardigheid van zijn partners. Hoeveel differentiatie er ook mag hebben plaatsgevonden, deze schiep geen sociale en economische afstand tussen Afro-Curaçaose groepen die vergelijkbaar was met die van de blank gekleurde groep tot de donker gekleurde groep.

De Afro-Curaçaoënaar wierf in een positie van armoede en lage status bijvrouwen van vrijwel hetzelfde sociale en economische niveau; en deze vrouwen vormden daarom een bedreiging van de toch al zwakke economische positie van de vrouw en de kinderen voor wie de man in eerste instantie verantwoordelijk moest worden gehouden. De 'eerste' vrouw en haar kinderen hadden de eerste rechten en wanneer zij bovendien met hem was getrouwd, dan betekende de 'kombles' uit de eigen sociale kring een extra aantasting van haar status. De '*bibà*'-relatie of bezoek-relatie van de shon is dan ook niet van hetzelfde karakter als die van de Afro-Curaçaoënaar. Wel was - en is - de vrijheid van de laatste om '*muhe djafó*' (maitresse) te hebben groter wanneer hij in '*kompaña*' leeft dan wanneer hij een getrouwd man is. Het 'kompaña' (het samenwonen zonder gehuwd te zijn) kwam - en komt - in hogere lagen overigens aanzienlijk minder veelvuldig voor dan in lagere strata. In deze lagere strata is het concubinaat echter ook sterk afgenomen, zoals we nog zullen opmerken.

Het is aannemelijk dat de problematiek van de verwerkelijking van polygame beginselen en van het in praktijk brengen van de dubbele moraal er sterk toe heeft bijgedragen om het strikte monogame huwelijk als normatief aanvaarde institutie ingang te doen vinden. In beide patronen, het polygame en dat van de dubbele moraal, is de vrouw exclusief met één man gehuwd; in beide patronen heeft zij status en economische 'geborgenheid' te verdedigen tegen bedreigingen door andere verhoudingen van haar partner. In deze sociologische constellatie ligt m.i. de werkelijke grondslag van de Curaçaose monogamie. In de bescherming van haar sociale en economische belangen ligt de basis ook van de matrifocaliteit. En in hetzelfde streven kan men een verklaring vinden voor het 'kria', dat vaak als een kind-beschermende daad van de moeder in benarde omstandigheden kan worden opgevat. Afrikaans behoeven die verschijnselen van matrifocaliteit en 'kria' dus niet te zijn. Zij konden gemakkelijk voortkomen uit de bijzondere maatschappelijke omstandigheden waarin de mensen kwamen te verkeren.

De Rooms-Katholieke Kerk, die zo wezenlijk heeft bijgedragen tot de sociaal-culturele integratie van de oorspronkelijk Afrikaanse bevolking in de maatschappij, heeft die monogame moraal onderstreept en versterkt. Zij werd daarbij echter zeer geholpen door de geschetste problemen van cultuurvorming. Dat die monogamie Curaçaos was en niet geheel gelijk aan

bijvoorbeeld het Nederlandse patroon schuilt in die typische historische achtergronden, het cultuur-eigene. In Nederland werd de dubbele moraal afgebroken door de verburgerlijking, de betrekkelijke sociale nivellering en het ideologische egalitarisme. In de Antillen was daarvan vooralsnog weinig sprake, al bracht de 20ste eeuw daarin wel degelijk verandering. In de Antillen speelt een tamelijk gemakkelijke en historisch verklaarbare sexualiteit een grote rol. Traditioneel en historisch is bovendien ook de bewondering van de vrouw voor de manbare man, 'ku ta saka su hombresa' (die zijn mannelijkheid toont). Deze bewondering is reden om de vrouw niet àl te zeer als slachtoffer van sluwe verleiderskunsten te zien, wanneer men op voorbeelden van huwelijksontrouw stuit.

In het hiena volgende zal ik enkele verdere kanttekeningen maken bij de man-vrouw- en de gezinsrelaties, zoals ik die bij mijn onderzoekingen aantrof. Eerst echter zal ik kort belichten welke veranderingen in de 20ste eeuw, waarvan ik boven al enkele malen gewag maakte, zich voltrokken.

De 20ste eeuw bracht een serie veranderingen op gang, die diep in de maatschappelijke structuur, zoals die aan het einde van de 19de eeuw bestond, hebben ingegrepen. De emancipatie van de slaven in 1863 had, naar Van Dissel in zijn 'Enige opmerkingen over den stoffelijken toestand van het eiland Curaçao' bericht, duidelijke economische gevolgen (Van Dissel, 1918). De toch al niet rijke plantages verarmden door het duurder worden van de arbeidskracht, de gewassenroof door hongerige mensen en het voortdurend aanvreten van de planten door de groeiende geitenmassa's. Alle mogelijke activiteiten, waaronder de teelt van divi-divi-peulen en sinaasappelen, de export van mest, fosfaat en sisal en de fabricage van sigaren, zeep en kaarsen konden de economie niet stimuleren. De strohoeden- en scheepsindustrie (vooral reparatie-werkzaamheden) hadden voor de laagste strata van de maatschappij wel enige materiële betekenis, maar vele geemancipeerden trokken weg als zeeman of als arbeider op Cuba, in de Dominicaanse Republiek, Panama of Venezuela; zozeer zelfs dat in 1919 ongeveer 3000 mensen, of 10 procent van de Curaçaose bevolking, of 50 procent van de Curaçaose arbeidskrachten uitlandig was (Hartog, 1961, p. 94). De emancipatie van de negerslaaf had dus gevolgen voor 's lands economie en sociale leven. Vele mannen die wegtrokken, lieten niet zelden van hen afhankelijke vrouwen en kinderen achter, soms slechts hun moeder met enige financiële bijstand bedenkend. Volgens sommigen hadden de ongunstige sex-ratio en de slechte economische omstandigheden ook een ongunstig effect op de patronen van sexuele omgang. Er zou een toename te constateren zijn geweest van verbintenissen zonder samenwoning, van

'*korta orea*' (oren snijden = ontrouw zijn van de vrouw) en van '*kambrada*'-relaties, d.z. lesbische relaties.

De komst van de olie zorgde echter voor een omslag. Was de suikercrisis in Cuba één factor die de trek sterk deed verminderen, de snelle toename van de werkgelegenheid op Curaçao door de vestiging van de Shellraffinaderij na 1915 was zeker de belangrijkste. De economische ontwikkeling kreeg nu op haar beurt een duidelijk effect op de economische en sociale positie, en daarmee op de gehele levensstijl van de donkerder gekleurde bevolking. Velen kwamen uit het buitenland terug en vestigden zich op het geboorte-eiland in beroepen waaraan niet het stigma van de slavernij was verbonden. De emigratie sloeg om in immigratie, niet slechts van Curaçaoënaars, maar ook van personen van de andere Nederlandse eilanden en van daarbuiten. In 1960 werden er 42 verschillende nationaliteiten op Curaçao geteld. In het algemeen kan men stellen dat de vreemde immigratie een belangrijke invloed op de lokale verhoudingen heeft uitgeoefend en tot de sociale mobiliteit van de donker gekleurde massa heeft bijgedragen.

Men was 'yu di tera' en de nieuwe immigranten waren buitenstaanders tot wie men sociaal afstand kon nemen (Romer, 1964, p. 23). Bovendien kwamen voor oude beroepen economische activiteiten en voorzieningen in de plaats met betrekkelijk grotere zekerheid en welstand.

Behalve van relatieve sociale stijging door de immigratie, is er ook sprake van sociale differentiatie binnen de gekleurde lagere bevolking. De grote somatisch, economisch, sociaal en cultureel weinig gedifferentieerde Afro-Curaçaose massa heeft met de toenemende verstedelijking van de werkgelegenheid, de groeiende verscheidenheid van beroepen en inkomens en het op verschillende wijze benutten van onderwijskansen aan verticale differentiatie gewonnen. Veel van de vaak venijnige '*redashi*' (roddel) en het sociale wantrouwen dat men in de lagere strata van de maatschappij kan aantreffen, is tot deze toegenomen sociale differentiatie te herleiden. Het liedje '*B' a subi*' (Je bent gestegen... en nu ken je ons niet meer) en de term '*makamba pretu*' (zwarte Hollander), de term voor de kleurling die zich bij sociale stijging wat betreft zijn levensstijl van de sociaal achtergeblevenen wil distanciëren, verwijzen hiernaar.

Hoe kwamen deze veranderingen nu tot uiting in het vlak van de gezinsvormen en de gezinscultuur of in het vlak van de man-vrouw-verhoudingen, de matrifocaliteit e.d.? Ik geloof dat we die veranderingen goed kunnen illustreren aan de hand van enkele gegevens over het bevolkingsverlaop, de geboorte-illegitimiteit en de nuptialiteit en aan de hand van twee begrippen: respectabiliteit en reputatie.

Boven: Een oude behuizing in de 'Kunuku', waarin vele leden van een familie een plaatsje moesten vinden. - Onder: De ruimte van het enkele traditionele huisje is niet langer aanvaardbaar. Men bouwt houten kamertjes erbij. - Foto's A.F. Marks, Alphen a.d. Rijn.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 3)

Boven: Nieuw, met dakpannen en porch, èn oud in een rij op een enkel erf. Bij nieuwbouw wordt het oude zelden afgebroken, omdat dit de dood van de familie-oudste tot gevolg kan hebben. - Onder: Stadse arbeiderswoningen. De traditionele gevelindeling met deur en enkel raam komt erin terug. - Foto's: A.F. Marks, Alphen a.d. Rijn.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 3)

Daarmee zal ik een summier kwantitatief beeld schetsen van de situatie met betrekking tot huwelijk, concubinaat en huishoudgroepssamenstelling, waarna ik enkele gevallen zal beschrijven om een indruk te geven van met dit alles samenhangende daadwerkelijke verhoudingen en verschijnselen.

Vanaf de komst van de olie in 1915 tot 1940 verdubbelde de bevolking van de Antillen en van het eiland Curaçao zich. In de daarop volgende 25 jaar nam de bevolking met nog eens ± 100 procent toe.

Uiteraard was de immigratie op dit bevolkingsverloop van grote invloed. De economische verslechtering bracht echter in de laatste jaren een vertrek-overschot van enkele duizenden mensen per jaar teweeg. Alleen al op grond hiervan is een verdubbeling van de bevolking voor de periode 1966-1990 (25 jaar) niet te verwachten. Dat zou namelijk neerkomen op een toename van 2,8 procent per jaar, hetgeen met het huidig geboorteoverschot van 2 procent op eea netto-immigratie van 0,8 procent of 45.000 mensen in totaal op 1800 mensen per jaar zou komen te staan. Deze ontwikkeling is uiterst onwaarschijnlijk, al zal zeker ook een afname van de bevolking zich niet voordoen, omdat het vertrek-overschot zich niet op het tegenwoordige niveau zal handhaven. De twijfels aan de toekomstige verdubbeling wordt echter niet alleen uit de aard van migratoire bewegingen gevoed. Het verloop van de geboorten wijst namelijk duidelijk op een dalende vruchtbaarheid.

Het jaar 1928 betekende voor het geboortecijfer de top van 38 waarna lange tijd op een iets lager niveau een constant cijfer te bespeuren is om onlangs te dalen tot ver onder het Latijns-Amerikaans gemiddelde van 40 in 1965 (Departement, 1967), Deze daling is des te verrassender, omdat het percentage vrouwen in de vruchtbare leeftijdscategorie opliep van 19 procent in 1962 tot 20 procent in 1966, terwijl er van verslechtering van de gezondheid niet gesproken kan worden. De vermindering moet derhalve wel in belangrijke mate worden toegeschreven aan de bewuste beperking van het kindertal.

Een dergelijke beperking vindt in het algemeen eerst ingang in sociaal hogere groeperingen. Dit is voor de Antilliaanse bevolking zeker het geval, maar de idee van geboortebeperking is ook in sociaal lagere kringen aangeslagen; met name in die kringen die een duidelijke opwaartse mobiliteit vertoonden en waarin men zich graag laat voorstaan op het punt van respectabiliteit en echtelijke en ouderlijke verantwoordelijkheid.

Dit verschijnsel is van grote betekenis voor de beoordeling van de geboorte-illegitimiteit, zoals die op Curaçao in de veelvormigheid van man-vrouw-relaties (huwelijk, concubinaat, bezoekrelatie en losse affaires) wordt ‘geproduceerd’.

Een auteur over de Afro-Amerikaanse familie (Wilson, 1969), onderscheidde daarbij respectabiliteit van reputatie, waarbij hij onder het laatste verstaat de naam die iemand geniet in de kring van zijn sexe- en leeftijdsgenoten en onder het eerste de achting die men ontvangt door de conformering aan de algemeen aanvaarde ideale waarden en normen van de wijdere samenleving. De sociale controle die dan van de zogenaamde 'peer-groups' uitgaat waarbinnen bijvoorbeeld de man een reputatie moet ophouden van manbaarheid en soms van onverantwoordelijk sexueel gedrag, werkt de integratie van de man-vrouw-verhouding tot een werkelijke eenheid tegen. Een soortgelijke opmerking kan men ook maken ten aanzien van vrouwelijke 'peer-groups', waarin de vrouw kan worden aangezet tot verzet tegen bepaalde handelingen van haar partner of van mannen in het algemeen. Respectabiliteit betreft veeleer de controle van de samenleving en haar waarden, die meer gericht zijn op de complementariteit van het gedrag van man, vrouw en kinderen in het kader van het gezin. De afstand die men op Curaçao soms tot 'het oude systeem' van vroeger zegt te willen nemen, betekent juist die verandering van 'individueel' gedrag naar conjugaal gedrag of van reputatie in een 'peer-group' naar respectabiliteit in de Curaçaose samenleving.

Verantwoordelijk ouderlijk gedrag betekent daar ook grotere bereidheid om in gezamenlijk overleg het kindertal zo veel mogelijk te plannen. Die bereidheid tot communicatie en gezamenlijke actie bleek in het onderzoek in concubinaten aanzienlijk minder groot dan in huwelijken; nog afgezien van de veel geringere kennis in de concubinaten van effectieve moderne methoden en middelen om de geboorten in aantal te bepreken. Dit was vooral het gevolg van een grotere sociale isolatie en een mindere mate van scholing en informatie.

Het percentage illegitieme geboorten is sinds de emancipatie in 1863 tot 1952 continu gedaald. Het percentage was in 1864 81 procent en nam in 30 jaar tot 62 procent af. Van 1915 tot 1920 schommelde het cijfer rond de 50 om daarna tot 23,9 procent in 1952 af te nemen. Een stijging begon zich toen af te tekenen, die zich in de zestiger jaren nog aanzienlijk heeft versneld van 27,9 procent in 1960 tot 33,6 procent in 1966. Het verloop van deze cijfers wijst overtuigend op een verband tussen de kenmerken van de Afro-Curaçaose familie en de sociale en economische levensomstandigheden.

In het algemeen gaat de daling parallel aan de beweging van de nuptialiteit, d.i. het aantal huwelijken per 1.000 van de bevolking. Enkele Dominicaanse paters becijferden voor de periode van 1915 tot 1935 een toename

van de nuptialiteit van 3,6 tot 9,4, met deze beperking dat de cijfers uitsluitend betrekking hadden op de rooms-katholieken; een beperking die voor ons betoog gunstig is, gezien de vrijwel exclusieve rooms-katholieke godsdienst van de Afro-Curaçaose bevolking. Na 1935 tekent zich echter weer een daling af tot 6,7 in 1944 (Dominicanen, 1945, p. 4).

Vermeldenswaard is overigens de afname van de nuptialiteit tussen de jaren 1870 en 1915 van 6,5 tot 3,6, hetgeen geweten wordt aan de aanvankelijke huwelijksgolf na 1863, toen trouwen door de emancipatie juridisch binnen het bereik van velen kwam. Daarna moest noodzakelijk een daling volgen waarbij de emigratie van vele mannen ook als een belangrijke factor moet worden aangemerkt.

Interessant is, dat onder deze omstandigheden en anders dan in de laatste jaren bij een betrekkelijk normale sex-ratio het geval is, de daling van de nuptialiteit gepaard ging met een zich voortzettende daling van de illegitieme geboorten! Hieraan kunnen, behalve de veelvuldiger legitieme geboorten, lange perioden van celibaat van vrouwen debet zijn geweest. In de stijging van de nuptialiteit na 1915 heeft zowel de remigratie van ge-emigreerden, als de stop op de emigratie tengevolge van de toenemende werkgelegenheid en welvaart, een belangrijke rol gespeeld. De daling na 1935 zet zich tot op heden door (Statistische Jaarboeken).

Gezien de eveneens doorzettende daling van het percentage illegitieme geboorten tot 1952 mag men de daling van het huwelijkscijfer als een gevolg zien van de verjonging van de bevolking, die zich in de dertiger jaren aftekende. Ongetwijfeld zal de entree van de vele 0 tot 14-jarigen in de reproductieve leeftijden in de naaste toekomst tot een stijging van de nuptialiteit leiden. De daling van de nuptialiteit wijst in ieder geval helemaal niet op een vermindering van de neiging om wettige verbintenissen aan te gaan. De afname van de illegitimïteit van 1935 is eerder toe te schrijven aan de toenemende instituering van de man-vrouw-verbintenis in het huwelijk, die ook geïllustreerd wordt door de tendentie tot verlaging van de gemiddelde leeftijd bij het huwelijk. Deze gemiddelde leeftijd was voor mannen 29,2 en voor vrouwen 25,7 jaar in de periode 1940-1944; in die van 1955-1959 lagen de cijfers op respectievelijk 28,1 en 24,3 jaar (Volkstelling, 1960, p. 27).

In tegenstelling tot wat het samenvallen in de tijd van de economische verslechtering en de stijging van de geboorte-illegitimiteit doet vermoeden, betekent die stijging geen extra afname van de nuptialiteit als gevolg van de malaise. Er moet namelijk een duidelijke kanttekening worden gemaakt bij de verandering van het illegitimiteitscijfer. Ervan uitgaande dat de scherpe daling van de geboortecijfers der laatste jaren in belangrijke mate

moet worden toegeschreven aan een bewuste geboortebeperking, en vaststellende dat de geboorte-legitimiteit in het onderzochte Afro-Curaçaose volksdeel steeds bleef toenemen, terwijl de malaise zich toen al vele jaren deed gevoelen, kan men zeggen dat de stijging van de geboorte-illegitimiteit een volkomen relatieve stijging was. Niet uit het oog mag worden verloren, dat de bewuste beperking van de geboorten vooral (maar niet uitsluitend) bij de hogere sociale strata moet worden gezocht, terwijl de illegitirniteit als een vrijwel exclusief 'produkt' van de lagere strata moet worden beschouwd. Een biologische reproductie, die voor de lagere strata gelijk zou blijven en waarin de verhouding tussen legitieme en illegitieme geboorten constant bleef of zelfs ten gunste van de legitimiteit veranderde, zou bij een daling van het geboortecijfer als gevolg van bewuste geboortebeperking een stijging van het percentage illegitieme geboorten toelaten.

De economische ontwikkeling blijkt een duidelijke voorwaarde te zijn voor de instituering van de man-vrouw-verbintenis in het huwelijk, maar er is geen sprake van economisch determinisme. De economische stagnatie en verslechtering betekende werkelijk geen omkering van de ontwikkeling in de nuptialiteit en de geboorte-legitimiteit.

De Antillianen die het slachtoffer werden van de ontslagen door de malaise zagen wel een aantal huwelijk-stimulerende maatregelen van de Shell en andere bedrijven verloren gaan. Zo kan een stimulans tot trouwen zijn uitgegaan van de regel van vrije medische hulp aan wettige gezinsleden, van de woningverschaffing aan wettig-gehuwde werknemers en van pensioenfondsfaciliteiten voor de weduwen en wezen van gehuwde loon- en salaristrekkers.

Met deze sociale maatregelen werd het huwelijk voor sommigen zeker meer dan een duur symbool van status. Behalve dat het huwelijk een afspiegeling bleek te zijn van gestegen respect, zelfrespect en materieel vermogen, werden er heel reële materiële voordelen aan verbonden. Deze vielen nu voor een deel weg, wat een vermindering van de stimulans tot trouwen kan hebben betekend. Ik geloof echter niet dat de genoemde voorzieningen een werkelijke invloed op de nuptialiteit uitoefenden. Gezien tegen de achtergrond van de moderniserende mobiliteit is het hebben van geregeld werk en inkomen van groter belang dan het daarenboven nog verwerven van additionele zekerheden.

De sociale en economische ontwikkeling heeft het aangaan van huwelijken en dus de daling van de illegitieme geboorten sterk beïnvloed. We kwamen echter ook tot de conclusie dat er van een deterministisch verband geen sprake is. Dat komt omdat het huwelijk, dat nu zo vaak wordt gesloten,

werkelijk normatief is geworden. Er is ook een tendentie te bespeuren tot enige versobering van de bruiloft. Waar velen vroeger niet getrouwd waren, daar moest men qua positie en welstand de status waarop men door te trouwen aanspraak maakte, waar maken door het geven van een geweldig duur feest. Waar velen nu echter gehuwd zijn, valt de relatieve distinctie enigszins weg (hoewel men nog altijd grote gevoeligheid toont voor de prestige-gevende grandeur) en kan men minder gemakkelijk van legalisering van een verbintenis afzien. Wanneer het huwelijk normatief wordt, vermindert de socale aanvaardbaarheid van niet-gelegaliseerde verhoudingen als de 'kompaña'. In deze waardering van het concubinaat ligt de verklaring van de betrekkelijke isolatie van in-concubinaat-levenden.

Ook bij mindere welstand ondervindt men meer aandrang tot trouwen dan vroeger, al laat men het huwelijk nog gaarne gepaard gaan met een opvallend feest. De aanhef van dit hoofdstuk is er dan ook niet voor niets. Het is de weergave van een ontmoeting tussen twee jongemannen waarvan er een is getrouwd zonder dat de ander daar kennis van droeg. De gehuwde jongeman kon die gebeurtenis niet vieren met een duur feest en trouwde daarom in stilte. Zijn antwoord op de vraag van zijn kennis was bedoeld om te suggereren dat het huwelijk al lang geleden was voltrokken, zodat men vergeten kon hebben hoe groot het feest wel was geweest of dat men de 'zonde' van een huwelijk zonder de dure ruchtbaarheid al als verjaard kon beschouwen.

In vergelijking tot veel andere samenlevingen in het Caribisch gebied trouwen velen op Curaçao. Dit feit komt tot uiting in de verdeling van gezinshoofden over de rubrieken gehuwden, in-concubinaat-levenden en alleenstaanden: 62,9 %, 5,7 % en 31,4 % (Marks, 1973, p. 154). Van de alleenstaanden, vrijwel uitsluitend vrouwen, was nog eens ruwweg 50 % eens in het huwelijk getreden; van de in-concubinaat-levenden ongeveer ⅓ deel. Huwelijk en concubinaat onderscheidden zich onder meer in duurzaamheid. De betrekkelijke onzekerheid van de concubinale verbintenissen komt enigermate tot uitdrukking in de verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke hoofden in de categorie van het concubinale hoofdschap, wanneer men deze vergelijkt met die van de categorie der gehuwden. In de categorie der gehuwden fungeert de man daadwerkelijk in bijna driemaal zoveel gevallen als hoofd; in de categorie der concubinaten vertegenwoordigt de vrouw in bijna tweemaal zoveel gevallen de groep. Al is duidelijk dat de aantallen hoofden in de beide categorieën zeer verschillend zijn, deze getalsverhoudingen laten toch in combinatie met meer kwalitatieve gegevens een dergelijke uitspraak toe. De gezinsvormen die bij de verschil-

lende typen van verbintenis voorkomen, zijn enigermate gevarieerd, maar het grondpatroon van de samenstelling uit vader, moeder en kinderen is; overal waarneembaar. In de literatuur over de West-Indische of Afro-Amerikaanse familie in het Caribische gebied wordt regelmatig melding gemaakt van een grote variatie in huishoudgroepscomposities. Door M. Kerr is zelfs gesteld dat de (Afro-Jamaicaanse) familie

> '... sometimes... consists of mother, father and own children only, but more often it contains a collection af people tied by kinship or sometimes anly by proximity' (Kerr, 1952, p. 56).

In de Afro-Curaçaose bevolking hebben het huwelijk en de neo-lokale vestiging echter zoveel ingang gevonden, dat de groepsstructuur praktisch overal die is van het 'normale' gezin. Van de huishoudgroepen van getrouwde mannen en vrouwen had 75 % bijvoorbeeld deze eenvoudige gezinsvorm (Marks, 1973, p. 161). De 'afwijkingen' erop betreffen dan -en dat geldt ook voor die huishoudgroepen die gesticht werden op basis van een concubinaat - zeer vaak niet meer dan de inwoning van een pleegkind, een ouder of een zuster. In concubinaat-levende vrouwen hebben daarbij veelal één of meer eigen kinderen van (een) andere partner(s). Hetzelfde geldt voor vrouwen, die zonder (inwonende) partner door het leven gaan.

Na het misschien te uitzonderlijke voorbeeld van de wat stilletjes getrouwde jongeman laat ik hieronder tot slot enkele gezinssituaties volgen die een indruk kunnen geven van gevarieerde betrekkingen tussen man en vrouw en ouders en kinderen. Zij staan onder elkaar en suggereren als zodanig een zekere gelijke geldigheid. Uit het hierboven staande is echter duidelijk geworden dat de man-vrouw-verbintenis en de gezinsverhoudingen een ontwikkeling hebben doorgemaakt in de richintg van veelvuldiger huwelijk en gezinsleven en een vermindering van de concubinaten. Bezoekrelaties worden bovendien vaker stil gehouden dan vroeger het geval was. Het laatste voorbeeld hieronder is een wat formele representatie van de waarden van de respectabiliteit en is daarom iets minder levensecht dan de andere. Zowel het geval van de in stilte getrouwde jongeman als dit laatste zijn echter - zo goed als de andere voorbeelden - van betekenis, omdat zij iets belichten van de culturele idealen waarop men zich vaak oriënteert.

1. M. was 38 jaar en zij had twee concubinaten achter de rug. Nu had ze geen man in huis, maar onderhield een relatie met een A.C-buschauffeur.

Zij kreeg van hem enig geld, dat nodig was, want M. verdiende zelf als hulp in de huishouding te weinig om met haar vier kinderen rond te komen. Haar partner was vrijgezel en dacht er niet over haar te trouwen. Aan een concubinaat wilde M. niet meer beginnen. Haar kinderen groeiden op en o.m. daarom zag ze af van een niet. zo '*nètchi*' levenswijze. Zij weigerde ook haar partner in haar eigen huis te ontvangen en bezocht hem in zijn huisje op weg van werk naar huis. M. nam zich voor geen enkele man meer te nemen, zodra haar oudste zoon geld verdiende. Het was diens plicht voor haar en de andere kinderen te zorgen. Zij zou dan eindelijk vrij zijn en zich niet meer afhankelijk voelen van los-vaste relaties. M. prees zich gelukkig een jongen als oudste kind te hebben. Sommige mensen wilden eerst een dochter, meende zij, omdat zij bang waren dat het eerste kind '*floho*' zou zijn en een zwakke dochter is minder erg dan een zwakke zoon. Maar haar zoon was sterk en M. had straks geen man meer nodig. Haar partner antwoordde - gevraagd naar de reden waarom hij niet wilde trouwen - dat hij geen verantwoordelijkheid wilde. Bovendien had M. al twee concubinaten gehad en dat bracht altijd het gevaar met zich mee, dat zij het opnieuw zou aanleggen met haar vroegere partners van wie zij nu eenmaal kinderen had. Tot een 'kompaña' was hij wel bereid, maar dat wilde M. weer niet. Dat was haar economisch te onzeker en sociaal te onaantrekkelijk. Een 'kompañera ta keda boca ketu pa no perde tur kos' (een kompañera houdt haar mond om niet alles te verliezen). Als '*kompañera*' ontving je bovendien 'menos kariño' (minder affectie) van de mensen. De bestaande regeling van hun relatie vond zij het best.

2. T. was 31 jaar en zij leefde sinds ruim twee jaar in concubinaat met de vader van de twee jongsten van haar vier kinderen. Haar allereerste kind woonde bij de moeder van de verwekker. Deze wilde geen geld geven en daarom had T. het kind bij zijn familie gebracht. Zij zag het zelden. Zij had geen huwelijk in het vooruitzicht, maar had wel de zekerheid van een eigen dak boven het hoofd. Het houten huisje was van haar. Zij had het geërfd van een tante bij wie zij was ingetrokken nadat tot woede van haar gehuwde ouders de eerste tekenen van zwangerschap zich hadden geopenbaard. Haar vader was het meest verbolgen geweest en wel zo dat haar moeder T. tegen hem in bescherming ging nemen. Geen enkele man was te vertrouwen en als er wat gebeurde, dan lieten ze de vrouw zitten, meende zij. Hoewel T. daarna weer in haar nieuwe status van aanstaande moeder mocht terugkomen, was zij bij haar tante gebleven.

Haar tweede kind werd geboren uit een concubinaat. Haar concubaan had na acht maanden, vlak voor de geboorte van het kind, de benen ge-

nomen. T's huidige concubaan was een goede man, maar hij moest niets uithalen, anders kon hij gaan. Hij was financieel vooral voor zijn eigen kinderen bij haar verantwoordelijk. T. moest zelf de dokterskosten e.d. voor: haar tweede kind dragen.

3. A. was een man van 43 en had al 16 jaar lang een concubinaat met een vrouw van 47 bij wie hij vier van de zeven kinderen had verwekt 'Miho bon biba ku mal kasá; ora bo kasa, e muhè ta bai demandabo hopi i bo ta keda sin nada, nada' (Beter een goed concubinaat dan een slecht huwelijk; als je trouwt dan gaat de vrouw steeds meer eisen stellen en dan ben je nergens meer) was zijn motto. De vrouw had al eens aangedrongen op trouwen 'voor de kinderen', maar A. wilde niets van '*drecha bida*' (het leven beteren) weten, omdat hij niets kwaads in zijn concubinaat vond. A. en zijn partner vormden een goed span en daardoor hadden ze het zo lang met elkaar uitgehouden. De meeste concubinaten duurden niet langer dan één of twee jaren. Door zijn verantwoordelijkheidsgevoel jegens zijn gezin met inbegrip van de kinderen van de vrouw alleen (waarvan er inmiddels al twee dochters het huis hadden verlaten: een dochter getrouwd, de ander als interne hulp in de huishouding) was A. ook beslist de erkende baas in huis, wat van veel '*kompañeros*' niet kan worden gezegd.

4. Z. is 58 jaar en 34 jaar gehuwd. Hij heeft een lagere betrekking bij de overheid en bewoont een ruim stenen huis in Band' Abao. Slapen doet hij daarin echter niet. Hij heeft een eigen '*palu di maishi*'-huisje gebouwd achter de grote woning en verblijft daar het grootste deel van de tijd die hij thuis is sinds onenigheden zijn begonnen tussen hem en zijn vrouw en kinderen. Zijn dochters vinden hem een '*pulushi*' (twistzieke) die als zedenmeester probeert op te treden, terwijl hij zelf buitenechtelijke relaties onderhoudt en enkele '*yu djafò*' (buitenechtelijke kinderen) heeft. De ruimtelijke scheiding voorkomt veel spanningen. Z.'s vrouw erkent ook wel dat hij zich niet van zijn plichten als man en vader afmaakt; hij geeft voldoende huishoudgeld, al maakt hij wel eens moeilijkheden als dat geld naar zijn gevoel niet goed wordt besteed. Zo vindt hij af en toe dat te veel geld gestoken wordt in kleren van zijn dochters die mooie sier maken en gevaarlijk lonken naar de jongens. Een van hen had al een baby van een jongeman die geen aanstalten maakte om zijn vaderschap te wettigen. Men vindt Z. echter niet onvriendelijk. Hij verwierf bovendien enig respect van zijn echtgenote, toen hij een tijdje geleden een relatie met een buitenvrouw had afgebroken, omdat deze zijn echtgenote op straat had geconfronteerd met die verhouding. Hij zelf maakte geen bijzonder geheim ervan, maar de 'kombles' mocht de

code, die voorschrijft dat de waardigheid van de gehuwde vrouw moet worden gerespecteerd, niet breken. Z. kreeg fikse ruzie met zijn vrouw (de meest directe aanleiding tot de 'scheiding' van wonen) maar zette toch deze maitresse aan de kant. Zowel zijn vrouw als zijn kinderen vinden het niet vreemd hem - ondanks alles - als hoofd van de huishoudgroep aan te wijzen. De enige zoon van het echtpaar is zelden thuis. Z. praat hoofdschuddend, maar lachend over hem als een '*bandido*'. Zijn vrouw is echter helemaal niet over hem te spreken. Hij draagt thuis nauwelijks geld af en zij heeft al twee keer ruzie gehad met moeders van zwangere meisjes, die haar zoon aanwijzen als de verwekker. Dit doet haar naam geen goed en brengt haar positie in gevaar. De jongen zal toch eens wat geld bij haar moeten brengen alvorens hij het aan andere verplichtingen uitgeeft. Tot z'sn 30ste lag de eerste plicht van de jongeman bij zijn moeder.

5. C. is 31 jaar en werkt bij de douane. Hij is twee jaar getrouwd met D., een vrouw van 26 jaar en moeder van een voor-echtelijk en een wettig geboren kind. D. woonde tot haar huwelijk bij haar moeder in met haar eerste kind, dat zij kreeg uit een kortstondige verhouding met een man met wie zij dacht te trouwen, maar die er na de eerste tekenen van zwangerschap vandoor ging. 'E no tabata kier responsabilidat' (Hij wilde geen verantwoordelijkheid). C. vertelde dat hij allang met D. wilde trouwen, maar hij vond zich een aantal jaren geleden te jong. Bovendien zorgde hij toen voor zijn moeder. Dit had tot gevolg dat 'iemand anders (hem) was voor geweest bij D.', zoals hij het uitdrukte. D. is echter een goede '*humilde*' (bescheiden) vrouw en C. bleef verliefd op haar. Toen de minnaar van D. haar verliet, nam hij op zich voor haar en haar kind te zorgen. D. moest wel beloven dat zij haar minnaar niet meer zou zien en geen alimentatie van hem zou aannemen, omdat 'amor bieu no sa frusa' (oude liefde roest niet). C. vertrouwde haar echter best en gaf hoog op van D. en haar familie, omdat zij zijn aanbod om te gaan samenwonen zonder vooruitgesproken vooruitzichten op een huwelijk van de hand wezen. Hij besloot daarom met D. te trouwen en het voorechtelijke kind als het zijne te erkennen. Hij had op een bepaalde manier schuld aan de geboorte en het was bovendien jong, zodat het hem als vader zou accepteren. D. gaf in bijzijn van C. te kennen geluk te hebben gehad. Veel meisjes in haar omstandigheden kregen geen kans meer om te trouwen en waren vaak overgeleverd aan de grillen van mannen bij wie zij steun zochten.

D. meende ook dat vrouwen als zij 'humilde' moesten zijn. Tenslotte was ze geen maagd toen ze C. trouwde; zij had daardoor altijd minder rechten. Het sprak voor haar vanzelf dat gesprekken met C. zonder haar aanwezig-

heid werden gevoerd. C. was uitdrukkelijk de baas in huis. Hij geloofde geen ‘yu djafò’ te hebben, maar aarzelde niet in bijzijn van D. te zeggen dat ‘wat niet is, wel komen kan’, al was het altijd beter het dan niet te zeggen.

6. G. is 36 jaar, employé bij Shell en 14 jaar getrouwd met F. Zij hebben vier kinderen en wonen in een stenen huis dat eigendom is van G. Bij gesprekken met hem zijn F. en de kinderen vaak aanwezig, want G. vindt dat hij geen geheimen voor zijn gezin behoeft te hebben. F. mengt zich ook af en toe in de conversatie, terwijl de kinderen eveneens nu en dan commentaar leveren op uitlatingen die G. doet. Man en vrouw zijn gelijk, meent G., al is de man de eigenlijke baas in huis. Net al zijn vrouw wil hij met zijn kinderen een harmonische relatie onderhouden. ‘*Yu djafò*’ heeft hij niet en F. was bij hun eerste ontmoeting maagd. Beiden wilden in hun gedrag en in de opvoeding van hun kinderen afstand nemen tot ‘het oude systeem’ waarin veel mensen nog leefden. G.'s verantwoordelijkheden lagen in zijn gezin. *Muhè djafò* (maitresse) en ‘yu djafò’ zouden de sfeer grondig bederven. Zichzelf, F. en de kinderen zou hij sociaal en economisch ermee benadelen. Drinken buitenshuis deed hij niet en zijn sociale betrekkingen waren begrensd door zijn werksituatie, zijn gezin, de wederzijdse familie en enkele vriendschappelijke contacten. Sommige mensen in de buurt noemden hem een echte ‘macamba pretu’, die dacht dat hij meer was dan zij. Anderen echter - vooral vrouwen - spraken over G. als een ‘shon’, een heer met fatsoen en verantwoordelijkheidsgevoel. Zijn hele familie had voor zover bekend ook een goede naam met ‘*muhé kasà so*’ (alleen gehuwde vrouwen).

A.F. Marks

Literatuur

Abraham-van der Mark, E.E.	:	Yu'i Mama; enkele facetten van gezinsstructuur op Curaçao, Amsterdam (diss.), 1969.
Bor, W. van der	:	Not too bad, Wageningen, 1973.
Departement van Sociale en Economische Zaken	:	De ontwikkeling van het inwonertal in het recente verleden en de naaste toekomst, Willemstad, 1967.
Dissel, S. van	:	Eenige opmerkingen over den stoffelijken toestand van het eiland Curaçao, in: Tijdschrift voor Nederlands-Indië, 1918.
Dominicanen (enkele paters)	:	Geschiedenis der Missie van Curaçao, Willemstad, 1945.
Hartog, J.	:	Geschiedenis van de Nederlandse Antillen; deel 3: Curaçao van Kolonie tot Autonomie, Aruba, 1961.
Herskovits, M.J.	:	The Myth of the Negro Past, New York, 1941.
Hoetink, H.	:	Over Braziliaanse en Curaçaose Gezinsvormen, in: Christoffel, 1, 5, 1955.
		Het Patroon van de Oude Curaçaose Samenleving, Assen, 1958.
		Gezinsvormen in het Caribisch Gebied, in: Mens en Maatschappij, 36, 2, 1961.
Kerr, M.	:	Personality and Conflict in Jamaica, Liverpool, 1952.
Marks, A.F.	:	Man, Vrouw en Huishoudgroep; de Afro-Amerikaanse familie

tn de samenleving van Curaçao, Leiden (diss.), 1973.

Romer, R.A. : Ons samenzijn in Sociologisch Perspectief, Curaçao, 1964.

Volkstelling 1960 : Curaçao, Bonaire, Sint Maarten, Sint Eustatius en Saba, Curagao, 1960.

Wilson, P.J. : Reputation and Respectability; a suggestion for Caribean Ethnology, in: The Journal of the Royal Anthropological Institute, 4,1969.

Hoofdstuk IV De taalsituatie op de Nederlandse Antillen

Als men het over ‘taal’ heeft, kan men zich afvragen: Wat is taal? Hoe is een taal in het algemeen, of deze taal in het bijzonder, gestructureerd? Maar men kan bijvoorbeeld ook de vraag stellen: Wat doen de mensen met hun taal, wat is de functie van de taal (van deze taal) in de maatschappij (in deze maatschappij). En een hierbij aansluitende vraag; wat betekent een taal voor de sprekers van die taal.

Hoewel in deze studie aan de tweede, meer sociolinguïstisch getinte benadering in eerste instantie aandacht zal worden besteed, zullen ook punten die betrekking hebben op de structuur van de talen die op de Nederlandse Antillen worden gebruikt, ter sprake komen, en niet in de laatste plaats omdat ze van belang zijn bij het bestuderen van bepaalde sociale functies van de taal.

De beschouwing van het functioneren van een of meer talen in een maatschappij kan weer leiden tot de vraag: kunnen wij hier invloed op uitoefenen? Bovendien staat een samenleving niet los van alle andere samenlevingen, en in de relaties met deze andere heeft de taal weer een zeer belangrijke functie. Ook deze aspecten, die vallen onder taalpolitiek, zullen in dit hoofdstuk aan de orde komen.

In een beschrijving van de taalsituatie in de Nederlandse Antillen dient als uitgangspunt genomen te worden dat er twee taaimaatschappijen zijn: die op de Benedenwindse eilanden, waar het Papiamentu de moedertaal is van het grootste deel van de bevolking, en die op de Bovenwindse eilanden, waar de moedertaal aan het Engels gerelateerd is.

Hierbij dient men nog te bedenken dat de beide gebieden ook verschillen wat betreft de talen die naast de moedertaal veelvuldig gebruikt worden, zowel intern als in de relaties met andere gebieden.

Het ontstaan van deze twee taaimaatschappijen is historisch te verklaren, maar voor beide gebieden doen zich hierbij in linguïstisch opzicht enkele interessante vraagstukken voor.

De Benedenwindse eilanden

Toen deze eilanden onder Nederlands beheer kwamen (1634-1636), gingen de nieuwe autoriteiten niet overal op dezelfde manier te werk.

Op Curaçao bijvoorbeeld moesten de Spaanse bezetters met het grootste deel van de Indiaanse bevolking het eiland verlaten, terwijl op Aruba de meeste Indianen op het eiland achterbleven.

Curaçao werd een centrum van slavenhandel en de bevolking ging onder Nederlands bewind voor het grootste deel uit negroïde elementen bestaan.

Op Aruba kwamen er weinig slaven, maar na 1770 was vestiging vanuit Curaçao en Bonaire toegestaan, zodat ook hier onder Nederlands bestuur een nieuwe bevolking ontstond, waar het negroïde echter lang niet zo sterk vertegenwoordigd is als op Curaçao, terwijl het Indiaanse element nog duidelijk herkenbaar is.

Bonaire zou men ergens tussen Curaçao en Aruba in kunnen situeren.

Op alle drie eilanden nu is de moedertaal het Papiamentu, een taal die het grootste deel van zijn basisvocabulaire niet aan het Nederlands, maar aan het Portugees of Spaans ontleent, terwijl de grammaticale structuur overeenkomsten vertoont met andere zogenoemde 'mengtalen' in het Caribische gebied, onverschillig of de kolonisatie plaats vond door Engelsen, Nederlanders of Fransen.

Hoe de Portugees-Spaanse invloed op de woordenschat te verklaren? Hoe de naar verhouding geringe Nederlandse invloed? Hoe de grammaticale overeenkomsten met andere gekoloniseerde gebieden?

Voor een nadere bestudering van deze punten moet hier iets gezegd worden van 'pidgintalen' en 'creooltalen'.

In veel streken waar contact ontstaat tussen twee of meer gemeenschappen met onderling niet verstaanbare moedertalen, doet zich het verschijnsel voor dat er een soort 'lingua franca', een 'pidgintaal' ontstaat, een taal die niemands moedertaal is, maar slechts gebruikt wordt in het verkeer met de anderstaligen. De moedertalen handhaven zich in de omgang binnen de eigen groep. Voor het beperkte contact waarvoor de lingua gebruikt wordt (ruilhandel; markt; bedienden; slaven) voldoet een zeer beperkt vocabulaire, dat hoofdzakelijk onüeend wordt aan een van de moedertalen in het gebied, terwijl de grammaticale structuur de indruk maakt sterk 'vereenvoudigd' te zijn, met bepaalde trekken die men meent te herkennen uit een of meer van de in het desbetreffende gebied gesproken talen en andere die 'nieuw' aandoen.

Eenvoudige uiterlijke vorm mag echter niet worden gelijkgesteld met eenvoudige inhoud. Wat de term 'vereenvoudigd' hier dient in te houden is dat de uiterlijke vorm laat zien dat de gebruikte taalmiddelen voor degenen die de taal moeten leren en hanteren deze betrekkelijk gemakkelijk 'toegankelijk' maken, zolang men zich beperkt tot 'recht toe recht aan'-situaties, wat

bij dit soort linguae francae, zoals gezegd, inderdaad het geval is (Hymes 1971, b). (De term ‘toegankelijk’ wordt later nader verklaard.) Enkele kenmerken zijn: weinig of geen woordbuiging; vaste relatie tussen grammaticale functie en vorm, maar dezelfde vorm kan voor verschillende grammaticale theorieën gebruikt worden; weinig of geen woordafleidingen en samenstellingen, dus monomorfemisch van bouw; syntactische middelen in plaats van morfologische, vandaar weinig soepelheid op het gebied van woordvolgorde.
Ter illustratie van sommige van deze kenmerken enkele voorbeelden van een pidgin uit Hall (1943); (de spelling is hier gemakshalve verengelst):

good-fellow man	=	een goede man
this-fellow house	=	dit huis
one-fellow spear	=	één speer
place belong pig e-stop	=	varkenshok
me stop good-fellow	=	ik was (placht te zijn) goed, braaf.

Bovenvermelde structuurtrekken leggen beperkingen op wat betreft de integratieve functie van de taal: het rekening houden met en bepalen van de plaats van spreker en hoorder in de maatschappij en dus ook ten opzichte van elkaar. En eveneens ten aanzien van de expressieve functie: het voldoen aan psychologische behoeften van de taalgebruiker (blijdschap, woede, tederheid, etc). Het is gemakkelijk in te zien dat het ontbreken van synoniemen tot gevolg heeft dat de spreker minder opties heeft, evenals bijvoorbeeld het niet voorhanden zijn van aparte woorden voor de jongen van allerlei dieren: kleine koe in plaats van kalf (Smith, 1972, p. 52). Het ontbreken van buigingsuitgangen maakt dat er minder met redundanties of schijnredundanties kan worden gewerkt (iets zogenaamd ‘dubbel-op’ zeggen, een zeer belangrijk middel op integratief en expressief gebied). Enigszins technischer gezegd: verschillende woorden of structuren om hetzelfde denotatum aan te duiden, maar met verschillende connotata, is een zeldzaam verschijnsel in pidgintalen. Wat betreft de communicatieve of referentiële functie van de taal hoeven deze beperkte middelen geen beletsel te zijn.

Men verlieze tenslotte het volgende niet uit het oog: het is een heel complex van karakteristieken, waarvan hier maar enkele genoemd zijn, dat, in samenhang met de uiterst beperkte sociale functie van de taal, de pidgintalen kenmerkt. Het Chinees leunt ook zwaar op monomorfemen. Het Engels heeft, in vergelijking met bijvoorbeeld het Spaans, weinig mogelijkheid om via buigingsvormen tot redundantie te komen. En De Gaulle moet eens, om heel exact aan te geven wat hij bedoelde, tijdens een toespraak aan de

woorden ‘Je m'adresse aux peuples’ toevoegen: ‘- au pluriel -’. Toch zal niemand willen beweren dat het Chinees, het Engels en het Frans beperkte uitdrukkingsmogelijkheden bezitten.

Ten aanzien van de communicatieve functie ligt de beperking hoofdzakelijk op het gebied van de woordenschat. Wordt de communicatieve functie belangrijker, dan zal het vocabulaire worden uitgebreid, maar bijna uitsluitend door ontlenen, zelden door eigen nieuwe vormingen.

Pidgintalen zijn, zoals reeds gezegd, in veel streken ontstaan, zowel in contact met een of andere Indo-Europese taal (Engels, Frans, Portugees, Spaans, Nederlands) als in contact met uitsluitend talen van niet-Indo-Europese oorsprong. Wat het eerste geval betreft neigt men tegenwoordig tot de mening dat als voorwaarde voor het ontstaan van een pidgin naast de Indo-Europese taal twee of meer locale en onderling onverstaanbare talen gesproken moeten worden. Men denke bijvoorbeeld aan Honkong met zijn gemengde Chinese bevolking en uiteenlopende varianten van het Chinees, die onderling niet verstaanbaar zijn. In dergelijke situaties zal het pidgin een basisvocabulaire hebben dat ontleend wordt aan de Indo-Europese taal, in casu het Engels, met aanpassingen wat de uitspraak betreft. Op de grammatica komen we later terug. Over het algemeen wordt de pidgintaal gebruikt door de locale groepen (hier Chinezen) die een linguïstisch contact met elkaar wensen, terwijl de daar gevestigde Europeanen en Amerikanen zich betrekkelijk weinig bekommeren om de pidgintaal uitgezonderd het hoogst nodige om enkele ‘bevelen’ te geven, die zij overigens met ongeveer hetzelfde effect ook wel in hun eigen taal zouden kunnen geven (Whinnom, 1971, p. 102-104).

Een pidgintaal kan na verloop van betrekkelijk korte tijd verdwijnen doordat de omstandigheden gewijzigd worden, of kan zich betrekkelijk lang als pidgin handhaven, dus naast enkele moedertalen. Maar in sommige gevallen doet zich het verschijnsel voor dat een pidgintaal de moedertaal wordt van een numeriek belangrijke groep van de bevolking. Deze nieuwe moedertaal nu noemt men een ‘creooltaal’. De creooltaal krijgt betrekkelijk plotseling een veel belangrijkere sociale functie: uitbreiding in de communicatieve sector en functies op integratief en expressief gebied. Men ziet dan ook dat in betrekkelijk korte tijd, en dat kan zijn binnen één generatie, de oorspronkelijke pidgintaal een aanzienlijke verandering ondergaat (DeCamp, 1971). De uiterlijke vorm wordt complexer, de uitdrukkingsmogelijkheden groter, het vocabulaire wordt uitgebreid. En hoe hoger de eisen zijn die door de maatschappij worden gesteld aan de pasgeboren creooltaal, hoe sterker deze veranderingen in de zin van uitbreiding en complexiteit zullen zijn.

Samenvattend kunnen we zeggen: er ontstaat eerst een zich steeds verbreidend proces van 'vereenvoudiging': reductie van vorm en beperking van functie, dat leidt tot een min of meer gestabiliseerd pidgin, dus een soort pre-pidgin continuum met betrekkelijk weinig uniformiteit dat uitmondt in een duidelijker af te palen pidgin. Bij de creolisatie krijgt men een proces van complicering: expansie van vorm en uitbreiding van functie. Pidginisatie is dan ook te omschrijven als een ingewikkeld sociolinguïstisch proces, met reductie, in de context van beperking van de sociale functie. Creolisatie is in een ingewikkeld sociolinguïstisch proces, met expansie, in de context van uitbreiding van sociale functie (Hymes, 1971, p. 84).

Bij dit alles is van 'convergentie' sprake (behalve veelal op het gebied van het lexicon), waarbij men verder gaat dan een soort 'vermenging': met de aan de verschillende talen ontleende middelen gaat men creatief te werk. Men zie hiervoor de korte schets van enkele kenmerken van het Papiamentu. (Voor het Papiamentu geldt trouwens dat ook op lexicaal gebied convergentie belangrijk is.)

Verder in deze studie zal het ontstaan van een post-creools continuum ter sprake worden gebracht.

Maar voor het inzicht in deze processen is het misschien verhelderend er hier op te wijzen dat een via een pidgintaal ontstane creooltaal op zijn beurt weer een nieuw pidgin kan genereren, waarbij alle bovengenoemde kenmerken van pidginisatie zich weer voordoen. Het Djuka-creool van de Boslandcreolen in Suriname heeft in de omgang met de Trio-Indianen geleid tot een pidgintaal gebaseerd op het Djuka-creool, dat als lingua franca tussen beide bevolkingsgroepen wordt gebruikt.

Creooltalen treft men in de meest uiteenlopende gebieden aan. Ons interesseert hier in eerste instantie die welke in het Caribisch gebied voorkomen, met vocabulaires die gebaseerd kunnen zijn op het Engels, het Frans, het Nederlands, het Portugees en het Spaans. Over het algemeen wordt de keuze van de ontleentaal bepaald door de taal van de koloniserende mogendheid. Als gevolg van machtswisselingen krijgt men nu dat een reeds gestabiliseerde creooltaal naast of boven zich een Indo-Europese taal krijgt met een niet verwante woordenschat. Dit verschijnsel doet zich voor in de eeuwenlang door Nederland beheerde gebieden: Suriname en de Antillen (zowel Benedenwindse als Bovenwindse eilanden). Nergens vindt men hier een taal die zijn basis-vocabulaire ontleent aan het Nederlands. Het Negerhollands, dat de creooltaal was van St. Thomas, St. Kruis en St. Jan, gebieden die enige tijd onder Nederlands bewind hebben gestaan, is nu praktisch uitgestorven; (er bestaat een bijbelvertaling in deze taal).

Voor een verklaring van deze feiten en van belangrijke verschillen in de

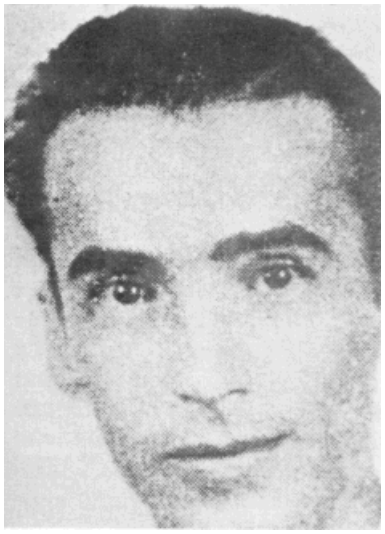

Links boven: Tip Marugg.

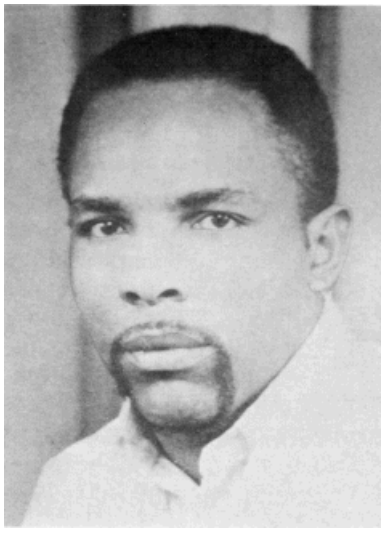

Rechts boven: Frank Martinus Arion.

Links onder: Oda Blinder.

Rechts onder: May Henriquez.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 5)

Links boven: Guillermo Rosario.

Rechts boven: Elis Juliana.

Links onder: Pierre Lauffer.

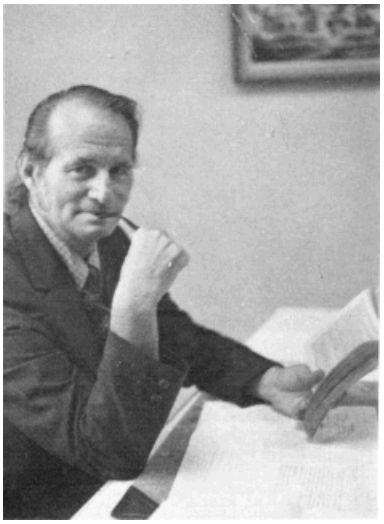

Rechts onder: Boeli van Leeuwen.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 5)

taalsituatie op de ‘Franse’ versus de ‘Engelse’ eilanden moeten wij ons bezighouden met theorieën over het ontstaan van de pidgintalen. Wij zullen ons hierbij beperken tot een bespreking van de ‘monogenese-relexificatie’-theorie, die, kort samengevat, het volgende inhoudt:

De op een Indo-Europese taal gebaseerde pidgintalen gaan terug op een op het Portugees gebaseerd pidgin (monogenese). Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het feit dat deze groep pidgintalen structurele overeenkomsten vertonen, terwijl bovendien de meeste enkele van het Portugees afgeleide woorden in hun vocabulaire hebben, waarvan het bekendste wel is: ‘sabi’. (Papiamentu: *sabi* of *sa* = weten). Dat zo'n ‘Portugese’ pidgintaal het begin zou kunnen zijn van de pidgin-creool-ontwikkeling in gebieden waar de Portugezen nooit het bewind hebben gevoerd, kan verklaard worden door aan te nemen dat de pidgintaal reeds in Afrika ontstaat, waar de Portugezen nederzettingen (o.a. versterkingen) hadden, die in verband met gewone handel en slavenhandel burgergemeenschappen kregen die bestonden uit Afrikanen van verschillende oorsprong, die onderling niet verstaanbare talen spraken (cf. de situatie in Hongkong). De slaven-gemeenschappen die in de Nieuwe Wereld ontstonden hielden gedurende enige tijd de Portugese pidgintaal, hoofdzakelijk als communicatiemiddel tussen de slaven onderling (cf. Hongkong). De integratie binnen de slaven-gemeenschap had tot gevolg dat het pidgin de rol van moedertaal moest gaan vervullen, waarmee het proces van ‘creolisatie’ begint. Er ontstaat een ‘creooltaal’. In die gebieden nu waar de officiële taal van de kolonisatoren niet het Portugees was, zal, misschien al in de pidgin-periode, het oorspronkelijke basisvocabulaire vervangen zijn door een ander, dat ontleend werd aan de Indo-Europese taal van de daar heersende mogendheid. Dit proces heet: relexificatie. Samenvattend kan men zeggen dat deze theorie zowel de grote overeenkomsten in structureel opzicht als het bijna universeel voorkomen van enkele Portugese woorden in de basiswoordenschat kan verklaren (DeCamp, 1971).

Ook degenen die wel wat voelen voor de hier uiteengezette opvatting zien wel in dat er ook bezwaren tegen in te brengen zijn. In de eerste plaats is er weinig historische documentatie ter ondersteuning aan te dragen. Verder zijn er, als men de pidgins in Azië ter vergelijking aanhaalt, en in sterkere mate die pidgins die onstaan zijn in gebieden waar geen Indo-Europese taal aan de vorming meedeed, zoals bijvoorbeeld in Afrika, structurele verschillen aan te wijzen die toch om een nadere verklaring vragen.

Vandaar dat men tegenwoordig voorzichtig probeert uit te gaan van inherente universele linguïstische ‘beperkingen’, die dus bij ieder mens gelijk zijn. Ieder mens beschikt over de gave om redundanties aan de oppervlakte

weg te laten, als het alleen maar gaat om concrete communicatie. In dit verband tracht men vergelijkingen te treffen met het taalleerproces (Todd 1974, p. 42). Het zou te veel tijd vergen om nader op dit uitgangspunt in te gaan, aangezien dat een inleiding in moderne linguïstische theorieën in het algemeen zou vereisen. Maar wel moet er even op gewezen worden dat wij nu een middel hebben om de term 'toegankelijk', die bij het bespreken van het ontstaan van pidgintalen is gebruikt, juister te interpreteren. Degene die zo'n taal leert valt terug op universeel-menselijke taalmogelijkheden en -uitgangspunten.

Voor het Caribisch gebied is de 'monogenese-relexificatie'-theorie, met als uitgangspunt een pidgintaal met Portugese basiswoordenschat, misschien wel aantrekkelijk, maar voor de Nederlandse Antillen en Suriname blijft de vraag bestaan waarom relexificatie in de zin van een nieuw van het Nederlands afgeleid basisvocabulaire niet heeft plaatsgevonden. En in dit verband is een eventueel plaats gehad hebbende Engelse relexificatie in Suriname eenvoudiger te verklaren dan de Spaanse relexificatie van het Papiamentu op de Benedenwindse eilanden. De conclusie moet dan ook zijn dat de Nederlandse kolonisatoren een andere taalpolitiek gevoerd hebben, gedeeltelijk daartoe gedwongen door factoren van sociale aard. (Zo ziet men dat in het Caribisch gebied geen blijvende creooltalen van het Spaans zijn afgeleid, terwijl dat in Azië (de Filippijnen) wel het geval is geweest.)

Maar intussen zijn wij, wat het Papiamentu betreft, reeds in de 'creooltaal'-periode. De rol van de Kerk mag daar niet over het hoofd worden gezien. Als wij aannemen dat het Papiamentu eerst door de slavengemeenschap als moedertaal werd geadopteerd, krijgen wij via de godsdienstige scheiding 'slaven en hun vrijgekomen afstammelingen zijn katholiek' en, gemakshalve geformuleerd, 'blanken zijn niet katholiek', - een situatie die tot ver in de negentiende eeuw bestaan heeft -, een verklaring voor de Spaanse relexificatie: de kerstening van de uit Afrika afkomstige bevolking vond oorspronkelijk plaats door de Spaanssprekende priesters. Het uitblijven van een Nederlandse relexificatie accentueert de scheidingslijn.

In die gebieden waar, ten eerste, de relexificatie plaats vond in de richting van de Indo-Europese taal van de kolonisatoren, met andere woorden waar de officiële taal de leverancier is geweest van het nieuwe basisvocabulaire, en waar, ten tweede, een zekere, zij het aanvankelijk zeer beperkte, 'sociale mobiliteit' correctieve druk op de creooltaal mogelijk maakte in de richting van de officiële taal, kan men op den duur een heel scala van taalvarianten krijgen, met aan de ene kant als uiterste de 'zuivere creooltaal' en aan de andere kant de officiële taal, in opzet gelijk aan die van het moederland. Het duidelijkste voorbeeld van zo'n situatie, het zogenoemde

'postcreoolse continuum', vindt men in Jamaica (DeCamp, 1971). Binnen de grenzen gevormd door de twee boven aangeduide uitersten zijn geen scherpe scheidingslijnen aan te brengen. Als alleen aan de eerste van de twee bovengenoemde voorwaarden is voldaan, kan zo'n continuum niet ontstaan (cf. Haïti). Het is zonder meer duidelijk dat, waar in de Nederlandse koloniën ook aan de eerst voorwaarde niet voldaan werd, het ontstaan van een echt continuum in deze gebieden geheel uitgesloten is geweest.

Overigens zijn er ook onderzoekers die in bovengeschetste situatie niet willen spreken van een creooltaal. Zij menen met een 'dialectengamma' te maken te hebben, zonder scherpe scheidingslijnen. De term creooltaal zouden zij willen reserveren voor de situatie die wordt gekenmerkt door een structurele kloof: onverstaanbaarheid tussen de creooltaal en de woorden-schatverwante Indo-Europese taal (het Créole van Haïti en het Frans; het Papiamentu en het Spaans of het Portugees) (Stewart, 1962).

Pidgintaal en creooltaal zijn, zoals reeds naar voren gebracht, in eerste instantie het communicatiemiddel voor de niet geprivilegieerde bevolkingsgroepen. Het is dan ook geen wonder dat over het algemeen de waardering voor de creooltaal in de Caribische gebieden zeer negatief uitvalt, hoewel hier de laatste tijd wel enige verandering is opgetreden. Wat het Papiamentu betreft is het sociale stigma echter minder sterk geweest, waarvoor ook een verklaring gevonden moet worden. Een van de factoren moet wel geweest zijn dat op de Benedenwindse eilanden van twee 'prestige-groepen' sprake is geweest, die onderling niet verstaanbare talen spraken: de West-Indische Compagnie-groep (Nederlands) en de Sefardische groep (Portugees). Het Papiamentu kan hier als 'lingua franca' gediend hebben. In ieder geval zijn er berichten uit het eerste kwart van de negentiende eeuw dat er toen reeds gezinnen waren van Nederlandse afkomst waar het Nederlands vervangen was door het Papiamentu. De Sefardische gemeenschap heeft omstreeks het midden van die eeuw de overgang gerealiseerd. Het Papiamentu was dus niet meer uitsluitend een taal van 'negers' en/of 'onontwikkelden'. Verwijzend naar wat gezegd is naar aanleiding van het onstaan van 'creooltalen' kan men begrijpen dat deze omstandigheid voor het Papiamentu in taalkundig opzicht zeer belangrijk is geweest. Een nieuwe impuls kreeg het Papiamentu met de komst van de olieindustrie na de Eerste Wereldoorlog. De reeds generaties op het eiland Curaçao gevestigde families van Nederlandse afkomst die in de huiselijke kring nog het Nederlands gebruikten, konden toen, door hun beheersing van het Papiamentu, een linguïstisch onderscheid aanbrengen tussen 'landskinderen' en 'import-Nederlanders'. Deze overgang was niet moeilijk, aangezien de landskinderen in

hun vrienden- en kennissenkring ook met Papiamentstaligen te maken hadden. In ieder geval kan men stellen dat momenteel op alle drie Benedenwindse eilanden het Papiamentu de moedertaal is van nagenoeg alle ‘Antillianen’.

Na deze min of meer historische inleiding, noodzakelijk om bepaalde problemen die zich op het taalpolitieke vlak voordoen, en voor zullen doen beter te begrijpen, volgen hier enkele kenmerken van het Papiamentu.

Wat de woordenschat betreft is boven reeds gezegd dat, of men nu relexificatie aanneemt of met, het basisvocabulaire van het Spaans en/of het Portugees afstamt. Toen de creolisering (het overgaan van pidgin naar creooltaal) een snelle uitbreiding van het vocabulaire nodig maakte, geschiedde het ontlenen niet alleen uit het Spaans (men denke o.a. aan de termen die in de Rooms-Katholieke Kerk gebruikt worden), maar ook uit het Nederlands en het Engels, en zelfs in beperkte mate uit het Frans (voor bepaalde beroepen). Het opnemen van leenwoorden gaat uiteraard, zoals voor zoveel talen (bijvoorbeeld het Nederlands), nog steeds door. De invloed van het onderwijs, waar Nederlands de voertaal is, is zeer groot. Vaktermen die met het onderwijs te maken hebben worden voornamelijk aan deze taal ontleend. Technische termen zijn vaak afkomstig uit het Engels, terwijl het Spaans zijn invloed doet gelden op het gebied van termen voor abstracte begrippen. Vanzelfsprekend zijn deze gebieden, wat de talen betreft waaraan de desbetreffende woordenschat ontleend wordt, niet altijd scherp te scheiden. Men beseffe vooral dat men niet te maken heeft met een uitgekristalliseerde situatie. Iedere levende taal is onderhevig aan veranderingen; invloeden van andere talen, ontwikkelingen op cultureel en technisch gebied. De invloed van het Spaans is bijvoorbeeld via radio en televisie (programma's uit Venezuela) niet onbelangrijk toegenomen. Wetenschappelijke lectuur, en ook belletrie, is daarentegen haast uitsluitend Engels of Nederlands.

Vindt dan binnen het Papiamentu geen eigen woordvorming plaats? Dat is zeer zeker het geval, ondanks het feit dat werkelijk productieve voor- en achtervoegsels in vergelijking met bijvoorbeeld het Nederlands en het Spaans gering in getal zijn. Ook al zijn deze voor- en achtervoegsels op hun beurt weer ontleend aan andere talen, en voornamelijk het Spaans, het Papiamentu gaat er soms op eigen creatieve manier mee om (convergentie). Enkele voorbeelden:

‘*-dó*’ en ‘*-mentu*’ achter een verbum, ongeacht de afkomst ervan, om respectievelijk de agens en het proces aan te geven (‘*fèrfdó*’ - huisschilder); ‘*fèrfmentu*’ - het ‘geschilder’). Het woord ‘*pintor*’ duidt weer uitsluitend

een kunstschilder aan. Noch in het Nederlands, noch in het Spaans is deze onderscheiding dwingend. (Het verbum dat bij '*pintor*' hoort is: '*pinta*'.)

'*-ura*' en '*-esa*' achter een adjectief om een substantief te vormen, met verschil in betekenis: '*grandura*' - grootte; '*grandesa*' - grootsheid; '*flakura*' - magerte; '*flakesa*' - wee gevoel tengevolge van bijvoorbeeld honger.

Een woord kan in twee verschillende vormen aan een andere taal ontleend worden, ook weer met verschil in betekenis: *storia* - verhalen, smoesjes; *historia* - geschiedenis; '*djòp*' - baan; '*djap*' - karwei; '*arma*' - bewapenen; '*harma*' - in elkaar zetten, monteren.

Op fonologisch gebied is voor het Papiamentu wel het meest kenmerkende dat lexicale tonen relevantie hebben: afhankelijk van de toonhoogte waarop de lettergrepen worden uitgesproken kunnen verschillende betekenissen aangegeven worden (Römer, 1958 en 1974):

'*papa*' (eerste lettergreep beklemtoond en hoog, tweede laag) - pap, paus; '*papa*' (eerste lettergreep beklemtoond en laag, twee hoog) - vader; '*bèrdè*' (eerste lettergreep beklemtoond en hoog, tweede laag) - groen; '*bèrdè*' (eerste lettergreep beklemtoond en laag, tweede hoog - waar (adjectief); '*molimoli*' (derde lettergreep beklemtoond en hoog, overige laag) -soort bes die bij wrijving tussen de vingers heel zacht wordt; '*moli-moli*' (eerste lettergreep beklemtoond en hoog, derde hoog, tweede en vierde laag) - heel zacht.

De twee laaste voorbeelden uit de vorige alinea tonen ons een middel dat in veel creooltalen voorkomt, namelijk de reduplicatie. In het Papiamentu geeft dit meestal een versterking aan van de enkelvoudige vorm:

'*bèrdè-bèrdè*' - diepgroen, helemaal groen; '*pretu-pretu*' - pikzwart, helemaal zwart; '*ariba-ariba*' -heel vluchtig (lezen, bekijken). Maar soms wordt door reduplicatie een andere betekenisnuance aangegeven: '*loko-loko*' (met extra hoge toon op de eerste lettergreep) - stapelgek; '*loko-loko*' (met gewone hoge toon op de eerste lettergreep) - warrig (van geest).

De toon kan ook zorg dragen voor verschillende syntactische functies: *e* (altijd met hoge toon) - de, het; '*e*' (hoge of lage toon, afhankelijk van de toon waarmee het volgende woord begint) - persoonlijk voornaamwoord: hij, zij, het; '*ta*' - (altijd hoogbetoond) - partikel voor imperfectief aspect en tegenwoordige tijd; '*ta*' (hoog of laag, afhankelijk van de toon waarmee het volgende woord begint) - zijn (werkwoord); '*kaska*' (eerste lettergreep beklemtoond en hoog) - schil; '*kaska*' (eerste lettergreep beklemtoond en laag) - schillen (werkwoord); '*ta mata*' (laag-hoog-laag) -het is een plant; '*ta mata*' (hoog-laag-hoog) - er wordt gedood.

Op dit gebied moet voor het Papiamentu nog veel onderzoek verricht worden. Vermelding verdient hier dat tot op heden van nog twee creool-

talen is aangetoond dat het toontalen zijn: het Saramakaans (Voorhoeve) en het Sierra Leone Krio (Berry).

Wat de volgorde betreft zal het niet verwonderen dat hiermee topicalisatie kan worden aangeduid (cf. Nederlands: ik heb de hond niet geziende hond heb ik niet gezien). Maar de plaatsing van althans bepaalde adjectieven voor of achter het substantief biedt de mogelijkheden om geheel verschillende betekenissen aan te geven, of soms zo'n subtiel verschil, dat in dit korte bestek geen nadere uitleg kan worden gegeven: '*un hòmber pober*' - een arme man (materieel); '*un pober hòmber*' - een arme man (beklagenswaardig); '*un mucha muhé bunita*' en '*un bunita mucha muhé*' - een mooi meisje.

Tenslotte nog iets over het verbale systeem: in het Papiamentu gaat men m eerste instantie uit van het aspect, wat inhoudt dat men aangeeft of de handeling of het proces als perspectief (begrensd, terminatief) voorgesteld wordt, of als imperfectief. Dit doet men in het Papiamentu met voor een 'toestand', in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Spaans: *'estaba triste'* - *'estuvo triste'*. Daarentegen kan het onderscheid in het Papiamentu wel in alle tijden gehandhaafd worden: *'si e kome', 'si e ta home'* - als hij eet, als hij aan het eten is; *'lo e kome, lo e ta kome'* - hij zal eten, hij zal aan het eten zijn. Uit deze voorbeelden blijkt bovendien dat in het Papiamentu zowel het aspect als de tijd aangegeven wordt door partikels die voor het werkwoord worden geplaatst.

Wij hebben tot nu toe gesproken over het Papiamentu als zou er een enkele variant zijn. In werkelijkheid hebben wij te maken met verschillende varianten die zowel sociaal als geografisch bepaald zijn.

Wat de geografisch bepaalde varianten betreft, soms is één enkele zin voldoende om te determineren van welk der drie Benedenwindse eilanden de spreker afkomstig is. Op elk eiland kunnen weer iets minder geprononceerde geografisch bepaalde varianten onderscheiden worden, waarbij toch wel een vervagende tendens te bespeuren is. De eilandelijke verschillen zijn hoofdzakelijk te vinden op het gebied van de zinsmelodie. Maar ook zijn er verschillen op het gebied van het vocabulaire ('*shap*' - çuraçao: kroeg, Aruba: winkel), de verbale partikels, de uitspraak van onbeklemtoonde eindvokalen en de tonen. De onderlinge verstaanbaarheid komt hierdoor echter niet in gevaar. De voorbeelden die in deze studie vermeld worden zijn overigens, tenzij anders aangegeven, afkomstig van de Curaçaose variant.

Van deze min of meer structurele beschouwingen weer overstappend op de sociale functie, dient in de eerste plaats te worden gezegd dat, ondanks het eerder vermelde feit van een minder geprononceerd stigma van on-

volwaardigheid in vergelijking tot vele andere creooltalen, het Papiamentu door sommigen werd (en wordt) beschouwd als een minderwaardig taaltje waarbij men bijvoorbeeld de mening uitsprak dat het een hinderpaal was bij het leren in het algemeen, en bij het aanleren van andere talen, en zelfs dat het schadelijk zou zijn voor het verstand van de kinderen. Nog niet zo heel lang geleden was het op de scholen verboden om Papiamentu te spreken: de kinderen moesten ook tijdens het vrij kwartiertje op de speelplaats het Nederlands gebruiken, een voorschrift waarmee de leerlingen gretig de hand lichtten. Niet alle handhavers van deze regel gingen in eerste instantie uit van het minderwaardig zijn van het Papiamentu; men meende dat door de kinderen op school te dwingen altijd Nederlands te spreken, een betere beheersing van deze taal bereikt zou worden.

Belangrijker nog dan het voorgaande, namelijk de mening van 'buitenstaanders' over het Papiamentu, is de opvatting die de sprekers zelf van hun taal hebben. Uit de naamgeving kunnen al bepaalde gevolgtrekkingen gemaakt worden. '*Papiamentu*' is afgeleid van het werkwoord 'papia', met het achtervoegsel '*mentu*', en betekent 'gepraat'. '*Papia*' is vermoedelijk afgeleid van '*papear*' (Portugees), dat ook een despectieve betekenis kan hebben. Op Puerto Rïco heeft het woord '*papiamento*' de betekenis van 'verbasterd taaltje'. In de pidgin-periode zou de naam van de kant van de Portugezen misschien deze despectieve betekenis gehad kunnen hebben, en van de kant van de Afrikanen een min of meer neutrale aanduiding van de door hen gebruikte lingua franca: een middel om gewoon in zeer beperkt verband met elkaar te communiceren over taalbarrières heen. De nu in onbruik geraakte naam '*taki-taki*' voor het Sranan van Suriname heeft een vergelijkbare betekenis.

Er zijn verschijnselen die wijzen op een zekere tweeslachtigheid bij sommige sprekers van het Papiamentu. Men hoort ze wel eens zeggen: wat kan je met het Papiamentu doen? Wat bereik je ermee? Dit kan slaan op het wel zeer beperkte taalgebied, maar staat soms ook in verband met een kwalitatief oordeel: het is een 'arme' taal, je kan er niet alles in uitdrukken. Men kan dit wel eens vernemen uit de mond van iemand die even tevoren in het Papiamentu een ingewikkelde kwestie op bijveelbeeld economisch gebied heeft doorgenomen met een ander, en zich daarbij niet beperkt voelde door de taal die hij bij die discussie gebruikte. Aan de andere kant heeft men het over '*nos dushi papiamentu*', vrij vertaald: onze dierbare taal. En het zich schamen over het feit dat men Papiamentu spreekt, of zelfs ontkennen dat men het spreekt, zal men op deze eilanden niet gauw meemaken, in tegenstelling tot wat elders in het Caribisch gebied het geval is of was.

In dit verband moet nog één punt vermeld worden: meer of minder opvallende kleine afwijkingen die men herkent, af meent te herkennen, in het Papiamentse taalgebruik van Antillianen die jaren in Nederland hebben doorgebracht voor studie. ‘Ze zijn een beetje verhollandst’, is dan de reactie. Dit is een aanwijzing voor de mate waarin het Papiamentu, het ‘zuivere’ Papiamentu, als integrerend bestanddeel wordt beschouwd van de eigen identiteit op de Benedenwindse eilanden. En bij afgestudeerde Antillianen die met een niet-Antilliaanse partner, wat in verreweg de meeste gevallen neerkomt op een Nederlander c.q. Nederlandse, getrouwd zijn, doet zich de complicatie voor dat de taal die in huiselijke kring gebruikt wordt voor een belangrijk deel bepaalt in welke mate zij weer volkomen geïntegreerd worden in de Antilliaanse maatschappij. De niet-Antilliaanse partner heeft soms grote moeilijkheden wat het aanleren van het Papiamentu betreft, interesseert er zich in sommige gevallen ook nauwelijks voor. En zelfs als hij of zij de taal wèl behoorlijk leert beheersen, blijft in zo'n gezin veelal het Nederlands de omgangstaal. De kinderen worden dan vaak tweetalig, wat de integratie van het hele gezin weer enigszins vergemakkelijkt. Maar als de kinderen eentalig Nederlands opgroeien, kan dat in sommige gevallen tot een zekere isolatie van de Antilliaanse gemeenschap leiden.

Reeds is gezegd dat het Papiamento niet de enige taal is die op de Benedenwindse Eilanden een belangrijke functie heeft. Het Nederlands, het Engels en het Spaans nemen ook een niet te verwaarlozen plaats in. De Antilliaan is dan ook gedwongen zich enige kennis van deze drie talen eigen te maken, een kennis, die, wat het Engels en het Spaans betreft, in veel gevallen uit moet gaan boven datgene wat bij het voortgezet onderwijs wordt aangeleerd. Men gaat soms zelfs zo ver dat men beweert: veel Antillianen zijn twee- of meertalig. De term tweetaligheid nu wordt wel heel verschillend omschreven, van ‘volledige beheersing’ in woord en geschrift van beide talen tot ‘enige kennis om zich te behelpen’ in de tweede taal naast uiteraard volledige beheersing van de moedertaal. De Palm (1969) besteedt in zijn dissertatie een heel hoofdstuk aan dit probleem. Misschien kunnen wij wat de meeste Antillianen betreft beter spreken van diglossie of multiglossie, als wij deze termen definiëren - zoals sommigen dat doen - via de begrippen ‘niet natuurlijk, niet vanzelf’, maar ‘cultureel, een bewust leerproces’. Maar op dit punt bestaan afwijkende definities. In ieder geval kan men stellen dat het percentage Antillianen dat naast het Papiamentu nòg een of meer talen uitstekend beheerst (technisch geformuleerd: over ‘near native control’ beschikt), veel geringer is dan oppervlakkige verslagen ons willen doen geloven.

Ten aanzien van tweetaligheid hoort men vaak de vraag stellen: is dit voordelig of is dit nadelig voor de sprekers? Werkt het remmend op hun ontwikkeling, op hun kansen bij het onderwijs? Maar ook de volgende benadering is mogelijk: gegeven een situatie van tweetaligheid of diglossie, welke pedagogische middelen zijn er dan nodig om de tweetalige evenwichtig op te laten groeien. Op dit punt komen wij later in deze studie nog even terug.

De Bovenwindse eilanden

Zoals in de inleiding reeds werd aangestipt, vormen de Bovenwindse eilanden een andere taalmaatschappij dan de Benedenwindse. Men dient echter te beseffen dat het niet alleen een kwestie van taalverschil (Papiamentu versus 'Engels') is. Men mag gerust spreken van twee verschillende culturen. Dat de zes eilanden samen de Nederlandse Antillen vormen is een politieke toevalligheid.

De Nederlandse vestiging op de Bovenwindse eilanden valt ongeveer samen met die op de Benedenwindse. Er bleef echter een sterke rivaliteit tussen Nederland, Engeland en Frankrijk bestaan in deze streken, met de nodige bestuurswisselingen. Het eiland Sint Maarten is nog altijd gedeeltelijk Frans. De invloed van de slavernij is op de drie eilanden heel verschillend geweest. Ook hier zijn, evenals de op de Bene denwinden, rasmengingen ontstaan. Maar 'raciaal zuiver gebleven' groepen zijn toch duidelijk een factor in de maatschappij.

De taalsituatie biedt hier een heel ander beeld dan op de Benedenwindse eilanden. Men treft er Engels aan, in een aantal varianten die lopen van 'tamelijk dicht bij het officiële Engels' (afgezien van uitspraakverschillen) 'tot tamelijk dicht bij een volledige creolisering'. Een echt postcreools continuum kon uiteraard niet ontstaan (men zie boven de voorwaarden die hiervoor gelden), maar toch kan men stellen dat de situatie dichter ligt bij die van bijvoorbeeld Jamaica (met een echt continuum) dan bij die van Curaçao of Suriname. In ieder geval voelt de Bovenwinder zich in een Engelssprekende omgeving, taalkundig gezien, thuis. Op linguïstisch gebied valt er voor deze eilanden wel het een en ander te verrichten.

De verschillen in de sociale verhoudingen gedurende drie eeuwen zullen ons op menig punt helpen om de taalkundige verschillen te verklaren, zoals bijvoorbeeld in groter verband gezien het verschijnsel van haast universele onderlinge verstaanbaarheid van de op het Frans gebaseerde creolentalen, in tegenstelling tot die welke op het Engels teruggaan, die toch duidelijk, wat verstaanbaarheid betreft, in groepen met een meer of minder 'conser-

vatief' karakter onderverdeeld kunnen worden. Ook het zich al of niet handhaven van de creoöltaal, en de verdere ontwikkeling ervan als er een nieuwe koloniserende mogendheid komt met een lexicaal niet verwante taal, vraagt om verklaringen. Het Negerhollands verdwijnt praktisch onder Deens en later Amerikaans beheer, het Sranan weet zich te handhaven onder Nederlands beheer, evenals verschillende Franse creoöltalen onder Engels beheer, en het Papiamentu wordt gevestigd onder Nederlands beheer.

De talen en hun functie in de maatschappij van de Nederlandse Antillen

Op de Benedenwindse eilanden is, zoals wij gezien hebben, in huiselijke kring (behoudens enkele uitzonderingen) het Papiamentu de voertaal. In dit opzicht is de situatie in het geheel niet problematisch. Buiten de huiselijke kring is bij sport en spel, in winkels en in de handel, het Papiamentu dé taal, zolang het om mondelinge communicatie gaat. De handel bedient zich in de schriftelijke omgang van Engels, Spaans of Nederlands. De kranten verschijnen er in het Nederlands en het Papiamentu, met rubrieken in het Spaans en in het Engels. Film, radio en televisie brengen veel buitenlandse programma's waarbij Engels en Spaans, en in mindere mate Nederlands, gebruikt worden. De eigen programma's worden veelal in het Papiamentu verzorgd. Op het gebied van de kunst kan gezegd worden dat er een verheugende activiteit te bespeuren valt wat betreft het toneel, met stukken die uit andere talen vertaald worden in het Papiamentu (soms geheel bewerkt en aangepast), en in toenemende mate in het Papiamentu geschreven stukken van auteurs van eigen bodem. Op de scholen is nog altijd het Nederlands de voertaal. De mogelijkheid om bij het voortgezet onderwijs Papiamentu als facultatief vak te volgen is enige jaren geleden geopend en gold als belangrijk nieuws (cf. Friesland). In de praktijk is daar echter niet veel van terecht gekomen. Op de Pedagogische Academie is het Papiamentu wel verplicht, doch geen examenvak.

Op de Bovenwindse eilanden is de situatie eenvoudiger. Men kan in bovengenoemde situaties, voor zover van toepassing, overal 'Engels' (in een van zijn varianten) invullen, behalve wat de scholen betreft: Nederlands als voertaal vanaf de eerste klas van de lagere school, of eerst enkele jaren Engels als voertaal, met Nederlands als vreemde taal, en geleidelijke overschakeling op het Nederlands als voertaal, het zijn beide systemen geweest die op deze eilanden voor- en tegenstanders hebben gekend (cf. Friesland). Enige jaren geleden is de beslissing in het voordeel van het tweede alternatief gevallen.

De officiële taal is voor alle zes eilanden strikt genomen nog altijd het Nederlands. In de praktijk is het zo dat Papiamentu en Engels hier niet zonder meer uitgeschakeld zijn. In de vergaderingen van de volksvertegenwoordigingen op Curaçao, Aruba en Bonaire zijn discussies in het Papiamentu heel gewoon. De rechtspraak geschiedt officieel in het Nederlands.

Al met al geen bevredigende situatie. De knelpunten liggen vooral bij het onderwijs op de basisscholen, de toegankelijkheid van allerlei semi-officiële en voorlichtende publicaties (hoewel op dit gebied publicaties in de landstaal geen uitzonderingen meer vormen), recreatie (ondertiteling van film en televisie), en niet te vergeten het kweken van een behoorlijke leesgewoonte.

Zeker in het licht van de naderende onafhankelijkheid van de Nederlandse Antillen moet een realistische taalpolitiek gevoerd worden.

Het eerste probleem dat zich daarbij voordoet is de keuze van de taal die als 'nationale taal' zal moeten gelden. De huidige situatie handhaven lijkt de minst gewenste oplossing. Het Papiamentu als officiële taal voor het hele gebied, of het Papiamentu voor de Benedenwindse eilanden en het Engels voor de Bovenwindse eilanden, is misschien een reëlere aanpak. Naast de nationale taal blijven voor de Benedenwinden het Engels en het Spaans onontbeerlijk. De rol van het Nederlands zal, indien men tenminste van emotionele overwegingen afziet, vermoedelijk steeds geringer worden. Voor de Bovenwindse eilanden zal naast het Engels misschien het Spaans als tweede taal ingevoerd kunnen worden.

Het is uiteraard gemakkelijk deze mogelijkheden op papier te zetten, maar de moeilijkheden die zich in de praktijk zullen voordoen mag men niet onderschatten (zie o.a. Rubin, 1973). Keuze van een taal (de talen) die tot het cultuurgoed van het gebied behoort (behoren), heeft, psychologisch gezien, veel voordelen. 'De Taal als Nationaal Symbool' hoeft geen loze kreet te zijn (cf. het Bahasa in Indonesië). Deze toestand van endoglossie zou bereikt zijn met de keuze van Papiamentu met eventueel Engels voor de Bovenwindse eilanden. Alleen Papiamentu schept ook in de nieuw te vormen staat een minderheid die zich taalkundig-cultureel enigszins in een hoek gedrongen zou kunnen voelen. Engels voor de Bovenwindse eilanden onderstreept de niet-eenheid van die staat. Het is nu eenmaal niet mogelijk Benedenwinden en Bovenwinden als een cultureel geheel te beschouwen.

Wat betreft de school kan er niet genoeg op gewezen worden dat het voor het kind van het allergrootste belang is dat het beginnend onderwijs geniet in zijn moedertaal (Prins-Winkel, 1973/1974). Voor de Benedenwindse eilanden betekent dit dat men de nadelen moet proberen op te van-

gen van een uiterst beperkt taalgebied. Hiertoe kan men bijvoorbeeld een tweetalig schoolsysteem trachten te ontwikkelen (Fishman, 1968; Boelens 1975). Men kan gedurende twee of drie jaren basisonderwijs de locale taal als voertaal gebruiken, om daarna of daarnaast geleidelijk een tweede taal in te voeren, eerst als vreemde taal, later eventueel als voertaal. Dit laatste kan bijvoorbeeld ook pas bij het voortgezet onderwijs of zelfs het hoger en wetenschappelijk onderwijs plaatsvinden (cf. het Engels in India). Uiteraard zal de keuze vallen op een internationaal goed ingevoerde taal en dit betekent voor de Antillen Engels of Spaans.

Een al te klein taalgebied maakt het invoeren van de locale taal bijzonder moeilijk of zelfs onmogelijk. Men denke aan de economische consequenties van kleine oplagen van schoolboeken. Er zijn wel eens meningen geuit die wijzen op een aantal sprekers van 200.000 als minimumgrens. Dit is bijvoorbeeld het geval met het IJslands. Het aantal sprekers van het Papiamentu zal naar schatting tussen 175.000 en 200.000 liggen.

Voor het invoeren van het Papiamentu op de scholen is een officiële spelling een eerste vereiste. Door de regering der Nederlandse Antillen zijn sinds 1968 stappen hiertoe ondernomen. Maar door politieke verwikkelingen heeft dit alles nog niet geleid tot een aanvaarding van een der ingediende modellen. Schrijftaal gaat men al gauw zien als ‘beter’ dan spreektaal. Iedere spellingswijziging zal daarom door sommigen gezien worden als een ‘taalwijziging’ waartegen zij zich verzetten. Het is in dit opzicht niet verwonderlijk dat men op Aruba een spelling die op Curaçao is ontworpen beschouwt als een soort bedreiging voor het Papiamentu van de Arubaan. Toch zal men zo snel mogelijk tot een uniforme spelling moeten zien te komen, wil men het onderwijs via en in de moedertaal van de grond krijgen. En ook om volwassenen leesstof te bieden, dus voor het kweken van de leesgewoonte, is een officiële spelling onmisbaar. In dit opzicht zijn de bewoners van de Bovenwindse eilanden bevoorrecht. Zij hebben het Engels.

Voor het Papiamentu, en in het algemeen voor creooltalen, wordt wel eens het bezwaar aangevoerd dat het gebrek aan uniformiteit van de taal zelf een beletsel zou zijn. Maar uniformiteit ontstaat pas als een gecentraliseerd bestuur een standaard uitkiest en als norm voorschrijft. In landen of streken waar dit door politieke omstandigheden een betrekkelijk recent feit is (Vlaanderen) of waar zelfs een definitieve keuze nog niet mogelijk is gebleken (Noorwegen), is de uniformiteit ook geringer dan in landen als Frankrijk, Engeland of Nederland. Dat op dit gebied de boven reeds aangehaalde rivaliteit tussen Curaçao en Aruba zich nog sterker zal doen gelden ligt voor de hand. Ondertussen is uit de praktijk in verschillende landen wel gebleken dat vaak de taal van de ontwikkelde middengroepen van

een belangrijk stedelijk centrum de standaardtaal wordt (Ferguson, 1968).

Is het probleem van de standaardisatie opgelost, dan moet men zich met de codificatie bezighouden, wat o.a. inhoudt het schrijven en publiceren van officiële grammatica's, leerboeken, woordenboeken etc. Dat ondanks het uitblijven van een uniforme spelling en van een officiële standaard reeds het nodige aan codificatie is gedaan (op Curaçao o.a. Goilo, Maduro en Lauffer en op Aruba Hubert Booi en Ito Tromp van het Bureau van Cultuur en Opvoeding), is een verheugend verschijnsel.

Tenslotte zal gewerkt moeten worden aan wat Ferguson (1968) de 'inter-translatability' noemt. Door o.a. expansie van het lexicon, het ontwikkelen van aangepaste stijlen (wetenschappelijk betoog, dagelijkse berichtgeving, ambtelijke stukken etc.) moet het mogelijk worden alles wat in meer 'gevestigde talen' gepubliceerd wordt in het Papiamentu weer te geven.

Zoals men ziet is dit alles geen geringe opgave. Maar men zal er niet omheen kunnen: de Nederlandse Antillen moeten op korte termijn een reële, niet door emotionele factoren vertroebelde taalpolitiek uitstippelen.

R.G. Römer

Literatuur

Bickerton, Derek	:	Dynamics of a Creole System (Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1975).
Boelens, Kr.	:	Tweetalig onderwijs, inzonderheid in Friesland (Min, van Onderwijs en Wetenschap, Den Haag, 1975).
DeCamp, David	:	Introduction: The Study of Pidgin and Creole Languages (in: Hymes (ed.) 13-39, 1971).
Decamp, David en Ian F. Hancock (eds.)	:	Pidgins and Creoles: Current Trends and Prospects (Georgetown Univ. Press, Washington, D.C., 1974).
Ferguson, Charles A.	:	Language Development (in: Fishman et al., 27-35, 1968).
Fishman, Joshua A., Charles A. Ferguson en Jyotirindra Das Gupta (eds.)	:	Language Problems of Developing Nations (John Wiley and Sons, New York, 1968).
Fishman, Joshua A.	:	Sociolinguistics and the Language Problems of Developing Countries (in: Fishman et al. (eds.), 3-16, 1968).
Hall, Jr., Robert A.	:	Melanesian Pidgin English (Linguistic Society of America, Waverly Press, Baltimore, Md., 1943).
Hoetink, H. (red.)	:	Encyclopedie van de Nederlandse Antillen (Amsterdam, Elsevier, 1969).
Hymes, Dell (ed.)	:	Pidginization and Creolization of Languages (Cambridge Univ. Press,

Cambridge, 1971). (Paperback ed., 1974).

Hymes, Dell : Introduction to Part III: General Conceptians of Process (in: Hymes (ed.), 65-90,1971).

Kloss, Heinz : Notes Concerning a Language-Nation Typology (in: Fishman et al. (eds.), 69-85, 1968).

Labov, William : The Place of American Research in American Society (in: Linguistics in the 1970's. Center for Applied Linguistics, Washington, D.C., 1970).

Labov, William : The Notion of 'System' in Creole Languages (in: Hymes (ed.), 447-472,1971).

Maduro, Antoin J. : E ortografia ku komishon di Ortografia a propone Gobiernu Sentral (Kòrsou, 1972).

Martinus, Frank : Bibliografie van het Papiamentu (Sticusa, Amsterdam, 1972).

Palm, J. Ph. De	:	Het Nederlands op de Curaçaose school (Wolters-Noordhoff, Groningen, 1969).
Prins-Winkel, A.C.	:	Kabes Duru? (diss., Van Gorcum, 1973; Zeist, 1974).
Reinecke, John, et al.	:	A Bibliography of Pidgin and Creole Languages (Univ. Press af Hawaii, Honalulu, 1976).
Rice, Frank A. (ed.)	:	Study of the Role of Second Languages in Asia, Africa and Latin America (Center for Applied Linguistics, Washington, D.C., 1962).
Römer, R(aúl) G.	:	Geheimen van het Papiamentu (in: H. de Wit en J. van de Walle (red.), De Nederlandse Antillen in de Actualiteit, pp. 120-129, (Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1958).
Römer, R(aúl) G.	:	Ontwerp van een spelling vaar het Papiamentu (Willemstad, Curaçao, 1969).
Römer, Raúl	:	Ta kua dje 'ta'-nan bo ke men? (Kristóf, 1.(5), 217-219, 1974).
Rubin, Joan	:	Language Planning: Discussion of Some Current Issues in: Rubin en Shuy (eds.), 1-10,1973).
Rubin, Joan en Roger Shuy (eds.)	:	Language Planning: Current Issues and Research (Georgetown Univ. Press, Washington, D.C., 1973).

Shuy, Roger W. en Ralph W. Fasold (eds.)	:	Contemporary Emphasis in Sociolinguistics (in: Smith en Shuy (eds.), 1-13,1972).
Smith, David	:	Some Implications for the Social Status of Pidgin Languages (in: Smith en Shuy (eds.), 47-56, 1972).
Smith, David M. en Roger W. Shuy (eds.)	:	Sociolinguistics in Cross-Cultural Analysis (Georgetown Univ. Press, Washington, D.C., 1972).
Sticusa	:	Bibliografie van de Nederlandse Antillen (1975).
Stewart, William A.	:	Creole Languages in the Caribbean (in: Rice (ed.), 34-53, 1962).
Todd, Loreto	:	Pidgins and Creoles (Routledge and Kegan Paul, London, 1974).
Valdman, Albert	:	Language Standardizatian in a Diglassia Situation: Haiti (in: Fishman et al. (eds.), 313-326,1968).
Valkhoff, Marius F.	:	Studies in Portuguese and Creole (Witwatersrand Univ. Press, Johannesburg, 1966).
Whinnom, Keith	:	Linguistic Hybridization and the 'Special Case' of Pidgins and Creoles (in: Hymes (ed.), 91-115,1971).

Hoofdstuk V Verworvenheden en leemten van de Antilliaanse literatuur

De literatuurhistoricus, die zich voorneemt een aperçu te leveren van de literatuur uit een kolonie of een ex-kolonie, what is in a name?, wordt voor bepaalde moeilijkheden gesteld die deels met de literatuur in het algemeen en deels met de specifiek koloniale literatuur te maken hebben. Het verdient ter vermijding van misverstand aanbeveling allereerst met de algemene literaire fenomenen rekening te houden. Ik zou in het bijzonder de volgende willen noemen.

1. De stationaire en evolutionaire tendensen van de betrokken gemeenschap zoals onder meer beschreven in het meesterlijk werk 'Prometheus' van Carry van Bruggen. In deze studie kunnen wij niet nalaten eveneens te wijzen op de rede door Harry Hoetink bij de aanvaarding in 1965 van het buitengewoon hoogleraarschap in de sociologie van niet-westerse gebieden aan de hogeschool te Rotterdam uitgesproken over het 'nieuwe evo-lutionalisme' waarbij vooral de hem zo goed bekende structuren in het Caribisch gebied in de beschouwing werden betrokken.

2. De psychologische tendensen die in de kunstwerken tot uiting komen. Miguel de Unamuno heeft destijds gemeend deze min of meer volledig in de volgende vijfvoudige reeks te kunnen samenvatten: 'las literaturas de devoción, erotismo, afección, realismo y cognición'. Ik wil gaarne deze voorstelling overnemen, zij het ook met toevoeging van enkele kanttekeningen. a. Inzake de devotie-literatuur. Men zou hier ook kunnen spreken van de literatuur van het ritueel, waaruit naar alle waarschijnlijkheid de literatuur van het vrome gemoed is voortgekomen en die in ieder geval beter bruikbaar is bij de behandeling der orale literatuur van de primitieve volken. b. Inzake de erotische literatuur. Het erotisme speelt ook in de Antilliaanse literatuur een belangrijke rol, zij het ook in de versluierde en niet m de naakte vorm zoals men die bij bepaalde Hollandse auteurs, Jan Cremer of Gerard Reve, aantreft. Voorts zij opgemerkt dat niet zelden vervlechtingen en verbindingen, men spreekt tegenwoordig graag van fusies en osmosen, plaats hebben zodat men dan genoopt wordt tot koppeling der termen, zoals romantisch-realistisch of affectief-cognitief, over te gaan.

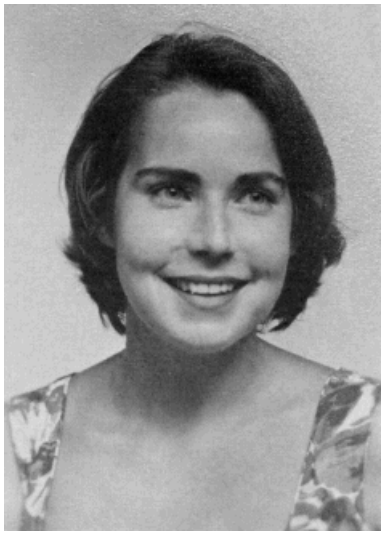

Links boven: Alette Beaujon.

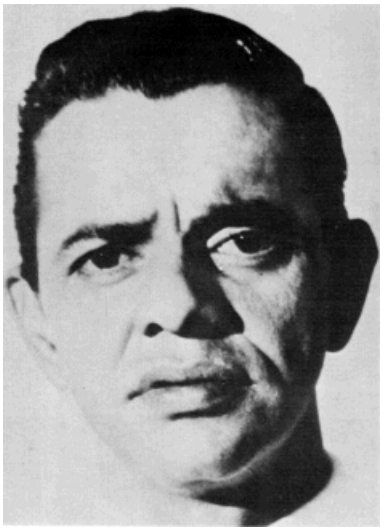

Rechts boven: Charles Corsen.

Links onder: Nicolas Piña.

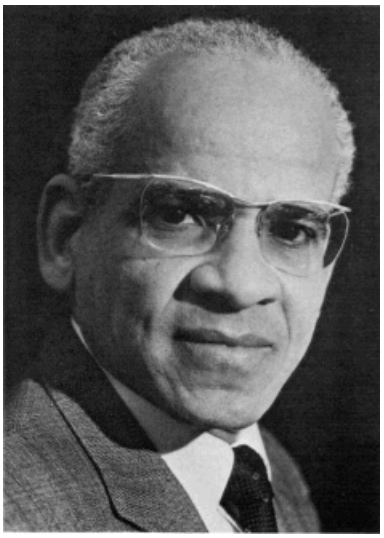

Rechts onder: Luis H. Daal.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 5)

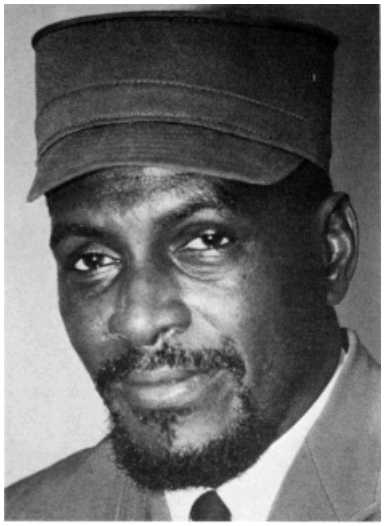

Links boven: Amador Nita.

Rechts boven: Diana Lebacs.

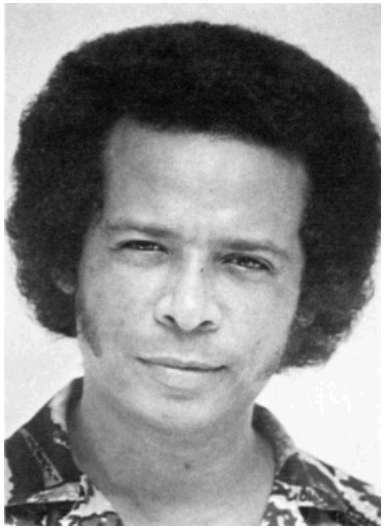

Links onder: Pacheco Domacasse.

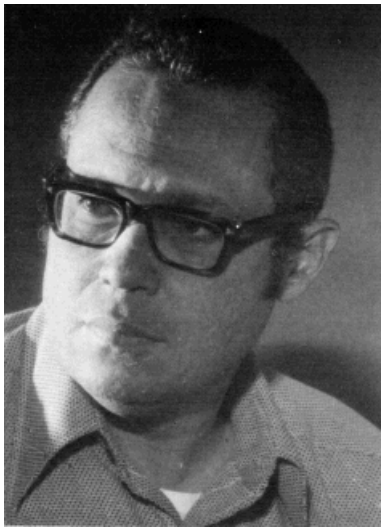

Rechts onder: Edward de Jongh.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 5)

3. Tenslotte moeten wij rekening houden met de esthetische implicaties. In het algemeen plegen de traditionele beoefenaars der literatuurwetenschap hun beschouwingen te baseren op de onderscheiding lyriek - epiek - drama of, eenvoudiger uitgedrukt, het lied, het verhaal en het toneel. Het essentiële der esthetische implicaties komt evenwel niet voldoende uit de verf met deze drie grondvormen die trouwens niet nauwkeurig kunnen worden afgegrensd. Het is verstandig oog te hebben voor de uiterlijke verschijningsvorm maar ook de intrinsieke samenhangen moeten aan hun trekken komen. Het verdient in ieder geval aanbeveling zich er telkens weer rekenschap van te geven dat de auteur niet zo maar een passieve plaat is waarop de werkelijkheid met meer of minder aandrang wordt uitgenodigd haar stempel te drukken. Hij kan evenmin vergeleken worden met een spiegel die het van buiten opgevangen beeld op zijn beurt met meer of minder succes op de buitenwereld reflecteert. De kunstenaar transformeert de werkelijkheid tot een nieuwe voorstelling die het best nog met een fatamorgana is te vergelijken. Vandaar het paradoxaal karakter van het kunstwerk, het is werkelijk en onwerkelijk tegelijk. Het is in deze zin dat men de woorden van Bertus Aafjes moet verstaan wanneer hij opmerkt dat de dichter niet de waarheid *spreekt* maar de waarheid *liegt*. Het is algemeen bekend dat het pleidooi tegen de dichters zoals geformuleerd door Plato, in wezen een pur-sang dichter, op een protest tegen zijn eigen natuur berustte. Nu is het ook weer niet zo dat iedere fantast als een kunstenaar moet worden beschouwd; losvaste fantasieën missen de coherentie van het kunstwerk. De beoefenaar der literatuur zal derhalve verplicht zijn een belangrijk deel van zijn betoog te wijden aan de intrinsieke samenhangen van het literatire werk, aan welluidendheid, ritme en metrum, aan beeldspraak, metafoor en mythe, en tenslotte aan stijl en stylistiek. Het is mede door toedoen dezer stijlmiddelen, die uiteraard geheel afhankelijk zijn van de aard van de auteur, le style c'est l'homme, dat het kunstwerk de coherentie verkrijgt die het onderscheidt van de *fantasieën-zonder-meer*. Aan de esthetische elementen wordt tegenwoordig weer de nodige aandacht besteed, mede onder invloed van de opvattingen van de Poolse literatuurtheoreticus Roman Ingarden die op bijzonder plezierige wijze zijn gepopulariseerd in het klassieke werk van de Amerikanen (?) René Wellek en Austin Warren, ‘Theory of literature’ sedert kort ook in het Hollands verkrijgbaar onder de letterlijk vertaalde titel ‘Theorie der literatuur’.

Voor de Antillianen kan worden verwezen naar de studies van B. Jos de Roo, thans leraar Nederlands aan het Radulphus College op Curaçao, met name naar zijn analyse van ‘Sarnami hai’ van de Surinaamse romanschrijfster Bea Vianen.

De literatuurhistoricus uit de kolonie of ex-kolonie staat er ongetwijfeld niet zo gunstig voor als zijn collega uit Europa. Het materiaal is minder omvangrijk, het was ook niet anders te verwachten. De functionarissen van de W.I.C., een uitgesproken commerciële onderneming, interesseerden zich pas in de laatste plaats voor de aangelegenheden van cultuur en literatuur. Men dient te bedenken dat de eerste merkbare verandering in het Hollandse milieu zich pas in 1915 aftekent wanneer een uitvoerige linguïstische discussie in de kolommen van de 'Amigoe di Curaçao' wordt opgenomen. Hieraan werd deelgenomen door de dichter-priester P.J. Poiesz, de Arubaanse predikant ds. G.J. Eybers en de Neerlandicus W.J. Walboomers die pas kort daarvoor als hoofd van het toenmalig St. Thomas College was opgetreden. Deze polemiek is, ondanks het verloren gaan van het archief van de Amigoe tijdens de onlusten van 1969, door een gelukkig toeval bewaard gebleven. Het zou de heren van de betrokken culturele instantie sieren als zij er voor zouden zorgdragen dat dit document, dat voorlopig in de laden op Curaçao of Aruba ligt te verpulveren, op korte termijn wordt gepubliceerd.

De Antilliaanse schrijver stuit voorts, behalve op de schaarsheid van het materiaal, ook nog op de omstandigheid dat de documenten, en zeker de manuscripten, niet met de nodige zorgvuldigheid worden bewaard. Het kost soms de grootste moeite literaire documenten, niet alleen uit de periode van de W.I.C. maar ook uit de jongste tijd, op te sporen waardoor het in vele gevallen nauwelijks mogelijk is de authentieke teksten vast te stellen. Ja, wij hebben met genoeg moeilijkheden te kampen, maar deze zullen mogelijk toch wel kunnen worden overwonnen. Wij denken hierbij onwillekeurig aan de woorden die ds. WillemVolckring in 1664 in de toenmalige Fortkerk heeft gesproken: 'zo klipachtig is de bodem niet, of hij brengt vruchten voort'.

De onderhavige beschouwing zal terwille van de overzichtelijkheid in twee gedeelten worden verdeeld waarin de ontwikkeling achtereenvolgens voor en na de bemachtiging in 1634 zal worden beschreven. Ik hoop in het bijzonder ook in het verloop van mijn betoog de vraag te kunnen beantwoorden of en in hoeverre de Antilliaanse literatuur binnen de context van de internationale samenhangen kan worden behandeld. Ik zal dan tevens in de gelegenheid zijn eventueel, impliciet of expliciet, de specifiek koloniale problematiek met het vereiste illustratie-materiaal aan de orde te kunnen stellen.

?-1634

Wij weten niet veel maar toch wel iets van de Indiaanse (orale) literatuur, die door de tand des tijds werd geërodeerd, en van de Spaanse geschriften waarvan een belangrijk gedeelte, met name het werk van Lázaro Bejarano, de eerste dichter-gouverneur van de Benedenwindse eilanden, op last van de kerkelijke rechtbank van het Heilig Officie, meer bekend als de Inquisitie, werd vernietigd daar het in strijd werd geacht met de goede zeden en gewoonten van de 'Hispanidad'. Wij zullen derhalve met de volgende kanttekeningen moeten volstaan.

De Curaçaose folklorist Nicolaas van Meeteren, die niet alleen voor Curaçao maar ook voor de andere eilanden een intense belangstelling koesterde, merkt op in zijn voortreffelijke 'Volkskunde op Curaçao' (1947) dat op Aruba mogelijk nog resten voorkomen van een primitieve orale literatuur waarin de '*dori*', een bepaald soort *kikvors* met fantastische rode en blauwe vlekken op achterlijf en -poten, de rol van totemdier vervult. Het zijn vooral de Duitse anthropologen die de verhalen rondom de 'dori' binnen het veld hunner onderzoekingen hebben betrokken. Verwezen worde in het bijzonder naar de 'Beitrage der Anthropologie, Etnographie und Archeologie NiederländischWestindiens' opgenomen in de 'feestgave' namens de Nederlandse regering aangeboden aan het Internationale Amerikanïsten Kongress te Stuttgart (1914). Algemeen bekend zijn de rijmregels dïe de Arubaan in momenten van spanning, maar soms ook zonder aanwijsbare aanleiding, voor zich uit prevelt:

> Mako mako dori, si mi muri ken ta derami?
> Ami ami ami
> Mako mako dori, si mi muri ken ta yorami?
> Ami ami ami.

Mogelijk aldus te vertalen:

> 'Kikvors lieve kikvors, als ik sterf wie zal mij begraven?
> Ikke ikke ik
> Kikvors lieve kikvors, als ik sterf wie zal om mij wenen?
> Ikk ikke ik.'

De Duitse geleerden waren van zins het rituele karakter van de Arubaanse rijmen en verhalen aan te tonen, maar werden door het uitbreken van de oorlog (W.O.1) hierin verhinderd.

Van de Spaanse literatuur op de eilanden, vrijwel uitsluitend op Curaçao, zijn wij enigszins op de hoogte gesteld door werken van de Spaanse literatuurhistoricus Marcelino Menendez y Pelayo en de essayist Pedro Henriquez Ureña uit Sto Domingo. Aangenomen kan worden dat de literatuur

op Curaçao voornamelijk beoefend werd in de decenniën van 1530 tot 1560, of, om precies te zijn, tot 1559, het jaar waarin het Santo Oficio zijn ketterjacht begon op de groep van 'onordentelijke, ongezeglijke en ideologisch gevaarlijke individuën' (los alborotados, indisciplinados y ideológicamente peligrosos) waartoe volgens de kerkelijke rechtbank ook Lázaro Bejarano, vaak aangeduid als 'el señor de Curazao', the gentleman of Curaçao, zou hebben behoord. Voor gedetailleerde gegevens omtrent dit proces met zijn vele sensationele momenten wordt men verwezen naar het desbetreffende hoofdstuk uit 'Curazao hispánico' van de Venezolaanse historicus Carlo Felice Cardot (1973). De literatuur, die op de Curaçaose rancho's, voornamelijk in de oasen van Ascención (Band 'Abao) en Sta Anna (bij het huidige Schottegat), werd beoefend, berustte naar alle waarschijnlijkheid op een drietal grondvormen die kunnen worden gekarakteriseerd resp. als elegisch-didactisch, picaresk en cognitief, c.q. intellectueel. Wij zijn verreweg het best op de hoogte van de didactische poëzie zoals zij tot uiting komt in de strofen die Juan de Castellanos aan Curaçao heeft gewijd en waarin ook een beschrijving voorkomt van Bejarano en zijn vrouw Doña Maria, door Johan Hartog vanwege een Hollandse associatie of allergie?, Doña Beatriz genoemd. Van de picareske en intellectuele literatuur, voornamelijk door Lázaro Bejarano beoefend, zijn, op enige cryptische fragmenten na, vrijwel uitsluitend de hiaten tot ons overgekomen.

Uit de gegevens, waarover wij momenteel beschikken, zou kunnen worden geconcludeerd dat Juan de Castellanos en Lázaro Bejarano in een vriend-vijandverhouding tot elkaar verkeerden, mogelijkerwijs samenhangend met de twee bekende varianten van de Spaanse cultuur. De Spaanse kolonisatie geschiedde enerzijds door vertegenwoordigers van het charisma of, zoals men in de middeleeuwen zei, het sacerdotium, en anderzijds door de representanten van het leven van de daad of, overeenkomstig middeleeuws taalgebruik, het regnum. Deze twee dichters leefden in de fascinatie van de polaire tegenstellingen. De mentaliteit van Castellanos vindt men duidelijk weerspiegeld in een merkwaardig episch gedicht dat gelukkigerwijs volledig is bewaard gebleven. Het wordt door sommigen aangehaald als 'Elegía de Varones Illustres de Indias' (C.Ch. Goslinga), door anderen als 'Eligía de Claros Varones de Indias' (Gandara-Miranda) wat waarschijnlijk geen relevant verschil oplevert. Het moet als een bijzondere verdienste van Goslinga en Hartog worden aangemerkt dat zij de aandacht van de Antillianen op dit werk hebben gevestigd, Hartog in het Spaanse hoofdstuk van zijn geschiedenis van Curaçao, en Goslinga in de eerste plaats door zijn vertaling in het Nederlands van de achttien Curaçaose strofen hoezeer het mij ook spijt dat ik niet in staat ben voor alle vertaalde strofen een evengrote appre-

ciatie op te brengen. Het epos bestaat uit 150.000 elf-lettergrepige regels waarvan de welluidendheid slechts door de charme van de rijmen en enkele enjambementen wordt genuanceerd maar nergens door al te geprononceerde beeldspraak wordt gestoord. Het maakt de indruk van een onbekommerd voortvloeiende stroom langs steeds wisselende taferelen waarin bijzondere aspecten van de natuur en mensen tot leven worden geroepen. Het panorama opent met een topografische en politieke situatiebepaling die tot stand komt met een sobere trefzekerheid die wij node in de vertaling missen. Hier mogen enkele strofen, in origineel en vertaling, volgen:

Curazao y Aruba, que frontero
Desta costa son islas situadas,
Al Joan de Ampiés, factor ó tesorero,
En perpetuo gobierno fueron dadas,
Las cuales por aqueste caballero
Primeramente fueron conqiustadas;
Y pues son tan cercanas desta gente,
Quiero trataros dellas brevemente.

De la costa del mar que represento,
Hasta tres leguas estarán distantes;
Las gentes que las tienen por asiento
Son mucho mas que otras elegantes,
Y tanto que por otro nombramiento
Les llamaban las islas de Gigantes,
Por ser en general de su cosecha
Gente de grandes miembros y bien hecha.

Tegenover deze kust, niet ver van haar,
Liggen Aruba en Curaçao, omgeven
Door blanke baaien. Juan de Ampiés was daar
Factor en thesaurier voor 't ganse leven.
Een dapper man, hij schuwde geen gevaar
En nam in 's Konings naam hun stille dreven
Zo dicht liggen zij onder onze kust,
Dat mij iets meer van hen te zeggen lust.

Zij dromen in een eeuwig blauwe zee,
Slechts enkele mijlen ver van onze rede;
De mensen die er wonen, zijn tevree,
Sierlijk van gang en slank van lijf en leden.
Daarom betitelt men ook wel hun stee
Als ‘Reuzeneilanden’ en wel met reden,
Want hun bewoners zijn veel groter dan
Elk ander in dees' streek geboren man.

In de derde strofe vinden wij een anthropologische benadering avant la lettre van de Indiaanse samenleving.

No tienen para qué formar querellas
De natura por malas proporciones:
Son las mujeres por estremo bellas,
Gentiles hombres todos los varones;
Por consiguiente son ellos y ellas
De nobles y apacibles condiciones;
Tienen para la guerra gentil brío,

Y su lenguaje es el de caquetío.

Zij zijn zeer vredelievend; haat noch nijd
Kan hun geluk in het geringst verstoren:
Ook zijn hun schone vrouwen wijd en zijd
Beroemd, hun kind'ren welgemaakt geboren;
Daarom zijn deze mensen steeds verblijd
En willen zij van strijd noch oorlog horen;
Wat hun een gruwel lijkt; en allemaal
Spreken zij de ‘caiquetíos’ taal.

De strofen 4, 5 en 6 bevatten een cultureel-sportieve impressie van de jeugdige bewoners. Welhaast roerend is de tiende strofe die over een oude

zwerfpriester handelt, het prototype van de ‘geestelijke herders’ die wij ook in de slaventijd op het eiland zullen aantreffen, en die bovendien naar mijn smaak voortreffelijk is vertaald.

Pero para buscar lo que consuela
Al ánima de máculas teñida,
Solía con alguna canohuela
En tiempo de bonanza conocida
El tal atravesar á Venezuela
Con harto detrimento de la vida;
Porque del mar cuando mayor bonanza
Se debe tener menos confianza.

Om troost te zoeken ging onze pastoor,
De bange ziel bezwaard doorzonde-daden,
Er in een kano meer dan eens van door,
Zodra een kalme zee hem kwam te stade.
De tocht kwam hem niet gevaarlijk voor
Naar Venezuela; doch het is geraden
De zee niet te vertrouwen, want zij is
Gevaarlijker naarmate zij gladder is.

In de laatste strofe wordt het eiland bezien vanuit het gezichtspunt van het echtpaar Bejarano-Ampíes waarna het panorama met een lofrede op Doña Maria wordt besloten.

Era con gran razón merecedora
De fiesta tan cabal y generosa,
Porque demás de ser esta señora
En avisa cabal y virtuosa,
Entre las otras era coma aurora
En todas buenas partes de hermosa.
Con esto concluyamos, y aquí pare
Lo de Aruba, Curazao y Buinare.

Doña Maria was dit zeker waard,
Want zij was goed en vriend'lijk; ieder achtte
Haar wijze raad. Ook was zij zacht van aard,
Deugdzaam en vroom zij alle leed verzachtte.
Een dageraad, die licht aan blijdschap paart,
Schoon was zij als zij sprak, schoon als zij lachte.
Hier eindige mijn lied op deze vrouw
En op Bonaire, Aruba en Curaçao.

Merkwaardig genoeg zullen wij nog in de twintigste eeuw in de Antillen dichters aantreffen van het type Castellanos die een zekere voorkeur aan de dag leggen voor het vloeiende weinig agressieve ritme, vooral niet staccato!, waarbij een uiterste soberheid der stijlmiddelen wordt betracht. Hierdoor wordt een affectieve sfeer gesuggereerd die in het Papiamentu met het woord ‘*kariño*’ wordt aangeduid. Castellanos heeft waarschijnlijk een indirecte invloed uitgeoefend, dus niet zozeer als vaardig versificateur maar in de eerste plaats door zijn geestelijke instelling die veel overeenkomst vertoont met de mentaliteit van de priesters die zich daarna met de zielszorg onder de slaven zouden belasten. De mentaliteit van Bejarano zou hiervoor zeker niet de geschikte zijn geweest. Hij vertegenwoordigde een

individualisme dat pas drie eeuwen later, en ook dan nog slechts met mate, in de Antillen ingang zou vinden.

1634-?

De informaties, die na de bemachtiging binnenstromen, bij tijden alleen maar binnensijpelen, zijn van twee geheel verschillende bronnen afkomstig, van de gouverneur en andere functionarissen van de West-Indische Compagnie in Willemstad en van de leden van de Venezolaanse inlichtingendienst in Caracas, die toen nog eenvoudig als spionnen werden gekwalificeerd. Deze informaties zijn, geheel anders dan de literaire kunstwerken, met minutieuze zorgvuldigheid bewaard gebleven in de archieven van Den Haag en Sevilla, waar zij steeds naarstiger bestudeerd worden door de koloniale kronikeurs die nu eenmaal veel meer belangstelling aan de dag leggen voor de Hollandse en Spaanse gauwdieven dan voor cultuur, folklore en literatuur. Het spreekt vanzelf dat deze rapporten en verslagen van zo verschillende herkomst ook vaak een tegenstrijdig karakter dragen, maar in bepaalde opzichten stemmen zij vrijwel woordelijk overeen, en wel in het bijzonder betreffende aangelegenheden van de samenstelling van de bevolking, de militaire en burgerlijke instellingen, de vesting- en stedebouw, alsmede de reorganisatie van de weide- en landbouwgronden, beiden gesitueerd rond de oasen die weldra door de Hollanders met hun merkwaardig penchant voor verkleinwoorden, 'hòfi' (hofje) werden genoemd. Weer geheel met elkaar in tegenspraak zijn de informaties inzake de economische ontwikkeling van de eilanden. De Hollandse rapporteurs klagen steen en been, men zou haast geloof hechten aan hun verklaringen dat zij een koorddans uitvoeren op de rand van het faillissement. Wat een depressie en déconfiture allemaal! De Venezolaanse informanten daarentegen prijzen niet zonder een zekere afgunst de welstand van de kolonisten, alsmede van hun sierlijk opgedofte dames die, volgens Caracas, door de Hollanders 'wiven' werden genoemd.

Het meest opvallende was zonder twijfel volgens beide inlichtingendiensten de heterogeniteit van de bevolking die volgens de gouverneur en zijn raad tezijnertijd wel tot een ernstig maatschappelijk gevaar zou kunnen uitgroeien. Wij zullen volstaan met een vluchtige impressie van de drie groepen die in meerdere of mindere mate tot de ontwikkeling van de Antilliaanse folklore en literatuur hebben bijgedragen die, gelijk bekend, niet steeds van elkaar kunnen gescheiden worden. Wij zullen in de eerste plaats de zwarte arbeiders van Afrika's westkust moeten introduceren. De Afrikaanse slaven waren van zeer uiteenlopende regio's afkomstig, van het tegenwoordige Nigeria tot Angola waar zij, alvorens gedwongen te worden tot de overtocht naar de Amerikaanse centra, het gaat hier dus om de beruchte 'middlepassage'!, in de forten gevangen werden gehouden. Van het leven in deze forten, o.a. in St. George d'Elmina, kunnen wij een ooggetuige-indruk krij-

gen uit de verzen van de dichter-arts Willem van Focquenbroch (A'dam 1635 - St. George d'Elmina 1675) die daar onder meer belast was met het aanbrengen van het brandmerk van inscheping, waarvoor om een nog onbekende reden de klaverbladvorm was gekozen.

Tot de jeugdwerken van W.F. Hermans behoort ook een bloemlezing van deze Slauerhoff-achtige figuur uit de zeventiende eeuw (G.A. van Oorschot 1946). Wij moeten aannemen dat de slaven niet alleen uit de jungle maar ook uit de hoge civilisatie-centra à la Benin afkomstig waren, waarvoor wij overigens momenteel geen bewijzen kunnen aanvoeren. Deze gedwongen immigranten hebben een belangrijke bijdrage geleverd zowel voor de gesproken als de geschreven literatuur. Het volksverhaal zou zonder deze volksgroep zelfs ondenkbaar zijn geweest. Als tweede groep moeten naar mijn oordeel de Venezolanen worden genoemd, niet alleen de zieleherders maar ook de twijfelachtige beoefenaars der legale maar vooral de illegale handel. De Venezolanen bleken bijzonder toegankelijk voor het gewone volk, de priesters door de charismatische instelling van het 'sacerdotium', de sluikhandelaars door hun zo niet charismatische dan toch joviale opvattingen en beiden door hun neiging de ontmoeting met de 'ander' niet infernaal à la Sartre maar met een accolade, een '*abrazo*', te bezegelen. De zwerfpriesters herinneren aan de hoofdfiguur in de roman 'The power and the glory' van Graham Greene, waarbij vooral mag worden gewezen naar de Nederlandse vertaling waarvan de titel 'Het geschonden geweten' mij minstens even toepasselijk lijkt. Aangetekend zij dat vele dezer zielszorgers oorspronkelijk niet uit Venezuela afkomstig waren, men denke maar aan Schabel (de Venezolanen spreken van Chabel met de klemtoon op de laatste lettergreep) die als eerste van een nieuwe taal in wording op Curaçao gewaagt en Schink die de slaven tijdens de opstand van 1795 op zo ontroerende wijze bijstand heeft verleend. Daarom mogen wij ze ook zwerfpriesters noemen, zij waren langs vele meer of minder kromme wegen eerst in de Andes en 'Ilano's' en vervolgens op Otrabanda en in de kunuku terechtgekomen 'opdat de genade des Heren met U zij' of zoals zij het uitdrukten 'que la gracia del Señor sea con vosotros'. Felice Cardot vermeldt in zijn 'Curazao Hispánico' de namen en mini-biografieën, uiteraard met de nodige leemten, van ruim vijftig zwerfpriesters. Uit de namen, waarvan verschillende nog in de bevolkingsregisters op de Antilliaanse eilanden voorkomen, kan worden opgemaakt dat zij niet alleen hartelijke maar ook intieme betrekkingen met bepaalde leden van de bevolking hebben onderhouden. Heden ten dage zou het nauwelijks indruk maken, maar toen, ja toen... De Venezolanen hebben vooral door hun omgang met leden uit alle lagen van de bevolking zo niet direct dan toch indirect een belangrijke bijdrage

aan de ontwikkeling van de literatuur geleverd. Tenslotte moet de derde groep genoemd worden waartoe al degenen kunnen worden gerekend die als intermediair tussen de Nederlandse gezagsdragers en de zwarte arbeiders hebben gefungeerd. Deze personen behoorden tot een groot aantal etnische of sub-etnische groepen, voor een belangrijk gedeelte uit Noord- en Noordwest-Europa afkomstig, behalve uit Nederland ook uit Frankrijk, Zwitserland, Duitsland, Engeland, Schotland en de Scandinavische landen. Tot de sociale intermediairs moeten naar mijn oordeel ook de sephardieten (de 'sephardics' zeggen de Engelsen) worden gerekend die voor het grootste gedeelte uit Amsterdam en maar voor een zeer klein gedeelte uit Brazilië afkomstig waren. De blanke intermediairs en vooral ook hun nakomelingen hebben speciaal in de 19de en 20ste eeuw in belangrijke mate bijgedragen tot de vorming van een Antilliaanse literatuur.

Wij zullen de vraag naar de genese en ontwikkeling van de literatuur in de Nederlandse Antillen zonder veel moeite kunnen beantwoorden mits wij ons eerst een indruk eigen maken van de ontwikkeling van de heterogene samenleving waarvan de eerste informanten hadden gemeld. Wij kunnen deze evolutie, ondanks de vele verwikkelingen van het 'nieuwe evolutionisme', op de voet volgen omdat wij zo gelukkig zijn over een groot aantal berichten te beschikken.

Uit de documenten van de Haagse archieven en de Amerikaanse State Library in Albany hebben historici en juristen als J.H.J. Hamelberg (De Nederlanders op de West-Indische eilanden, 1909), H.W.C. Bordewijk (Ontstaan en ontwikkeling van het staatsrecht van Curaçao, 1911), B. de Gaay Fortman (Curaçao in de jaren 1804 tot 1816), J.A. Schiltkamp (Bestuur en Rechtspraak in de Nederlandse Antillen ten tijde van de W.I.C., 1969) e.a., een min of meer afgerond verhaal ontworpen van de institutionele en politieke wetenswaardigheden van de bemachtiging tot de restauratie, de 'jaren van verwarring' inbegrepen. Vervolgens kunnen wij kennis nemen van ervaringen met een meer persoonlijke tint van Nederlanders die langere of kortere tijd in de Antillen hebben doorgebracht. Ik zou dan in de eerste plaats willen noemen 'De Nederlandse West-Indische eilanden' (1836) van M.D. Teenstra, een beetje patjepeeërig maar niettemin in hoge mate boeiend; 'Weemoedstonen uit mijn leven of mijn reis naar Curaçao' (1834) van H.J. Abbring, een gewezen officier van de genie uit de Napoleontische legers met een neiging tot ernstige depressies; en tenslotte de herinneringen uit 1826 van M. v.d. Goes, de qualitate qua opgewekte adjudant van de q.q. minder blijmoedige gouverneur Cantz'laar. Van de woelige geschiedenis van het perswezen in de 19de eeuw worden wij op de hoogte gesteld door het overzicht van de Antilliaanse journalistiek van

Johan Hartog, zonder twijfel een van zijn meest indringende boeken, en van de Curaçaose sluikhandel en sluikhandelaars door het proefschrift 'De Internationaalrechtelijke betrekkingen tussen Nederland en Venezuela 1816-1920' (1920) van K.H. Corporaal, een boek dat er werkelijk niet om liegt. Uit de formeel-juridische titel zou geen mens vermoeden dat wij in feite hier met een reeks detective-verhalen of beter nog, piraten-stories te maken hebben. Wie het Venezolaans-Antilliaans antagonisme in de 19de eeuw wil leren kennen, moet aanstonds deze dissertatie aanschaffen die ook wetenschappelijk als voorbeeldig moet worden beschouwd.

Na de emancipatie in 1863 en vooral na de inwerkingtreding van het Regeringsreglement van 1865 heeft de journalistieke explosie plaats waarin ook gewezen en toekomstige presidenten van Venezuela een belangrijke rol hebben gespeeld. Tenslotte worden wij geconfronteerd met de interpretaties van Nederlandse en Venezolaanse historici en kronikeurs uit de twintigste eeuw die elkaar in de armen vallen of in de haren vliegen, ongeveer op de wijze zoals dit ook in 1634 of daaromtrent moet zijn gebeurd. Wij mogen uit de aangeboden feitelijkheden in de eerste plaats concluderen dat ook de Antilliaanse geschiedenis zich heeft afgespeeld volgens een reeks van stationaire en evolutionaire tendensen die steeds meer van een heterogene naar een homogene samenleving leidden, zonder dat de homogeniteit ooit volledig tot haar recht kon komen. Het is trouwens de vraag of de homogeniteit ooit in een samenleving wordt gerealiseerd. Vervolgens kunnen wij vaststellen dat de sociale en culturele prestaties oorspronkelijk door de groepen afzonderlijk en niet door een interactie van de groepen tot stand komen. Van een zekere mate van interactie van de groepen kan men pas spreken nadat de creolisering zich heeft voltrokken. Aangetekend zij hierbij dat de creolisering niet steeds een biologische promiscuiteit vooronderstelt. Wij kennen een fysieke, wij kennen ook een mentale creolisering. Wie niet van buiten vernegert, meent de Cubaanse dichter Nicolas Guillén, vernegert wel van binnen. Wij kunnen eveneens het omgekeerde stellen, wie niet van buiten verbleekt, verbleekt wel van binnen. Kortom de Antillianen creoliseren allen zonder uitzondering, zij zijn allen 'café au lait', van buiten of van binnen. Dit stuivertje wisselen behoort tot de syndromen van creolisering die nog steeds niet in voldoende mate werden bestudeerd. Wij spreken van de evolutie van een heterogene naar een homogene samenleving, wij mogen ook van creoliseringstendensen spreken. Wanneer is de tropische mens zover gevorderd dat hij handelt à la criollo? Tijdens de bestuursperiode van de W.I.C., dus van 1634 tot einde 18de eeuw, kon men de vonken, de vuurspranken van inspiratie uitsluitend van de groepen in haar afzonderlijkheid verwachten. De inspiratie voor vesting- en stedebouw

is van Europese vertegenwoordigers van de W.I.C. afkomstig. Wij zijn heden ten dage geneigd de prestaties op dit gebied te onderschatten, omdat wij met de groep in haar nadagen worden geconfronteerd, in de gedaanten van moreel of financieel aan lager wal geraakte sloddervossen van het type '*djaka di batrei*' (garnizoensrat).

De organisatie van de buitendivisies, met haar prachtige landhuizen, oasen en bevloeiingswerken, dient op rekening van de blanke intermediairs te worden gesteld. De Venezolaanse missionarissen hebben vooral het geloof levendig gehouden in de mogelijkheid van een politieke of metafysische overschrijding van de door de wereldlijke en kerkelijke machten gestelde grenzen. De artistieke inspiratie, de danskunstige en muzikale maar ook de folkloristische en literaire, is in de eerste plaats van het Afrikaanse volksdeel uitgegaan. Deze oorsprong van de artistieke inspiratie vinden wij in alle gebieden van het Amerikaanse continent waar wij een samenleving van zwart en blank aantreffen. Men kan uitvoerige informaties hieromtrent verkrijgen uit het opus magnum, in dit geval ook letterlijk magnum, het boek telt ruim 800 bladzijden, van Eugene Genovese, 'The World the Slaves made' (Pantheon Books New York, 1974). Wij moeten er onmiddellijk aan toevoegen dat de evolutionaire tendensen er toe leidden dat de creativiteit niet tot het zwarte volksdeel beperkt bleef maar zich in de daarop volgende decenniën ook tot de andere segmenten van de samenleving uitstrekte. Voor wat de folklore en literatuur betreft moeten wij hier in de eerste plaats naar twee werken 'della prima ora' verwijzen, 'Ainsi parla l'oncle' van de Haïtiaanse etnoloog Jean Price Mars (1928) en de 'Antologia de Poesía negra Hispano-Americana' van de Cubaan Emilio Ballagas (1935).

Jean Price Mars wendt zich aanstonds af van het biologisch 'indigenismo' dat later als 'negritude' zou worden geëtaleerd. Hij stelt vast dat de artistieke inspiratie ook in de Haïtiaanse samenleving van het Afrikaanse volksdeel is uitgegaan, maar hij wijst daarbij eveneens op de latere interferenties van zwarte en blanke cultuurstromingen. Emilio Ballagas scheert ronduit de gek met de racistische pretenties, en wel vooral in de mini-biografieën waarmede zijn handzame bloemlezing wordt besloten. De meeste negerdichters blijken 'de raza blanca' te zijn, onder wie Alejo Carpentier, de auteur van de roman 'Ecué-Yamba-O', Luis Palés Matos, de Portorikeinse dichter van 'Majestad Negra', en Ballagas himself. Van de niet-blanken kunnen wij de volgende bijzonderheden lezen: Regino Pedroso 'de raza negro-amarilla sin otra mezcla' (van het zwart-gele ras zonder verder bijmengsel) en Nicolás Guillén 'quien no demiente el color pigmentado de su piel' (die niet zijn gepigmenteerde huidskleur verloochtent). Wij kunnen aannemen dat de genese en ontwikkeling van de literatuur in de Neder-

landse Antillen zich op dezelfde wijze heeft voltrokken als op de grote Antillen, en in het bijzonder Haïti en Cuba. In de 17de en 18de eeuw ontwikkelt zich de literatuur uit de reminiscenzen van de Afrikaanse folklore, wat deze ook mogen zijn geweest na de gevangenschap in de forten van Afrika's westkust en de bejegeningen tijdens de middlepassage. Wij zullen achtereenvolgens de gesproken literatuur van de eerste twee eeuwen, de 17de en 18de, en vervolgens de geschreven literatuur van de 19de en 20ste eeuw behandelen.

De gesproken literatuur

Deze periode valt in twee fasen uiteen: 1. de fase van de shock waarin de immigrant zich in de eerste plaats in het nieuwe milieu tracht te oriënteren. 2. de fase van de renovatie van de Afrikaanse folklore.

Ad 1. de fase van de shock houdt niet in dat een toestand van algehele katatonie zou zijn ingetreden maar wel dat de immigranten zich duidelijk geremd gedragen. Wie bezettingen of daarmee gelijk te stellen situaties heeft medegemaakt zal geen moeite hebben met de herkenning van deze perioden van verminderde creativiteit. Op de Antillen liet zich bovendien het gemis gelden van een gemeenschappelijke taal als communicatiemiddel. De slaven zullen onder deze omstandigheden hun artistieke activiteit in de eerste plaats op de muziekinstrumenten hebben geconcentreerd, de *benta, matrimonial, triangel*, fluit en drum, een combinatie van instrumenten die fortissimo maar ook pianissimo kunnen worden bespeeld zodat de slaven niet het gevaar liepen de meester onnodig te prikkelen. De muziek zal ook in verband met het danstalent van de Afrikanen een belangrijke rol hebben gespeeld. Verder zullen zij zich bij gebrek aan een gemeenschappelijke taal in hoofdzaak van het mimisch en onomatopeïsch medium hebben bediend. Wij kunnen aannemen dat deze fase meer voor de folklore dan voor de literatuur van belang is geweest. Misschien stammen uit deze tijd enkele liederen in het oer-papiamentu, het '*guene*', waaromtrent wij het zwijgen zullen toedoen omdat deze taal onvoldoende is ontcijferd.

Ad 2. Wij mogen aannemen dat in deze fase de culturele actualisering van een nieuwe gemeenschappelijke taal, het Papiamentu, begint en tegelijk daarmee ook de renovatie van de folkloristische literatuur. Nergens wordt een taal cultureel pasklaar geboren. De culturele actualisering van de Europese talen heeft plaats gehad tussen de 14de en 16de eeuw; de culturele actualisering van het Papiamentu is ook momenteel niet voltooid, het Papiamentu verkeert nog altijd in een stadium van wording. De renovatie van de literaire folklore uit Afrika kan slechts ten dele door ons worden be-

oordeeld omdat ons uit bepaalde resten steeds duidelijker wordt dat een belangrijk gedeelte verloren moet zijn gegaan. Wij doen bovendien verstandig de volgende waarschuwing ter harte te nemen van de 'Standard Dictionary of Folklore' van Funk en Wagnall (1949): 'collections of negro-folktales usually suffer from the suppression, *deliberate or unintentional*, of non-animal tales regarded as a-typical of non-negro, of variants considered inaccurate, and of so called "dirty stories". Cronise and Ward, for exampe, assert that evidence was occasionally found of the existence *of another class of stories such as the missionary would not care to hear or to record*.' Ik moge er op wijzen dat heden ten dage deze handelingen van censuur niet door missionarissen, maar in de eerste plaats door ambtenaren van departementen van cultuur en daarmee gelijk te stellen instanties worden uitgeoefend. Voor zoverre mij teksten van de orale literatuur bekend zijn, zou ik de volgende drie-deling willen voorstellen 1. de feest-, voornamelijk oogstliederen, 2. de verhalen, voornamelijk spinvertellingen, die afwisselend als dierfabels, wat ze tot op zekere hoogte ook zijn, of als sprookjes, waar ze in ieder gval niet toe behoren, aan de man worden gebracht, 3. de volksliteratuur van het intermezzo tussen de 18de en 19de eeuw.

Ten aanzien vayn de oogstliederen en de spin-vertellingen menen bepaalde onderzoekers dat bij de renovatie, c.q. transpositie van de Afrikaanse vertellingen in het Amerikaans milieu een *verschuiving van het sacrale naar het profane* heeft plaatsgehad. Wat betreft de oogstliederen zou ik deze opvatting onder bepaalde reserve kunnen delen, voor de spin-vertellingen acht ik haar weinig overtuigend. Ik meen dat de liederen ter gelegenheid van het oogstfeest (in het Papiamentu met een grote verscheidenheid van namen aangeduid: '*korta maishi*', naar het snijden van de maïs, '*wapa*', naar de bijbehorende dansen, en '*seú*' of '*simadan*', woorden die de totaliteit van het feest aanduiden) inderdaad zowel elementen van het Afrikaans verleden als het Antilliaanse heden inhouden. Elementen van het verleden voor zover zij zich, althans bij flarden, van het oer-Papiamentu, het 'guene', bedienen en voor zover zij de vormen van het sacrale oogstlied nabootsen. Elementen van het heden voor zover de rituele tekst door hyperrealistische wendingen wordt onderbroken.

Enkele citaten uit het bekende oogstlied 'Bawan Simadan' kunnen het een en ander verduidelijken. Het lied, waarschijnlijk een meerstemmige zang, begint met een inleiding die men met enige goede wil sacraal zou kunnen noemen.

Bawan Simadan

kunuku grandi a kaba
bawan simadan
kunuku a kaba wé
bawan simadan
wapa bunita mi muchanan
dam simadan
poko poko muchanan
dam simadan é
pa Tat'i shelu no rabia
bawan simadan.

Mogelijk als volgt te vertalen:

de grote akker hebben wij leeggemaaid
bawan simadan é
daar staat geen stengel meer op het veld
jongens en meisjes neem je draai
bawan simadan
rustig aan jongelui
simadan é
dat wij niet de toorn opwekken
van de Vader in de Hemel
bawan simadan.

In de laatste strofe wordt al spoedig door enkele hyperrealistische opmerkingen terzijde aan andere fascinatie-mogelijkheden herinnerd.

esaki ta un simadan
ku hopi mama ta pèrdè yu,
bawan simadan
kompa mes a yamami
bin mira papa di su yunan,
bawan simadan
mester zak abao pa kinipyé,
bawan simadan.

Mogelijk als volgt te vertalen:

zo'n simadan vrienden
heb je nooit eerder gezien
het is de beurt aan de moeders
om haar dochters prijs te geven
bawan simadan
niemand heeft ooit eerder
zo'n simadan gezien
laat ons bukken jongens
om op de juiste plek te knijpen
bawan simadan.

Spinvertellingen (kuenta di nanzi)

Het is bekend dat ten aanzien van deze vertellingen een drietal hypothesen zijn opgesteld die elkaar niet aanvullen, zoals sommige auteurs ons willen doen geloven, maar elkaar wel degelijk uitsluiten: a. de vertellingen hangen samen met de verering van de spin als totemdier; b. de spin, in het midden van zijn web, moet worden beschouwd als symbool van de levenwekkende zon; c. deze vertellingen zijn ontstaan uit sympathie voor het kleine dier zoals wij die ook in vele andere literaturen aantreffen.

Als ik het betoog van Lou Lichtveld over de spin als een wezen, dat zich tussen hemel en aarde bevindt, juist heb begrepen, zou ik moeten aannemen dat in de Surinaamse teksten elementen voorkomen die op een sacrale oorsprong wijzen. Volgens mij heeft zich in de Antilliaanse verhalen de evolutie van het sacrale naar het profane tot een 'point of no return' voltrokken, indien het sacrale al ooit aanwezig is geweest, wat ik voorshands ernstig betwijfel. Het is niet onmogelijk dat Lichtveld, die zijn betoog als een speurtocht naar de spin beschouwde, het heet 'op zoek naar de spin', in feite op zoek was naar de identiteit van zijn eigen ik. Of eigen X?

Van de ruim dertig spinvertellingen, die tot nu toe werden opgetekend, kennen wij een groot aantal versies, in het Nederlands, Engels en Papiamentu, van zeer uiteenlopende auteurs, onder wie H. van Capelle (Mythen en Sagen uit West-Indië), M.D. Latour (in verschillende jaargangen van de West-Indische Gids), Nicolaas van Meeteren (Volkskunde van Curaçao), J. Droog (Biba Nanzi! dat in de nadagen van de onlusten in 1969 verscheen en heftige kritiek heeft uitgelokt van het radicale weekblad Vito), Nilda Pinto (Cuentanan di Nanzi) en de Amerikaanse Papiamentist (= Papiamentu-kenner) Richard Wood. Een voortreffelijke Nederlandse versie van A. Jesurun van het geraffineerde 'Temekoe Temebè' werd destijds in het eerste nummer van de 'Antilliaanse Cahiers' opgenomen (1955). De teksten van Hollandse auteurs maken in het algemeen, ook als zij in het Papiamentu zijn geredigeerd, een enigszins moraliserende en houterige indruk die weinig past bij deze vertellingen waarvan de fascinatie juist uitgaat van de machiavellistische en soepele opvattingen die het publiek in het algemeen tegelijk veroordeelt en bewondert. Voor de buitentaander is het van belang dat hij aanstonds kennis maakt met de meest adequate versies, naar mijn oordeel de Papiamentse van Nilda Pinto en de Engelse van Richard Wood. Van de vertalingen in het Nederlands zou ik op dit ogenblik alleen het voortreffelijke 'Temekoe Temebè' van A. Jesurun kunnen aanbevelen. De uitgave van Richard Wood werd op bijzonder originele wijze geïllustreerd door de Curaçaose graficus José Capricorne die er zich blijkbaar van bewust was dat de 'kuentanan di nanzi', meestal in een Curaçaose transpositie, tot

de belangrijkste verworvenheden van de Antilliaanse literatuur behoren. Zij doen in vele opzichten niet onder voor de Vlaamse Vos Reinaerde. En dat is geen kleinigheid!

Volksliteratuur van het intermezzo

Van deze periode zijn een groot aantal rijmen en vertellingen bekend waarvan enkele van weinig vriendelijkheid en andere van iets minder onvriendelijkheid getuigen. Van weinig vriendelijkheid: 'Mi shon, ta ken lo karga koprá awó?' (Wie zal nu de vuilnisemmer dragen?). Van iets minder onvriendelijkheid: 'Bende waha, laga kochero sosegá' (Verkoop je rijtuig, gun de koetsier eindelijk rust). Tot de meest essentiële creaties behoren de '*luango*' (luango = Angola?) en de Bonairiaanse vertellingen. Zij handelen steeds weer over de gewezen slaaf die zich afvraagt of communicatie mogelijk zal zijn tussen de geëmancipeerde en de meester. Het antwoord van de 'luango' luidt dat iedere 'luango' van het zout van de meester afstand zal moeten doen om zo naar zijn land van herkomst terug te kunnen vliegen. De Bonairiaanse storyteller Lourens (Louchi) Sanjacobo vertelt van twee engelen, een zwarte en een blanke, die langs ijldunne draden, door de spin Nanzi gesponnen, naar de aarde zijn afgedaald en daar vergeefs naar elkaar blijven zoeken. Sanjacobo heeft een meer positieve benadering, maar dat belet hem niet zijn verhaal op Afrikaanse wijze te onderbreken en enkele snerpende vragen te stellen waarop hier in verband met de nakomelingen van de beschreven personen niet verder zal worden ingegaan. Het is begrijpelijk dat noch de 'luango' van Band' Abao op Curaçao noch de storyteller van Rincón op Bonaire bij machte was het antwoord te geven. Het waren de beoefenaars der geschreven literatuur die een indruk zouden moeten geven van de wijze waarop de creolisering had plaats gehad. Voor nadere gegevens omtrent de 'luango'-vertellingen wordt verwezen naar de folkloristische sprokkelingen 'Curaçaoënsia' van P.Brenneker (Uitg.Boekhandel Augustinus, Curaçao 1961) en voor de vertellingen van Lourens Sanjacobo naar de dichtbundel 'Tussen de grijze lijnen' van mijn naamgenoot Cola Debrot (G.A. v. Oorschot, 1976).

De geschreven literatuur

Het begin van de ontplooiing van de kunstliteratuur in de twintigste eeuw kan in het fin-de-siècle worden gesteld. Wij zouden zelfs een nauwkeurig jaartal kunnen aangeven, 1886, het jaar van de oprichting van het tijdschrift voor muziek en literatuur 'Notas y Letras', onder redactie van de meest bekende dichter van de Nederlandse Antillen, Joseph Sickman Cor-

Shon A. Rei van José M. Capricorne, uit Nanzi Stories, Stichting Wetenschappelijke Bibliotheek, Curaçao, 1972.

(Afbeeldingen bij hoofdstuk 5)

John de Pool en de eerste druk van 'Del Curaçao que se va', 1935.

(Afbeeldingen bij hoofdstuk 5)

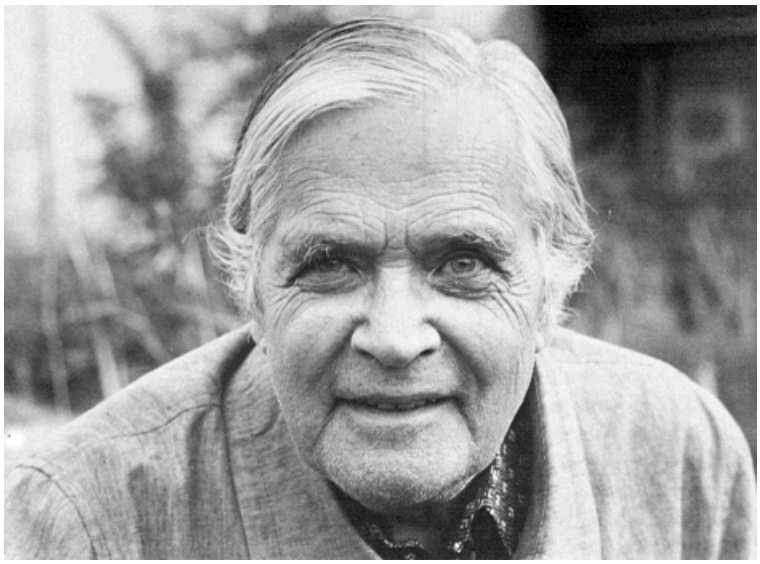

Cola Debrot (foto George Verkuil, Bijlmermeer) en de eerste en vijfde druk, resp. Rotterdam 1935 en Amsterdam 1975, van 'Mijn zuster de negerin'.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 5)

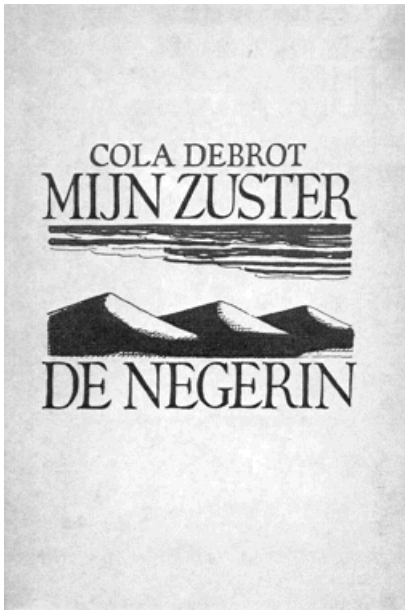

sen (1855-1911) en de Hispanist Ernesto Römer. Wij kunnen deze ontwikkeling in twee perioden verdelen, de eerste van voorbereiding en de volgende, van ontplooiing. In de periode van voorbereiding doen zich een drietal tendensen voor die zich ook in de verdere ontplooiing zullen voortzetten. Ik denk om te beginnen aan de tendens tot verruiming van het gezichtsveld waardoor ook communicatie met buiten-Antilliaanse situaties en stromingen plaats heeft. Vervolgens aan een steeds meer groeiende belangstelling voor de geschreven tekst, waaruit tevens volgt dat het luisterpubliek voor een belangrijk deel door het lezend publiek wordt vervangen, conditio sine qua non voor de groei van een literatuur. En tenslotte een merkwaardige bereidheid tot co-existentie van de drie talen, het Papiamentu, het Spaans en het Nederlands, die tot een drie-talige literatuur zou leiden, een bijzonderheid die verder slechts in enkele Aziatische gebieden wordt aangetroffen. De schrijver met Papiamentu, een taal in wording, als moedertaal zocht onwillekeurig steun bij degenen die een taal bezigden die reeds cultureel volledig was geactualiseerd. Hierbij dienden zich onwillekeurig twee talen aan, het Spaans, de taal van de intellectuele geëxileerden uit Venezuela en Sto Domingo, en het Nederlands, de taal van de administratie, het onderwijs en de missie die inmiddels niet langer uit het bisdom van Caracas, met zijn charismatische zwerfpriesters, maar uit de Nederlandse kerkprovincies met haar geïnstitutionaliseerde missionarissen werd gedirigeerd. De invloeden van buitenaf zijn vooral afkomstig uit de Franse en Spaanse regio, met name Haïti, Venezuela en Sto Domingo, en Hollandse, vooral van de Nederlandse congregaties, van priesters, fraters en zusters, die zich inmiddels op Curaçao hadden gevestigd. Deze contacten manifesteerden zich vooral in de folklore, een enkele maal ook in de volksliteratuur zoals in de volgende copla die duidelijk haar herkomst van de Venezolaanse llano's verraadt:

> Si shon pastol hera sabi
> kon bo dushi sa yanga
> ate ta los sotana
> ate ta chercha i changa.
>
> Wist mijnheer de pastoor
> hoe heerlijk je meisje kan ‘dansen’
> hij wierp de soutane van zich af
> en ging aanstonds met haar chancen.

De belangstelling voor de geschreven tekst hangt samen met de intensivering van de journalistiek waarbij een groot aantal vraagstukken aan de orde werden gesteld die een uitdaging opleverden niet alleen voor bepaalde personen of groepen maar ook voor de gemeenschap in haar geheel. Een groot aantal

dag - en weekbladen werden in de jaren zestig en zeventig in het leven geroepen. Naast de 'Civilisadó', in het Papiamentu, van de bekwame en strijdvaardige Casten Meyer, kunnen wij de 'Noticioso', in het Spaans, en 'De Onafhankelijke' in het Nederlands noemen. De meest uiteenlopende sympathieën en antipathieën komen in de pers tot uiting, pro- en anti-Venezolaans, pro en anti de maçonnerie, pro en anti de clerus, pro en anti gouvernementeel en daarnaast meer of minder heftige tegenstellingen die vooral op het persoonlijk vlak tot uiting komen. Deze duels speelden zich niet alleen af in de krant maar ook in de pamfletten, die als losse brochures werden uitgegeven; liederen die in en buiten de *tambú*- en *taray*lokalen werden gezongen; en tenslotte de '*banderitas*' (vlaggetjes) die zo werden genoemd omdat de meestal sterk gepeperde epigrammen op smalle strookjes papier om een stokje werden gewikkeld en aldus tegen een geringe vergoeding aan de man werden gebracht. (Zie ook 'Muziek en dans'.) Deze typen van expressie, die de beoefenaars der literatuurwetenschap tot de 'triviaalliteratuur'*) plegen te rekenen, laten zich vooral gelden als de officiële pers en literatuur dusdanig zwaar op de handse vormen aannemen dat zij niet meer voor de 'gewone man' genietbaar zijn.

Tot de meest bekende pamfletten uit het fin-de-siècle moet de brochure worden gerekend van de Curaçaose advocaat A.M. Chumaceiro met de sensationele titel 'Zal het kiesrecht Curaçao tot kannibalisme voeren?' (1895) die Curaçao overigens meer kwaad dan goed heeft gedaan omdat de Haagse parlementariers, die ook toen reeds als experts par excellence werden beschouwd, de titel letterlijk hebben opgevat waardoor nog in mijn studententijd in de jaren twintig van onze eeuw de Antillianen als gevaarlijke lieden met een voorkeur voor bepaalde spijzen werden beschouwd.

Het zogenaamde 'worsteltijdperk' der Curaçaose pers (het woord is afkomstig van de journalist Hipolito Aumaillon) is op tweeërlei wijze van belang geweest voor de ontwikkeling der literatuur. Het heeft in de tweede helft van de 19de eeuw verschillende auteurs in de gelegenheid gesteld zich vertrouwd te maken met hun specifieke instrumenten, de taal en de pen. Deze worsteling met de engel, het publiek en de tegenstanders heeft nog in andere opzichten een stempel op de auteurs gedrukt. Het was niet alleen een kwestie van vingeroefeningen, het was ook een kwestie van inzet of, zoals men later zou zeggen, van engagement, van 'empeño'. De eerste generatie van auteurs is in het engagement van de journalistiek geboren. Verschillende auteurs waren trouwens zoals ook elders als journalist werkzaam.

*) Zie J.J. Oversteegen: 'Wat is triviaalliteratuur?' in 'Populaire literatuur' (Thespa Uitg. 1974).

Dit betekent dat zij op den duur niet alleen het belang maar ook de betrekkelijkheid van dit type engagement leerden kennen. Vooral als men gelieft te bedenken dat het puur ideële engagement in verreweg de meeste van de gevallen op puur commerciële binduigen uitloopt. De journalisten begonnen in de voorste rijen van de voorhoede en eindigden als de '*kataoli's*'*) van de achterhoede. Vooral in de armoedige, in de tentakels van enkele rijkaards verstrikte kolonies. Een van de meest geëngageerde journalisten, de eerder genoemde Aumaillon, deelde in 1902 mede dat hij zich voorgoed uit de journalistiek terugtrok, en wel 'om dezelfde reden die als lood zo zwaar drukt op alle persondernemingen op dit eiland van nare onverschilligheid voor alles wat niet zuiver mercantilisme is'. Het archaïzerend begrip 'mercantilisme' was uiteraard een euphemistische waardering van een commercialisme van vaak dubieuze aard. Johan Hartog, die het beter meent te weten!, rekent Aumaillon tot de 'vuige schrijvers', de 'muckrakers' van de Curaçaose pers. De vuige man behoort intussen tot de weinigen die zich met een zekere openhartigheid hebben uitgesproken. De dichters van de eerste generatie moesten in dit commerciële entrenous wel steeds meer tot de innerlijke overtuiging komen dat het sociale, c.q. culturele leven van het eiland zich voornamelijk in het spanningsveld van droom en daad afspeelde.

Het is dan ook allerminst verwonderlijk dat men in de Antilliaanse literatuur, zowel de Spaans- als de Papiamentu- en Nederlandstalige, een voortdurende wisselwerking aantreft tussen romantische en realistische, alsmede daaraan verwante of daaruit voortvloeiende stromingen. Ik zal hier enkele tendensen vermelden die karakteristiek zijn voor de Antilliaanse literatuur, waarmede uiteraard speciaal de literatuur van de Nederlandse en niet tevens die van de andere Antillen wordt bedoeld. Het gaat hier niet om een veelheid, laat staan een volledigheid van namen; het gaat er hier om de belangrijkste intenties met haar geheel eigen achtergronden, zoveel als doenlijk in een betrekkelijk kort bestek als dit te doen uitkomen. Tenslotte zij erop gewezen dat hier tendensen zullen worden geregistreerd, die vervlechtingen en verbindingen met elkaar kunnen aangaan, en niet nauwkeurig geprofileerde fenomenen die afstandelijk na of naast elkaar bestaan.

I. Het romantisme

De vertegenwoordigers van de eerste generatie, met haar hartgrondige afkeer van alledaagse beslommeringen, waren veelal aanhangers van het romantisme, zoals beoefend door Adolfo Bécquer (vermoedelijk een verbas-

*) Onder 'kataoli' wordt letterlijk verstaan de laatste man in een rij van marcherende soldaten.

tering van de Hollandse familienaam Bekker of Beker), ook wel de Spaanse Heinrich Heine genoemd, maar dan een pseudo-Heme zonder de ironie van de Duitse dichter die door de Fransen als een 'romantique défroqué', een afvallige romanticus, werd beschouwd. In de Antilliaanse literatuur komen vrijwel geen afvallige romantici in de zin van Heinrich Heine voor. Voor zover de romantici zich van de Spaanse taal bedienden hebben zij vrijwel allen gepubliceerd in de tijdschriften 'Notas y Letras' (1886-1888) onder de eerder genoemde redacteuren en 'Poema' (1895-1896) dat blijkbaar besmet was met het Hollandse penchant voor verkleinwoorden en zijn voorkeur voor diminutiva zelfs in de namen der redacteurs, Panchito Arvelo en Ramoncito Ayala, tot uitdrukking bracht.

Tot de belangrijkste vertegenwoordigers van het Spaanse romantisme behoren A.A. Wolfschoon ('Poesías' 1894, uitg. Augustin Bethencourt), David M. Chumaceiro ('Crisálidas' 1898 en 'Adelpas' 1902, uitg. Bethencourt) en Dario Salas ('In Memoriam' en 'Rimas', uitg. Tipografía Moderna 1911). In het algemeen worden Joseph Sickman Corsen en John de Pool eveneens tot de romantische club gerekend. Dit is maar ten dele juist. Joseph (Jo) Corsen, met zijn typische expressies van lucide melancholie, kan eerder als de eerste exponent van het Antilliaanse existentialisme worden beschouwd. De herinneringen van John de Pool, met de bijzonder tekenende titel 'Del Curazao que se va', vertonen het stempel van de nostalgie en kunnen derhalve zonder twijfel tot de romantische ontboezemingen worden gerekend. Van velen dezer Spaanstalige romantici zijn geschreven portretten in het society-weekblad 'Miniaturas' (1925-1926) opgenomen. De Papiamentse romantiek, die de voetsporen volgt van haar Spaanstalige voorgangers, wordt onder meer vertegenwoordigd door romanschrijvers als W. Kroon met Jambo bieew ta bolbe na wea (Oude liefde roest niet) en S.M. Suriel met 'Muhé Culpabel' (In het Hollands waarschijnlijk het best te vertalen als 'De Zondares'). Tot in het Papiaments romantisme kunnen ook verschillende dichters en dichteressen van het nostalgisch verlangen worden gerekend die o.m. in de bloemlezing 'Di Nos' van Pierre Lauffer (1971) aan het woord komen. In dit verband moet zonder twijfel eveneens worden genoemd de hispanist Luis H. Daal, een neoromanticus die de fascinatie der literatuur opvat als een uitnodiging à titre personnel tot een reis van de hachelijke actualiteit, het naturalisme van zijn 'Altá Mayó' of het realisme van zijn 'Palabras Intimas' naaf de pantheïstische participatie met de elementen der natuur in zijn latere verzen van 'Ku awa na wowo' en 'Sinfonía di Speransa'.

De Nederlandstalige romantici, met figuren als J.K.Z. Lampe en A.J.C. Krafft, teren op typisch Hollandse grootheden uit de 19de eeuw als Elias

Anne Borgers en Jan Pieter Heye. Tot het contemporaine Nederlands romantisme behoort de ‘Berceuse voor teleurgestelden’ van Carel de Haseth met de bijzonder ontroerende illustratie van de verhouding grootvaderkleindochter op het omslag. Misschien zouden wij hier van visuele poëzie moeten spreken. Nicolás Piña, die zowel het Nederlands als het Spaans en Papiamentu beheerste, maar wiens voorkeur steeds meer naar het Papiamentu uitging, kan men evengoed vanuit een vitalistische als een romantische levensopvatting benaderen. Hij heeft bovendien een bijzonder belangrijke rol gespeeld als oprichter van de Papiamentse periodiek ‘Simadán’ op Curaçao en als mede-oprichter van het ‘Ateneo literario’ op Aruba. Ik zou deze afdeling willen besluiten met het gedicht dat door Tony Piña, de zoon van Nicolás Piña, op zijn vijftiende jaar werd geschreven. De vertaling van Alette Beaujon lijkt mij bijzonder geslaagd, temeer omdat dit gedicht met zijn uiterste eenvoud en precisie nauwelijks voor vertaling in aanmerking komt.

Poesia

Mamá está comiendo
la comida de Dios
Afuera estan jugando
El baby está jugando
con placer
Yo estoy escribiendo
una poesía
El baby está jugando
otras
Afuera están trabajando
Para conseguir plata
para vivir
Y hasta la muerte
trabajando duro
Pero la vida es bonita
Eso si, hay gente que
come sabroso, pero hay
gente que come pan duro
Yo estoy escribiendo
esto en la mesa de comer
Nosotros no estamos mal
de plata, pero no estamos
bien tampoco
pero el amor está en
todas las cosas.

Poezie

Moeder zit te eten
wat God gegeven heeft
buiten spelen de kinderen
hoe blij speelt
ook de baby
en ik
ik schrijf een gedicht
terwijl de baby speelt
buiten werken de anderen

voor het geld
om van te leven
en hard
moeten ze werken
tot aan het eind
hun dood
maar het leven is mooi
dat wel, er zijn er
die heerlijk eten
en droog brood
is voor de anderen
en ik
ik zit te schrijven
aan de tafel
om van te eten
wij hebben het niet slecht
maar zeker ook niet goed
en toch, overal is de liefde.

(vert. Alette Beaujon)

Ik denk bij het lezen van dit gedicht onwillekeurig aan de woorden die door de Venezolaanse actiegroepen tijdens de presidentsverkiezingen van 1963 in de straten van Caracas werden gescandeerd: ‘pedimos pan, nos dan plomo’ (wij vragen om brood, zij dreigen met lood).

2. De existentialisten

Wij moeten wel een duidelijk onderscheid maken tussen de Europese en Antilliaanse existentialisten. De Europeanen leggen het accent op het échec, de Antillianen zijn aanzienlijk minder nadrukkelijk in dit opzicht. Zij zijn er zich van bewust dat de mens in een precaire situatie verkeert maar zij beseffen eveneens dat een mogelijkheid van elucidatie steeds aanwezig is. Het is best mogelijk dat de zogenaamde paradijselijke toestand niet anders dan een toestand van geestelijke verheldering voorstelt, menen zij. Zij delen het standpunt van de Europeanen in zover als zij van oordeel zijn dat de toestand van elucidatie nauwelijks langer dan enkele momenten kan aanhouden, momenten duren immers maar een ogenblik, om vervolgens door veel langer durende fasen van blackout te worden gevolgd.

Wij kennen de mystieke, wij kennen ook de existentiële ‘noche oscura’. Het Antilliaanse existentialisme wordt het duidelijkst vertegenwoordigd door Joseph Sickman Corsen, de dichter van ‘Atardi’, en de auteurs die hebben gedebuteerd in de periode van de ‘Antilliaanse Cahiers’ (1955-1967). Wij kunnen niet nalaten hier het beroemde gedicht over te schrijven, alsmede de vertaling, waarvan slechts de eerste twee coupletten mijn volledige instemming kunnen wegdragen.

Atardi

Ta pakiko, mi no sa;
ma esta tristu mi ta bira,
tur atardi ku mi mira
solo baha den laman.

Talbes ta un presintimentu,
o ta un rekwèrdo kisas;
podise n' ta nada mas
ku un kos di temperamentu.

P'adilanti podisé
mi ta mira na kaminda
un doló ku n' nase ainda
ma ku lo mi konosé?

Schemer

Het wordt mij droef te moede,
al weet ik niet waarom.
Ik zie de zon verbloeden
diep aan de horizon.

Spreekt hier een voorgevoelen

verward en onbestemd,
of slechts een niet vermoede
zwakheid van temperament?

Wij zien soms in 't verschiet
een pijn, nog ongeboren,
die aanzwelt tot verdriet
en alles zal verstoren.

[Atardi (vervolg)]

Tin kisas den mi memoria
un doló masha skondí,
masha bieu, ku mi sintí
no por rebibá su istoria?

O talbes mi nèrvionan
tin, sin kausa, oror di pretu
i dje abismo skur i ketu
mei-mei dj'awe ku mañan?

Mi no sabi ki armonía,
ki sekretu relashon
tini den mi kurason
ku kabamentu di un dia.

Ma spiritu di doló
mi ta sinti kana ku mi
ora solo ta bai drumi
i ta bisa: Te aworó.

Te aworó? Ma henter anochi
Esta largu anochi ta;
kwantu kos ku nos no sa
e ta skonde den su skochi.

Te aworó? Ma te mañan.
Hopi ora falta ainda;
kwantu istoria na kaminda
sin ku nos sabi di nan.

Promé solo bolbe hari,
tempu tin pa hopi kos;
i Dios sa kwantu di nos
morto den anochi a bari.

Kausa mi doló no tin;
ma esta tristu mi ta bira
semper ku mi para mira
dia yega na su fin.

[Schemer (vervolg)]

Ook smeult het sintelvuur
van oude herinneringen
die in het schemeruur
zich nodeloos verdringen.

Hoe is het uit te maken
welke diepverborgen snaar
herinnering weet te raken
met haar verstild gebaar?

Wij raken doodeenvoudig
met angst vervuld voor 't zwart

dat nadert, grauw en grauwer,
en ons bedrukt, benart.

Want boordevol gevuld
van pijn blijkt geheel ons wezen.
Wij zijn in nacht gehuld,
gehuld in waan en vreze.

De nacht duurt slechts één nacht.
Hoe lang kunnen nachten duren!
Wie weet wat ons nog wacht
in deze stille uren?

Een nacht duurt soms wel eeuwen,
hoe langzaam schrijdt hij voort.
't Is nodeloos gillen en schreeuwen,
wij worden toch niet gehoord.

Voordat zijn tijd is verstreken
kan veel treurigs zijn geschied.
Ook zij, die nog niet zijn bezweken,
storten des nachts in het Niet.

Bedenkt, zonder tegenspreken,
wij zijn kinderen des doods,
al lokt het glanzend teken
van iets schoons of oneindig groots.

Het wordt mij droef te moede,
al weet ik niet waarom.
Ik zie de zon verbloeden
diep aan de horizon.

(vert. Cola Debrot)

Wij kunnen gemakkelijk een romantische binding aantonen door een vergelijking van het eerste couplet met de beginregels van het bekende Loreleigedicht van Heine:

ich weisz nicht was soll es bedeuten
dasz ich so traurig bin.
ein Märchen aus alten Zeiten
das kommt mir nicht aus dem Sinn.

De pur-sang romanticus, die Heine was, kon zich een 'Märchen für alles' veroorloven, de existentialist Corsen moest zich tot een blik in het innerlijk bepalen. Tot de belangrijkste vertegenwoordigers van de Antilliaanse existentialisten kunnen worden gerekend de romanciers Tip Marugg ('Weekend Pelgrimage' en 'In de Straten van Tepalka'), Boeli van Leeuwen ('De rots der struikeling', 'Een vreemdeling op aarde' en 'De eerste Adam') en Alette Beaujon ('Gedichten aan de Baai en elders'). Met minder overtuiging worden in dit verband ook de namen van Frank Martinus Arion en ondergetekende genoemd. Nadere gegevens omtrent bovengenoemde auteurs kunnen worden gevonden in het 'Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde' van Gerard Knuvelder (1964), 'Autonoom' van C.G.M. Smit en W.F. Heuvel (1975), alsmede de besprekingen van Pierre Dubois, K. Fens en andere recensenten die vrijwel allen vermeld staan in de laatste Bibliografie van Sticusa onder redactie van Walther Gordijn (1975).

Wij zullen deze afdeling besluiten met een van de Engelse gedichten van Alette Beaujon dat met haar wisselende stemmingen van licht en duister typisch is voor het Antilliaanse existentialisme.

Mood

I had a glad thought just now
out then it disappeared
I had a fond dream a moment ago
but I can't find it any more.
Beauty slipped into my mind
and coloured every corner of my life
and happiness was mine
I had a feeling all was fine
I had a feeling all was free
I had a gladness
all agreeing
accepting all

A joyful sound rang through my head
I glanced the truth
the goodness of all being
All this is dead
All this is gone
and only this the memory I have
the beauty of a flower
seen so very long ago
the scent of seas
so very far
the undiscovered dream
when morning has her way
Having been

and vanished
now this feeling slowly dies.

3. Het ultraïsme

Het 'ultraismo', oorspronkelijk geponeerd door twee zo verschillende auteurs als Pablo Neruda en Jorge Luis Borges, die respectievelijk een emotioneel extremisme en een extremisme van de verbeelding voorstonden, kan worden beschouwd als een begrip waarmede door de Zuid-Amerikanen alle literaire uitingen worden gekarakteriseerd die op enigszins geprononceerde wijze de conventionele barrières doorbreken. Het heeft aanknopingspunten met het Europese expressionisme en surrealisme of het Mexicaanse 'estridentismo' (de literatuur van de snerpende uitingsvormen), maar kan toch niet daarmee worden geïdentificeerd. Wij kennen in de Antillen een Nederlandstalig en een Papiamentstalig ultraïsme. Het eerste wordt vertegenwoordigd door auteurs die voornamelijk in het tijdschrift de Stoep (ca. 1945), het tweede door auteurs die voornamelijk in de avant-gardistische tijdschriften 'Kambio' en 'Watapana' hebben gepubliceerd. Tot de bekende Stoep-dichters behoren Luc Tournier (pseudoniem van de medicus Christiaan Engels), Oda Blinder (volgens de prachtige karakteristiek van Nicolás Piña 'la pasionaria de la escalinata'*) en Charles Corsen. Als de voornaamste Watapana-dichters worden beschouwd: Federico Oduber en Henry Habibe. Het merkwaardige van de ultraïsten is wel dat zij in vele gevallen hun meest ontroerende verzen schrijven in de zeldzame momenten van stilte waardoor zij in hun emotioneel bewogen leven worden verrast. Ik zou hier twee gedichten willen overschrijven, een van Charles Corsen en een van Federico Oduber, die door hun vervlechting van eenvoud en verfijning tot de bijzondere verworvenheden van de Antilliaanse literatuur kunnen worden gerekend.

Van Charles Corsen:

Morgen

Morgen
zal je weer bij me zijn
morgen
als de papaya ritselig zingt,
morgen
als paarse hanen de zon toekraaien,
morgen
als ik er niet meer ben?

*) Letterlijk: 'de passiebloem van De Stoep'.

Morgen!

Wat al niet ligt er in één
woord verscholen;
wat nauwe straten, waarin
wij moeten dolen,
wat een jammeren
van te voren!

Morgen!

Morgen zal je weer bij me zijn,
morgen, als ik er niet meer ben?

Van Federico Oduber:

Biloria

ai di mi
di mi sanger
di mi kuero
di mi karni

ai di mi
di mi alma
di mi kurason

ai di mi
di bo sanger
di bo kurpa

ai di bo
di mi temor
di bi kietut

ai di bo
di bo tormento
ai di mi
di bo morto

Dodenwake

ay mij
ay mijn bloed
mijn huid
mijn vlees

ay mij
ay mijn ziel
mijn hart

ay mij
jouw bloed
jouw lichaam

ach jij

je vrees
je stilte

ach jij
jouw kwelling
ay mij
jouw dood

(vert. Cola Debrot)

De instelling van deze dichters vertoont gelijkenis met de Slauerhoviaanse afwisseling van rust en onrust, maar kan daar niet mee worden vereenzelvigd. Het gedicht van Federico Oduber doet misschien eerder denken aan de poëzie van Garcia Lorca, die trouwens ook Federico heette.

4. Het realisme

De realistische tendensen zijn vooral van belang geweest voor de Papiamentstalige literatuur omdat zij in het bijzonder ook hebben bijgedragen

tot een voortzetting der culturele actualisering van het Papiamentu. Wij kunnen haar in alle drie bekende grondvormen der literatuur volgen; het lied, het verhaal en het toneel. Wij zullen beginnen met het toneel omdat dit gewichtige implicaties heeft gehad, niet alleen voor de individuen maar ook voor de gemeenschap in haar geheel.

Het toneel in de Antillen. Aan de groeiende vraag naar een toneelrepertoire, dat de toeschouwers vooral in staat zou stellen van de beeldende kracht van hun moedertaal te genieten, werd in de eerste plaats voldaan door toneelvertalingen en -bewerkingen voornamelijk uit de Europese literaturen. In de eerste plaats moeten hier de meesterlijke adaptaties en transposities worden genoemd van May Henriquez die meer dan twaalf toneelstukken voor haar rekening heeft genomen waarvan vooral ‘Shon Pichiri’ en ‘Ami dokter? lubida’, naar respectievelijk ‘l'Avare’ en ‘Le médecin malgré lui’ van Molière, en ‘Laiza, porco sushi’ naar ‘Pygmalion’ van Bernhard Shaw, furore hebben gemaakt. Een enkele maal heeft zij zich ook aan een werk van meer ernstige aard gewaagd, bijv. de eenakter ‘Huis Clos’ (Porta Será) van Sartre die merkwaardig genoeg eveneens volle zalen heeft getrokken, mogelijk wel omdat de sinistere uitlatingen uit dit stuk als psycho-filosofische diepzinnigheden maar ook als vermakelijke wijsneuzigheden à la ‘Kompa Nanzi’ kunnen worden opgevat. De kolonies of ex-kolonies zitten nu eenmaal tjokvol oncontroleerbare beweringen waarvan de sinistere nog vaak het minst sinister, het meest voodoo- of bruha-achtig, aandoen. Andere bewerkers van blijspelen zijn o.a.: Nydia Ecury met ‘Gay bieew ta traha soppi sterki’ (naar ‘Cosas de papá y mamá’ van Alfonso Paso) en ‘Mentira na Granel’ (naar een mij onbekend stuk van Goldoni); Jules de Palm met ‘Ilushon di Anochi’ naar ‘Midsummernightsdream’; en tenslotte de Arubaanse Nena Vrolijk die in de eerste plaats uitmunt in stukken van meer ernstige aard, zoals haar adaptatie van ‘Marieke van Nimwegen’ (Maria di Ser'i Noka) maar die ook enkele blijspelen heeft bewerkt zoals ‘Veneno Sabroso’ (naar het overbekende ‘Arsenicum and old lace’ van Joseph Kesselring).

De herinnering aan de uitvoering van ‘Maria di Ser'i Noka’ zal voor wie dit spel, in een maannacht tussen de heuvels van Aruba, heeft bijgewoond, onuitwisbaar blijven door de fascinerende wijze waarop de rol van Maria werd gespeeld door de jonge actrice Lulu Marchena die kort daarna op nauwelijks vijf en twintigjarige leeftijd is gestorven (1939-1964).

Tot de evenementen uit deze periode behoorde ook het oorspronkelijke blijspel ‘Juancho Picaflor’ van de hand van de Surinaams-Antilliaanse auteur René de Rooij wiens onverwacht overlijden wij vooral ook daarom betreuren omdat hij waarschijnlijk de enige linguist was die vrijwel alle talen van het

Caribisch gebied beheerste, het Sranan Tongo evengoed als het Papiamentu en het Frans-Creools, het Nederlands evengoed als het Engels, Spaans en Frans. Hij behoorde tot de weinigen die de nodige outillage bezitten om de grondslagen voor een vergelijkende literatuurwetenschap van het Caribisch gebied te leggen. Het heeft niet zo mogen zijn. 'Shadows move among us', zouden wij met een variatie op een thema van Mittelhölzer kunnen zeggen. Zoals zojuist opgemerkt, het Antilliaanse toneelrepertoire beschikt ook over stukken van meer ernstige aard, waarbij de 'literatura de devoción' een belangrijke rol speelt. Hiertoe behoort allereerst het stichtelijke drama 'Golgotha' van de Bonairiaan Hubert Booi, die het Papiamentu beoefent in het vloeiende adagio-ritme, dat wij reeds kennen van Juan de Castellanos uit de zestiende eeuw. De Bonairianen, zo wordt wel beweerd, behoren tot de zachtzinnigste bevolkingsgroepen van het Caribisch gebied. Dat kan best zo zijn, maar dat houdt toch niet in dat zij op hun achterhoofd of hun mondje gevallen zouden zijn, getuige het werk van het radicale Bonairiaanse schrijversechtpaar Pacheco Domacassé en Diana Lebacs. Tot de devotie-literatuur kunnen ook worden gerekend de bewerkingen van de Curaçaose hispanist Raúl Römer ('Maria di Malpais' eveneens naar 'Marieke van Nimwegen'), aan wie Nena Vrolijk bij haar latere adaptatie ongetwijfeld veel te danken heeft gehad, en de Arubaan Ernesto Rosenstand ('Bo felicidad ta secami', een variatie op het middeleeuwse Beatrijs-thema). Tot de meest radicale toneelschrijvers behoort, zoals reeds opgemerkt, Pacheco Domacassé, met zijn spelen 'Tula' en 'Konsenshi di un pueblo', waarvan het laatste naar mijn oordeel tot de hoogtepunten van de Antilliaanse literatuur moet worden gerekend, mede ook door de flexibiliteit van het door hem gebezigde Papiamentu.

Tot de humoristische literatuur moeten ook worden gerekend de geschreven parodieën van Tuyuchi (pseudoniem van A. Leito), met zijn bijdragen jarenlang voor het Curaçaose dagblad 'La Cruz', en vooral Azijn Banana (pseudoniem van Oscar Enau van Kampen) die met zijn tweetalig (Papiaments en Nederlands) weekblad 'Lorito Real', een Curaçaose variant van de 'Canard Enchainé', met karikaturen van eigen hand, een geschreven en getekende politieke geschiedenis van de jaren 1948 tot 1958 heeft geleverd. De parodieën zijn in de dialoogvorm geschreven. Het zijn een soort dialogen niet bezijden maar wel bezuiden de waarheid die als voorlopers van het toneel kunnen worden aangemerkt. Misschien is overal het toneel zo begonnen, met dialogen bezuiden de waarheid.

Wij gaan thans tot de poëzie en vervolgens tot het verhalend proza over. *De poëzie van het realisme*. Wij zouden wel een groot aantal dichters en

dichterlijke naturen kunnen noemen, maar wij zullen dit nalaten, het zou toch niet verder komen dan een litanie van namen. Voor een uitvoerige lijst dezer namen worde de lezer verwezen naar de verschillende overzichten die ondergetekende tussen de jaren 1955 en 1972 voor verschillende tijdschriften en encyclopedieën heeft geschreven en die alle vermeld staan in de Sticusa-bibliografie van Walther Gordijn (1975). Wij menen ons hier te kunnen bepalen tot twee dichters die niet alleen tot de poëzie van het realisme maar ongetwijfeld ook tot de hoogtepunten van de Antilliaanse literatuur moeten worden gerekend. Het gaat, een kind kan u dat vertellen, om Elis Juliana en Pierre Lauffer die in vele opzichten als elkanders antipoden kunnen worden beschouwd. Als wij Elis Juliana op de juiste wijze willen benaderen, dient dat te geschieden in de Nederlands-Curaçaose contekst. Pierre Lauffer maakt met zijn roffelend ritme en zijn argotizerend vocabulair, zij het ook met een zekere Curaçaose reserve, deel uit van de Afro-Antilliaanse literatuur.*) Ik meen dat hij met Nicolás Guillén, de Cubaan, en de Puertorikein Luis Palés Matos tot de leidende figuren van deze groep kan worden gerekend. Bepaalde passages uit de brief van Unamuno aan Nicolás Guillén zijn ook op de poëzie van Lauffer van toepassing al was deze amper twaalf jaar toen de brief dd. 8-6-'32 werd geschreven: 'Taal is poëzie. En dit wordt mij duidelijker nu ik steeds meer het juiste gevoel krijg voor het ritme en de verbale muziek van negers en mulatten. Ik voel dit zo niet alleen bij de Noord-Amerikaanse negerdichters, van wie ik ten volle weet te genieten, maar zelfs ook bij degenen die hun liederen in het Papiamentu zingen, de taal, zoals u weet, van de mensen van Curaçao, die ik inmiddels heb geleerd. Hier is de mens lijfelijk aanwezig, hier vindt men zonder omwegen het aardse levensgevoel.'**)

Het zij mij veroorloofd ten aanzien van Elis Juliana een passage aan te halen uit een brochure die door mij in 1964 op verzoek van de toenmalige directeur van het departement voor Cultuur, René Römer, heb geschreven voor literaire belangstellenden uit de Verenigde Staten:

*) Onder 'argotiseren' wordt verstaan het veelvuldig gebruik maken van het argot, bargoens of slang, alsmede daarop berustende nieuwvormingen, voor het eerst omstreeks 1930 tot uiting gekomen in de Franse en Cubaanse literatuur, in het werk resp. van L.F. Céline en Nicolás Guillén, en na wereldoorlog II vooral bij Amerikaanse auteurs als Jack Kérouac en Allen Ginsberg. In Nederland vindt men momenteel een hausse van het bargoens.

**) 'La lengua es poesía. Y mas que vengo siguiendo el sentido del ritmo, de la música verbal, de los negros y mulatos. No sólo en los poetas negros Norte Americanos que gusto con fruición, sino hasta en los que cantan en Papiamento - lengua, como sabe, de los de Curazao - que he aprendído. Es el espíritu de la carne, el sentimiento de la vida directa, immediata, terrenal.'

> ‘In his poems he mostly gives an impression of distinct Curaçaoan types but by rhythm and choice of words the impression achieves a romantic overtone or undertone, by which the types from alleys, bars or wharves, suddenly develop into types that are extremely familiar to us, and who, in spite of their peculiar defects and mischievousness, we are impelled to remember with love and tenderness.’

In Nederlandse termen kunnen wij zeggen dat hij de typisch realistische belangstelling aan de dag legt die wij in Holland kunnen volgen langs de meer of minder kronkelige lijn die voert van Betje Wolff in de 18de tot Simon Carmiggelt in de 20ste eeuw. Pierre Lauffer is een meer complexe figuur. Wij kunnen in zijn werk tenminste drie tendenties onderkennen: een romantische in ‘Patria’, een Afro-Antilliaanse in ‘Wiri Wiri’, ‘Kumbu’ en ‘Njapa’ en een humanistisch-realistische die in geheel zijn werk doorklinkt en hem ondanks alle verwantschap van de pur-sang Afro-Antillianen onderscheidt. Het is nodig hier expliciet te zijn: het gemiddelde van Nicolás Guillén of Luis Palés Matos reikt hoger dan dat van Pierre Lauffer, maar Guillén en Palés Matos bereiken daarentegen niet de hoogtepunten van Lauffer. Tot het gemiddelde van Pierre Lauffer behoort o.a. het gedicht ‘Mi ta kansá’ dat in het Nederlands niet met ‘Ik ben moe’, maar met ‘Ik ben doodmoe’ dient te worden vertaald. Het behoort eerder tot de conventionele romantiek van de pseudo-onconventionele meneer ‘ku ta kría postín’ (die een houding aanneemt). Het blijft aan de oppervlakte, het reikt niet tot de wezenlijke kern van de dichter. Om een of andere reden, vanwege de acceptabele lengte?, geven bloemlezers er de voorkeur aan; het gedicht komt o.a. voor in de anthologie ‘Di Nos’, samengesteld door de dichter zelf? of door een medewerker?, en in de bloemlezing samengesteld door Jules de Palm en Hugo Pos, in de wandel het palmposje, palmbosje?, genoemd. Tot de hoogtepunten van het werk van Lauffer behoren de gedichten ‘Mi ke tumabo’ (Ik zal je nemen), dat ondanks de drastische titel tot het versluierde erotisme behoort. ‘Keho di katibu’ door ondergetekende onder de titel ‘De Slaaf’ in het Nederlands getransponeerd en tenslotte en vooral het magistrale gedicht ‘Shi Kanina’ dat behoort tot de poëzie van Lauffer die de hoogtepunten van Guillén en Palés Matos overtreft. Wij moeten ook hier expliciet zijn. Er bestaan drie versies van dit gedicht ‘Shi Kanina’. Ten eerste een versie die als een voorstudie moet worden beschouwd. Deze oer-versie moet in of vóór 1956 zijn ontstaan, want zij verschijnt in het tijdschrift Christoffel van december 1956 met een vertaling van de hispanist Raúl Römer die helaas maar zeer ten dele is geslaagd. De tweede verschijnt in ‘Wiri Wiri’ van 1961 waarin de oer-versie van vier coupletten inmiddels tot zeven coupletten is uitgebreid. De derde versie is mij alleen bekend uit een brief van Pierre Lauffer gericht aan een zekere

‘Amek Nikóla’, een van de vele mijner naamgenoten die mij wel of niet bekend zijn. Het is mogelijk dat nadere gegevens omtrent het jaar van ontstaan van de derde versie zou kunnen worden ontleend aan dit helaas niet gedateerde episteltje dat aldus luidt:

> Amek Nikóla
>
> ata bo mantuana Shi Kanina
> Kisas m'a konta bo di un otro ku mi tabata skirbi? Esei ta *Rapsodia di Nostalgia*. Ora e ta tur klá i pulí bo ta hanjele. Enfin, diberti bo tresten ku e speranza i te den kibrá di ma-jaja.
> Pierre

Ik laat hier de oer-versie volgen met de vertaling van Raúl Römer en vervolgens de derde versie die inmiddels tot negen coupletten is uitgegroeid, al zou het alleen maar zijn om dit prachtige gedicht te behoeden voor handelingen, deliberate or unintentional, waardoor het verloren zou kunnen gaan.

Eerste versie

Sji Canina

Sji Canin'e Dolorita
- Pal'i hembra
  Den su tempu -
Tin doló di curason.

Sji Canin'a raza mundu
Tra'i sehú cu den tarai,
Come sel y chupa rom
Te su cueru ta curtí.

Y si b'a hera pica Sji Canina,
E ta canga saja, chalalábo,
Conta cos pa bo avochi.

At'e mes Canina
Cu su scama tur bahà,
Cu su cara bon na papijot,
Ta pipità Rosario,
Tene pi'e Cruz.

Sjishji bida, ay, dan waka.
Sji Canina tin doló di curason.

[Vertaling]

Sji Canina, van Dolorita,
- Een moord griet
  Toen zij nog jong was -
heeft nu hartepijn.

Sji Canina heeft zich flink laten gelden

Bij ze-oe's en wild tambú-gedans.
Heeft zult gegeten, rum gedronken,
Dat haar huid er door getaand lijkt.

En o wee, wie haar te na komt,
Haar handen in de zij, haar scherpe
tong steekt toe,
Licht heilige geheim van je doopceel.

Deze zelfde Sji Canina
Zit nu nederig en mak,
Met een zedig-lief gezicht
Aan haar Rozenkrans te vingeren,
Het kruis is nu haar steun.

Daar heb je d'r
Sji Canina heeft nu hartepijn.

(vert. Raúl Römer)

Derde versie

Shi Kanina

Shi Kanin'e Rosaminta,
Pal'i hembra den su tempu,
Tin doló di kurason.

Shi Kanin'a raza mundu
Tra'i sehú ku den tarai
I si b'a hera tuzji Shi Kanina
E ta kanga saja chalala-bo.

Ata Shi Kanina ku su kara bon na papijot
Ta sinta pipita rosaria, tene pi'e krus.

Si bo weta Shi Kanina nabega den
plaj'e misa
Ai, su romp'i saja ta bencha-bo
Maske kon su stansj'a pasjima.

Hal'un banda lagu'e traka
Su bohoti den *su* banki.
Est'un djindja sofoka
Den su transja di pasjan.
Hanch'i punda, bo n' ta korda
Shi Kanina su stripada?
Kon su antrenan sa balia
Riba ritmo di Kanina su jangá?

Ten Shi Kanina ta't'un sengene
Su mala lenga ta korta-bo,
Belenkia-bo te na werki
Ku t'ordensia lo bo jora.

I awor su kakunbein chumbá
Ta bati bau di su nanisji tampanjá
Un akt'i kontrisjon ku tres rosario
Pa tur buch'i ponchi di su hubentud.

Shi Kanin'e Rosaminta,
Pal'i hembra den su tempu,
Ta restiá di belenkia.
Shishi bida. Ai, dan waka.
Shi Kanina tin doló di kurason.

Ik moge deze afdeling beëindigen met de aanhaling van een passage uit mijn eerder genoemde brochure in het Engels: ‘Shi Kanina treats the life of a former beauty of the Curaçaoan alleys who having grown old and is nothing but skin and bones, remembers her sensuous body of the past. In this poem can be found the bitterness of the “regrets de la belle heaulmière” of François Villon and the magnificent, voluptuous “Majestad Negra” by Luis Palés Matos.’

Het strekt Raúl Römer tot eer dat hij de eerste is geweest die op het belang van dit gedicht heeft gewezen.

Het verhalende proza. In iedere literatuur, ook in de rijkste, o.a. de Europese, vinden wij een golfbeweging van stationaire en evolutionaire tendensen. In de literatuur spreken wij van conformistisch en non-conformistisch, een term die vooral door Menno ten Braak werd gehanteerd, of, eenvoudiger, van origineel en conventioneel. In het Antilliaanse proza is deze golfbeweging, die wij kortheidshalve het C.N.C.-syndroom (conformistisch non-conformistisch - of conventioneel niet conventioneel) zullen noemen, in opvallende mate aanwezig. Wij zullen daar enkele voorbeelden van ver-

melden en vervolgens een verklaring of meerdere verklaringen voor trachten te vinden.

Het uitgangspunt van het Antilliaanse proza, nu ongeveer een eeuw geleden, draagt een bijzonder origineel karakter. Wij denken dan om te beginnen aan de hoofdredacteur van het eerste Papiamentse periodiek 'Civilisadó', Casten Meyer, en de journalisten die men graag de 'vuige mannen' of muckrakers noemt, maar die in ieder geval hun mondje wisten te roeren. Onze gedachten gaan verder uit naar de eerder genoemde advocaat A.M. Chumaceiro met zijn kosteüjk pamflet over het kiesrecht en het kannibalisme (in het Papiamentu: 'Acaso derecho di sufragio lo arrastra Curazao hiba na canibalismo?'), de omstreden medicus D.R. Capriles met zijn brochure 'Het krankzinnigengesticht op Curaçao' en de 'Armenverzorging op Curaçao' en voorts de vele journalisten die zich hebben geweerd in de verschillende verwikkelingen, met name de controversen rondom de gouverneurs de Rouville en Wagner en vooral ook naar aanleiding van de onbetamelijke wijze waarop de begaafde en beschaafde de Rouville door het Ministerie van Koloniën in Den Haag werd bejegend. Deze originele periode wordt door een literatuurbeoefening gevolgd die in hoofdzaak tot uiting kwam in de soms charmante maar in ieder geval bijzonder conventionele Spaans- en Papiamentstalige romans van Dario Salas, E. Moreno Brandao, W. Kroon en S.M. Suriel. In de jaren tussen 1935 en 1945 laten zich wederom de evolutionaire tendensen gelden. De novelle 'Mijn zuster de negerin' van Cola Debrot met haar typisch Antilliaanse vervlechting van etnische en incestueuze motieven, de romantisch-impressionistische verhalen van Wim van Nuland (pseudoniem van Michael Möhlmann o.p.), het pamflet van Amador Nita 'De wensdromen van een landskind' en de artikelen in de 'Curaçaose Volkskrant' van Otto Cras, een van de weinige onafhankelijke geesten van de dagbladpers, mogen een korte poos op een succesje bogen dat overigens van korte duur zal blijken te zijn. De novelle van mijn naamgenoot werd door de Hulsmannetjes (aldus genoemd naar de toenmalige hoofdredacteur van de 'Amigoe' Maurus Hulsman o.p.) tot de 'moerassige en giftige' pornografie gepromoveerd, de toenmalige omschrijving blijkbaar voor 'the so called dirty stories' van Funk & Wagnall. De verhalen van Van Nuland, wiens werkelijke naam en professie inmiddels aan het daglicht waren getreden, werd door de anti-clericalen doodgezwegen.

Het strekt Johan Hartog tot eer dat hij een boekje heeft opengedaan over de manipulaties waarmede Otto Cras tot de bedelstaf werd gebracht, reden waarom ik ook gaarne bereid ben Hartog zo niet alles, dan toch wel veel te vergeven. Het pamflet van Nita, oorspronkelijk in het Papiamentu geschreven en vervolgens door de auteur zelf in het A.B.N. overgezet, ont-

popte zich al spoedig als een van de grazige weiden voor schoolmeesters die de laatste anderhalve eeuw, van Paddenburg tot Vervoorn, bezig zijn het bewijs te leveren van de gebrekkige kennis van het A.B.N. bij de Antillianen.*)

De stationaire tendensen kwamen, behalve door de kritiek die overigens even spoedig luwde, als zij was opgelaaid, ook tot uiting in een reeks van conventionele romans, o.a. ook van Amador Nita die daarmede op zijn beurt voor het bewijs zorgde dat de stationaire en evolutionaire tendensen zich ook binnen een en dezelfde geest kunnen laten gelden, overeenkomstig de beeldende Duitse uitspraak van 'zwei Seelen in einer Brust'. Voorts namen de stationaire tendensen tijdelijk de overhand door een hausse van de triviaalliteratuur, speciaal van de smartlappen en andere songs van de muzikale shows die inmiddels in de mode gekomen waren, o.a. door toedoen van de getalenteerde showleiders Romualdo Hanst en Moy Galante.

Een derde periode van non-conformistische auteurs breekt aan met de publicatie in Nederland van de existentiële romans van Tip Marugg en Boeli van Leeuwen, die vrijwel op de voet gevolgd werden door een overdadige bloei van conventionele en triviaalliteratuur, voornamelijk bestaande uit een groot aantal meer of minder amoureuze anecdoten van auteurs, die het lonken maar niet kunnen laten, zoals Wim Sonneveld placht op te merken, maar vooral ook door een nieuw fenomeen dat tot de typische triviaalliteratuur behoort en dat zich in de komende jaren telkens zou herhalen. Ik doel op de sensationele sleutelromans, die niet alleen in het Papiamentu, maar ook in de Europese talen, vooral het Engels en Nederlands, worden geschreven en waarvan de auteurs officieus maar niet officieel bekend zijn. Ik zal hier enkele noemen zonder vermelding der vermoedelijke auteurs die ik uiteraard lang niet alle ken, daar deze materie mij psychologisch wel, maar literair nauwelijks interesseert.

'Macamba' (Engels) en 'Dorstig Paradijs' (Hollands) spelen zich af op Curaçao, 'Moonlight on Basiruti' op Aruba en de spookachtige dubbele vraag '??' op Bonaire en vooral Klein Bonaire. Schrijver dezes kent tenslotte ook een verhaal dat zich in de lowlands op St. Maarten afspeelt, 'Saba's Treasure' van Donald Mc Nutt Douglas (1961), waarvan de naam op de hoofdfiguur en niet op het gelijknamige eiland betrekking heeft.**) In de jaren zestig en zeventig maken wij nogmaals een periode mee van

*) Voor de achtergronden van de linguistische problematiek van de Antillianen zie de dissertatie 'Kabes duru' van A.C. Prins-Winkel (Van Gorkum, 1973).

**) Pogingen tot nauwkeurige datering stuiten vaak op onoverkomelijke moeilijkheden daar de dateringen van auteurs c.q. uitgevers veelal niet met de werkelijke data overeenstemmen.

bijzonder verheugende literaire authenticiteit die enkele van de belangrijkste romans en documentaires heeft opgeleverd. Ik denk hier dan in de eerste plaats aan twee Papiamentstalige werken, de roman 'E raiz ku no ke muri' (De wortel die niet afsterven wil) van Guillermo Rosario, de man van tal van baantjes maar in feite alleen maar één ambacht, het schrijverschap, en de documentaire van Edward de Jongh 'E diá di mas históriko' (De meest historische dag) die zich in de dagen van de onlusten in 1969 afspeelt, en daarnaast twee Nederlandstalige romans, van Frank Martinus Arion (Dubbelspel) en Diana Lebacs (Sherry). Het uitgangspunt van deze auteurs vindt men in de titel van Guillermo Rosario, 'E raiz ku no ke muri'. Het gaat om de wortel of, zo men wil, de wortels die niet afsterven willen. Het zijn niet, zoals weleens wordt voorgesteld, de wortels van een fysieke 'negritude' of een tellurisch Afro-Antillianisme ('terrenal' overeenkomstig de terminologie van Unamuno), laat staan van een blackpower-fanatisme. Het gaat om de wortels van de authenticiteit, die telkens door een netwerk van fraseologie dreigt te worden overwoekerd. Woorden als 'menselijke waardigheid' en 'sociale bewogenheid' kunnen hier eveneens van toepassing zijn, maar zij zijn helaas door het veelvuldig gebruik versleten. Het gaat in de eerste plaats om de *authenticiteit*.

Deze auteurs hebben ontdekt dat wij allen, maar gelukkig niet allen in gelijke mate, een dubbele rol spelen, de rol aan de oppervlakte en een rol in de diepte of, beter gezegd, een rol in de zichtbare en een rol in de onzichtbare oppervlakte, want wat moeten wij met diepten aanvangen als wij niet de theologie op psychotherapie als professie uitoefenen?

Diana Lebacs beschrijft haar dubbelzinnige kennismakingen in Hollandse steden; Edward de Jongh een exponent van de verwaarloosde jeugd in een stad in rook en vlammen; Rosario de ontwikkeling van heterogeniteit tot homogeniteit die uiteindelijk niet wordt bereikt, omdat de evolutionaire tendensen worden geremd of ontregeld door racistische tegenactie die op haar beurt voert tot de bloedige botsingen van 1795 en 1969. Het is of hij ons toefluistert: amigunan, vergeet toch deze jaartallen niet.

Qua roman is 'Dubbelspel' niet alleen voor de Antillen, maar ook internationaal een belangrijke gebeurtenis. Wij kunnen de roman lezen vanwege de intrige, de 'plot', of de karakterbeschrijvingen. Wij kunnen de roman ook lezen vanwege de steeds aanhoudende vraag op de achtergrond, of wij ooit aan het dubbelspel, van anderen en van onszelf, zullen kunnen ontsnappen. Het antwoord blijft uit omdat het probleem tot de vragen behoort die nauwelijks voor beantwoording in aanmerking komen anders dan in de volgende reïncarnatie, om het zo evasief mogelijk uit te drukken. Ook deze periode dreigt telkens weer door de anecdotische en triviale literatuur te

worden overwoekerd waartoe ditmaal o.a. een in het Frans geschreven roman policier behoort die aanzienlijk minder onschuldig is dan hij zich voordoet (1975). Het gaat om de sleutelroman 'Durs à cuire à Curaçao', 'Zware jongens op Curaçao'? of 'De zware jongens van Curaçao'?, waarin een fictieve samenzwering van de blackpower (welke blackpower?) wordt behandeld.

Ik meen dat ik intussen genoeg voorbeelden heb opgesomd om de vraag te kunnen stellen naar de mogelijke verklaring of reeks van verklaringen van dit c.n.c.-syndroom. Ik zou er geheel vrijblijvend enkele willen noemen en de uiteindelijke keuze aan de lezer willen overlaten. De minst geloofwaardige lijkt wel dat het hier een kwestie zou betreffen van het Antilliaanse temperament, 'himmelhoch jauchzend zum tode betrübt', zoals de Duitsers van de 'Sturm und Drang' plachten te zeggen of, zoals men ook wel meent, van een manisch depressieve ontsporing, in hoofdzaak door het waaien van de Noordoostpassaat 'parib'i kas'*) veroorzaakt. Deze verklaring, waarbij de passaat wordt betrokken behoort tot de even fantastische als hardnekkige hypothesen. U herinnert zich nog de woorden uit 'Atardi'; 'podisé n'ta nada mas ku un kos di temperamentu'.

Geloofwaardiger lijken mij de volgende pogingen tot verklaring: a. de koloniale autoritaire verhoudingen werken nog na met het gevolg dat de auteur met neigingen tot originaliteit spoediger dan in de Verenigde Staten of Europa voor zijn eigen uitlatingen terugschrikt; b. de economische verhoudingen, die nog altijd op een of andere vorm van patronaat berusten, laten geprononceerd persoonlijke beschouwingswijzen niet of nauwelijks toe; zij worden gauw als ongepast of, zoals de Curaçaoënaars zeggen, als 'onbeskòp' de kop ingedrukt; c. en tenslotte mogen wij niet nalaten te wijzen op de culturele actualisering van het Papiamentu, die nog niet voltooid is, waardoor de meeste auteurs tot een dubbele werkzaamheid, van linguistiek en literatuur, verplicht worden, hetgeen zonder twijfel tot weifeling en onzekerheid aanleiding kan geven.

Wij kunnen niet verder gaan dan het aanroeren van de mogelijke verklaringen. De keuze wordt aan de lezer overgelaten. Het is intussen welhaast een wonder dat zulke betrekkelijk kleine bevolkingsgroepen zo een opvallende literatuur hebben voortgebracht. Zij heeft ongetwijfeld haar leemten, wij kunnen daar rustig voor uitkomen. Zij heeft ook haar verworvenheden, wij mogen haar licht niet onder de korenmaat zetten.

De Antillen hebben een literatuur die zich uitstrekt vanaf de Indiaanse totemverhalen op Aruba tot de 'Konsenshi di un pueblo', het gewetens-

*) Schaduwkant van het huis.

onderzoek van het Bonairiaanse echtpaar Pacheco Domacassé en Diana Lebacs. Geen kleinigheid, neen bepaald geen kleinigheid! De vraag dringt zich aan de lezer op: hoe zal de toekomst van deze drietalige literatuur eruit zien? Ik hoor helaas niet tot de helderzienden. Ik zal mij van speculaties moeten onthouden. Het antwoord is trouwens van een zo groot aantal factoren afhankelijk, van cultureel-sociale, economische en geo-politieke aard, dat het op zichzelf reeds de omvang van een essay zou aannemen. Wel meen ik enkele desiderata te kunnen formuleren die mogelijk tot de ontwikkeling van de Antilliaanse literatuur zullen kunnen bijdragen. 1. Er zou om te beginnen een commissie in het leven moeten worden geroepen met de taak de vertaling van Papiamentse werken te bevorderen. Eerlijkheidshalve zij opgemerkt dat dit desideratum reeds eerder door anderen naar voren is gebracht. Nederland beschikt momenteel toevallig over vertalers van de eerste rang. 2. Voorts zou een commissie moeten worden ingesteld met de taak regelingen voor een ruime subsidiëring van avant-gardistische tijdschriften te treffen. Het gaat niet om het bestuderen van mogelijkheden, maar om het treffen van regelingen. Het zijn de avant-gardistische tijdschriften die de authenticiteit van een literatuur kunnen waarborgen. 3. Tenslotte dwingen de omstandigheden dat met spoed een gemengde commissie van literatoren en juristen in het leven wordt geroepen met de taak het concept van een nieuwe bepaling voor het Antilliaanse wetboek van strafrecht op te stellen waarbij personen, die zich opzettelijk of door nalatigheid schuldig maken aan de beschadiging of vernietiging van literaire teksten, tot vrijheidsstraf of geldboete kunnen worden veroordeeld. Het is bekend dat ook op dit moment belangrijke documenten dreigen verloren te gaan Een bepaling van deze strekking mag uiteraard niet het recht van de auteur aantasten om vrijelijk over eigen werk te beschikken. Het spreekt vanzelf dat ik nog tal van desiderata zou kunnen formuleren, maar ik meen dat wij ons moeten beperken als wij resultaten willen bereiken. Resultaten, let wel, niet alleen voor de individuele auteurs of lezers maar ook en niet in de laatste plaats voor de gemeenschap in haar geheel.

Cola Debrot

Literatuur

Aafjes, Bertus	:	Kleine Katechismus van de Poëzie (A.A. Balkema, 1944).
Abbring, H.J.	:	Weemoedstonen uit mijn leven of mijn reis naar Curaçao (Groningen, 1834).
Arion, Frank Martinus	:	Dubbelspel (Bezige Bij, 1973).
Arion, Frank Martinus	:	Bibliografie van het Papiamentu (1972).
'Autonoom'	:	Nederlandstalige literatuur op de Antillen door C.G.M. Smit en W.F. Heuvel (Flamboyant/P., Rotterdam, 1975).
Ballagas, Emilio	:	Antología de poesía negra hispano-americana (Aguilar, Madrid, 1935).
Beaujon, Alette	:	Gedichten aan de Baai en elders (Antilliaanse Cahiers, jrg. II, nrs. 3 en 4).
Becquer, Gustavo Adolfo	:	Obras Completas (Editorial Bruguera, Barcelona, 1970).
'Bibliografie van de Nederlandse Antillen'	:	onder redactie van W. Gordijn (Sticusa, Amsterdam, 1975).
Booi, Hubert	:	Golgotha (Antilliaanse Cahiers, jrg. V, nr. 4).
Bordewijk, H.W.C.	:	Ontstaan en ontwikkeling van het Staatsrecht van Curaçao (Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage, 1911).
Brenneker, P.	:	Curaçaoënsia (Uitg. Boekhandel Augustinus, 1961).
Bruggen, Carry van	:	Prometheus (1e druk ..... 1919; volgende drukken bij

G.A. van Oorschot, 2e druk met inleiding van H.A. Gomperts, 1946).

Cappelle, H. van : Mythen en Sagen uit West-Indie (Thieme & Cie, Zutphen, 1926).

Capriles, D.R. : Verzamelde Werken (met inleiding van G.E. van Zanten en nawoord van Cola Debrot, Van Gorcum, Assen, 1969).

Cardot, Carlos Felice : Curazao Hispánico (Italgrafica S.R.L., Caracas, 1973).

Chumaceiro, A.M. : Zal het kiesrecht Curaçao tot het kannibalisme voeren? (Augustin Bethencourt, 1895).

Chumaceiro, David M. : Crisálidas (Augustin Bethencourt, 1898).

Corporaal, K.H. : De internationale betrekkingen tussen Nederland en Venezuela 1816-1920 (Eduard Ydo, Leiden, 1920).

Debrot, Cola : Tussen de grijze lijnen (Gedichten - G.A. van Oorschot, 1976).

Domacassé, Pacheco	:	Konsenshi di un pueblo (1973. Eigen beheer, première Bonaire 2 nov. 1973).
Domacassé, Pacheco	:	Tula, e rebelion di 1795 (Eigen beheer, 1975).
Donker, Anthonie	:	Ik moet altijd weer aan Martein Lopap denken (Critisch Bulletin, oktober 1955).
Douglas, Donald Mc Nutt	:	Saba's Treasure (Harper & Bros, New York, 1961).
Droog, J.	:	Biba Nanzi! (De Wit N.V., Aruba, 1969).
'Durs à cuire à Curaçao'		door Josette Bruce (Presses de la Cité, Paris, 1975).
Engels, Ch. J.	:	Het Curaçaos patroon (Curaçao, 1948, Eigen beheer).
Felice Cardot, Carlos	:	zie Cardot, Carlos Felice.
Focquenbroch, Willem van	:	Bloemlezing uit zijn lyriek met een inleiding van W.F. Hermans (G.A. van Oorschot, 1946).
Funk & Wagnalls	:	Standard Dictionary of Folkfore (Funk & Wagnalls Company, New York, 1949).
Gaay Fortman, B. de	:	Curaçao en onderhorige eilanden in de jaren 1804 tot 1806 (Westindische Gids XXIV, deel 25).
Gaay Fortman, B. de	:	De kolonie Curaçao onder Engels bestuur van 1807 tot 1816 (Westindische Gids XXVI, deel 27).
Gandara-Miranda	:	Historia de la literatura Española (Madrid, Epesa, 1961).
Geerdink	:	N.M. Jesuran Pinto, zie Pinto, Nilda.

Genovese, Eugene	:	The world the slaves made (Pantheon Books, New York, 1974).
Goes, H.M. van der	:	Dagboek gedurende mijn reis naar en verblijf in de Hollandse West-Indische bezittingen 26.6.1825 tot 28.2.1826 (stencil).
Goslinga, C.Ch.	:	zie Johan Hartog, 'Van Kolonie tot Autonomie'.
Greene, Graham	:	The Power and the Glory (William Heineman Ltd., 1940; Ned. vertaling onder de titel: 'Het geschonden geweten' bij uitg. Contact, Amsterdam/Antwerpen, 1948).
Guillén, Nicolás	:	El son entero, gedichten van 1929-1946, met brief van Miguel de Unamuna ter inleiding (Editorial Pleamar, Buenos Aires, 1947).
Hamelberg, J.H.J.	:	De Nederlanders op de West-Indische eilanden (J.H. de Bussy, Amsterdam, 1901-1903).
Hartog, Johan	:	Curaçao van Kolonie tot Autonomie (De Wit, Aruba, 1961).

Haseth, Carel de	:	Berceuse voor teleurgestelden (Flamboyant/P., Rotterdam, 1975).
Henriquez, May	:	Sjon Pichiri (Antilliaanse Cahiers, jrg. V, nr. 4).
Henriquez, May	:	Porta Será (Drukkerij Scherpenheuvel, z.j.).
Hermans, W.F.	:	Zie Focquenbroch.
Hoetink, Harry	:	Het Nieuwe Evolutionisme (Van Gorcum N.V., Assen, 1965).
Ingarden, Roman	:	Das literarische Kunstwerk (Halle, 1935).
Jesurun, A.	:	Temekoe Temebè (Antilliaanse Cahiers, jrg. 1, nr. 1)
Jongh, Edward A. de	:	30 mei di 1969 - E día di mas histórico, meestal geciteerd als: E día di mas histórico (1970, Eigen beheer).
Juliana, Elis	:	Flor di Datu (Drukkerij Scherpenheuvel, 1956).
Juliana, Elis	:	Dede Pikiña (Drukkerij Scherpenheuvel, 1964).
Juliana, Elis	:	Wazo riba rondu (Curaçao, 1967 - uitgever niet vermeld.
'Kennismaking'	:	Bloemlezing van Antilliaanse en Surinaamse poëzie door Jules de Palm en Hugo Pos (Sticusa, Amsterdam, 1973).
Kroon, Willem Eligio	:	Giambo bieuw ta bolbe na wea (Drukkerij Scherpenheuvel, 1956).
		Algun Poesía (nagelaten gedichten) (Drukkerij Scherpenheuvel, 1966).

Knuvelder, Gerard	:	Handboek der Moderne Nederlandes Letterkunde (L.C.G. Malmberg, 's-Hertogenbosch, 1964).
Latour, M.D.	:	Spinvertellingen (Westindische Gids XXII, nrs. 1-2-5-8, Martinus Nijhoff).
Latour, M.D.	:	Oranje en de zes parels. Gedenkboek 1898-1948 (J.H. de Bussy, Amsterdam, 1948).
Lauffer, Pierre A.	:	Patria (1947 - uitgever niet vermeld).
Lauffer, Pierre A.	:	Wiri Wiri (Drukkerij Scherpenheuvel, 1961).
Lauffer, Pierre A.	:	Kumbu (Cultureel Centrum Curaçao, 1955).
Lauffer, Pierre A.	:	Di Nos. (Antología di nos literatura) (Librería Salas, Curaçao, 1971).
Lebacs, Diana	:	Sherry, het begin van een begin (Leopold, 's-Gravenhage, 1971).
Leeuwen, Boeli van	:	De rots der struikeling (P.N. van Kampen & Zn., Amsterdam, 1959).

Leeuwen, Boeli van	:	Een vreemdeling op Aarde (P.N. van Kampen, Amsterdam 1962).
Leeuwen, Boeli van	:	De Eerste Adam (P.N. van Kampen, Amsterdam, 1966).
Lichtveld, Lou	:	Op zoek naar de Spin (Westindische Gids, blz. 209 en vlg., 1930).
Martinus, Frank	:	Zie Arion, Frank Martinus.
Marugg, Tip	:	Weekend pelgrimage (Antilliaanse Cahiers, jrg. I, nr. 4, jrg. II, nrs. 1 en2, 1957).
Marugg, Tip	:	In de straten van Tepalka (Bezige Bij, 1966).
Meeteren, Nicolaas van	:	Volkskunde van Curaçao (Drukkerij Scherpenheuvel, 1947).
Moreno Brandao, E.	:	Los Privilegiados (Imprenta del Comercio, Curaçao, 1915).
Naipaul, V.S.	:	The Middle Passage (Penguin Books, 1969).
Nita, Amador P.	:	De sociale wensdromen van het landskind in de gelijke delen van het Nieuwe Koninkrijk, gewoonlijk geciteerd als: De wensdromen van het landskind (Casa Editorial Emile, Curaçao, 1952).
Oduber, Federico	:	Putesía (Editorial Antiyano, Amsterdam, 1973).
Oversteegen, J.J.	:	Wat is triviaalliteratuur? (Populaire literatuur, Thespa, Amsterdam, 1974).

Paddenburg, G.G.	:	Beschrijving van het eiland Curaçao en onderhorige eilanden (Haarlem, 1818).
Palés Matos, Luis	:	Poesía 1915-1956, con introducción por Federico Onis (Ediciones de la Universidad de Puerto Rico, San Juan, 1957).
Palm, Jules de	:	Zie Kennismaking.
Piña, Tony	:	Poesía (Antilliaanse Cahiers, jrg V, nr. 1).
Pinto, Nilda	:	Cuentanan di Nanzi (Paulus drukkerij, Curaçao, 1952).
Plato	:	De Staat boek II (verzameld werk, vertaald door Xaveer de Win, uitg. H.D. Tjeenk Willink N.V., 1965).
Pool, John de	:	Del Curazao que se va (Editorial Ercilla Santiago de Chile, 1935). Nederlandse vertaling onder de titel: Zo was Curaçao, van Cola Debrot en Henk Dennert (Bezige Bij, 1961).
Pos, Hugo	:	Zie Kennismaking.
Price Mars, Jean	:	Ainsi parla l'oncle (Parapsychology Foundation Inc., New York, 1928).

Prins-Winkel, A.C.	:	Kabes Duru (Van Gorcum, 1973).
Römer, Raúl	:	Maria di Malpaís (Antilliaanse Cahiers, jrg. V, nr. 4).
Roo, Jos de	:	De tijd zal het leren (uitg. Instituut voor opleiding van leraren in Suriname, 1975).
Rosario, Guillermo E.	:	E rais ku no ke muri (Bezige Bij, 1969).
Rosario, Guillermo E.	:	Obrero, lánta! (1969 - uitgever niet bekend).
Salas, Dario	:	In Memoriam (1894).
Salas, Dario	:	Rimas (1911) (uitg. Tipografía Moderna, Curacao).
Schiltkamp, J.A.	:	Bestuur en Rechtspraak in de Nederlandse Antillen ten tijde van de W.I.C. (Honderd jaar codificatie in de Nederlandse Antillen) (Uitg. Gouda, Quint, D. Brouwer & Zn., Arnhem, 1969).
Sédar-Senghor, Leopold	:	Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache de langue française, précedée de Orphée Noir par Jean-Paul Sartre (Presses Universitaires de France, 1948).
Suriel, Simon Miguel	:	Muhé Culpabel, 2e druk (Drukkerij De Stad N.V., Curaçao, 1948).
Teenstra, M.D.	:	De Nederlandse West-Indische eilanden in derzelver tegenwoordige toestand, 2 delen (Amsterdam, 1836/37).
Terlingen, J.	:	Lengua y literatura españolas en las Antillas

Neerlandesas (Uitg. Instituto de Filología de la Universidad de Chile, Santiago, 1956).

Unamuno, Miguel de : Ensayos (verzamelde essays) (Aguilar, 1951).

Vervoorn, A.J. : Antilliaans Nederlands (Schakels NA 61 - uitg. Kabinet v. Ned. Ant. Zaken, 1975).

Wellek, René & Warren, Austin : Theory of literature (Jonathan Cape, London, 1949).

Wolfschoon, A.A. : Poesías (Augustin Bethencourt, 1894).

Hoofdstuk VI Bibliotheken en leesgewoonten

De bibliotheken

De Nederlandse Antillen tellen 46 bibliotheken, de schoolbibliotheken niet meegerekend. Aruba heeft er 13, Bonaire 5, Curaçao 23, St. Maarten 1, Saba 2 en St. Eustatius 2.

Deze boekerijen bestrijken een breed terrein: van de volks- en kazerne-bibliotheken tot en met de bibliotheek van de Hogeschool van de Nederlandse Antillen. Al deze bibliotheken brengen boeken onder de mensen, de meeste door een uitleensysteem. Boeken, die variëren van de speurdersroman tot studies over de wijsbegeerte, om een willekeurig voorbeeld te nemen.

De bibliotheken, waar men deze boeken kan halen of lezen, houden er uiteenlopende administratiesystemen op na, van uiterst oppervlakkig tot heel nauwkeurig. Bepaalde bibliotheken hebben leden, andere kennen geen lidmaatschap. Het is als gevolg van al deze uiteenlopende omstandigheden niet mogelijk vast te stellen hoeveel boeken in een gegeven periode, bijvoorbeeld een jaar, in totaal op één eiland in circulatie worden gebracht. Vanzelfsprekend kan men nimmer vaststellen hoeveel boeken worden gelezen.

Wel kan men vaststellen, dat verreweg de grootste hoeveelheden boeken via de openbare bibliotheken onder het publiek komen. Elk eiland beschikt over zulk een openbare bibliotheek. Op Aruba en Curaçao gaan deze uit van de eilandelijke overheid. Op Bonaire heeft het Cultureel Centrum Bonaire, zelf een zusterinstelling van de Sticusa, een openbare bibliotheek. Op St. Maarten is het de Stichting Philipsburg Jubileum Bibliotheek en op Saba en St. Eustatius zijn het eveneens particuliere stichtingen, waarvan de Queen Wilhelmina Library op Saba en de Gertrude Judson Library alsmede de in november 1975 gestichte Bicentennial Library op St. Eustatius uitgaan.

Al deze boekerijen vervullen de rol van openbare bibliotheek en in onze bijdrage zullen wij ze dan ook als zodanig aanduiden.

De geschiedenis van alle bibliotheken en een analyse van haar activiteiten moet wegens de beperkte beschikbare ruimte helaas achterwege blijven. Hoewel alle bibliotheken bijdragen aan de vorming van leesgewoonten, laat de ruimte slechts toe, dat wij de openbare bibliotheken beschouwen. Zij bestrijken, zoals gezegd, verreweg het breedste terrein wat betreft het

publiek, maar zij hebben ook de breedste variatie in lectuuraanbod, veel groter dan bijvoorbeeld een clubbibliotheek die alleen bedoeld is voor de verstrooiing van de leden dier club.
Het aanbod van de openbare bibliotheken is omvangrijk. Per eind december 1974 was het op onze eilanden beschikbare boekenbezit als volgt verdeeld:

	Aantal boeken	**Aantal inwoners**
Aruba	53.187	60.000 (afgerond)
Bonaire	5.055	8.213
Curaçao	92.051	150.000 (afgerond)
St. Maarten	6.977	8.793
Saba	6.279	968
St. Eustatius	3.000	1.386
	-----	-----
	166.549	229.360

Tezamen leenden deze bibliotheken in 1974 - bij het schrijven van ons essay het laatste volle jaar - uit:

		Per hoofd der bevolking
Aruba	200.890	3,4 boeken
Bonaire	22.281	2,7
Curaçao	215.424	1,4
St. Maarten	17.254	2
Saba	3.056	3,2
St. Eustatius	802	0,6

Behalve de cijfers van St. Eustatius en Saba vertonen de uitleencijfers van de vier andere openbare bibliotheken de laatste jaren een stijgende lijn.

In wat met een modewoord wordt aangeduid als de eigen ‘regio’, met andere woorden, in hun eigen omgeving, maken onze eilanden een goed figuur. Op Barbados is het bibliotheekwezen zeer goed ontwikkeld; het eiland telt 240.000 inwoners, dus ruim anderhalf maal Curaçao; zij werkt met 8 filialen, 2 bibliobussen, heeft 71 man personeel en een boekenbestand van 200.000. Toch haalt zij slechts een uitleen van 2½ boek per hoofd der bevolking per jaar, lager dus dan Aruba, Bonaire en Saba. De meeste andere eilanden variëren van 0,6 tot 1½ à 2 per hoofd der bevolking. Overigens is het wel curieus, dat juist twee naast elkaar liggende eilanden, St. Eustatius en St. Kitts, elk 0,6 per hoofd der bevolking halen;

in absolute cijfers is er een groot verschil: St. Eustatius leende in 1974 802 boeken uit, St. Kitts 23.000!

In Nederland, waar het bibliotheekwerk uiteraard al veel verder is doorgewerkt, liggen de cijfers doorgaans wat hoger.

Per hoofd der bevolkiing werd in steden van plm. 125.000 inwoners bijvoorbeeld uitgeleend: Breda 5,7 en Apeldoorn 3,3; op plaatsen van 60.000 inwoners als Alkmaar 9,5 en Almelo 6,5; in kleine plaatsen van omstreeks 10.000 inwoners, zoals Huissen 9,5 en Hattum 11.

Interessant is het ook na te gaan welk percentage van de bevolking lid is van de bibliotheek en hoeveel de uitleen per lid (volwassenen, kinderen, filialen en bussen) bedraagt.

	% van de bevolking ingeschreven als lid	**uitleen per lid**
Aruba	13	26
Bonaire	12,6	20,6
Curaçao	13	11,2
St. Maarten	4,5	42
Saba	10	30
St. Eustatius	?	?

De eerder genoemde gemeenten in Nederland ter vergelijking:

Breda	15	38
Apeldoorn	16,9	55
Alkmaar	21,7	43,4
Almelo	16,6	39,2
Huissen	23,5	40,7
Hattum	26,3	41,4

Leesgewoonten

De taal

Veeltaligheid is een van de karakteristieken van het lezend publiek op onze eilanden, gevolg van de samenstelling van de bevolking.

De Nederlandstalige groep omvat Arubanen, Bonaireanen, Curaçaoënaars - hoewel hun moedertaal het Papiamentu is - en verder Europese Nederlanders, Surinamers,

Indonesiërs en tot op zekere hoogte Bovenwinders, die echter ook tot de Engelstalige groep kunnen worden gerekend. In hoe-

verre de Benedenwinders, wier moedertaal dus Papiamentu is, ook in deze taal lezen zullen wij aanstonds bezien.

Tot de Engelstalige groep behoren de Bovenwinders, Noord-Amerikanen, Canadezen, mensen afkomstig van de vroeger Brits West-Indische eilanden, verder mensen afkomstig uit India en Pakistan, de Levant e.d., althans gedeeltelijk, want sommigen van hen behoren als Surinamers tot de Nederlandstalige groep.

Mensen afkomstig van St. Barths, Martinique, Guadeloupe en Haïti vormen een kleine Franstalige groep. Een groep overigens, die wat de vraag naar Franse boeken betreft, versterkt wordt door eindexaminandi en leden van de Alliance Française, die op Aruba en Curaçao actieve afdelingen heeft.

Dan zijn er nog wat Duitsers, Oostenrijkers, Japanners, Belgen, Polen e.d., die men moet indelen bij de taal waarin ze het liefst lezen.

In de bibliotheken worden dus veel romans in meer dan één taal aangeschaft en wat de ontwikkelingsboeken betreft moet de leiding ervoor zorgen over elk onderwerp boeken in verschillende talen te bezitten. Het record in deze is de patiëntenbibliotheek van het St. Elisabeth Hospitaal, waar boeken in twaalf talen beschikbaar staan.

Het aanbod

Enkele cijfers illustreren de voorkeur voor een bepaalde taal. Hierbij merken wij op, dat het aanbod van boeken in het Nederlands in de openbare bibliotheken op de Benedenwindse eilanden aanzienlijk groter is dan dat van Engels of Spaans. Bijvoorbeeld wat de romans betreft, is het aanbod bij:

	Nederl.	**Engels**	**Spaans**
OLB Aruba	12.575	4.685	1.721
CCB Bonaire	2.456	239	31
OLB Curaçao	7.440	5.585	1.414

Op de Bovenwindse eilanden, waar Engels de moedertaal en voertaal is:

PH.J.L., St. Maarten	987	996	voor volwassenen
	1.777	924	voor kinderen
Saba, Windw.side	132	2.904	voor volwassenen
	118	480	voor volwassenen
De Botte	180	2.020	voor volwassenen
	125	320	voor kinderen
G.J.Lib., St. Eustatius	150	2.750	voor volwassenen
		100	voor kinderen

Doordat Aruba en Curaçao druk bezochte havenplaatsen zijn en het nogal eens gebeurt, dat zieke zeelui achterblijven heeft het St. Elisabeth Hospitaal op Curaçao zijn assortiment zelfs in 12 talen, zoals al gezegd, en beschikt de Openbare Leeszaal en Boekerij op Aruba, waar blijkbaar meer zeelieden uit mediterrane streken belanden, afdelingen in het Nieuw-Grieks en Italiaans.

Omdat er op Aruba eertijds ook veel Friezen woonden, heeft laatstgenoemde bibliotheek zelfs een Friese afdeling. De Friezen zijn thans nagenoeg allemaal vertrokken. Van de Friese afdeling wordt nog maar weinig gebruik gemaakt.

Bespraaktheid in vele talen - dit ter zijde - is bijgevolg ook een van de eisen, welke gesteld worden aan het personeel van de bibliotheken. Curaçao, waar 29,3 % of bijna ⅓ van de leden van de openbare bilbliotheek Europese Nederlander is, is wat dit betreft veel Nederlandser dan Aruba, waarvan direct geen cijfer beschikbaar was, doch waar slechts een 3 % van de hele bevolking van Europese origine is. Op Aruba bedient het uitlenend personeel zich dagelijks van vier talen: Papiaments, Nederlands, Engels en Spaans. Het ligt immers voor de hand, dat Antillianen die een Nederlands boek komen halen, daarom vragen in het Papiamentu, zoals een Nederlander doet, die in Amsterdam om een Frans boek komt.

De leestaal bij de bibliotheken

Zeiden wij dat het aanbod van Nederlands groter is, behalve op Saba en St. Eustatius, zo is ook de uitleen in het Nederalnds groter, mede natuurlijk veroorzaakt doordat er meer Nederlands aangeboden wordt. Zelfs op Aruba, waar toch zoveel Engels wordt gesproken, en op St. Maarten waar Engels de voertaal is, staat het Nederlands bovenaan. Waarbij wij opmerken, dat in alle bibliotheken de Antilliaan in de meerderheid is. De Europese Nederlander is, om het zo te zeggen, een verdwijnende figuur.

Uitleen naar talen (cijfers van 1974):

OLB, Aruba	***Oranjestad***	***St. Nicolaas***	***kinderen Oranjestad***	***Sint Nicolaas***
Romans in het Nederlands	37.534	11.791	31.254	23.113
Engels	7.929	3.909	190	1.279
Spaans	6.620	1.524	40	85
Papiamentu	441	151	-----	-----

CCB, Bonaire	***Volwassenen***	***Kinderen***
Nederlandse romans	1781	Blijkens meddeling van de bibliothecaresse wordt door kinderen vrijwel uitsluitend Nederlands gelezen.
Engelse	164	
Spaanse	14	
Papiamentse	37	
OLB, Curaçao		
Nederlandse romans	40.759	64.832
Engelse	8.221	1.811
Spaanse	2.193	90
Papiamentse	405	49
Phil. Jub. Lib., St. Maarten		
Nederlandse romans	2.715	De verhouding tussen Nederlands en Engels bij de kinderen is 2:5, aldus de bibliothecaresse, die tevens mededeelde, dat het verschil in het verleden groter was.
Engelse	2.438	

Het merkwaardige feit, dat er op St. Maarten meer Nederlands wordt gelezen dan Engels, schrijft de bibliothecaresse toe aan het Nederlandstalige onderwijs, waardoor men het Nederlands gemakkelijker leest dan het Engels. Dit blijkt vooral ook door de voorkeur die de kinderen hebben voor Nederlandstalige boeken. Het is dus niet zo, dat er op St. Maarten meer Europese Nederlanders boeken zouden halen: van de volwassen leden van de Philipsburg Jubilee Library is slechts 38 % Europeaan en van de kinderen niet meer dan 6 %.

Gertrude Judson Library, St. Eustatius. - In 1974 werden 200 tijdschriftnummers in het Engels uitgeleend tegen 140 in het Nederlands; van de 462 uitgeleende boeken in 1974 waren er 27 in het Nederlands en 435 in het Engels.

Queen Wilhelmina Library, Saba. - In De Botte en in Winwardside worden geen cijfers omtrent uitleen naar talen bijgehouden. Men deelde ons mede, dat er nagenoeg alleen Engels gelezen wordt.

Interessant is de vergelijking tussen de cijfers van de kinderuitleen tussen Oranjestad en St. Nicolaas op Aruba voor Engelse en Spaanse boeken.

Ook blijkt uit deze cijfers, dat de Spaanse inslag op Aruba veel sterker is dan op Curaçao., wat vooral opvalt, als men de cijfers optelt en deze twee

Boven: Interieur Openbare Bibliotheek en Leeszaal Curaçao.
Foto: Regeringsvoorlichtingsdients der Nederlandse Antillen.

REGLEMENT

VOOR DE

BIBLIOTHEEK

DER SOCIËTEIT

DE GEZELLIGHEID

OP CURACAO.

— o —

Art. 1.

Het doel dezer Instelling is het verschaffen aan de leden der Sociëteit *De Gezelligheid*, zoowel binnen als buiten het sociëteitslokaal, van nuttige en aangename lectuur, in uitgebreideren zin dan zulks naar aanleiding van art. 3 van het Reglement der Sociëteit geschiedt.

Art. 2.

De boeken der Bibliotheek staan binnen het Sociëteitslokaal ten dienste zoowel van de leden der Sociëteit als van de geïntroduceerden.

Alleen de gewone leden der Sociëteit hebben echter het recht, die boeken buiten het lokaal mede te nemen.

Links onder: Reglement voor de Sociëteitsboekerij uit 1894.

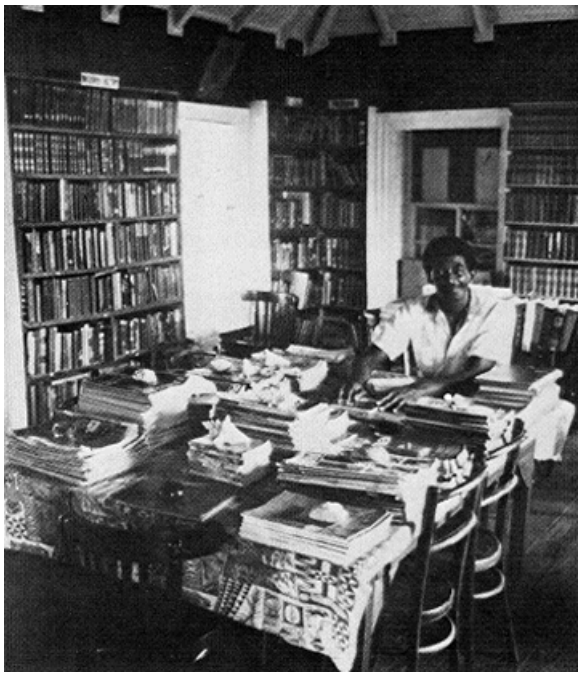

Rechts onder: Gertrude Judson Library, St. Eustatius. - Foto: J. Smid.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 6)

Boven: Leeszaal van het filiaal St. Nicolaas op Aruba.

Onder: Bibliobus in buitendistrict op Aruba. - Foto's: Information Service Aruba.
(Albeeldingen bij hoofdstuk 6)

eilanden vergelijkt. De totale uitleen, dus volwassenen en kinderen samen, voor Engels en Spaans bij de openbare bibliotheken in 1974:

	Aruba	*Bonaire*	*Curaçao*
Engels	13.325	164	10.032
Spaans	8.269	14	2.283

Er zijn zelfs jaren, waarin op Aruba het Spaans het Engels overtreft, bijvoorbeeld in 1970: 6000 Spaans tegen 5500 Engels.

De leestaal bij de boekhandel

Bij de onderscheidene boekhandels lopen de percentages van de talen, waarin boeken worden verkocht niet veel uiteen. Afgerond voor de boekhandels van Aruba en Curaçao komen wij tot 75 % Nederlands, 20 % Engels, 4 % Papiaments en 1 % Spaans.

Gezien de 'Latijnse inslag van onze cultuur' is de geringe verkoop van Spaanse boeken wel curieus, zeker wanneer men deze geringe verkoop vergelijkt met de weliswaar niet grote maar toch wel omvangrijker vraag naar Spaanse boeken in de bibliotheken. Hierbij moet echter worden aangetekend, dat het helemaal niet ongewoon is dat men zijn boeken rechtstreeks in het buitenland, in Venezuela, bestelt, evengoed als vele Europese Nederlanders trouwens hun Nederlandse boeken in Nederland bestellen.

Wat er aan 'hispanica' op Aruba en Curaçao wordt verkocht zijn maar bij uitzondering werken van de grote Spaanse of Latijns-Amerikaanse schrijvers, doch veel tijdschriften en die dikwijls van minder niveau. Naar talen liggen de cijfers voor tijdschriften bij de boekhandels op Curaçao, weer afgerond: 45 % Nederlands, 40 % Engels, 1 % Papiamentu (er is niet veel beschikbaar) en 14 % Spaans. Voor Aruba waren geen gespecificeerde cijfers beschikbaar.

Het boek in het Papiamentu

Op Aruba is 81,4 % van de leden van de Openbare Leeszaal en Boekerij op Aruba geboren. Er bestaan hier geen cijfers gesplitst naar volwassenen en kinderen.

Op Bonaire is 89 % van de kinderleden van de CCB-bibliotheek geboortig van Bonaire. Van de volwassenen hebben wij geen cijfers ontvangen.

Op Curaçao is 66½ % van de leden van de Openbare Leeszaal en Bibliotheek geboren op Curaçao. Van de kinderen afzonderlijk bedraagt het per-

centage 75,4 % en van de volwassenen apart 48,1 %. Daar er op Curaçao ook vele Antillianen afkomstig van andere eilanden wonen, is eveneens nagegaan welk percentage Antilliaan is; van de kinderleden is dit 77,6 % en van de volwassenen 52,7 %. Erg groot is het verschil dus niet, al komt door medetelling van de niet-Curaçaose Antillianen het aantal Antilliaanse leden juist boven de helft.

De Openbare Leeszaal en Boekerij van Aruba beschikt over 265 boeken in het Papiamentu, waarvan 94 verschillende titels.

De CCB-bibliotheek op Bonaire heeft 54 boeken in het Papiamentu.

De Openbare Leeszaal en Bibliotheek van Curaçao heeft 353 boeken in het Papiamentu, waarvan 268 verschillende titels.

De vraag naar boeken in het Papiamentu is op Aruba het grootst.

De vraag naar Papiamentse boeken was in 1974:

bij de OLB van Aruba	611 boeken
bij de CCB-biblotheek op Bonaire	37 boeken
bij de OLB van Curaçao	405 boeken

Veel boeken in het Papiamentu zijn er nu eenmaal niet. Dat er weinig boeken in de landstaal worden uitgeleend wil dus niet zeggen, dat er geen belangstelling voor bestaat. Bovendien is het merkwaardig genoeg heel moeilijk Papiamentse boeken te bemachtigen, omdat heel dikwijls de auteurs zelf hun op eigen kosten gedrukte oplage aan de man brengen. Woont zo n schrijver op Curaçao, dan biedt hij zijn werk op Aruba of Bonaire eenvoudig niet aan. Als een bibliothecaris niet toevallig ervan hoort of iets erover leest, blijft hij van het boek onkundig. Dikwijs verneemt hij zo iets een paar weken na het verschijnen en dan is het boek soms al uitverkocht, omdat de auteur de oplage bepaalt aan de hand van de bij voorbaat geplaatste exemplaren. Hij is immers niet kapitaalkrachtig genoeg om te investeren en een voorraadje aan te leggen.

In 1951 en 1964 is in de openbare bibliotheken van Aruba en Curaçao een gezamenlijke enquête gehouden over de vraag naar boeken in het Papiamentu. De cijfers van deze enquête hebben dus geen betrekking op de bevolking als geheel, maar op een deel van het lezend publiek.

Gevraagd werd aan Antilliaanse leden, kinderen en volwassenen, die een boek kozen in welke taal ook, of zij, àls dat boek nu ook eens in het Papiaments beschikbaar was, het dan liever in de vreemde of liever in het Papiaments zouden lezen. Voor ons onderzoek hebben wij uiteraard alle in Nederland of Suriname geboren Nederlanders buiten beschouwing gelaten.

De vraag werd door de leden op Aruba en Curaçao als volgt beantwoord (in percentages):

	Papiamentu		*Nederlands*	
	1951	**1964**	**1951**	**1964**
Aruba	4,88	4,76	53,66	69,04
Curaçao	2,40	3,28	45,60	44,26

Met andere woorden: op Aruba in dertien jaren praktisch geen verschil wat Papiamentu betreft, maar een sterke toeneming van voorkeur voor het Nederlands. Op Curaçao daarentegen enige toeneming van voorkeur voor het Papiamentu, terwijl die voor het Nederlands vrijwel gelijk bleef.

Als men beide eilanden onderling vergelijkt, blijkt dat de voorkeur voor het Papiamentu, ook al is het een gering percentage, op Aruba toch hoger ligt dan op Curaçao. Op Curaçao daarentegen is de voorkeur voor andere talen (Engels, Frans e.d.) groter, zodat het Nederlands met een lager percentage uit de bus komt.

De geringe verschuiving tussen 1951 en 1964 doet vermoeden, dat de verhouding welke toen uit de bus kwam, ook nu nog ongeveer zo zal zijn. De tijd om een nieuwe enquête te organiseren was helaas niet beschikbaar.

Van de kinderen lazen in 1951 op Aruba 8 % liever in het Papiamentu. Van Curaçao bestaan hierover geen cijfers, omdat de enquête zich daar tot de volwassenen beperkte.

Verrassend was de uitslag bij de kinderen op Aruba in 1964: geen enkel Antilliaanse kind gaf op liever in het Papiamentu te lezen. In de bibliotheek te Oranjestad gaf 100 % de voorkeur aan een Nederlands boek en in St. Nicolaas 90 % aan een Nederlands en 10 % aan een Engels boek.

Wat wordt er gelezen?

Bij de vraag wàt er wordt gelezen zou men zeker ook de kranten moeten betrekken. Immers, als er één leesgewoonte is, die bekeken moet worden, dan is het het die wel. Velen, die nimmer een boek inzien, lezen toch dagelijks de krant en de vraag dient dan beantwoord te worden hoe de mensen die lezen, wat zij erin lezen en in welke talen zij dat doen? Norbert Hendrikse neemt in deze bundel deze taak voor zijn rekening, zodat wij ons in ons opstel tot het lezen van boeken mogen beperken.

Bij de bibliotheken op Aruba, Bonaire, Curaçao en St. Maarten gaat de grootste belangstelling uit naar de gewone roman; vervolgens naar reisverhalen en geschiedenis, dan land- en volkenkunde.

De aanwezigheid van middelbaar onderwijs en allerlei opleidingen blijkt uit de vraag naar taal- en letterkunde, psychologie, wiskunde (onderwijzers), rechtswetenschappen (Hogeschool van de Nederlandse Antillen).

Bij de jeugd bestaat een voorkeur voor sprookjesboeken, daarna, als ze wat ouder worden, technische boeken en ook plant- en dierkunde.

Op Aruba is het opvallend dat gedichtenbundels veel uitgaan.

Op Saba en St. Eustatius bestaat praktisch geen vraag naar serieuze boeken. Zelfs biografieën gaan zelden uit. Boeken van May Stewart en Victoria Holt zijn hier echter wel in zwang.

Op St. Maarten worden zéér veel romans gelezen: 5153 tegen 1043 ontwikkelingsboeken in 1974.

Oorlogsboeken zijn nog altijd en vogue en wat de boekerijen in de kazernes en militaire tehuizen betreft, hoorden wij zelfs, 'dat men voor het overgrote deel alleen oorlogsboeken leest'. Volgens een van de officieren, die met de dienst Ontwikkeling, Sport en Ontspanning is belast, zou dit zo zijn, omdat de lezers zich met de held van het verhaal identificeren.

Onderwijs en lezen

Vrijwel alle scholen - basis, mavo, havo, vwo - hebben eigen bibliotheken of bibliotheekjes. Sinds 1952 draagt de Sticusa in belangrijke mate bij aan de vorming van deze schoolboekerijen.

Het beheer van deze schoolbibliotheken is in handen van een van de onderwijskrachten van de betrokken instelling. Het spreekt vanzelf, dat de een hierin vaardiger is dan een ander, maar steeds hoort men klachten dat er zoveel boeken wegraken. Dit gebeurt natuurlijk tot op zekere hoogte overal, doch het aantal wegrakende boeken is in een openbare bibliotheek minder, omdat er een vakkundige administratie is. Veel groter is het aantal boeken dat beschadigd wordt doordat de leerlingen in verband met scripties, die ze moeten maken, platen uit boeken scheuren om te dienen als illustraties van hun pennevruchten. Vanzelfsprekend weet een scholier het scherpste toezicht te ontduiken, maar het zou goed zijn, als de leerkrachten bij wie zulke werkstukken worden ingeleverd hun medewerking verleenden om aan dit beschadigen van dikwijls kostbare werken een einde te maken.

De schoolbibliotheek vervult een belangrijke functie. Er wordt druk gebruik van gemaakt doch waar wij ernaar vroegen bleek dat geen of onvoldoende administratie wordt bijgehouden om er conclusies aan te ontlenen. De schoolboekerij maakt het kind vertrouwd met het boek. Uiteindelijk komt het terecht bij de 'echte' bibliotheek. Dit verklaart mede het op alle eilanden - behalve Saba en St. Eustatius - toenemende lezen.

Over het algemeen blijkt de aanwezigheid van middelbaar onderwijs - Davo en vwo - dan van groot belang. In de eerste plaats ontstaat er vraag naar en, laten wij hopen, smaak voor het literaire boek, maar de middelbare school stimuleert ook de vraag naar het ontwikkelingsboek. Voor Curaçao, waar de middelbare school al vele jaren bestaat, beschikken wij niet over illustrerende cijfers, maar op Aruba kon men enkele jaren na opening van het 'Colegio Arubano' in 1959 constateren, dat de vraag naar boeken van bepaalde categorieën plotseling sterk begon op te lopen. Na drie tot vier jaar kwamen de leerlingen immers in klassen, waar ze zelfstandiger gingen denken en lezen. Bovendien naderde het jaar van het eindexamen. Van 1962 tot 1963, in één jaar slechts, viel een frappant verschil op:

	1962	**1963**
Nederlandse letteren	398	435
Spaanse taal en letteren	72	1.903
Frans idem	57	174
Duits idem	50	355
Exacte vakken	390	440
Biologie	254	401
Aardrijkskunde	1.021	1.255

Antilliaanse auteurs

De vraag of Antilliaanse auteurs veel worden gelezen, menen wij bevestigend te kunnen beantwoorden. Op grond van onze ervaring zouden wij zeggen, dat de Antilliaanse auteurs, zowel die in het Nederlands als die in het Papiamentu schrijven, goed uitgaan in de bibliotheken. Alle boekhandels zonder een uitzondering verklaarden ons, dat boeken van Antilliaanse schrijvers goed en vlot van de hand gaan, 'als men ze maar kan krijgen en dat is nog wel eens moeilijk'. Wij herinneren eraan, wat wij hiervoor over de manier van uitgeven hebben gezegd.

Wel is het zo, dat alleen een bepaalde groep mensen deze boeken leest. Deze groep is klein, maar haar leden lezen uitermate goed. Volwassenen lezen minder boeken van Antillianen dan de jeugd en de jongeren, zouden wij geneigd zijn te zeggen. Cijfers hieromtrent bestaan echter niet, voor zover wij weten. De jongelui, die een middelbare school bezoeken lezen uiteraard altijd Antilliaanse schrijvers, althans voor zover zij in het Nederlands hebben gepubliceerd, eenvoudig omdat deze boeken moeten voorkomen op het lijstje Nederlandse romans dat zij bij het eindexamen moeten inleveren.

In haar editie van 7 april 1975 heeft de ‘Amigoe di Curaçao’ de resultaten gepubliceerd van een enquête gehouden aan een van de grootste middelbare scholen van de Nederlandse Antillen, het ‘Maria Immaculata Lyceum’ op Curaçao. Hierbij werden alle dat jaar ingeleverde eindexamenlijsten nagegaan. Boeli van Leeuwen kwam als meest gelezen auteur uit de bus en ‘Mijn zuster de negerin’ van Colá Debrot als meest gelezen boek.

Wij geven hierbij de volledige uitslag van de enquête:

Boeli van Leeuwen

De rots der struikeling	op 50 lijsten
De eerste Adam	27 lijsten
Een vreemdeling op aarde	22 lijsten

Door op 99 lijsten voor te komen, bleek Boeli van Leeuwen de meest gelezen Antilliaanse auteur.

Colá Debrot

Mijn zuster de negerin	op 88 lijsten
Bid voor Camille Willocq	2 lijsten
Dagboekbladen	1 lijsten
	-
	totaal op 91 lijsten

Niemand had ‘Bewolkt bestaan’ op zijn lijst staan, niemand ook een van Debrots gedichtenbundels; wel stond op een van de lijsten een los gedicht (zie verderop).

Tip Marugg

Weekend pelgrimage	op 35 lijsten
In de straten van Tepalka	9 lijsten
	-
	totaal of 44 lijsten

Frank Martinus Arion	Dubbelspel	op 31 lijsten
Maria Miranda	De Verwachting	10 lijsten
Edward de Jongh	Fata Morgana	10 lijsten

Diana Lebacs	Sherry	6 lijsten

In totaal dus niet meer dan 7 Antilliaanse auteurs van de 25 die ter sprake komen in het in 1975 verschenen boek van drs. C.G.M. Smit en W.F. Heuvel ‘Autonoom, de Nederlandse literatuur op de Antillen’.
Blijkens dezelfde ‘Amigoe’-enquête waren ook de volgende boeken gelezen van Europese Nederlanders, die boeken hebben geschreven welke op de Antillen spelen:

Johan van de Walle

De slavenopstand	op 45 lijsten
Achter de spiegel	11 lijsten
	-
	totaal op 56 lijsten

Merkwaardig was dat niemand het boek ‘Beneden de Wind’ bleek te hebben gelezen.

Marek Decorte	De bullepees	op 7 lijsten
Hans Keuls	Plantage Tamarinde	6 lijsten

Dank zij de bundel ‘Kennismaking met de Antilliaanse poëzie’, die Sticusa in 1973 op de middelbare scholen heeft verspreid, stonden er nog wel enkele gedichten op de lijsten:

Cola Begrafenis in Toledo
Dela
Pere Mi ta kansá
Lauf
Elis Su Mahestad Placa
Juan

Wat de laatste twee gedichten betreft uiteraard in de Nederlandse vertaling van dr. J. Ph. de Palm, want het ging hier om het eindexamen Nederlandse taal.

Natuurlijk moet men een schoolenquête met grote voorzichtigheid hanteren. De eindexaminandi moeten nu eenmaal Antilliaanse auteurs op hun lijst hebben staan. Bijgevolg geven bovenstaande cijfers een enigszins vertrokken beeld. Ook werd de enquête maar op één school gehouden, dat wil zeggen bij leerlingen van een of twee daarbij betrokken leraren. Veel van wat eindexamencandidaten kiezen is natuurlijk afhankelijk van de manier waarop een bepaald vak is gedoceerd.

Frappant is bijvoorbeeld, dat bij deze school op Curaçao geen enkele lijst een Arubaanse of Bonaireaanse auteur of dichter vermeldde.

Ook zeggen deze cijfers niets over de Antilliaanse auteurs, die in het Papiamentu publiceren.

'Bibliotheken en leesgewoonten' zou onze bijdrage in het 'Cultureel Mozaïek van de Nederlandse Antillen' heten. Wij willen besluiten met een opmerking in lichte toets. Over iets wat laat zien hoe inspirerend een bibliotheek soms werkt. Toen wij jaren geleden lang na sluitingstijd eens een inspectiebezoek brachten aan het aan onze zorgen toevertrouwde gebouw onder meer om de daar aanwezige werksters te controleren, vonden wij in de leeszaal de schoonmaaksters, keurig de schoenen uit en de zwabbers aan de kant, languit op de leestafel: ze lagen beide te... lezen.

J. Hartog

Hoofdstuk VII De pers

Inleiding

Een bijdrage leveren over ‘de Pers op de Nederlandse Antillen’ voor een cultureel mozaïek, betekent zich op het zeer complexe terrein begeven van de ontwikkeling van de journalistiek op de Nederlandse Antillen. Complex vooral omdat het uitoefenen van het dagbladbedrijf en het bedrijven van journalistiek op de Antillen gebonden zijn aan enerzijds een aantal beperkende factoren en anderzijds unieke mogelijkheden bieden die men elders niet of niet in die mate aantreft.

Het zijn factoren welke met name de omvang van de markt, de geopolitieke realiteit, het hanteren van meer dan één taal en het vasthouden van een Europese cultuur met al diens uiterlijke vormen in een Caribische Latijns-Amerikaanse leefwereld betreffen.

Wanneer wij ons beperken tot de schrijvende pers dan levert een inventarisatie op dat er op de Nederlandse Antillen momenteel dagbladen, weekbladen en andere min of meer periodiek verschijnende geschriften op de markt worden gebracht in drie verschillende talen: het Papiamentu, het Nederlands en Engels. Opvallend is daarbij dat het Spaans, de taal waarvan de eerste in de kolonie Curaçao verschijnende periodieken zich bij uitstek bedienden, nagenoeg van het toneel verdwenen is.

De meeste Antilliaanse periodieken worden geredigeerd en geproduceerd op het grootste eiland Curaçao en vandaar uit verspreid over de diverse eilanden. De kranten maken daarbij gebruik van het moderne luchtvervoer om het nieuws nog dezelfde dag bij de abonnees van de zes verschillende eilanden te kunnen brengen. Slechts sinds enige jaren begint zich op Aruba een streven te ontwikkelen om eigen bladen te gaan uitgeven, een tendens die samenhangt met de wens naar een souvereine status voor dit eiland maar die zich nog niet heeft geopenbaard in een eigen volledig op Aruba geredigeerd en gedrukt dagblad.

Uit deze korte introductie blijkt reeds de beperking en van de andere kant de ruime mogelijkheden voor de Antilliaanse pers. Men treft er in een gebied met ruim tweehonderdduizend inwoners een veelheid van dagbladen en andere periodieken aan zodat de verscheidenheid van meningen, waarvoor de dagbladpers in West-Europa na de krantenfusies van de laatste jaren met zoveel verve strijdt, in de Antilliaanse situatie in welhaast optimale vorm aan zijn trekken komt. Aan de andere kant heeft men te maken

met deelmarkten als gevolg van het geografisch feit dat er zes eilanden zijn die tot hetzelfde land behoren en tevens als gevolg van de omstandigheid dat Nederlands en Papiamentu - en op de Bovenwinden het Engels - naast elkaar als schrijftaal en als voertaal worden gebezigd.

En het is deze marktsituatie die het vooral voor de dagbladondernemer op de Antillen uiterst moeilijk maakt om in een tijd van sterk stijgende grondstoffenprijzen en loonkosten zijn produkt economisch rendabel te maken, hoewel in het krantenbedrijf het ideologisch doel een even belangrijke rol moet spelen als het winststreven.

De potentiële afzetmarkt van de vier grote Antilliaanse dagbladen t.w. de 'Amigoe di Curaçao', met kopbladen voor Aruba en Bonaire, de 'Beursen Nieuwsberichten', 'La Prensa' en 'Nobo' is een combinatie van deelmarkten die te onderscheiden zijn in die van diverse eilanden met elk een zeer specifieke leefgemeenschap en een behoefte aan een op die gemeenschap afgestemde informatievoorziening, met daarnaast nog een duidelijke afbakening van taalgebied.

De eindredacteur in Willemstad die de verantwoordelijkheid op zich neemt voor de selectie, vormgeving en eventuele begeleiding van het nieuws afkomstig van en bestemd voor de diverse eilanden, dient rekening te houden met het feit dat Aruba, Bonaire, Curaçao en de Bovenwindse eilanden bevolkingen hebben met verschillende levenspatronen en een eigen behoefte aan nieuws en informatie. Daarnaast heeft hij te maken met een lezerspubliek dat de voorkeur geeft aan een van de drie min of meer officieel gebruikte talen: Nederlands, Papiamentu en Engels of die een combinatie van twee van deze talen prefereren. Dit laatste is vooral op Curaçao, het eiland met de meest heterogene bevolking van de zes Antilliaanse eilanden merkbaar. Ruim 50 procent van de dagbladabonnees zijn zogenaamde 'dubbellezers', dus personen die geabonneerd zijn op meer dan één krant en het overgrote deel hiervan combineert een Nederlandstalig met een Papiamentstalig dagblad. (Gegeven ontleend aan een onderzoek door de gezamenlijke advertentiebureaus van Curaçao.)

Wat de taal betreft hebben de dagbladuitgevers voor zich reeds een duidelijke keuze gemaakt. Kwam het in vroeger jaren nog voor dat de Curaçaose dagbladen in meer dan een taal hun nieuws en informatie aan de lezers presenteerden, nu is het zo dat de 'Amigoe' en de 'Beurs' uitsluitend Nederlandstalig zijn terwijl 'La Prensa' en 'Nobo' in het Papiamentu verschijnen.

Om commerciële redenen publiceert de 'Amigoe' sinds kort dagelijks een pagina Engels nieuws dat echter bestemd is voor een zeer beperkt publiek, namelijk de op de Antillen wonende niet Nederlands sprekende buiten-

landers en de toeristen. Behalve verschil in taal is er tussen de dagbladen nok verschil in formaat: 'Amigoe' en 'Beurs' verschijnen in Europees standaardformaat, terwijl 'La Prensa' en 'Nobo' het meer Amerikaans georiënteerde 'tabloid-formaat' hanteren.

Naast vier genoemde grote dagbladen circuleren er op de verschillende eilanden zeer lokaal ingestelde en op stencil of klein-offset geproduceerde nieuwsbladen zoals de 'News' en de 'Local' op Aruba, de 'St. Maarten Star', de 'Statia Gazette' op St. Eustatius en de 'Saba Herald', die opmerkelijk genoeg allen gebruik maken van de Engelse taal.

Historie

De veeltaligheid van de Antilliaanse periodieken blijkt reeds uit de geboorte van de eerste bladen in de negentiende eeuw. Nadat in 1812 de 'Curaçaosche Courant' voor het eerst was verschenen als weekblad (oorspronkelijk onder de naam 'Curaçao Gazette and Commercial Advertiser') volgde er een reeks van periodieken in het Nederlands, Spaans, Papiamentu en Engels. Dr. Joh. Hartog, oud-hoofdredacteur van de 'Amigoe di Curaçao' geeft in zijn boek 'Journalistiek leven in Curaçao' een uitvoerige opsomming van al die periodieken die het licht zagen en meestal na korte tijd weer verdwenen in de periode van 1812 tot aan de Tweede Wereldoorlog.

Die welke niet waren ontstaan uit de behoefte om te ageren tegen actuele gebeurtenissen die de kleine Curaçaose gemeenschap in beroering brachten, hadden tot taak het geloof en de idealen van diverse religies en andere maatschappelijke groeperingen te propageren en te verdedigen.

Als voorbeelden van eerstgenoemde bladen vermeldt Hartog 'Noticioso' (1870) onder redactie van de advocaat Abraham Mendes Chumaceiro en gericht tegen het optreden van de toenmalige Venezolaanse president A. Guzman Blanco die later het discriminerende 'Antillenrecht' invoerde, een verzwaard invoerrecht voor alle via de Antillen naar Venezuela verscheepte goederen uit represaille voor de steun welke Venezolaanse revolutionairen op het gastvrije Curaçao hadden ondervonden.

Ook de 'Civilisadó' - 'corant di pueblo' of 'volkskrant' zoals de ondertitel luidde - ontstond als gevolg van een actuele gebeurtenis. Dit eerste in het Papiamentu geschreven blad was gewijd aan de affaire Sassen, een procureur-generaal die de achtendertigste koloniale gouverneur Wagner te lijf ging met ingezonden stukken. Aan deze affaire heeft ook 'De Onafhankelijke' (een blad dat werd opgericht in 1872) zijn ontstaan te danken. Trouwens ook de eerste krant op de Antillen, de reeds genoemde 'Curaçaosche Courant', die zich later ontwikkelde tot 'Staatscourant', is opgericht naar

aanleiding van een actuele gebeurtenis: de aardbeving welke op 26 maart 1812 Caracas de Venezolaanse hoofdstad in puin legde en 12.000 slachtoffers eiste.

Men ziet dus dat Curaçaose dagbladondernemers zich niet zozeer door economische motieven lieten leiden bij de oprichting van hun periodieken, noch altijd de verbreiding van bepaalde ideologieën als achtergrond hadden voor hun journalistieke bezigheden.

Plotselinge gebeurtenissen die de gemeenschap in beroering brachten en grote indruk maakten waren voor hen voldoende om zich zonder enige journalistieke noch druktechnische ervaring op het communicatievlak te begeven. Dat hun op puur enthousiasme en weinige vakkennis en ervaring berustende journalistieke escapades meestal een vroegtijdig einde vonden is dan ook niet te verwonderen.

Beter verging het die ondernemers welke uit meer zakelijke overwegingen een periodiek gingen uitgeven zoals de 'Boletin de la Libreria de Agustin Bethencourt e Hijos' (1879), een gratis verspreid advertentieblad waaruit later (in 1897) de 'Diario del Comercio' ontstond en nog later de 'Boletin Comercial' (1908).

Deze bladen beantwoordden aan de traditionele behoefte die kooplieden al sinds het begin van de zeventiende eeuw hadden aan internationaal nieuws toen de internationale handel en beurzen in opkomst waren. Met de verbetering van de verbindingen en de voortgaande ontwikkeling van de maatschappij groeide de behoefte aan informatie en werd de afzetmarkt steeds groter. Aangezien de meeste kooplieden op Curaçao in die jaren van Spaanse of van Portugees-Joodse afkomst waren en zich in ieder geval bedienden van de Spaanse taal, was er een goede markt voor publicaties in het Spaans met nieuws van internationaal karakter en dan vooral financieel-economisch nieuws. Trouwens Spaans speelde in die jaren überhaupt een belangrijke rol in het culturele leven op Curaçao. Aan het Colegio Santo Tomas b.v. waar jonge Curaçaoënaars hun opleiding genoten, werd in de Spaanse taal les gegeven en in betere kringen werd thuis Spaans gesproken. En dat had Bethencourt - de naam van dit geslacht van uitgevers is nog steeds verbonden aan een handelsdrukkerij op Curaçao - goed begrepen.

De meer op Europese maatstaven afgestemde journalistiek - en de dagbladjournalistiek zowel van de Nederlandstalige als Papiamentstalige bladen op de Antillen draagt wat betreft de redactionele presentatie als de commerciële aanpak nog steeds een uitgesproken Europees karakter - deed zijn intrede met de oprichting van de 'Amigoe di Curaçao' in december 1883.

De katholieke missie van de Orde der paters Dominicanen, die het initiatief nam tot de oprichting van dit tot 1935 als weekblad, daarna twee keer

per week en tenslotte sinds 1941 als dagblad verschijnende krant, had een duidelijk sociaal doel voor ogen.

In een 'Programma' - een soort intentieverklaring - uitgegeven eind 1883 waarin de verschijning van de 'Amigoe' wordt aangekondigd, schrijft de redacteur pater Onderwater dat hij 'het publiek van het onontbeerlijk wereldnieuws en van de hoofdpunten van onze dagelijkse vaderlandse geschiedenis op de hoogte wil brengen'. De vervulling van de informatieve taak stond dus voorop bij 'Amigoe'. Maar daarnaast werd in het Programma aangekondigd dat 'naar onze mening het leven van maatschappij en staat zowel als dat van ieder afzonderlijk mens wordt beheerst door beginselen; vandaar dat niemand tot een juist begrip van de politieke gebeurtenissen zal geraken wanneer hij de ideeën of beginselen die aan de feiten ten grondslag liggen in zijn beschouwing terzijde zou willen stellen. Niemand zal het in zijn leven tot waarachtige beschaving brengen indien bij de hogere en heilige beginselen zijner handelingen buiten rekening mocht laten'. Hier wordt gelijktijdig het zich bemoeien van de katholieke missie met de lokale politieke en maatschappelijke ontwikkelingen als de verdediging van een ideologie (de katholieke levensvisie) door het Bisdom Willemstad aangekondigd. En in de meer dan negentig jaar dat de 'Amigoe' op de Nederlandse Antillen verspreid wordt, hebben de achtereenvolgende hoofdredacteuren - tot de jaren van de Tweede Wereldoorlog geestelijken van de Orde der Dominicanen en daarna op contract aangestelde beroepsjournalisten - aan deze gedachte inhoud gegeven.

Een ander belangrijk element dat het 'Programma' welk ten grondslag ligt aan de oprichting van de 'Amigoe' omvatte is de mededeling dat het blad bedoeld is voor de Curaçaose bevolking en dat met het oog hierop het voornaamste nieuws en de commentaren zowel in het Nederlands als in het Papiamentu zouden worden gepubliceerd. De 'Amigoe' wilde dus geen elitaire krant zijn maar een publicatie van de katholieke missie welke zich tot taak stelde door informatieverschaffing en opinievorming een wezenlijke bijdrage te leveren aan de maatschappelijke verheffing van de Curaçaose bevolking. En dat deze formule aansloeg bleek uit het feit dat de 'Amigoe' de voornamelijk Spaanstalige publicatie en zelfs Papiamentstalige publicaties van de markt verdrong.

In de volksmond heet het dat Curaçao naast de politici geregeerd wordt door de bisschop en door de Shell. Waarmee eigenlijk gezegd wil worden dat het bisdom en de multinationale oliemaatschappij een grote invloed hebben gehad en nog hebben in de ontwikkeling van de Curaçaose en Antilliaanse maatschappij. De katholieke missie als brenger van onderwijs en cultuur en als pionier op het gebied van medische en sociale verzorging. De

Shell als de belangrijkste werkgever voor de Curaçaose bevolking die in de jaren dat de N.V. Curaçaosche Petroleum Maatschappij zich vestigde (1918) een kommervol bestaan vond in de landbouw, veeteelt en visserij en in slechtbetaalde ambachtelijke werkzaamheden.

De Shell werd de redder van de Curaçaose economie en bracht brood op tafel van duizenden Curaçaose gezinnen en het was dan ook geen wonder dat men het in de jaren dertig zonder meer accepteerde toen de Shell een lokale krantenuitgever Otto Cras die de 'Curaçaosche Volkskrant' uitgaf 'uitkocht' door zijn voornaamste nieuwsbron voor het internationale nieuws - een abonnement op de nieuwsdienst van Aneta-Radio Holland - voor een betere prijs weg te kopen en te monopoliseren. Op die manier werd de tweede Nederlandstalige krant de 'Beurs - en Nieuwsberichten' geboren, een krant die jarenlang in handen bleef van Shell-mensen totdat ten tijde van de onverkwikkelijke affaire De Wit (een Nederlandse hoofdredacteur-directeur die om politieke redenen zou worden uitgezet) de aandelen overgingen in handen van politici van de Democratische Partij.

Interessant is te vermelden dat Otto Cras het vóór de transactie waarbij de Shell het persbureau verwierf had gewaagd in zijn 'Volkskrant' in nogal felle bewoordingen voor de belangen van de Curaçaose arbeider bij de Shell op te komen. Maar toen de industriële reus de lastige persmuskiet verjoeg werd ook dit aspect door de gemeenschap aanvaard als een noodzakelijk gevolg van de economische vooruitgang.

Met de geboorte van het Papiamentstalige 'La Cruz' waarmee het Bisdom Willemstad sinds 1900 de lokale bevolking van nieuws en commentaren ging voorzien, werd de 'Amigoe' volledig Nederlandstalig. En aangezien de adverteerders in de twee Nederlandstalige bladen de 'Amigoe' en de 'Beurs' de media bij uitstek gingen zien waarmee zij het koopkrachtige publiek konden bereiken, ontstond er een overwicht van de Nederlandstalige pers waartegen ook het in 1928 opgerichte 'La Prensa' weinig kon uitrichten.

'La Prensa' kwam onder redactie van Jorge Bartolomeo Suarez in de eerste jaren uit in een merkwaardige combinatie van Spaans en Nederlands, dus duidelijk gericht op de beter gesitueerden. De aanwezigheid van Amerikaanse troepen op Curaçao en Aruba tijdens de Tweede Wereldoorlog leidde tot invoering van een Engelse pagina. Na de oorlog werd 'La Prensa' een volledig Papiamentstalige krant. De aandelen gingen - evenals bij de 'Beurs- en Nieuwsberichten' het geval was - allen over in handen van politici van de Democratische Partij en de krant ontwikkelde zich tot partijblad.

Met de komst van het dagblad 'Nobo' in november 1973 is er weer enig evenwicht ontstaan tussen de Nederlandstalige en Papiamentstalige pers.

Dat er behoefte bestond aan een onpartijdige Papiamentstalige krant die veel aandacht besteedt aan het lokale nieuws bleek uit de stormachtige groei van ‘Nobo’ van een begin-oplage van 3500 tot momenteel 16.000 exemplaren per dag (de grootste circulatie op de Antillen).

De succesformule van ‘Nobo’ moet voornamelijk gezocht worden in de voor de Antillen nieuwe vorm van distributie, namelijk de straatverkoop. Voordien beperkten zowel de dagbladen als andere periodieken zich tot de huis-aan-huis-bezorging aan abonnees en de verkoop op vaste plaatsen zoals in de boekhandels. Om de straatverkoop te stimuleren ging de redactie van ‘Nobo’ met de zegen van de aandeelhouders (Curaçaose en Arubaanse zakenlieden die het winstoogmerk voorop stellen) over tot een redactionele presentatie die voor het grote publiek zo aantrekkelijk mogelijk is.

Sensationele koppen in grote opmaak op de voorpagina, foto's van ongelukken en misdrijven die voorheen, wanneer ze te bloederig waren, door de krantenredacties achtergehouden werden maar nu gretig aftrek vinden, publicatie van horoscopen en uitslagen van geoorloofde en verboden loterijen, dit alles om de verkoopcijfers verder op te schroeven.

‘Give the people what the people want’ is het concept van ‘Nobo’ dat hiermee het voorbeeld volgt van wat in West-Europa de ‘boulevardpers’ wordt genoemd, maar dat op de Antillen niet als zo negatief wordt ervaren. Wie het offer van de journalistieke kwaliteit en het loslaten van ethische normen betreurt, zou getroost kunnen worden met de gedachte dat met de komst van ‘Nobo’ in ieder geval de leesdichtheid op de Benedenwindse eilanden (‘Nobo’ verschijnt nog niet op de Bovenwinden) is toegenomen en dat de ervaring uit andere landen heeft geleerd dat een volk dat leest een ontwikkeling doormaakt en bij die ontwikkeling overstapt naar kwaliteitslectuur hetzij in de vorm van dag-, week- of maandbladen, hetzij in de vorm van boeken. De behoefte aan een kwaliteitskrant in het Papiamentu en van een opinie-weekblad in dezelfde taal met actuele culturele informatie naast achtergrondinformatie over allerlei ontwikkelingen uit het eigen gebied blijft beter bestaan en zal steeds groter worden.

Economische mogelijkheden

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat in de loop der jaren talloze dagbladen en andere periodieken zijn onstaan en weer verdwenen op de Nederlandse Antillen, maar ook dat zelfs na de oprichting van het vierde grote dagblad ‘Nobo’ op een moment dat dit uit concurrentie-oogpunt prohibitief leek, er nog plaats lijkt te zijn op een kwaliteitskrant in het Papiamentu.

Historisch gezien heeft het aanbieden van nieuws in de vorm van dagbladen zich op de Nederlandse Antillen evenals in West-Europa ontwikkeld uit de behoefte van kooplieden aan internationale informatie. Met de ontwikkeling van de gemeenschap en de confrontatie met de problematiek van deze ontwikkeling groeit deze behoefte aan informatie en vindt er gelijktijdig een verschuiving plaats van internationale naar lokale informatie.

Beperkten de courantiers zich eind vorige eeuw en nog in het begin van deze eeuw tot het belichten van feiten en stromingen die te maken hadden met Europa en de Verenigde Staten, sinds de komst van de olieraffinaderijen op de Antillen en de confrontatie met de gevolgen van deze 'industriële revolutie' voor de Antilliaanse gemeenschap, gingen de dagbladuitgevers en de redacties zich meer bezighouden met het levenspatroon van de lokale bevolking en de specifieke problemen van deze bevolking.

De stormachtige ontwikkeling van de olie-industrie in de jaren veertig bracht tevens een sterke bevolkingstoename en een groei van de afzetmarkt met zich mee. Bij de dagbladen leidde dit tot een behoefte aan verbeterde technische apparatuur om met de vereiste snelheid het nieuws te kunnen produceren en te verspreiden.

Wij hebben reeds gewezen op de problemen welke het verdeelde en verspreide afzetgebied zowel redactioneel als produktie-technisch met zich meebrengt. De dagbladuitgevers hebben te maken met een gebied van zes eilanden die mijlenver uit elkaar liggen (de afstand Curaçao-St. Maarten is gelijk aan die van Amsterdam-Lissabon) en die zelfs per vliegtuig niet met een zodanige frequentie zijn te bereiken dat er sprake is van flexibiele 'zaktijden' voor de kranten. Men is met de druktijden en dus met de distributie gebonden aan de vertrektijden van de lijndiensten van de lokale luchtvaartmaatschappij ALM die de op Curaçao gedrukte kranten dagelijks naar Aruba, Bonaire en de Bovenwinden moet vliegen. En aangezien merkwaardigerwijs alle vier dagbladen op dezelfde tijd, namelijk op het middaguur van de persen komen is er een 'krantenvliegtuig' ontstaan op een tijdstip dat gunstig is voor de verspreiding op de diverse eilanden, waarmee door de ALM bij het vaststellen van nieuwe vliegschema's terdege rekening wordt gehouden.

Ook per eiland is de bezorging van de dagbladen minder eenvoudig dan in die landen waar men te maken heeft met gesloten woonkernen. Door het bouwpatroon op de Antillen - geen aaneengesloten rijen van huizen zoals in Europese of Amerikaanse steden maar verspreid liggende bungalows - door het niet afgezonderd wonen van Nederlandstalige en Papiamentstalige abonnees zodat er geen sprake kan zijn van huis-aan-huis-bezorging, is het krantenbezorgen een intensieve en kostbare aangelegenheid.
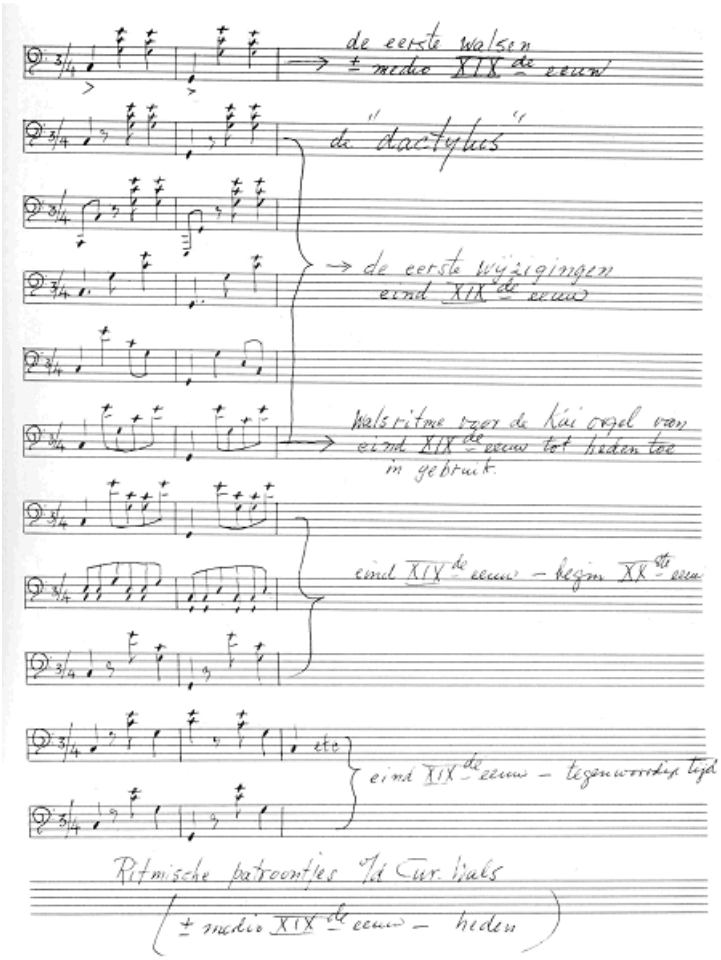
de eerste walsen
± medio XIX de eeuw
de "dactylus"
→ de eerste wijzigingen
eind XIX de eeuw
walsritme zoer de Kai orgel van
eind XIX de eeuw tot heden toe
in gebruik
eind XIX de eeuw – begin XX ste eeuw
etc
eind XIX de eeuw – tegenwoordige tijd
Ritmische patroontjes Td Cur. Wals
± medio XIX de eeuw – heden

Ritmische patroontjes van de Curaçaose wals.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 8)

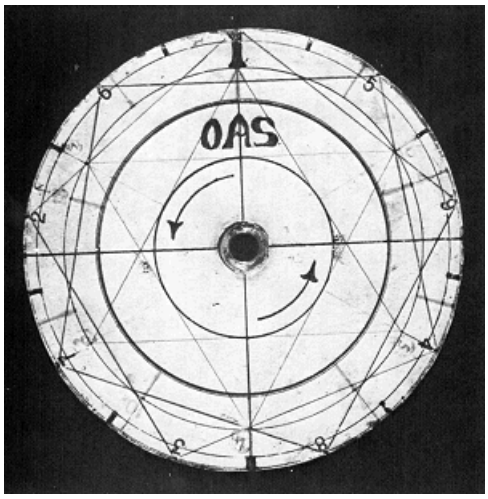

Links: Quadrant van een 'ka'i orgel'.

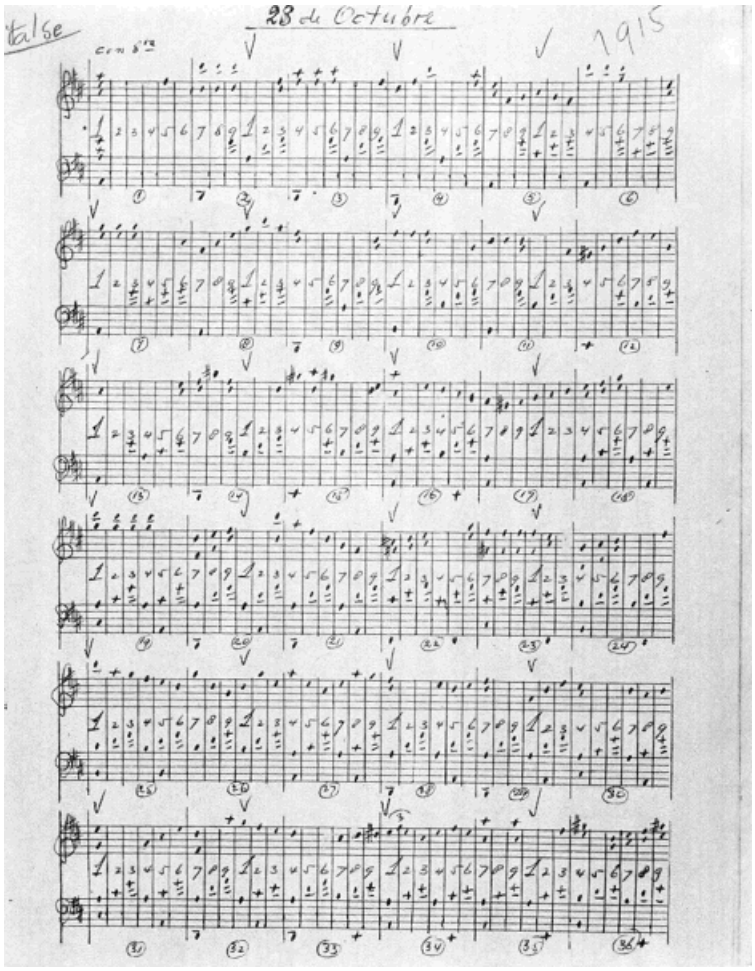

Rechts: 'Ka'i orgel'-manuscript.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 8)

Wat betreft de produktie maken de afwezigheid van opleidingsmogelijkheden zowel voor redactioneel als grafisch geschoold personeel het noodzakelijk zich van moderne apparatuur te bedienen en er een minimale bezetting op na te houden. De vier Antilliaanse dagbladen worden op twee rotatie-offsetpersen gedrukt, 'Beurs- en Nieuwsberichten' en 'La Prensa' bij de Drukkerij de Stad N.V. en 'Amigoe' en 'Nobo' bij Rotaprint Antilles N.V. (voorheen de N.V. Paulusdrukkerij).

Het voorbereidingsproces beweegt zich steeds meer in de richting van vergevorderde fotografische technieken en het gebruik van electronische hulpmiddelen. In de nieuwe drukkerij van Rotaprint N.V. wordt de electronische apparatuur niet alleen gebruikt bij het vervaardigen van het zetwerk op de drukkerij doch ook op de redacties, waarbij journalisten vertrouwd moeten worden gemaakt met het gebruik van IBM-schrijfmachines, Video Data Terminals en scanners.

Ook deze ontwikkeling stelt de dagbladuitgevers voor financieel-economische vraagstukken, immers de relatief kleine en verdeelde markt beperkt de advertentie- en abonnementeninkomsten van de dagbladen terwijl de aanschaf van moderne produktie-appararuur grote bedragen aan investeringen vergt welke alleen verantwoord is bij grote omzetten.

Gedeeltelijk wordt dit probleem ondervangen doordat zoals gesteld in beide gevallen twee kranten op één pers worden gedrukt en technisch in één drukkerij worden voorbereid, maar de gezamenlijke oplagen van de dagbladen 'Beurs' en 'La Prensa' (samen 15.000) en 'Amigoe' en 'Nobo' (samen 27.000) blijven relatief klein wanneer men bedenkt dat momenteel in Nederland b.v. als criterium geldt een oplage van 35.000 exemplaren om een rendabele exploitatie van een dagblad mogelijk te maken. Daarbij moet bovendien in acht worden genomen dat de produktiekosten op een eiland als Curaçao door het feit dat alle grond- en hulpstoffen ofwel uit de Verenigde Staten ofwel uit Canada (krantenpapier) moeten worden ingevoerd, uitzonderlijk hoog zijn. De dagbladuitgevers worden hierdoor genoodzaakt hun andere uitgaven te beperken en dit brengt o.m. met zich mee dat men niet die uitgaven kan doen in de redactionele sfeer om voldoende geschoold personeel aan te trekken en daarmee de kwaliteit van de kranten te verbeteren.

En toch vraagt het krantenpubliek op de Antillen meer dan het nieuws zoals dat van de persbureaus komt of zoals dat lokaal door middel van persconferenties of perscommuniqués wordt verstrekt. Er is behoefte aan nieuws-analyses, aan interviews, aan interpretatie van de ontwikkelingen die van belang zijn voor land en eilanden en aan becommentariëring van het nieuws in de vorm van redactionele hoofdartikelen. Zonder daarop gewezen

te worden beseft het publiek dat voorlichting en opinievorming wezenlijke taken zijn van een dagblad.

Terecht merkte drs. P. Landman in zijn bijdrage 'Economie en dagbladpers' op dat het zeer de vraag blijft of een publiek zich een opinie laat opdringen door een krant of dat men een krant accepteert omdat deze een opinie weergeeft die overeenkomt met de eigen mening. Sinds kort wordt aan dit laatste facet een overwegende invloed toegekend. Het gevolg hiervan is dat een krant meer bepaald wordt door externe factoren namelijk de ontwikkeling van het verspreidingsgebied (afzetmarkt) op maatschappelijk, cultureel en economisch terrein. Deze opmerking gaat volledig op voor de Antilliaanse situatie, al zouden wij daarbij ook nog het taalgebied willen betrekken als een van de belangrijkste factoren voor de bepaling van het afzetgebied. Immers hoezeer men zich ook inspant om een kwaliteitskrant te vervaardigen welke beantwoordt aan de normen welke men ten aanzien van nieuwsgaring, nieuwsbegeleiding, opinievorming en presentatie stelt, indien het publiek waaraan men dit produkt presenteert niet of niet geheel in staat is de inhoud te bevatten vanwege een taalprobleem, dan beantwoordt men slechts ten dele aan het doel dat men zich gesteld heeft.

Dagbladen zijn immers massacommunicatiemedia en indien hun lezerskring zich al te zeer beperkt en blijft beperken tot een relatief kleine groep welke men vanwege hun taal, culturele achtergrond en levenspatroon als elitaire krantenlezers zou kunnen aanduiden, dan verliezen zij het karakter van massamedia en zal hun streven naar optimale kwaliteit qua inhoud en vormgeving door financieel-economische factoren een illusie worden.

Vooral de Nederlandstalige bladen op de Antillen zullen daarom in de komende jaren, waarin het streven naar een eigen identiteit van de Antilliaanse bevolking met als voornaamste instrument daarbij het gebruik van de eigen taal, het Papiamentu, zich steeds meer zal gaan manifesteren, zich moeten gaan bezinnen over hun taak en moeten gaan zoeken naar een formule waarbij zij een eigen plaats blijft behouden zonder zichzelf in de Antilliaanse gemeenschap overbodig te maken. Zij zouden dit bijvoorbeeld kunnen doen als brug tussen een Antillen met een Caribisch levenspatroon en met een Caribische informatiebehoefte aan de ene kant en een West-Europees c.q. Amerikaans cultuurpatroon dat zodanig wortels heeft geschoten in de Antilliaanse gemeenschap dat zij, in de komende generatie althans, niet weg te denken zal zijn.

Met de ontwikkeling van de Antilliaanse gemeenschap naar een niveau waar er steeds meer behoefte zal ontstaan aan internationale informatie, niet aleen in de vorm van feitelijk nieuws maar ook op cultureel, sociologisch, wetenschappelijk en ander gebied en met een gelijktijdige ont-

wikkeling van het Papiamentu naar een taal met een geaccepteerde schrijfwijze en een meer officieel karakter dan thans het geval is, zal de stap voor de Nederlandstalige bladen naar het Papiamentu dan betrekkelijk eenvoudig kunnen worden gemaakt, en gemaakt moeten worden. Immers een dagblad dat niet meer door de massa verstaan wordt heeft geen bestaansrecht meer, in welke gemeenschap dan ook.

Aard en karakter

Aard en karakter van een maatschappij zijn bepalend voor de structuur van de pers, radio en televisie die in deze maatschappij opereren en de wijze waarop zij hun taak vervullen.

Deze universele stelling geldt ook voor de Nederlandse Antillen.

In hun boek 'Responsibility in mass communication' schrijven de Amerikaanse communicatiedeskundigen Th. Peterson en W. Schramm dat er vier typen van massacommunicatiestelsels zijn te onderscheiden: de 'authoritarian', de 'Sovjetcommunist', de 'libertarian' en de 'social responsibility' theorie. Nu is dit een typische Amerikaanse benaderingsvorm en uiteraard zal eerst uitgaande van deze indeling moeten, worden nagegaan wat autoritaire, liberale en 'social-responsable' maatschappijen zijn. Wat betreft de 'sovjet-communist' theorie ligt de zaak duidelijker.

Autoritair geregeerde gemeenschappen zijn die waar bepaalde constitutionele rechten zoals vastgelegd in de universele verklaring van de Verenigde Naties m.b.t. de fundamentele vrijheden van de mens genegeerd dan wel vervangen worden door een meer of minder uitgewerkte ideologie zoals b.v. in nazi-Duitsland, het Indonesië van Soekarno en het Griekenland van de kolonels gebeurde.

De 'sovjet-communist' theorie gaat uit van de in de socialistische leer geldende ideologie waarbij de pers een instrument is van partij en staat en uitsluitend de taak heeft te vervullen de gedachten van partij en staat te propageren en te onderstrepen. De liberale theorie gaat uit van de 'free market place of ideas' waarbij iedere burger zoveel mogelijk vrijheid zal moeten hebben om zijn mening te uiten en waarbij hij vrij moet zijn om een keuze te maken uit een veelheid van aangeboden informatie. De waarheid zal dan vroeg of laat moeten zegevieren.

Met de 'social-responsibility' theorie komen wij terecht in de democratieën van West-Europa en de Verenigde Staten waar aan de pers de verantwoordelijkheid wordt toegekend en opgedragen uitgaande van bepaalde regels van ethiek, een besef van maatschappelijke geëngageerdheid en de verplichting om als 'waakhond' op te treden teneinde de rechten en plich-

ten van iedere burger te waarborgen. In deze situatie moeten de media zich zo onafhankelijk mogelijk opstellen zowel van overheid als maatschappij en als 'pressure-group' optreden.

Om zijn taak op een sociaal-verantwoordelijke manier te kunnen vervullen zal de journalist moeten uitgaan van het recht op informatie van het publiek. Hij zal een bepaalde mate van objectiviteit en eerlijkheid aan de dag moeten leggen en nieuws van commentaar moeten kunnen onderscheiden. Bij zijn berichtgeving en met name bij het leveren van kritiek op vermeende mistoestanden zal hij het principe van 'hoor en wederhoor' moeten toepassen en alle betrokken partijen aan het woord moeten laten. Hij moet een weloverwogen en juiste keuze maken van zijn bronnen om zo de betrouwbaarheid van zijn informatie te kunnen optimaliseren.

Het is duidelijk dat al deze voorwaarden niet vervuld kunnen worden in een autoritaire staat of bij de aan nauwe regels gebonden en volledig op propaganda afgestelde persorganen in de socialistische landen.

Wanneer wij nagaan welke van de vier genoemde theorieën van toepassing zijn voor de situatie van pers, radio en televisie op de Nederlandse Antillen dan kan worden geconstateerd dat, gegeven de structuur van de Antilliaanse samenleving en de wijze waarop de media in het verleden en nu nog hun taak vervulden en vervullen, de keuze moet vallen op de 'libertarian' en de 'social-responsibility' theorieën.

De Antilliaanse gemeenschap is bij gebrek aan een agrarische economie en aan een wijdvertakte industrie door de eeuwen heen aangewezen geweest op dienstverlenende activiteiten. En handel drijven in dit gebied als voorpost van Europese handelshuizen tegenover een door tariefmuren protectionistisch en bijna hermetisch afgesloten Latijns-Amerikaans continent, betekende het hanteren van een vrije markt politiek.

Dat de liberale 'laisser faire, laisser aller' gedachte hier een vruchtbare voedingsbodem vond en nog altijd vindt valt onder de gegeven omstandigheden niet te verwonderen.

De eerste courantiers waren, zoals wij eerder hebben gesteld, met hun publicaties vooral afhankelijk en gericht op de kooplieden die zich in de negentiende eeuw op Curaçao vestigden.

En de dagbladen 'La Prensa' en vooral de 'Beurs- en Nieuwsberichten' (trouwens de naam zegt het al) hebben gedurende hun geschiedenis behalve partijpolitieke belangen ook de belangen van het lokale zakenleven met nadruk behartigd. Meer dan door de andere media werd door deze twee kranten ruime aandacht besteed aan het wel en wee van de lokale neringdoenden. En door de redacties van beide bladen worden meer dan bij andere media gebruikelijk en ook in afwijking met de voor dagbladen

daaromtrent algemeen gestelde normen concessies gedaan aan de adverteerders door het publiceren van onbetaalde propaganda in redactionele kolommen.

Dat ook bij de nieuwsselectie en bij het begeleiden van het nieuws met redactionele commentaren de belangen van handel en bedrijfsleven voorop worden gesteld en niet die van b.v. werknemers en vakbonden, zou een bewijs kunnen zijn van conservatieve inslag van beide bladen.

Anders was dat bij de door het bisdom opgerichte 'Amigoe di Curaçao' en gedeeltelijk ook bij 'Nobo'. Door de katholieke missie die naast tal van andere instituten ook een krant heeft opgericht en generaties lang in leven heeft gehouden, werd de gedachte van de 'social-responsibility theory' zoals die in Nederland in de praktijk werd toegepast geïntroduceerd. De 'Amigoe' stelde zich tot taak de belangen van de minderbedeelde bevolking te behartigen en heeft door de jaren heen de sociale verantwoordelijkheid voorop gesteld bij de beoefening van de journalistieke taak. Helaas gebeurde dit in het verleden maar al te vaak op een paternalistische wijze en op de docerende toon welke de missie in de ontwikkelingslanden in die jaren eigen was.

En ook het dagblad 'Nobo', dat de bevolking op straat tegemoet gaat, heeft zich sinds de oprichting in 1973 voornamelijk bezig gehouden met sociale vraagstukken en met de noden van de bevolking, al week de 'verpakking' van het nieuws af van dat van de andere bladen.

De Antillen zijn een land in beweging en veranderingen in maatschappelijke structuren en daarmee samenhangend wijzigingen in mentale instelling en geestelijke oriëntatie hebben tevens hun invloed op de wijze van taakvervulling door de media. De veranderingen op sociaal-economisch, sociaal-cultureel en socio-politiek terrein welke zich sinds het einde van de jaren zestig op de Antillen in een stroomversnelling voltrekken, hebben niet nagelaten zowel de taakopvatting als de uitoefening van de journalistieke opdracht te beïnvloeden.

Sinds de uitbarsting op Curaçaa van 30 mei 1969, die door de commissie, welke later een onderzoek naar de oorzaken instelde, voor een groot deel werd toegeschreven aan communicatiestoornissen tussen de diverse sectoren van de maatschappij, beijveren zich zowel de overheid als het bedrijfsleven, vakbonden, politieke partijen en andere maatschappelijke instituten ervoor om de gemeenschap zo volledig en zo tijdig mogelijk te informeren over allerlei belangrijke onderwerpen. Daarnaast heeft de pers zich in de afgelopen jaren ontwikkeld in de richting van een meer actieve en zelfs agressieve taakopvatting waarbij men nieuws en informatie niet meer op zich af laat komen, maar in steeds toenemende mate aan actieve nieuwsgaring gaat doen. Dat de brede laag van de bevolking door deze ontwikkeling beter ge-

informeerd raakt is duidelijk, al laten het niveau van de informatie en een gerichte kanalisering van de informatiestroom nog veel te wensen over.

In een land waar men zich aan het voorbereiden is op de souvereiniteit hebben overheid en pers de verantwoordelijkheid om door middel van een gedegen en goed opgezet informatieprogramma de bevolking mentaal voor te bereiden op de geboorte van de nieuwe souvereine natie. Met de middelen welke de Antilliaanse dagbladpers heden ten dage ten dienste staan, met de mogelijkheid van de Antilliaanse overheid om gebruikmakend van de eigen voorlichtingsdiensten en van de semi-overheidstelevisie de massa te bereiken en met de ontvankelijkheid van het Antilliaanse publiek voor informatie, moet het mogelijk zijn op sociaal-verantwoordelijke manier bij te dragen tot de maatschappelijke en culturele verheffing van de Antilliaanse bevolking. Dat het decentralisatiestreven dat zich de laatste jaren, vooral op aandrang van Aruba manifesteert, hier een grote rol zal gaan spelen is een gegeven dat men zal moeten aanvaarden. Elk volk heeft het recht om zijn eigen toekomst te bepalen. En elke bevolking van elk Antilliaans eiland heeft het recht op die informatie welke specifiek voor dat eiland van belang is. De taak van de dagbladuitgevers en van de Antilliaanse journalisten zal er zeker niet eenvoudiger op worden, maar wel boeiender.

Norbert Hendrikse

Literatuur

Hartog, J.	:	Journalistiek leven in Curaçao, Curaçao, 1944.
Landman, P.	:	Economie en dagbladpers, Cahiers voor Massacommunicatie, Amsterdam, 1970.
Peterson, Th. & Schram, W.	:	Responsibility in mass communicatiou, 1969 III.

Hoofdstuk VIII Muziek en dans

De muziek

Volledigheidshalve is het wellicht goed indien wij beginnen met een begripsomschrijving te geven van de Antilliaanse muziek.

In het algemeen zegt men dat muziek en dans, ongeacht de oorsprong, 'folkloristisch' worden als zij lang genoeg in een bepaalde streek blijven om alle eigenschappen welke karakteristiek zijn voor de levensgewoonten en verdere eigenaardigheden van die streek in zich op te nemen.

De Antillen werden bewoond door Indianen, Spanjaarden, Europeanen, Afrikanen en later door immigranten afkomstig van het Amerikaanse continent en de Caribische eilanden.

De Antilliaanse bevolking zoals zij thans is, is het gevolg van een culturele en raciale menging. De invloeden van al deze verschillende volken en culturen op de Antilliaanse muziek worden weerspiegeld in de muzikale uitingen van de Antilliaan.

Deze specifieke vorm van muzikaliteit is de basis van de Antilliaanse muziek, die is ontstaan uit muziek en ritme van andere landen, maar met de karakteristieke eigenschappen en eigenaardigheden van de Antillen. Muziek met eigen ritme en vitaliteit, soms droefgeestig, doorgaans vrolijk, soms onstuimig en toch ontspannend, meestal romantisch en expressief.

In de Antilliaanse muziek zijn duidelijke 'sporen' van de volgende invloeden te beluisteren:

1. de Europese muziek van het romantische tijdperk uit de 19de eeuw, in het bijzonder Spaanse en Weense invloeden;

2. de Afrikaanse volksmuziek en haar ritmische patroontjes, in het bijzonder door het veelvoudig gebruik van de trom en andere ritmische instrumenten;

3. de invloed van de nabuurlanden en de Caribische eilanden.

Buiten de weinige gegevens van vroegere geschiedschrijvers is er zeer weinig bekend van de muziek van de eerste bewoners van de Antillen.

Men is daarom geneigd de Antilliaanse muziek te beschouwen als een voortbrengsel van de latere bewoners van deze eilanden. Ze hebben ons muziek gebracht met een sterk ritmisch karakter.

Men onderscheidt hierbij:

1. de Antilliaanse muziek, die qua melodie, vorm en ritme oorspronkelijk uit Afrika is;
2. de Antilliaanse muziek, die qua melodie, vorm en ritme oorspronkelijk uit Europa is;
3. de Antilliaanse muziek, die qua melodie, vorm en ritme oorspronkelijk uit de naaste omgeving, het Caribisch bekken en het vasteland van Zuid-Amerika is;
4. de mengvormen welke ontstaan zijn door de geweldige uitbreiding van de communicatiemiddelen radio en televisie;
5. de specifiek Antilliaanse muziek voor bepaalde instrumenten.

I. Tot de eerste categorie behoren:

a. de volksliederen;
b. de *tambú*liederen;
c. de *tumba*muziek;
d. de oogstliederen;
e. de *muzik di zumbi*;
f. de werkliederen;
g. de *dande*;
h. de gelegenheidsliederen.

II. Tot de tweede categorie behoren:

a. de Antilliaanse wals;
b. de Antilliaanse mazurka;
c. de Antilliaanse polka;
d. de quadrille;
e. de virginia reel, de lancier en de ecossaise;
f. sommige kinderliederen.

III. Tot de derde categorie behoren:

a. de Antilliaanse danza;
b. de Antilliaanse joropo;
c. de in de landstaal gecomponeerde calypso's, bolero's etc.

IV. Tot de vierde categorie behoren:

a. de *tumba pregona*;
b. de *tumba calypso*;
c. de *tumba guaracha*;
d. de *tumba cumbia*;
e. de *tumba karnaval*;
f. de balletmuziek, de z.g. *balèt krioyo*;
g. religieuze muziek met Antilliaans ritme.

V. Tot de vijfde categorie behoren Antilliaanse muziek voor:

a. de *ka'i orgel*;
b. de pianola;
c. de gitaar;
d. de platenindustrie;
e. de steelband.

Ia. Als we de eerste categorie nader bekijken, dan zien we als nummer één van deze categorie ‘de volksliederen’.

Het Antilliaanse volkslied bestaat uit twee soorten, nl. met tekst in ‘guene’ (een oer-papiamentu?) en met tekst in papiamentu.

Deze volksliederen weerspiegelen de aard van het Antilliaanse volk. In de gevallen waarin de componist van een populair volkslied onbekend is, nemen wij meestal aan dat deze componist uit de massa is voortgekomen. Dit is echter niet in overeenstemming met de stelling dat ‘slechts de scheppende’, persoonlijke ‘geest’ deze invallen krijgt. Meestal is bij het ontstaan van een volkslied een zanger aanwezig, die de oorspronkelijke melodie bedenkt. Deze wordt dan door een groep onder het volk bijgeschaafd.

Een groot gedeelte van onze volksliederen is door pater Paul Brenneker opgenomen, opgetekend en bewaard.

Het aantal Antilliaanse componisten van de 19de en de 20ste eeuw vergeleken bij de componisten uit diezelfde periode in de omringende landen is voor de Antillen merkwaardig groot.

De Antilliaan houdt in het algemeen van zingen, muziek maken en dansen.

In vroeger tijden waren er zeer weinig muziekinstrumenten op de eilanden. Het volk had er echter behoefte aan zich muzikaal te uiten. Men begon met primitieve middelen instrumenten te maken.

1b. Een van de oudste instrumenten is de trom, die van Afrikaanse origine is. We kennen dit type trom van Afrikaanse oorsprong onder de lokale naam '*tambu*'. Deze wordt gebruikt voornamelijk als leidend instrument bij het dansen van de z.g. 'tambú'dans. Hierbij maakt men gebruik van nog een primitief instrument, de z.g. '*chapi*' (een tuinschoffel), om tegen het ritmisch geweld van de tambu een contrasterend ritme met een compleet ander timbre te geven. De tambu-dans wordt gecompleteerd met een *cantado di tambú* (voorzanger of zangeres) en een begeleidend koor (zie onder de Antilliaanse dansen).

Ic. De '*tumba*' is ook de naam van een soort Afrikaanse trom. In het bekende boek van Fernando Ortiz (1952) 'Los instrumentos de la música Afro-Cubana' lezen wij o.a.: 'los negros que pertenecen a una colonia Africana de España, donde como aún en Cuba se dicen *tumbas* a ciertos *tamboras*.'

De 'tumba' is tevens de Antilliaanse dans bij uitstek; ook bij de 'tumba'-dans gebruikt men steeds de trom, doch in tegenstelling tot de 'tambú' maakt men gebruik van diverse soorten instrumenten en is de trom hierbij geen hoofdinstrument en is de begeleiding van de trom niet zo onstuimig.

Op Cuba was de 'tumba' in vroeger tijden een dans: 'la reunion de negros bozales para bailar al son de sus tambores y otros instrumentos' (Fernando Ortiz, 1952).

In Spanje was de 'tumba' een dans, die men vroeger gedurende de Kerstdagen in Andalucia danste.

Terwijl de 'tumba' noch in Cuba noch in Spanje als dans voortbestaat, is zij op de Antillen de meest geliefde dans geworden.

De 'tumba' en de 'tambu'muziek worden beiden in 2/4-maat genoteerd en bestaan oorspronkelijk uit twee delen van acht maten, overwegend polyritmiek.

De tambú-muziek echter is onderhevig aan de improvisatiekunst van de voorzanger zodat het aantal maten behoorlijk uitgebreid kan worden.

De muziek van de 'tumba' is tot op heden vrij conservatief gebleven. Een bewijs hiervan is dat men op de 'ka'i orgels' hetzelfde type 'tumba's' kan horen als plus minus honderd jaar geleden, zowel qua vorm als qua ritme.

Bekende componisten van tumba's waren onder andere Gerry Palm, Janchi Boskaljon en Rudolf Palm. Van de laatste tijd Rufo Wever, Padu Lampe en Boy Dap, om enkelen te noemen.

Id. De Antilliaanse oogstliederen komen voor onder de namen *'seú', 'wapa'* en '*simadan*'. (Zie ook Verworvenheden en Leemten van de Antilliaanse literatuur.)

De ‘seú’ is behalve het feest ook de naam van een oud instrument welke bestaat uit een tobbe met water op een bepaalde hoogte, waarop een uitgeholde kalebas (met de holle kant beneden) drijft. Deze kalebas wordt op twee manieren bespeeld.

Bespeelt men het instrument met twee stokken dan spreekt men van ‘*seú*’, bespeelt men het instrument met de vingertoppen dan spreekt men van ‘*bastel*’ spelen.

De ‘seú’ wordt tijdens het oogstfeest meestal begeleid door de ‘chapi’. De muziek van de ‘seú’ is polyritmisch, staat net als de ‘tambu’ en de ‘tumba’ in 2/4-maat en is tweedelig met 2 × 8 maten.

Het woord ‘wapa’ heeft betrekking op een manier van dansen. In tegenstelling tot bovengenoemde benamingen gaat het niet om een instrument noch om een speciale dans; het wordt meestal gebruikt om de manier van ‘dansend lopen’ bij het maïs-oogstfeest aan de duiden.

‘Simadan’ is voor de mensen op Bonaire de naam van hun oogstfeest. Het woord duidt noch een dans noch een instrument aan, doch heeft betrekking op het oogstfeest als ‘happening’ en komt verder voor in de tekst van het lied dat er bij gezongen wordt en begint met de woorden ‘simadan’. Dit lied is ook in 2/4-maat en is tweedelig met 2 × 8 maten.

Ie. Een ander typisch verschijnsel van de 19de eeuw was de z.g. ‘muzik di zumbi’.

Tot heden is men er niet in geslaagd precies aan te geven welke combinatie instrumenten deze soort muziek vereist en ook niet waarom deze muziek betrekking zou hebben op de geestenwereld (geest-verschijningzumbi). Dit is overigens niet noodzakelijk. De moderne mens kan dikwijls glimlachen om de primitieve muziekkennis van oude volken, doch in de intuïtieve belevenis van klanken en ritme van de oude volken zit dikwijls meer verbondenheid met de natuur dan wij zouden denken.

Als men het effect kan reconstrueren van het totaalgeluid van de vreemde combinatie van b.v. ‘benta’, ‘tambú grandi’, ‘triangel’ en ‘wiri’ dan kan men zich voorstellen dat men dit geluid ook schertsend kan betitelen met de benaming ‘muzik di zumbi’.

De klankkleuren van deze instrumenten verschillen niet alleen in timbre doch vooral in de z.g. ‘pitch’. De bijzonder scherpe toonhoogte van de ‘wiri’, de iets minder hoge van de triangel, de sombere en doffe klank van de ‘tambu grandi’ en het fragiele geluid van de ‘benta’ als ‘leidend instrument’ kunnen onmogelijk een bevredigend effect geven. Hoogstens kan men spreken van een eigenaardig soort muziek. Bovendien is de samenstelling van de ‘muzik di zumbi’ in de loop der jaren nog al eens veranderd.

In de plaats van de ‘benta’ gebruikte men ook de fluit, (waarschijnlijk in het begin niet de normale dwarsfluit). Ook had men in het begin van de 20ste eeuw een combinatie van handharmonika, ‘tambu grandi’ en ‘wiri’. Begin dezer eeuw had de handharmonikaspeler Matias (‘Chas’) Nieuw zo'n combinatie. Matias was één van de muzikale volkstypen die Curaçao in die tijd rijk was. Een geboren muzikant, componist en vooral een groot muziekliefhebber. Hij dwong de mensen om naar zijn muziek te luisteren.

In de tijd van de eerste wereldoorlog kwam hij in de weekeinden regelmatig in de wijken van Otrabanda om vrienden, kennissen en onbekenden van zijn muziek te laten genieten.

De combinatie ‘muzik di zumbi’ met Matias als leidend in strumentalist geeft uiteraard aan de benaming ‘muzik di zumbi’ een totaal andere betekenis. Door de nu wel bevredigende klankcombinatie valt de ‘schertsende’ betekenis van de benaming totaal weg.

If. De functie van het Antilliaanse werklied bestond voornamelijk in het bevorderen van het arbeidsritme en zodoende het werk vlot te doen verlopen. Het werd gebruikt bij praktisch alle soorten handarbeid, zoals bij het graven van een put, het bestraten van een weg, bij het roeien of het aanleggen van fundaties.

Men onderscheidt verder: ‘hangmatliedjes’, ‘zaterdagliedjes’, ‘dempliedjes’ en ‘losliedjes’. Deze liederen bestaan meestal uit korte periodes van hoogstens acht maten.

Apart dient vermeld te worden de z.g. ‘kantika di 8 dia’, gezongen in een mengsel van Spaans, Latijn en Papiaments op de laatste dag van de novene die voor de zielerust van een overleden bloedverwant wordt gehouden.

Ig. De *dande* is een soort serenade die vroeger op Aruba bij de jaarwisseling door een groep zangers en muzikanten, huis aan huis, gebracht werd.

Op Curaçao werd vroeger op Oudejaarsavond een oud ‘tambúlied’ gezongen, op de volgende tekst:

> ‘Inobo dande, bon aña dande
> Awe ta dia hunga laga bai
> Inobo dande, aña nobo a drenta tera
> Inobo dande’.

Ook Curaçao heeft dus vroeger de ‘dande’ gekend.

Op Aruba wordt met ‘dande’ de muziek en zang van vroegere tijden bedoeld die tijdens de nieuwjaarsdagen werden gebracht.

Lange tijd is de dande uit de mode geweest. Eind 1974 is er een poging gedaan deze oude gewoonte weer op Aruba te herstellen. Zelfs vinden er

in december thans z.g. ‘dande concours’ plaats. Men heeft besloten elk jaar door te gaan met het stimuleren van de ‘dande’folklore. De ‘dande’groep bestond vroeger uit ‘tambu’, ‘gitaar’, ‘maraca’, ‘wiri’, bel en gezang.

Ih. De gelegenheidsliederen. Onder deze categorie behoren de z.g. ‘banderaliederen’ die vroeger op Kerst- en Nieuwjaarsdagen gezongen werden. Een bandera (vlag) bestaat uit een stukje gekleurd papier van ± 12 × 7 cm waarop een tekst, meestal een vinnige satire op een stuk wit papier gedrukt, geplakt is.

De ‘bandera’, meestal geel, oranje of groen gekleurd, werd op een stengel van ± 18 cm vastgemaakt, zodat het geheel een soort vlaggetje voorstelt.

Deze banderas, ook wel ‘*banderitas*’ (zie afbeelding) genoemd, werden gedurende de Kerstdagen te koop aangeboden door koopvrouwen en homofielen. Bij de tambu-dansen rond Nieuwjaar werden dan de teksten van de ‘banderas’ gezongen, waarbij de ‘*tamburero*’ en de ‘*wichaero*’ het geheel ritmisch afronden.

IIa. Bij de tweede categorie staat de Antilliaanse wals bovenaan. De Antilliaanse wals staat beter bekend als ‘Curaçaose wals’. Ze is een produkt van de tweede helft van de 19de eeuw.

Rond 1865 verschenen de eerste Curaçaose walsen met eenzelfde strak ritme als de Europese walsen, echter veel eenvoudiger van vorm; het waren 2-delige walsen met 2 × 16 maten.

Ongeveer 20 jaar later begon er een verandering te komen in de ritmische patroontjes.

De evolutie vond plaats volgens de in afbeelding opgenomen figuren. Tegen 1900 werden praktisch geen walsen meer gecomponeerd met het Weense ritme; bovendien zijn de Antillianen bij het spelen van de walsen bepaalde ritmische accenten hierin gaan leggen, waardoor langzamerhand het type wals ontstond dat wij thans de ‘Curaçaose wals’ noemen. De walscomponisten Genie Palm, Joseph Corsen, Jacobo Conrad, Jacobo Palm, Paul de Lima, Janchi Boskaljon en Rudolf Palm bezielden elkaar, waardoor uiteindelijk rond 1910 twee Curaçaose walstypen ontstonden, nl. de tweedelige en driedelige Curaçaose wals, beide zonder inleiding met een apart ritmisch patroon en een soepele melodische lijn zonder tekst. Het verschil tussen de Curaçaose wals en de andere walstypen is tweeledig:

1. de ritmische patroontjes;
2. de manier waarop de Antillianen deze speciale ritmiek in de Curaçaose wals brengen.

Dat er inderdaad van een bijzondere manier van spelen van de Curaçaose wals sprake is mogen de twee volgende anecdoten illustreren:

1. Door de firma Brunswick (uitgever van grammofoonplaten) werd omstreeks 1915 een aantal nummers Curaçaose dansmuziek op de plaat gezet. Deze muziek werd in Colombia opgenomen, daar Curaçao niet over de benodigde apparatuur beschikte. De Curaçaose muziek werd toen naar Colombia gestuurd waar zij door een Colombiaans orkest werd gespeeld. Toen de platen op Curaçao arriveerden, kregen wij echter Colombiaanse muziek te horen in plaats van Curaçaose walsen. De Colombianen hebben nl. de Curaçaose muziek met hùn ritme gespeeld, zodat in plaats van Curaçaose walsen min of meer Colombiaanse walsen en pasillos ontstonden.

2. Dr. Anton van der Horst, de bekende musicoloog, heeft bij zijn bezoek aan de Antillen in 1953 moeten ondervinden dat het spelen van de Antilliaanse muziek niet zo eenvoudig is. Om zijn eigen woorden te gebruiken bij een interview in Nederland: 'Ik had al gauw contact met de meest vooraanstaande figuren op dit gebied. Ik heb met een band samen kunnen spelen. Dat was nog een heel probleem, dat ging maar niet zo eenvoudig.'

In het begin stonden de Curaçaose walsen duidelijk onder invloed van buitenlandse muziek (Chopin, Strauss, Waldteufel, etc.): men luistere b.v. naar de walsen 'El sueño' van Gerrie Palm (± 1870), 'Emilia' van Chris Ulder (± 1883), 'Un deseo' van Jo S. Corsen (± 1886), de dichter-componist van de Antillen, wiens composities muzikale gedichten waren, 'Estrella Solitaria' van Janchi Boskaljon (± 1912), 'Porque Sufrir' van Paul de Lima (± 1916) en 'Lo Bello' van Jacobo Conrad (± 1914).

Het einde van de 19de eeuw en de 20ste eeuw brachten ons enkele juweeltjes van Curaçaose walsen, vrij van buitenlandse invloeden en met typisch Antilliaans ritme.

Men vergelijke b.v. de volgende walsen met bovengenoemde: 'Inspiración' van Rudolf Palm (± 1900), 'Noche Alegre' en 'Dulce Scharloo' van Jacobo Conrad (± 1915), 'Ina' van Albert Palm (± 1945), 'La Encantadora' van Rudolf Wever (± 1950), om enkele te noemen.

Er bestaan ook enkele Curaçaose walsen met tekst, die zeer in de smaak zijn gevallen o.a. 'Amor' van Rudi Plaate, 'Abo so' van Padu Lampe en 'Aura' van Albert Palm, en twee walsen met het karakter van volkslied 'Himno y Bandera' van Boeis Haile en 'Aruba dushi Tera' van Rufo Wever en Padu Lampe.

IIb. De mazurka draagt niet zoals de wals het predikaat ‘Curaçaos’. Toch is er verschil tussen onze ‘mazurka's’ en de buitenlandse. Wij onderscheiden mazurka's in twee, drie en vier delen. De tweedelige mazurka's zijn pittig en komen vaker voor in de ‘ka'i orgel’muziek. De driedelige mazurka's zijn plechtiger, aangenaam om naar te luisteren en meestal als salondans te gebruiken. De vierdelige mazurka's hebben een valsant gedeelte in het derde deel, dat meestal in walstempo gedanst wordt.

Rond de tweede helft van de 19de eeuw verschenen de eerste Curaçaose mazurka's. Om een beeld te krijgen van het verschil tussen de oude en meer moderne mazurka's vergelijke men b.v. de mazurka ‘Eliza’ van Gerrie Palm met de mazurka ‘Curaçao’ (± 1950) van Rufo Wever (beide op de plaat verkrijgbaar).

Hierbij valt het conservatieve mazurka-ritme van Gerrie Palm op t.o.v. het soepele moderne mazurka-ritme van Rufo Wever. Ook Jacobo Palm heeft enkele bijzonder mooie mazurka's gemaakt, o.a, ‘Morning Greetings’.

Bij de moderne mazurka's valt het accent op de tweede tel in plaats van de derde tel, zoals bij de oorspronkelijke mazurka's. De mazurka wordt op de Antillen nog steeds regelmatig gedanst.

IIc/d/e. De polka, quadrille, contra danza en de virginia reel zijn oude dansen, die vooral tegen het einde van de 19de eeuw nog in de mode waren. Tegenwoordig worden zij slechts zo nu en dan gedanst door speciaal daartoe opgerichte dansverenigingen die wel eens voor de televisie optreden, o.a. in het wekelijkse tv-programma ‘Telefiesta’.

Begin 19de eeuw waren de contra danza, de quadrille en de virginia reel de meest populaire dansen op Curaçao. De polka kwam hier pas na de tweede helft van de 19de eeuw. De Curaçaose polka komt vrij regelmatig voor in de muziek voor de ‘ka'i orgel’.

Gerrie Palm, Jacobo Conrad, Janchi Boskaljon en Rudolf Palm hebben pittige polka's gemaakt met het karakteristieke polkaritme.

IId/e. De muziek van de quadrille, contradanza en Virginia Reel is ‘buitenlands’ gebleven en merkwaardig genoeg nooit voorzien van Antilliaanse effecten. Tegenwoordig gebruikt men ook niet-conventionele quadrillemuziek.

IId/e. De muziek van de quadrille, contradanza en virginia reel is buitenzijn gedeeltelijk Nederlands en gedeeltelijk Antilliaans. Door Nilda Maria Jesurun Pinto en Rudolf Th. Palm is het kinderliederenboek ‘Ban canta’ in 1948 uitgegeven. Dit is het eerste liederenboek in de volkstaal, gecom-

poneerd door voornamelijk lokale componisten. Een speciaal daartoe gebracht radio-programma in 1948-1949 zorgde voor de uitvoering van al deze liederen.

IIIa. Van de derde categorie Antilliaanse muziek is de '*danza*' nog even populair als honderd jaar geleden, toen de 'danza' haar entree op de Antillen maakte.

Wij onderscheiden vier soorten 'danza's': de ééndelige, de tweedelige, de driedelige 'danza' met introductie van acht maten (de z.g. chaine) en de tweedelige 'danza' zonder chaine.

Deze Antilliaanse vormen zijn ontstaan onder invloed van de 'danza's' uit Puerto Rico; de tweedelige 'danza' waarschijnlijk indirect, aangezien ze ook door de Venezolaanse '*merengue*' beïnvloed kan zijn. Die Venezolaanse 'merengue' is waarschijnlijk op haar beurt een uitvloeisel van het 'merengue'gedeelte van de 'danza' uit Puerto Rico, waarvan rond 1850 het laatste deel door haar eerste beweeglijkheid 'merengue' werd genoemd.

De Antilliaanse 'danza's' uit rond 1880 hadden dezelfde vorm als de 'danza's' uit Puerto Rico: een 'chaine' van acht maten gevolgd door drie delen (o.a. de danza's 'la Surprise' van Gerrie Palm en 'Los Ojitos de una Mexicana' van Jules Blasini).

Begin 20ste eeuw verschenen de Curaçaose danza's in een andere vorm nl. een 'chaine' met acht maten in twee delen, waarvan het tweede deel het karakter had van een langzame tumba (o.a. 'Noche Buena' van Rudolf Th. Palm in 1900 en 'Un Wiri' van Janchi Boskaljon). De tweedelige 'danza's' ontstonden rond het begin van de 20ste eeuw.

Hierbij waren vooral de danza's van 'chaine' plus één deel een tijd erg in de mode (o.a. '14 de Febrero' en 'Deseos' van E. Joubert). De 'danza's' in twee delen zonder 'chaine' zijn in wezen langzame 'tumba's'.

Een van de meest vooraanstaande componisten van deze soort is ongetwijfeld Macario Prudencia (o.a. 'Bo di bo'n tin', 'Barman', etc.).

IIIb. De '*joropo*' is een van de dansvormen die op alle cilinders van de 'ka'i orgel' regelmatig voorkomt. Dit type Venezolaanse dans is in ¾-maat en heeft een bepaalde melodische lijn waaraan men de 'joropo' herkent. Het tempo is iets vlugger dan de andere 'ka'i orgel-walsen'.

Oorspronkelijk werden 'joropo's' van Venezolaanse origine op de ka'i orgel geplaatst. Later is men zelf 'joropo's' met Antilliaanse allure voor de 'ka'i orgel' gaan maken.

Merkwaardig genoeg wordt de 'joropo' voornamelijk door de 'ka'i orgel' gespeeld en wordt deze muziek zeer weinig door de lokale orkesten uit-

Boven: Binnenwerk van een 'ka'i orgel'.

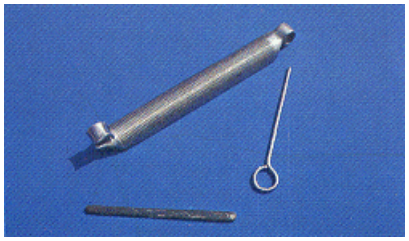

Links: 'Wiri'.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 8)

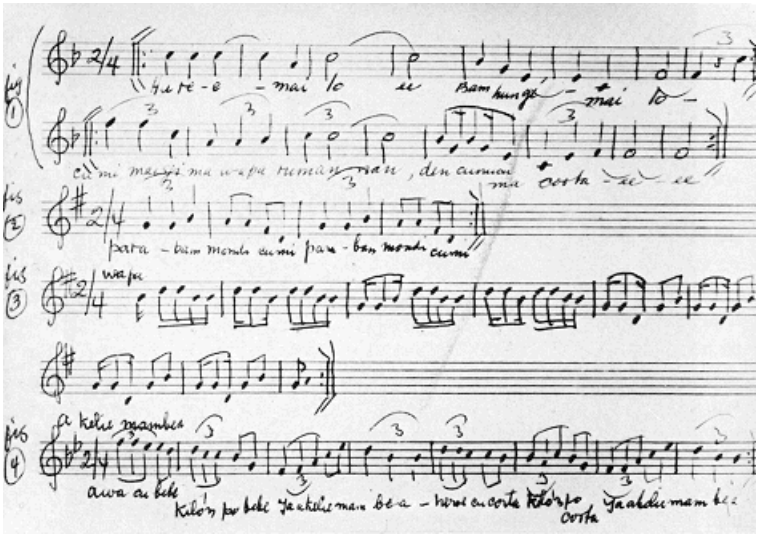

Boven: Seú-lied in moderne versie.

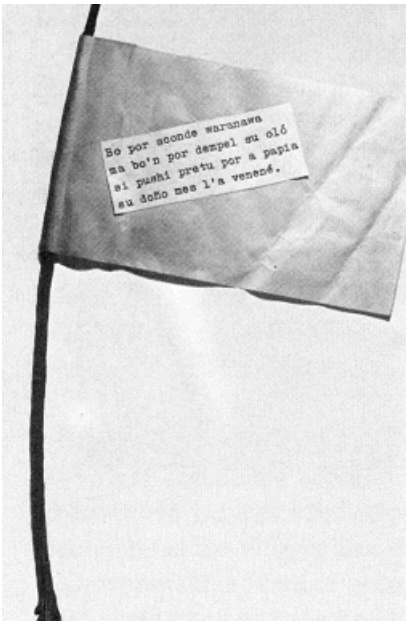

Links onder: Banderita.

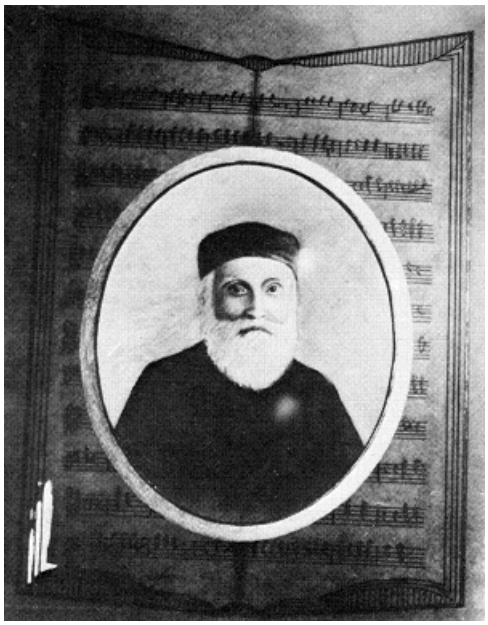

Rechts onder: Gerrie Palm (1831-1906), vader van de Antilliaanse muziek.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 8)

gevoerd. Een ander merkwaardig feit is dat deze dans in Venezuela al omstreeks het einde van de 18de eeuw bekend was, terwijl de wals pas in de tweede helft van de 19de eeuw hier arriveerde.

De ‘joropo’ wordt behalve op de Antillen ook nog op de Britse eilanden St. Lucia, St. Vincent en St. Kitts (gelegen in een boog ten noordoosten van Venezuela) gedanst. Daar dansen ze behalve de ‘joropo’ ook onderdelen ervan, de ‘galeron’ en de ‘manzanari’.

De ‘joropo’ is aan het einde van de 18de eeuw ontstaan uit voornamelijk Spaanse invloed en Afrikaans ritme.

IIIc. Onder invloed van de calypso en de bolero is op de Antillen veel van dergelijke muziek gecomponeerd met teksten in de landstaal (o.a. door de componisten Rudi Plaate en Padu del Caribe).

IVa/e. Tot de vierde categorie behoort in de eerste plaats:

de tumba-plena's, tumba-pregona, tumba-calypso, tumba-seú, tumba-karnaval etc. (de tumba's ‘E Djaka’, ‘Basilon’, ‘Dal e cos’ etc. van Boy Dap, ‘Bin bo bul'aden’ van Mister Saab e.a.);

IVf. de door de lokale componisten gemaakte balletten met gebruikmaking van Antilliaanse muziekvormen, de z.g. ballet criollos:

Ballet 1. ‘Cumpleaños’	van Edgar Palm
Ballet 2. ‘Turista den Punda’	van Edgar Palm
Ballet 3. ‘Dulcinea’	van Edgar Palm
Ballet 4. ‘Buchi Fil’	van Edgar Palm

en de expressieve balletten van ‘René Rosalia and his freedom company’.

IVg. De religieuze muziek met Antilliaans ritme o.a. ‘de 2 missen’ van Edsel Provence.

Va. Onder de vijfde categorie ressorteert de ‘ka'i orgel’muziek (zie afbeelding).

Deze specifieke muziek is onderhevig aan de beperkte mogelijkheden van het mechanisme van de ‘ka'i orgel’. Voor de ‘ka'i orgel’ moet de muziek op een speciale manier gearrangeerd worden, daarbij rekening houdende met de toonaard, het toongeslacht en het aantal maten van het stuk, een gelimiteerd aantal bastonen en een onvolledig discant van de ‘ka'i orgel’.

De muziek van de ‘ka'i orgel’ is ongeveer honderd jaren onveranderd gebleven.

Vb. Vóór de eerste wereldoorlog was de pianola op de Antillen zó populair dat men er toe overging om zelf hier er de nodige Antilliaanse muziek voor te maken. Zo ontstond in het perceel IJzerstraat 40 het eerste Curaçaose pianorollenbedrijf van Rudolf Th. Palm.

In tegenstelling tot de gelimiteerde mogelijkheden van de ‘ka'i orgel’ kon men ongelimiteerd de muziek voor de pianola maken. Men kon weliswaar de typische accenten van de Antilliaanse muziek niet erin brengen aangezien de pianola een mechanisch instrument was.

Men kon alle Antilliaanse dansvormen geruime tijd op de pianola beluisteren, sommige zelfs zo briljant gespeeld dat ze bijna hun bekoring dreigden te verhezen.

Vc. Door de Antilliaanse gitaristen Julian Coco, Erwin Prudencia en R. Lasten zijn gitaarbewerkingen van Antilliaanse muziek gemaakt.

Vd. Een ander bedrijf voor het maken van Antilliaanse muziek is de grammofoonplatenfabricage. De eerste lokale opnamen werden indertijd door Horatio Hoyer verricht; hij maakte o.a. de eerste opname van de ‘muzik di zumbi’. Deze muziek werd gespeeld door ‘Planteyn y su zumbi’. Hij bracht ons ‘muzik di zumbi’ van ‘Wacawa’, ‘Barber’ en ‘Westpunt’.

De hierbij gebruikte instrumenten waren fluit, ‘benta’, ‘matrimonial’, ‘tambu’ en ‘chapi’.

Daarna volgden Thomas Henriquez (die in korte tijd meer dan 150.000 Antilliaanse platen maakte), de Curom, Telecuraçao, La Bonanza, Abram Salas, Rudi Plaate, Angel Job en anderen.

Door de grammofoonplaten geniet de Antilliaanse muziek thans ook in het buitenland meer bekendheid. Baanbrekers op dit gebied waren Padu del Caribe en Rufo Wever.

In de laatste jaren is de grammofoonplatenfabricage bijzonder vooruitgegaan. Regelmatig komen nieuwe platen op de markt met Antilliaanse muziek in al haar moderne vormen. Het aantal platen met ‘tumba's’ en ‘tambú's’ is opvallend groot.

Ve. Vooral op de Bovenwinden is de ‘steelband’ een van de muzikale uitingsvormen van het volk. De ‘steelband’ is een orkest samengesteld uit bespelers van speciaal bewerkte, meestal reeds gebruikte olievaten welke in verschillende hoogten worden doorgesneden. De kleinste vaten voor de

discant en de grotere voor de begeleiding en de bas. Op de bodem van de kleinste vaten wordt een aantal deuken gemaakt, overeenkomende met 2 octaven, ± 18 noten voor de hogere tonen (discant) en geleidelijk minder tot bij de grootste vaten. De kleinere vaten worden met een koord om de hals gedragen, de grotere vaten rusten op de grond. De vaten worden 'steeldrums' genoemd, vandaar de naam 'steelband'. Een voornaam facet bij het maken van de 'steeldrum' is het goed stemmen van de drums, aangezien de klankkleur van de band hiervan afhankelijk is.

Sommige 'steeldrums' bestaan uit een minimum van 7 spelers (o.a. de St. Maarten steelband), de Statiaanse Bicentennialsteelband uit 14. Op Aruba bestaan de meeste 'steelbands' uit meer dan 7 spelers en worden ze bovendien in carnavalstijd versterkt met trompetten en speciale ritmische, uit auto-onderdelen zelf gemaakte instrumenten. Zo'n type 'steelband' noemt men dan de 'brassband'. Jaarlijks vinden er op Aruba 'steelband'-concoursen plaats.

Op Curaçao bestaat ook een vrij groot aantal 'steelbands', waaronder 'Tiger Steelband', 'Shell Steelband' en 'The Eagle Boys Steelband', die regelmatig optreden met ritmische versterkingen van 'wiri', 'marakas' etc.

Ook voor de zang is de Antilliaanse muziek bewerkt door o.a. Frank Davelaar voor zijn koor 'Crescendo' en door de groep 'Polyglots', die ook buiten onze eilanden de Antilliaanse muziek met veel succes gebracht hebben. Opgemerkt dient te worden dat de meeste composities van de Antilliaanse componisten Boy Dap, Macario Prudencia, Luti Samson en anderen voor zang en conjuntos bestemd zijn, omdat ze instrumentaal alleen niet voluit tot hun recht komen.

Een nieuw element in ons muziekleven vormen de z.g. 'aguinaldo'-groepen, die gedurende de Kerstdagen overal op Curaçao (en Aruba) hun speciale Kerstliederen voor het publiek brengen.

De 'aguinaldo' (letterlijk kerstgeschenk) is afkomstig uit Venezuela en werd ± 15 jaren geleden op Curaçao geïntroduceerd en gesponsord o.a. door het Venezolaans Consulaat en andere instanties. Met de 'aguinaldos' verschenen ook enkele typisch Venezolaanse instrumenten op de Antillen, nl. de '*furruco*' en de Venezolaanse harp. De 'furruco' is een soort Keulse rommelpot; de Venezolaanse harp is kleiner, eenvoudiger van bouw en niet zo gecompliceerd als de moderne concertharpen. Inmiddels zijn er verscheidene 'aguinaldos' in de landstaal gecomponeerd door lokale componisten.

Behalve specifieke Antilliaanse muziek hebben de Antilliaanse componisten ook ernstige en minder ernstige muziek gecomponeerd. Zo bestaan er twee

treurmarsen, één door Gerrie Palm, de ander door Wein Hoyer gecomponeerd. De treurmars van Gerrie Palm wordt in de vrijmetselaarsloge ‘Igualdad’ gespeeld bij rouwdiensten en die van Wein Hoyer door Radio Hoyer bij overlijdensberichten van bepaalde personen.

Verder bestaan er nog heel wat marsen, meestal gecomponeerd ter inwijding van een of andere sportvereniging of ter opluistering van andere evenementen o.a. door Albert Palm voor de sportverenigingen ‘Jong Holland’, ‘Van Engelen’ en ‘Villa Maria’ en de mars ‘Igualdad’ voor de loge Igualdad; door Gerrie Palm de bekende mars ‘Curaçao’. Chris Ulder heeft een mis geschreven met orgelbegeleiding. Rudolf Boskaljan schreef een cantate en een symphonie.

Op de Antillen worden regelmatig muziekconcoursen gehouden om meer luister te geven aan de Antilliaanse muziek. In de maand juli 1956 vond er een prijsvraag voor Antilliaanse muziek plaats. Luis (Chito) Borgschot kreeg de eerste prijs voor zijn wals ‘Beatrix’. Albert Palm kreeg de eerste prijs voor de ‘danza’ ‘Mies’, José Marti kreeg de prijs voor de ‘tumba’ ‘Gemma’.

In de jaren 1961 en 1962 werden in het Wilhelminapark concoursen georganiseerd onder de naam ‘Festival Musical’, waarin een groot aantal ‘*conjuntos*’ (muziekgroepen) hebben meegedongen. De groep ‘Tipico Sta. Rosa’ heeft beide keren de eerste prijs voor de Curaçaose wals en de beste tumba gewonnen.

Ka'i orgel-concoursen worden regelmatig op Aruba gehouden onder de naam ‘Tingilingibox’ contest.

Dit jaar kwam er voor het eerst een vrouw als winnares uit de bus. Bij de z.g. enkel-cilinder werd het ka'i orgel ‘Gloria’ (1925) met de enige vrouwelijke deelneemster Chanita Vrolijk winnares en aan de wiri Felix Marin.

Jaarlijks vindt zowel op Aruba als op Curaçao een ‘tumba-concours’ plaats om de ‘roadmarch’ voor de carnavalsoptocht te kiezen.

Tot meerdere glorie van de Curaçaose wals werd er op 3 november 1973 een walsconcert onder de naam ‘Concierto di Wals’ in Centro Pro Arte gegeven, waarbij de pianisten Robert Rojer en Padu Lampe composities brachten van de Antilliaanse componisten Jacobo Palm, Rufo Wever, Albert Palm, Robert Rojer, Padu Lampe, Helen Hoyer en Edgar Palm.

In februari 1974 gaf de pianist Livio Hermans een recital van vijf series walsen, danza's en mazurka's in Centro Pro Arte. Hierbij werden werken gespeeld van de Antilliaanse componisten Paul de Lima, Albert Palm, Jacobo Palm, Dominico Herera en Edgar Palm. Hubert Bechers zong op

dit recital o.a. de liederen ‘Foi Aruba’ en ‘Riba Awa’ uit de liederenbundel ‘Bam Canta’.

Rond ± 1912 werden er in Willemstad in vier verschillende daartoe ingerichte kiosken, nl. op het Brionplein, het Gouvernementsplein, in het Wilhelminapark en op het Julianaplein op zon- en feestdagen soiree's gehouden. Jammer genoeg vindt dat niet meer plaats, alhoewel er voldoende muziekkorpsen voor bestaan.

Specifieke Antilliaanse muziek werd door de pianisten Padu Lampe, Rufo Wever, Edgar Palm en door verschillende groepen, waaronder de ‘Bula Waya’-groep, in het buitenland gebracht. De tumba werd overal door vele ‘conjuntos’ in Venezuele, Puerto Rico en Sto. Domingo gebracht.

Er zijn nu ± 25 conjuntos op Curaçao, ± 15 op Aruba en ± 5 op de overige eilanden. Op Curaçao is de conjunto ‘Estrellas del Caribe’ van Edgar Supriano de oudste. Zij bestaat al 35 jaar.

Voor de klassieke muziek hebben de Antillen twee orkesten, te weten ‘Het Curaçaose Jeugdorkest’ dat het ‘Curaçaos Philharmonisch Orkest’ vervangen heeft en het ‘Symphonie Orkest van Aruba’. Verder zijn er op de Antillen drie harmonieorkesten.

Het ‘Curaçaose Jeugdorkest’, onder de bezielende leiding van Erik Gorsira leidt en vormt onze jonge musici.

Er bestaan op de Antillen twee muziekscholen met bevoegde leraren, t.w. de Muziekacademie op Curaçao en de Muziekschool op Aruba, die voor de muzikale scholing van de Antillianen zorgen.

Tot besluit nog de mening van een andere over de Antilliaanse muziek. Dr. Anton van der Horst hield drie radio-causerieën onder de titel ‘Mens en Melodie in de Nederlandse Antillen’. Hij zei hierin o.a.: Waarschijnlijk zijn er wel onder u voor wie de klanken van de Antilliaanse muziek niet onbekend zijn. Een muziek, die hier in Nederland meer bekend behoorde te zijn, niet alleen uit een zekere beleefdheid tegenover het volk dat zo nauw met ons verbonden is, maar bovenal omdat deze muziek een zeer eigen toon heeft, eenvoudig is en een weldadige blijmoedigheid in zich draagt. Maar eigenlijk bedoel ik meer ‘eenvoudig aandoende’, want als we er nader mee in contact komen, blijken er toch moeilijkheden te zijn die niet zo eenvoudig op te lossen zijn. Over het ritme zei men mij, toen ik de Antillen bezocht, dat alleen zij die op Curaçao en Aruba waren geboren en getogen dit ritme niet alleen goed konden weergeven, maar ook dat zij alleen er goed op konden dansen. Ik heb toen mijn oor goed te luisteren gelegd. Een karakteristieke eigenschap kan ik met u bespreken:

Bij de Curaçaose wals ‘Aura’ (van Albert Palm) is de wals aanvankelijk tweedelig, elke tel van deze tweedeligheid splitst zich weer in drieën zodat we zes lichte tellen kunnen waarnemen verdeeld in groepjes van drie. Plotseling wordt deze gang van zaken onderbroken en afgewisseld met de verdeling 3 × 2, zodat er dus drie accenten in plaats van twee accenten in een maat vallen.

Muziekinstrumenten*)

Men kan de muziekinstrumenten van de Antillen verdelen in drie groepen:

1. de oude instrumenten van Afrikaanse of Indiaanse oorsprong welke tegenwoordig niet meer worden gebruikt;

2. de oude instrumenten van Afrikaanse of inheemse oorsprong welke tegenwoordig nog steeds worden gebruikt;

3. de niet-Antilliaanse instrumenten, ingeburgerd en door de Antillianen aanvaard.

Tot de eerste groep behoren:

a. de ‘*agan*’ of ‘*heru*’;
b. de ‘*matrimonial*’;
c. de ‘*benta*’;
d. de ‘*bastel*’;
e. de ‘*beku*’;
f. de ‘*karko*’;
g. de ‘*bamba*’.

Tot de tweede groep behoren:

a. de ‘*chapi*’;
b. de ‘*triangel*’;
c. de ‘*tambu*’ en alle tromsoorten;
d. de ‘*kachu*’;
e. de ‘*wiri*’;
f. de ‘*maraka*’;
g. de fluit.

Tot de derde groep behoren:

*) Voor een beschrijving van de instrumenten moge verwezen worden naar de Encyclopedie van de Nederlandse Antillen.

a. de ‘*kuarta*’;
b. de ‘*ka'i orgel*’;
c. de harp.

Onder groep 3 staan de ‘kuarta’ en de ‘ka'i orgel’. De ‘kuarta’ die op de Antillen gebruikt wordt, is afkomstig uit Venezuela. Oorspronkelijk komt de ‘kuarta’ uit Spanje, waar dit instrument (± 15de eeuw) als de voorloper van de gitaar bekend staat.

De Venezolaanse ‘kuarta’ heeft een bredere hals en een grotere klankbodem dan de orginele ‘cuatro’, welke nog in Mexico gemaakt wordt. De stemming van de ‘kuarta’ is a-d□-fis□-b. Sommige ‘kuartas’ hebben een dubbele besnaring voor de a en de f als volgt: (a-a□)-d□-(fis□-fis□)-b.

Voor de begeleiding van de Antilliaanse muziek is de ‘kuarta’ een onmisbaar instrument geworden. Er is zelfs een klein bedrijf geweest voor het maken van Curaçaose ‘kuartas’ onder leiding van Bubu Borgschot. Voor de begeleiding van de Antilliaanse muziek en ‘aguinaldo’-groepen is de ‘kuarta’ onmisbaar.

De ‘ka'i orgel’ speelt reeds meer dan negentig jaren een belangrijke rol in het volksleven van de Antillen. Na de ‘tambú’ zijn de ‘ka'i orgel’ en de ‘wiri’ de meest populaire instrumenten van de Antillen.

Afkomstig uit Italië en Spanje (Barcelona, firma S. Cuervo Valseca) en waarschijnlijk origineel uit Duitsland, werden ze voorzien van lokale klanken en sindsdien spelen ze deze klanken nagenoeg onveranderd van vorm en ritme rustig door.

Als test-instrument voor bepaalde ritmes bestaat er geen tweede op de Antillen. Met behulp van een zogenaamde quadrant (zie afb.) worden de maten zuiver op het blanke cilinderoppervlak gemarkeerd, waarna men de speciaal hiervoor te gebruiken spijkertjes inslaat. Voor één cilinder heeft men ± 5.000 spijkertjes nodig, die voor precies acht nummertjes Antilliaanse muziek zorgen, ongeveer in de volgorde van: drie walsen, een foxpolka, een danza, een mazurka, een joropo en een tumba.

De grote man op de Antillen die thans voor de ‘ka'i orgel’muziek zorgt is Rufo Wever op Aruba.

Aruba bezit ook een bedrijf voor harpfabricage. Uiteraard worden hier copieën gemaakt van de Venezolaanse harp die daar voornamelijk in de ‘conjuntos’ gebruikt wordt.

Tenslotte dient vermeld te worden dat de gesteldheid van de Antilliaanse muziekinstrumenten ertoe heeft bijgedragen dat de Antilliaanse muziek een eigen karakter kreeg.

De dans

Wij kunnen de Antilliaanse dansen evenals de Antilliaanse muziek verdelen in 5 groepen:

1. de dansen van Afrikaanse afkomst;
2. de dansen van Europese afkomst;

3. de dansen van Latijns-Amerikaanse afkomst;
4. de erotische dans;
5. de specifieke dansen.

Tot de eerste groep behoren:
a. de '*tambú*';
b. de '*tumba*';
c. de '*seú*' en de '*simadan*'.

Tot de tweede groep kunnen worden gerekend:
a. de Curaçaose wals;
b. de mazurka;
c. de polka;
d. de figuurdansen: de polonaise, de quadrille, de '*baile di sinta*', de lancier en de ecoseaise.

Tot de derde groep behoren de Antilliaanse danzas.

Tot de vierde groep de *'taray'-dansen* op 'ka'i orgel'muziek.

Tot de vijfde groep:
a. de Antilliaanse *balèt krioyo*;
b. de expressieve Antilliaanse dansvormen.

Ia. *De 'tambú'-dans*

Een van onze oudste dansen is ongetwijfeld de 'tambú'-dans, of kortweg tambú. De muziek hiervoor wordt gevormd door een '*tamburero*', de man die de 'tambú' bespeelt, de 'wicharero', de man die de 'chapi' bespeelt, de voorzanger, de 'kantado di tambú' (dit kan een man of een vrouw zijn) en een koor van vrouwen (soms ook mannen) dat voor het zingen van het refrein zorgt.

De solozanger Sjon Cola Suzanna (geboren te Westpunt in 1917) was één van de eerste '*kantado di tambú*' die met zijn groep de 'tambú' op de plaat gezet heeft. Een kleine beschrijving van de tambúdans van vroeger, zoals Sjon Cola die meegemaakt heeft, volgt hieronder:

> 'Vroeger waren het de vrouwen die de "tambú" zongen. Slechts een paar mannen deden dat. De "tambú"-zangers woonden over het gehele eiland verspreid, maar de beste kwamen van Punda. Ze begonnen met de "tambú" te Zegu, daar begon men te oefenen vanaf oktober. Velen van degenen die toen met de "tambú" meededen zijn overleden, zoals o.a. Anita Rimonda, Betorin, Sjon Minta Corá, difunto (wijlen) Bernardo, Ana Lollo, ze waren allemaal goede zangers.

Van alle goede zangers uit die tijd is er slechts één nog in leven, dat is Bea Calukrijt. Zangers van dit ogenblik zijn: Chechi Petoron, Petronilla Coco, Bennie, Cira di Montagne, Norma en mijzelf (Sjon Cola).

> Ze zeiden vroeger dat de “tambú”-dans een dans van de duivel was, maar ik heb nooit een duivel gezien als er “tambú” gedanst werd.
> Kon je maar een “tambú” meemaken, zoals dat vroeger gebeurde, “den anchi di Otrabanda” (in de steegjes van Otrabanda). Daar was er een dame, ze noemden haar Chununu, die organiseerde een “tambú” in haar eigen huis en aan de deur waren er portiers. Daar gingen de “nette” mensen naar de “tambú”, joden, protestanten, allemaal dansten ze toen de “tambú” in die tijd en ze gingen er in kostuum heen. Dat was een “tambú” waar niet iedereen zomaar bij kon komen.
> Het “tambú”-seizoen is omstreeks het nieuwe jaar. Zo'n 45 jaar geleden was er “tambú” op Awasa (Brionplein) op 31 december 's avonds. Men schreef woorden op een papieren vlag (“bandera”). Als je nu geen woorden had voor een “tambú”, dan kocht je zo'n vlaggetje. Op die tekst ging je dan zingen.
> Bij de “tambú”-dans moet je tegenover elkaar dansen (kara ku kara) zonder al te dicht bij elkaar te komen, mooi dansen met een afstand van elkaar. Als je maat je aanraakt onder het dansen, dan geef je hem een stoot.
> Vroeger liep men op Oudejaarsavond met “tambú”-groepen van straat tot straat en vaak van huis tot huis. Er werd gezongen, gedronken en gedanst tot in de ochtenduren van de eerste dag van het nieuwe jaar.
> De manier waarop de “tambú” thans gedanst wordt, kende men vroeger niet.’
> Traditiegetrouw werd er bij de Afrikaanse dansen nimmer door man en vrouw samen gedanst.

Dat men gedurende het dansen zijn partner niet mag aanraken is oorspronkelijk afkomstig van de rituele dansen van Afrika.

De Afrikanen op de Antillen verloren de betekenis van de cultus der oorspronkelijke ‘tambú’-dans, zoals zij ook hun taal en tradities verloren hebben op de Caribische eilanden.

De ‘tambú’-dans heeft in de loop der jaren diverse benamingen gekregen.

Zo spreekt men van:

a. ‘*tambú kombidá*’;
b. ‘*tambú di fiesta*’ (‘*tambú di pleizir*’);
c. ‘*tambú di señora*’, welke minder erotisch zijn dan bijv.:
d. ‘*tambú di sanka*’;
e. ‘*tambú di taray*’.

Men beweert dat de slaven vroeger een zogenaamde ‘tambú será’ speelden, d.w.z. de ‘*tamburero*’ speelde zo zacht mogelijk opdat het geluid van de ‘tambú’ niet ver te horen was.

Tegenwoordig verschijnen aan het einde van het jaar diverse ‘tambú’-platen op de markt en worden ook verschillende ‘tambú’-groepen voor het voetlicht gebracht.

Door de ondeskundige wijzigingen die hierbij gebracht worden, loopt de oorspronkelijke ‘tambú’ gevaar te worden verkracht.

Ib. *De 'tumba'-dans*

In tegenstelling tot de 'tambú'-dans mag men bij de 'tumba'-dans zijn partner wel aanraken en wordt er zelfs omarmd gedanst, desnoods 'cheeck to cheeck'.

Bij de z.g. 'taray-dansen' gingen men nog verder, waardoor de 'tumba' hier de vorm kreeg van een volkomen erotische dans.

Het 'cheeck to cheeck' dansen bij de 'tumba' en overige Antilliaanse dansen is het gevolg van westerse invloeden en is dus *niet* van Afrikaanse afkomst. De manier van dansen bij de 'tumba' is een verfijnde vorm van de 'tambú'-dans.

Het is dus niet te verwonderen dat in het begin de 'tumba' in de salons van de beter gesitueerden werd geweerd. Pas eind 19de eeuw kwam hierin verandering en toen nog werd de 'tumba' pas aan het einde van het feest gedanst. In vele gevallen zonder de traditionele trom als ritmisch instrument om de 'tumba' een verfijnde vorm te geven. De trom immers associeerde de 'tumba' te veel met de volksdans 'tambú'.

Bij het dansen van de 'tumba' werd in de salons uiteraard minder met de heupen gedanst als bij de 'tambú'.

Tegenwoordig beginnen vele danspartijen meteen met een populaire 'tumba' om de stemming er in te brengen.

Zo is dus de 'tumba' in ± 100 jaren van laatste tot eerste dans van het programma geklommen.

Zowel de 'tambú' als de 'tumba' werden vanuit Curaçao via Coro naar Venezuela gebracht.

Rond de tweede helft van de 19de eeuw werd de 'tambú' door de Curaçaose arbeiders naar Coro gebracht, waar de 'tambú' zich uitbreidde naar de plaatsen Puerto Cabello, Cumarebo en La Vela.

De 'tambú' is daar zo populair geworden, dat spoedig binnen de 'tambú'-groepen een originele vorm van 'tambú' ontstond onder de naam 'chimbique', die gedurende de Kerstdagen semi heidens-religieuze liederen zongen en dansten.

Over de 'tambureros', 'tocado di tambú', schreef de Venezolaan Luis Arturo Dominguez:

> 'Entre los repicadores y danzantes del loango tambu que en el siglo pasado gozaron de gran popularidad podemos mencionar a Martins Comenencia, la negra Catrinchie, Maria Chikí y C. Victorina. Durante los dias Navideños pululaban siempre los mas variados y tipicos grupos de bailadores de tambor. Dichas comparsas estaban formadas generalmente por los "Holandeses", sea individuos de colonnes y enorme pañuelo de Madrás al cuello, recorían las calles de Puerto Ca-

bello, Puerto Cumarebo, La Vela y la ciudad de Coro, bailando al son del tambor.
Entre estos grupos se destacaban siempre los que capitaneaban Martins Comenencia y la negra Catrinchie. Estas personas gozaban de gran aprecio y admiración en Puerto Cumarebo.
En la capital del Estado Falcón, Maria Chiquitín se gastaba sus mañas para deleitar a los miles de espectadores que se agrupaban a su alrededor para oir los cantos en Papiamento, y admirar los movimientos sensuales de sus danzantes. Maria Chiquitín bailaba con tanta vehemencia al son del tambor que repicaba su esposo Victorina que muchas veces, no pudiéndose mantener en pie, caía extenuada al suelo y cuando, debido al cansancio y agotamiento, comenzaba a verter una espesa babaza por la boca. Intervenía entonces su marido quien frotaba el cuerpo de la danzarina con una sustancia compuesta con aguardiente y canela. Poco a poco Maria Chikí se reanimaba, se ponía de pie y proseguía bailando como si nada hubiera sucedido.
Recordando las habilidades de esta bailadora de tambor y la popularidad de que gozaba en la ciudad de Coro, la poetisa Regina Pía Castillo de Andara ha escrito en el periódico "Honda" de Coro lo siguiente:
Maria Chiquitín vino de Curazao, quien sabe en qué barco y en qué año y se adueñó del alma del pueblo coriano. Era pequeñita negra, con una cintura inverosímil que parecía hecha para los sones del tambor. Su espiritu no evejecía nunca. Todos los primeros de diciembre, como un toque de clarín, como una llamada de las fiestas pascuales, el tambor de Maria Chiquitín empezaba a oirse desde el barrio de Curazaito como evocado por un conjuro, y poco a poco iba invadiendo la ciudad entera. Era una música igual con la misma tonada y el mismo ritmo, acompañando el canto en Papiamento coreado por los acompañantes.
El tambor sonaba, sonaba pasando por todos los barrios, por todas las calles y como el flautista de Hamelen iba arrastrando a su paso a grandes y a chicos.
Aquel tambor era irresistible: detrás de Maria Chiquitín seguían todos los muchachos, los mozos y los adultos, despejándose de las cargas del año, libres y ligeros de las alegrias navideñas.
Hoy el loango tambú ha tomado nueva modalidad y para repicarlo, como ya hemos dicho anteriormente, se han agregado otros instrumentos musicales. Los versos se entonan actualmente en Castellano.'

'Onder de bespelers en dansers van de Luango-tamboer die de vorige eeuw grote populariteit genoten, kunnen vermeld worden Martins Comenencia, de negerin Catrinchie, María Chikí en C. Victorina. Tijdens de Kerstdagen wemelde het altijd van gevarieerde en typische groepen tambú-dansers. Die groepen figuranten waren over het algemeen gevormd door de 'Hollanders', d.w.z. kleurrijk uitgedoste mensen met een grote Madrás-halsdoek om de hals, die de straten van Puerto Cabello, Puerto Cumarebo, La Vela en de stad Coro afliepen onder het dansen op maat van de tamboer.

Onder deze groepen vielen altijd die op, die onder leiding stonden van Martins Comenencia en de negerin Catrinchie. Deze mensen genoten veel achting en bewondering in Puerto Cumarebo.
In de hoofdstad van de Staat Falcón, had María Chiquitín er slag van om de duizenden toeschouwers te bekoren die zich om haar heen verdrongen om de liedjes in het Papiamento te horen en de wulpse bewegingen van haar dansers te

bewonderen, María Chiquitín danste zo hartstochtelijk op de tonen van de tamboer die door haar man Victorina werd bespeeld dat zij zich dikwijls niet meer op de been kon houden en uitgeput erbij neerviel en wanneer, als gevolg van vermoeidheid en uitputting, zij een soort dikke kwijl uit begon te spugen, kwam haar man tussenbeide en wreef dan het lichaam van de danseres in met een stof die bestond uit brandewijn en kaneel. Langzaam kwam María bij, stond dan op en ging door met dansen alsof er niets aan de hand was geweest.
Zich de kundigheid van deze tamboerdanseres herinnerend alsmede de populariteit die zij genoten had in de stad Coro, heeft de dichteres Regina Pía Castillo de Andara het navolgende in de krant 'Honda' van Coro geschreven:
'María Chiquitín kwam uit Curaçao, God weet op welk schip en in welk jaar, en heeft de ziel van het volk van Coro veroverd. Zij was kort van stuk, een negerin, met een ongelofelijke taille die gemaakt scheen te zijn voor de tonen van de tamboer. Haar geest kende geen oud-worden. Ieder jaar in het begin van december begon men, als een klaroenstoot, als een oproep voor de Kerstfeesten, de tamboer van María Chiquitín te horen vanuit de wijk Curazaíto (Klein Curaçao) als opgeroepen door een samenzwering, en gaandeweg overstroomde hij de hele stad.
Het was een gelijkmatige muziek van dezelfde toon en van hetzelfde ritme, die de zang in het Papiamento begeleidde en waarvoor het koor werd gevormd door de omstanders. De tamboer weerklonk, dwars door de wijken heen, door alle straten en als de rattenvanger van Kamelen trok hij in het voorbijgaan grote mensen en kinderen mee.
Die tamboer was onweerstaanbaar: achter María Chiquitín liepen alle kinderen, alle jongelui en grote mensen aan, hun zorgen van dat jaar vergetend, vrij en opgelucht door de kerstvreugde'.
Vandaag de dag heeft de Luango-tamboer een nieuwe aard en om hem te bespelen heeft men, zoals eerder gezegd, andere muziekinstrumenten erbij gehaald. De liedjes worden nu gezongen in het Spaans.
(*Vertaling drs. Luis H. Daal*)

Een van de teksten in het Spaans die nu nog in Puerto Cumarebo gezongen wordt luidt als volgt:

Vóórzang:
'Enbusca de una negrita
me voy para Curazao
que me saque del empeño
y baile merecumbiao'

Koor:
Vanomos, vanomos bis
vanomos pa Curazao bis

Voorzang:
'Ik ga naar Curaçao

op zoek naar een negerin
die mij uit de zorgen halen kan
en die “merecumbiao” danst’.*)

Koor:
‘Laten wij gaan, laten wij gaan, bis
laten wij naar Curaçao gaan’. bis

*) Op de wijze van de merengue (= een dans).

De Curaçaose ‘tumba’ is veel later dan de ‘tambú’ in Venezuela bekend geworden. Pas toen op de Antillen de dansorkesten met lokale musici gevormd werden, kwam er de kans om buiten Curaçao en de Antillen de ‘tumba’ te laten horen.

De manier zoals de ‘tumba’ b.v. in Venezuela aanvankelijk gedanst werd is uiteraard totaal verschillend van onze manier van dansen. Eigenlijk moest men tegelijk met de muziek ook een Curaçaose dansgroep introduceren.

Het waren de conjunto's ‘Estrellas del Caribe’, ‘Conjunto Cristal’, ‘Padu del Caribe’, en ‘Edgar Palm y ritmo’, die gezorgd hebben dat de Curaçaose tumba in Venezuela, Puerto Rico en andere plaatsen buiten Curaçao, bekendheid heeft gekregen. Vooral gedurende de carnavalstijd is de ‘tumba’ zeer geliefd in bovengenoemde plaatsen.

Ic. *De ‘seú’ en ‘simadan’*

De maïs-oogstfeesten van Curaçao en Bonaire zijn respectievelijk de ‘seú’ en de ‘simadan’.

De specifieke muziek voor de ‘seú’ bestond uit ‘tambú’, ‘kachu’, ‘agan’, of ‘wiri’, waarbij de ‘tocado di cachu’ een belangrijke rol heeft.

Bij de ‘seú’ of ‘simadan’ komt een speciale wijze van dansen voor die het binnenhalen van de z.g. kleine maïs (sorghum) begeleidt.

De maïs wordt in manden in optocht naar de ‘magazina’ gebracht. De stoet trekt daarbij al dansend en zingend, onder het ritme van ‘kachu ku heru’ (een koehoorn waarop geblazen wordt met ritmische begeleiding van de ‘chapi’ of ‘agan’) van het veld naar de magazijnen op.

De dans tijdens de optocht met de volle manden maïskolven op het hoofd bestaat uit een ritmisch voor- en achteruitgaand dansend lopen, die met ‘wapa’ wordt aangeduid.

Nicolaas van Meeteren heeft in zijn ‘Volkskunde van Curaçao’ een uitgebreide beschrijving gegeven van ‘seú’-festiviteiten in hun oorspronkelijke vorm.

De achteruitgang van de landbouw na de vestiging van de Shell, heeft aan de ‘seú’ geleidelijk aan zijn oorspronkelijke betekenis ontnomen. Zij is thans niet meer dan een verwaterde vorm van ‘folklore’ met een recreatieve functie zowel voor de toeristen als voor de Antillianen zelf.

Tegenwoordig wordt bij deze ‘seú’-dansshows de hierbij gezongen ‘para ban mondi cumi’ vele malen herhaald, en komt er een ‘*baile di palu*’ bij te pas, die met stokken al dansend uitgevochten wordt.

Samen met de ‘tambú’ en de ‘tumba’ wordt vooral op Curaçao veel z.g. ‘bailes folklorikos’ in de vorm van een show gegeven. Hierbij wordt dan

behalve de ‘seú’, de ‘tumba’ en de ‘tambú’, een z.g. slavendans gebracht gedanst uitsluitend op het ritme van ‘tambú solo’.

Curaçao heeft vier folkloristische dansgroepen, te weten:

1. *Grupo folkloriko ‘Nos Antiyas’*;
2. *Grupo folkloriko ‘Curaçao’*;
3. *Grupo folkloriko ‘Antiyano’*;
4. *Grupo folkloriko ‘Nos Corsow’*.

Deze groepen hebben onze folkloristische dansen in Venezuela, Puerto Rico, Sto. Domingo, Colombia en Nederland gebracht. Op Curaçao vinden op vrijdagavond in het Wilhelminapark regelmatig folkloristische voorstellingen plaats.

IIa. *De Curaçaose wals*

De wijze van dansen van de Curaçaose wals hield gelijke tred met de verandering in ritme van de muziek van de Curaçaose wals. Aanvankelijk danste men tot het einde van de 19de eeuw de wals met eenzelfde stijf ritme als de Weense wals, men maakte gebruik van de introductie om in de geest van de ‘Invitation à la Valse’ van Carl Maria von Weber (1819), zo elegant mogelijk de dame ten dans te vragen en op sierlijke wijze positie aan te nemen alvorens met een fraaie zwier met dansen te beginnen.

Eind 19de eeuw toen de Curaçaose wals soepeler werd en de introductie sporadisch voorkwam in de walsen, begon ook de manier van dansen te veranderen.

De elegantie bleef er wel in, doch de mensen leefden meer mee met de verschillende typen walsen en de wisselvallige ritmes en melodiek, waardoor uiteindelijk twee uitgesproken figuren van walsdansen ontstonden nl.: a. *skirbi un wals*; b. *koncha un wals*.

‘Skirbi un wals’ betekent eigenlijk een wals ‘beschrijven’, ‘koncha un wals’ wijst op de associatie van de danspassen met de sequenzen van een serie achtste noten in de wals.

Komt er in de wals een orgelpunt voor, dan worden ter plaatse bepaalde figuren uitgevoerd in overeenstemming met de duur van het orgelpunt.

Door de plaatselijke dansverenigingen werd hartstochtelijk gewedijverd wie de Curaçaose wals het beste kon dansen (begin 20ste eeuw).

IIb. *De mazurka*

Ten opzichte van de originele mazurka bezit de Antilliaanse mazurka twee in het oog vallende dansfiguren, nl.:

1. de z.g. '*pia di kater*' en
2. de 'valsante'.

'Pia di kater' betekent onder het dansen de benen kruisen in de vorm van een 'X'. Deze figuren komen meestal in het tweede of laatste deel van de mazurka voor.

De 'valsante' wordt meestal gedanst bij de mazurka's met vier delen, waarvan het derde deel valsante is en in de trant van een wals gedanst wordt.

De mazurka wordt op Curaçao nog steeds op de televisie en vooral op 'ka'i orgelfeesten' veel gedanst.

IIc. *De polka*

Eind 19de eeuw werd de polka regelmatig door de jongelui gedanst en was toentertijd zelfs zeer populair. De meeste Antilliaanse polka's zijn in die tijd gecomponeerd.

Tegenwoordig wordt de polka voornamelijk in een moderne gedaante via de 'ka'i orgel' aan de jongelui gepresenteerd. Men danst geen echte polka meer, doch een zogenaamde fox-polka, welke in de meeste 'ka'i orgels' voorkomt.

IId. *De figuurdansen*

De oude Curaçaose herenhuizen waren als het ware geschapen voor de figuurdansen van de 19de eeuw.

Wanneer men op Curaçao met dansen begon is niet na te gaan. De periode rond de eerste jaren van 1800 stond teveel in het teken van politiek en revoluties om aandacht te schenken aan culturele gebeurtenissen.

Toch moesten de Curaçaoënaars de dansen van die tijd wel gekend hebben, want wij lezen in de 'Curaçao Gazette' van 28 augustus 1819: 'Bal en soupé t.g.v. de verjaardag van Z.M. de Koning met ± 300 genodigden' en op 30 oktober 1819 dat er een prachtig bal en soupé gegeven werd aan boord van H.M. 'Iphigenea' (Engels oorlogsschip). Het dansen duurde tot 4 uur in de morgen.

De dansen uit die tijd waren de 'contra-danza', de 'quadrille', de 'polonaise', de 'virginia reel', de 'lancier' en de 'écossaise'.

Hoogstwaarschijnlijk werden toen bovengenoemde dansen ook op Cura-

çao gedanst, aangezien ze allemaal begin 19de eeuw zeer bekend waren, vooral onder de 'aristocraten' van Curaçao.

Van deze dansen wordt slechts de quadrille tot op heden op Curaçao gedanst. In die tijd (en zo nu en dan in de tegenwoordige tijd) begon een feest met het dansen van een quadrille.

De quadrille komt uit Frankrijk. De dans dankt zijn naam aan het 'vierkant' dat gevormd wordt door de dansers, nl. een even aantal dansparen in een vierkant tegenover elkaar. De dans bestaat uit 5 delen van resp. 6/8 en 2/4 maten genaamd: 'Le Pantalon', 'l'Été', 'la Poule', 'la Trenise' en 'la Pantaroule' en wordt op Curaçao gevolgd door de 'gran Valse', waarna het feest normaal verloopt.

De quadrille werd tot ± 1960 vrij veel op Curaçao gedanst. Zo bestond het programma van de Barber Club 5 april 1953 o.a. uit 'baile de mazurka y virginia reel' en een paar jaren later vierde de Sport Club Van Engelen haar clubjubileum met het dansen van de polonaise en de quadrille gevolgd door Antilliaanse muziek.

Quadrillevoorstellingen vinden op de televisie op Curaçao regelmatig plaats en worden o.a. geleid door mejuffrouw Salazar en andere dames uit Barber. Meestal zijn de deelnemers schoolgaande kinderen.

De lintendans

Een der zogenaamde 'vruchtbaarheidsdansen' is op Curaçao bekend onder de naam 'baile di sinta' (lintendans). Deze dans is waarschijnlijk door de Europeanen naar het Amerikaanse continent gebracht. Toen de Spaanse veroveraars echter in Midden-Amerika arriveerden, kende de inheemse Indiaanse bevolking een soortgelijke dans al. Ook bij de Indianen van Venezuela wordt een dergelijke dans aangetroffen.

Deze 'baile di sinta' wordt vrij regelmatig op Curaçao gedanst, o.a. op de televisie in het programma 'Telefiesta' van Irma van der Biest.

Tegenwoordig wordt meestal door de jongens en meisjes in walstempo gedanst, alhoewel men theoretisch op alle Antilliaanse dansmuziek de lintendans kan dansen.

Het bijzondere motief van deze oude rondedans wordt gevormd door de lange linten in bonte kleuren waarvan één uiteinde aan een paal vastzit en het andere eind door de dansers wordt vastgehouden. Tijdens het draaien van de kring worden de linten door elkaar gevlochten.

Wanneer de linten de paal over een bepaalde lengte vanaf de top als een mooi weefsel in bonte kleuren bedekt hebben en de lengte te kort wordt om te dansen, wordt de dans op een sein van de leider in omgekeerde volgorde

Boven: Atelier Frans Booi, Bonaire.
Onder: Werk van 'Selles'.
(Ps. voor Frank de Vlugt), Aruba.

(Afbeeldingen bij hoofdstuk 9)

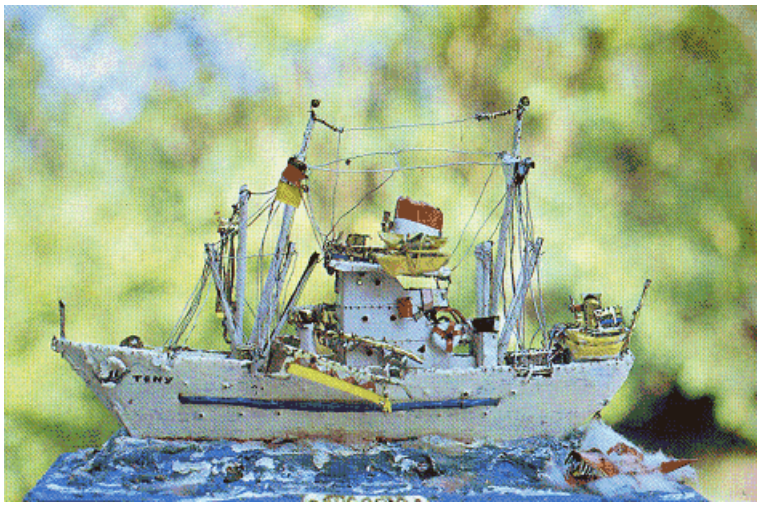

Werken van Nepomuceno.
Boven: Bapor (= stoomboot).
Onder: Lam Ta Yuda Siegu (de lamme helpt de blinde).
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 9)

uitgevoerd waardoor het weefsel langzamerhand geheel ontbonden wordt. Bij terugkeer aan het beginpunt is dan de dans afgelopen, doch men kan de dans herhalen indien de muziek hiertoe toereikend is.

De 'baile di sinta' of lintendans behoort tot die figuurdansen die nog steeds worden uitgevoerd op de Antillen.

III. Tot de derde groep Antilliaanse dansen behoort de Curaçaose '*danza*'. Onder de collectieve naam 'danza' zijn er in de loop van de 19de eeuw diverse muziekvormen op de Antillen verschenen. De 'danza' stamt uit Spanje en betekent: 'baile en que a compás de instrumentos se mueve el cuerpo haciendo airosas mudanzas'.

Voor een soortgelijke muziekvorm van Mexico, Guatemala en Costa Rica komt de naam 'danza' voor, terwijl in Venezuela, Haïti en Puerto Rico voor een zelfde soort muziekvorm zowel de namen 'merengue' als 'danza' voorkomen.

De hoofdzakelijk op de 'danzas' uit Puerto Rico georiënteerde Curaçaose danza werd in de 19de eeuw compleet met de z.g. 'chaine' in vorm gedanst. Aanvankelijk was de 'chaine' (introductie) van de 'danza' zo belangrijk dat de Antilliaanse componist eerder een deel van de 'danza' liet wegvallen dan de 'chaine'. Zo ontstond er op Curaçao in de tweede helft van de 19de eeuw:

danzas met:	a. chaine + 3 delen
	b. chaine + 2 delen
	c. chaine + 1 deel.

De 'chaine' (ketting), in Puerto Rico 'paseo' genoemd, stamt af van de 'chaine anglaise'. Hierbij geeft iedere heer de rechterhand van de aan zijn linkerkant staande dame, beweegt zich naar de linkerzijde van de volgende dame en geeft haar zijn linkerhand, dan draait hij rechts om deze dame heen naar een derde dame die hij zijn rechterhand reikt. Zo gaat de 'chaine' door tot de dansers weer bij hun eigen dame terug zijn.

De Curaçaose danzas werden in de periode ± 1880 - ± 1915 op alle feesten in vorm gedanst. De 'chaine' werd tot ± 1960 sporadisch nog in vorm gedanst. Tegenwoordig wordt jammer genoeg door de dansers niet meer gereageerd wanneer de 'chaine' gespeeld wordt en danst men de 'chaine' gewoon in 'danza'-vorm door.

IV. *De taraydans*

In onze hedendaagse 'verlichte' tijd zou de '*taraydans*' op een toneel uit-

gevoerd een van de vele ‘erotische’ dansen zijn die in de grote steden van Amerika en Europa vertoond worden.

Nuchter bekeken is de manier van ‘taray’ dansen in zekere zin een kunst. De wijze waarop man en vrouw als één samengesmolten figuur de ‘ka'i orgel’-muziek dansen vereist een intens aanvoelen van ons ritme.

De erotiek die deze dans kenmerkt is vroeger aanleiding geweest om deze ‘taraydans’ af te keuren en te bestempelen als een misproduct van een decadente beschaving.

‘Taray’ betekent werpnet (atarraya) om vis te vangen.

Misschien heeft de manier waarop man en vrouw elkaar omarmen iets te maken met ‘zich in een werpnet’ bevinden of het kan zijn dat de mannen in de netten van de vrouwen gevangen werden?

Hoe dan ook, vroeger vond men de ‘taraydans’ afstotend vanwege zijn erotiek. Tegenwoordig zal men waarschijnlijk spreken van ‘expressieve’ erotische dans. Er was immers ook een tijd dat men in Duitsland de wals, in Puerto Rico de ‘danza’, op Curaçao de ‘tambú’ en de ‘tumba’ afstotend vond en zelfs officieel verboden heeft.

De beste taraydansers waren de echte volkstypen van toen, afstammelingen van onze slaven, die met een aangeboren ritme deze manier van dansen op een fantastische manier uitvoerden.

V. Tot de vijfde groep behoren: De Antilliaanse ‘balèt krioyo’ en de Antilliaanse expressieve dansen. De Antilliaanse ‘balèt krioyo’ is een dans gebaseerd op uitsluitend Antilliaanse muziek, waarvoor speciale choreografie gemaakt wordt, niet alleen om de Antilliaanse muziek los te maken van de folklore, doch ook tot meerdere glorie van onze muziek als kunstvorm.

Alhoewel zowel op Curaçao als op Aruba diverse balletscholen bestaan, zijn er met dit type ballet niet veel resultaten behaald. Uitzonderingen zijn hierbij de twee Antillianen Astrid Salazar en Carlo Sillé beiden gediplomeerde balletdansers, die alle Antilliaanse dansvormen, te weten, de Curaçaose wals, de mazurka, de danza, de polka, de seú, de tambú en de tumba ‘veredeld’ hebben in hun optreden.

De Antilliaanse expressieve dansen zijn die dansen die met Antilliaanse choreografie Antilliaanse eigenschappen, voornamelijk van Afrikaanse oorsprong, uitdrukken met behulp van moderne choreografie onder vooral Amerikaanse invloed.

Hierbij was vooral de dansgroep van ‘Rene Rosalia and his Freedom company’ bekend die diverse opvoeringen gaf in Centro Pro Arte op Curaçao en op de andere eilanden.

Deze dansen zijn dus geen functionele dansen als zodanig, maar zuivere dansexpressies die onze dansen als kunstvorm gestalte trachten te geven.

Muziek en dans op de Antillen in de toekomst

De Antilliaanse muziek heeft zich gedurende ruim honderd jaren staande gehouden ondanks buitenlandse invloeden en een invasie van buitenlandse muziekplaten, vooral na de eerste wereldoorlog.

Het ziet er naar uit dat onze muziek en dans voorlopig nog vele jaren zullen blijven voortbestaan. We hebben immers de middelen daartoe om ze te handhaven.

In de eerste plaats is daar de muzikaliteit van het volk, waaruit muzikale exponenten als Jacobo Palm, Harold Martina, Wim Statius Muller, Julian Coco, Eric Gorsira, Louise Gorsira, Rhoda Figueroa, Robert Rojer, Livio Hermans, Frank Davelaar, Hubert Beckers, Otmar Fraai en Edsel Provence voortdurend aan de veredeling van de muziek op de Antillen werken.

In de tweede plaats de populaire figuren zoals Padu Lampe, Rufo Wever, Norman Moron, Boy Dap, Macario Prudencia, Rudy Plaate, Ludwig Samson, Viviene Frans, George Willems, Ced Ride, Ludwina Booi, Antonio Trinidad (waarvan de meesten autodidacten zijn) die onze dansmuziek zowel vocaal als instrumentaal gestaag blijven bezielen.

Onze nationale dansen, de ‘tumba’ en de ‘tambú’ trekken meer belangstelling als ooit tevoren. Jaarlijks worden ‘tumba-concoursen’ zowel op Curaçao als op Aruba gehouden. Het ziet er naar uit dat deze concoursen in de toekomst ook voor de ‘tambú’ gehouden zullen worden.

Diverse folkloristische groeperingen werden en worden gevormd. De tvlessen over de Antilliaanse dansen onder leiding van dansmeester-choreograaf Carlos Sillé hebben hun vruchten afgeworpen. De jeugd begint meer belangstelling te tonen voor onze oude dansen.

Programma's op de televisie zoals ‘Telefiesta’ inspireren de jeugd tot regelmatige beoefening van onze dansen. Het is een lust om de jeugdige dansers de wals, mazurka, ‘danza’, ‘tumba’ en de ‘tambú’ op de televisie te zien dansen. Ook de fignurdansen quadrille en de lintendans worden door groepen jonge meisjes en jongens uitgevoerd.

De Antilliaanse platenfabricage beleeft een bloeitijd met de ‘tumba’ en de ‘tambú’ als de meest populaire muziek.

Voor de vorming van onze toekomstige muzikanten staan de Muziekacademie op Curaçao en de Arubaanse Muziekschool garant, terwijl diverse Antilliaanse jongelui in het buitenland hun muzikale studies voltooien (o.a. Robert Palm en Erwin Prudencia).

Alhoewel de Antillen in de toekomst rekening zullen moeten houden met de invloed van de electrische muziekinstrumenten, o.a. de electrische superpiano's en gitaren, zullen de ‘tambú’, de ‘chapi’, de ‘kachu’ het ‘ka'i orgel’, de ‘wiri’, de ‘kuarta’ en de ‘steelbands’ een rol blijven spelen in onze dansmuziek.

Resumerend kunnen wij dus gerust stellen dat de Antillen met bovengenoemde talenten en materiaal zeker een bloeiende toekomst tegemoet gaan in de wereld van de muziek, muziekinstrumenten en van de dans.

E.R.R. Palm

Literatuur

Amigoe di Curaçao (20ste eeuw).

Andriessen, J. : Johann Strauss.

Boskaljon, R. : 100 jaar Muziekleven op Curaçao.

Brenneker, P. : Sambumbu (1 t/m 10).

Calcaño, J.A. : 400 Años de Música Caraqueña.

De Curaçaose Courant : Jaargangen uit de 19de eeuw.

Dennert, H. : De Curaçaose Muziekinstrumenten.

Dett, R.N. : Negro Music.

Encyclopedie van de Nederlandse Antillen.

Fernandez, F.O. : La Africanía en la música Cubana.

Gilbert, W.G. : Rumbamuziek.

Geschiedenis van de Missie Curaçao.

Hartog, J. : Curaçao: Van Kolonie tot Autonomie.

Hartog, J. : Aruba: Zoals het was, zoals het werd.

Maduro, A. : Aantekeningen.

Meeteren, N. van : Volkskunde van Curaçao.

Notas y Letras (1886-1887).

Oude Muziekmanuscripten uit de 19de eeuw.

Oude Manuscripten van ‘ka'i orgel’-muziek uit de 19de eeuw.

Pinto, N. en Palm, Th. : Bam Canta.

Pool, J. de : Del Curazao que se va.

Ramon y Rivera, L.F. : El Joropo.

Ramon y Rivera, L.F. : La Polifonia popular de Venezuela.

Rieser, E. : De Geschiedenis van de Wals.

Sacks, C.	:	De Geschiedenis van de Dans.
Salazar, A.	:	Spanish Folkmusic
Suriel, M.	:	Boeki di Quadrilla.

Hoofdstuk IX Beeldende kunsten

Curaçao

Als men over de beeldende kunst van Curaçao wil schrijven, komt er al gauw een aantal vragen naar voren, zoals: waaruit bestaat deze kunst dan wel? Hoe komt die tot uiting? Welke materialen heeft men gebruikt? Is er een eigen visie op de kunst? Is er een eigen stijl, een eigen vormgeving, documentatie, een museum waar werk van Curaçaose kunstenaars te zien valt. Is er kunstonderwijs?

Alvorens hierop in te gaan, moeten wij het feit onder ogen zien dat de eigen culturele ontwikkeling op de Nederlandse Antillen is afgeremd en de gevolgen daarvan tot op heden doorwerken.

Gedurende de koloniale periode werd het culturele en maatschappelijke leven op de Nederlandse Antillen hoofdzakelijke beheerst door twee invloedssferen van buitenaf, namelijk die van de missie en die van handel en industrie. Door de missie werd het eerste georganiseerde onderwijs tot stand gebracht, dat aansloot aan de op de Nederlandse Antillen reeds uitgeoefende ambachten. Dit onderwijs omvatte onder meer het nijverheidsonderwijs, zoals houtbewerking in de ruimste zin van het woord, kant- en naaldkunst, goudsmeedwerk, vlechtwerk, papierbewerking, het maken van muziekinstrumenten en decoratiekunst: het beschilderen van glas.

Omtrent Antilliaanse schilders uit de 17de en 18de eeuw is weinig of niets bekend. In de 17de eeuw hebben waarschijnlijk schilders uit ‘Nieuw Nederland’ regelmatig de Nederlandse Antillen bezocht, terwijl o.a. de schilder W. van Duynkercke zich daar zou hebben gevestigd. Werk van hem kon nog niet worden achterhaald.

In de 18de eeuw werden vooral op Curaçao en St. Eustatius in opdracht van gegoede families portretten vervaardigd door schilders van mogelijk Italiaanse afkomst. De namen van deze kunstenaars zijn niet bekend.

In de 19de eeuw waren het vooral de schilders Cornelis Gorsira (vogelstillevens), John de Pool (pentekeningen), Johnny Ecker, N. Pieters en Willem Kroon welke op de voorgrond traden. Gorsira verbleef regelmatig in Europa en heeft veel impressies geschilderd van Europese en Curaçaose landschappen. N. Pieters heeft ook veel kerkelijke kunst gemaakt, o.a. de staties en muurschilderingen in de kerk van Pietermaai.

Van Willem Kroon, die tevens schrijver was, is bekend dat hij een atelier op Curaçao heeft gehad in de buurt van Scharloo. Van zijn werk is helaas

weinig bewaard gebleven. Voorts moeten genoemd worden N. de Rincon, die later naar Venezuela is vertrokken en B. Arugo.

Wat deze schilders met elkaar gemeen hadden, was hun betrokkenheid bij de Curaçaose samenleving en vooral het landschap heeft vele van hen geboeid. Daarnaast hielden enigen zich bezig met het schilderen van stillevens en portretten.

De schilder E. Olario woont na een verblijf van meer dan 50 jaar op Cuba weer op Curaçao. Zijn vormwereld is sterk beïnvloed door de Cubaanse samenleving. Deze schilder, die metselaar was, toont in zijn werk liefde voor interieur en architectuur. Zijn werk sluit aan bij de Haïtiaanse schilderstijl.

De komst van de olie-industrie ging gepaard met de mechanisatie van timmer- en andere bedrijven en toenemende import van industriële produkten. Dit betekende op een zo gering bevolkingsaantal het afbreken van de continuïteit in het traditioneel geworden ambachtelijke werk, waardoor de eigen inbreng praktisch tot stilstand werd gebracht en vervangen door een copieer-cultuur (Euro-Amerikaans leef- en gedragspatroon), waarin de eigen beeldvorming en belevingswereld tot een minimum werden beperkt. Hieraan gepaard ging het verdringen van de oude gewoonten en gebruiken die mede bepalend zijn voor en als ondersteuning dienen van de eigen belevingswereld, welke onontbeerlijk is als een van de dragers van de eigen identiteit.

Gezien het feit dat de inheemse bevolking weinig of geen zeggenschap had bij het bepalen van het cultuurbeeld en de politiek, kon het gebeuren dat zij een cultuur-filosofie kreeg opgedrongen die haar deed vervreemden van de eigen kunstenaar, het eigen cultuurgebied en de eigen inbreng.

Het werk van de Antilliaanse kunstenaar, die desondanks individueel bleef doorwerken, kreeg nauwelijks waardering, hetgeen nog blijkt uit het feit dat zijn werk heel summier is gedocumenteerd en er weinig van bewaard is gebleven. In de huidige collectie van het Curaçaos Museum is de hiervoor beschreven invloed op het culturele gebeuren duidelijk aan te wijzen.

In de veertiger jaren

Omstreeks 1930 doen de moderne West-Europese kunststromingen hun intrede in de Curaçaose kunstwereld. Enige exponenten uit deze tijd zijn L. en Ch. Engels. Deze stromingen echter hadden geen binding met de belevingswereld van de Curaçaose kunstenaar in die tijd. Zodoende heeft nimmer een integratie tot stand kunnen komen.

Tot de Curaçaose kunstenaars, die vanuit hun eigen visie en niet beïnvloed door de Europese stromingen te werk gingen, behoren de schilders Onofro en Ocalia. Zij maken voor hun schilderijen gebruik van allerlei voorhanden zijnde verf en ander materiaal, zoals gips en spons. Hierdoor hebben zij een eigen stijl ontwikkeld, die aansluit bij de Haïtiaanse kunst.

Voorts moeten genoemd worden de schilders Boyé en L. Pinedo, die hoofdzakelijk Curaçaose landschappen, stadsgezichten en landhuizen schilderden.

Tekenonderwijs

Door de invloed van het tekenonderwijs op de scholen omtrent de jaren zestig is er een nieuwe generatie kunstenaars ontstaan, waaronder Stanley Inderson, bekend om zijn kalebas-schilderijen, Eddy Ayubi, Frits Parabirsingh (graficus en schilder), Eb Marcano (surrealistische pentekeningen) en Wim de Waal (zand-schilderijen).

In 1969 werd de Curaçaose Academie voor Beeldende Kunsten opgezet, waarin de kunstenaar E. Ayubi een groot aandeel heeft gehad.

Dit was tevens het jaar van ingrijpende sociale veranderingen op Curaçao, waarin een nieuwe visie op de kunst werd ontwikkeld, namelijk dat de kunst moet dienen om de eigen identiteit en het zelfbewustwordingsproces te stimuleren. Binnen deze ontwikkeling en mede door de bewegingen in Amerika (Black Power, Pop-art, enz.), het Caribisch gebied (Cuba) en Nederland (Provo) doet zich op Curaçao een kunstuiting voor die men kan omschrijven als collectief-functionele kunst: de ‘groovy’-kunstbeweging, die, voor zover mij bekend, op Curaçao haar oorsprong vindt. Zij manifesteert zich door het oprichten van meestal kleine bouwsels, gedecoreerd met pop-figuren, populaire revolutionairen, zoals ‘Che’ Guevara en Fidel Castro, beelden in de Caribische schilderstijl, dierenfiguren, Curaçaose heldenfiguren, zoals Tula en Karpata. Oude leegstaande huizen werden gekraakt en op dezelfde wijze gedecoreerd. Veel van deze objecten werden gebruikt als sociale ontmoetingsplaats voor jongeren.

Helaas is deze ontwikkeling van korte duur geweest, doch van deze bouwsels, die ‘High-Fly Parks’ werden genoemd, zijn er nog enkele te bezichtigen, zowel in de stad als op het platteland. Een van de ‘groovy’-kunstenaars heeft zich verder ontwikkeld tot een bekende keramist op Curaçao.

Met het oprichten van de Curaçaose Academie voor Beeldende Kunsten is een geheel nieuwe fase in de ontwikkeling van de kunst op Curaçao ontstaan, aangezien deze instelling een generatie kunstenaars zal afleveren, die

in de beeldende kunst werkzaam zal zijn, maar die tevens de afgebroken lijn in de beeldende kunst zal herstellen.

Plastische kunst

De namen van de oudste plastische kunstenaars van Curaçao zijn helaas niet bekend, doch hun werk is wel bewaard gebleven, zoals kariatiden en rozetten, aangebracht in de gevels van oude herenhuizen.

Uit de recente periode dient de kunstenaar Pas te worden genoemd, die van oorsprong meubelmaker was en zich toelegde op het vervaardigen van houtreliëfs (portretten), Nepomuceno, die plastieken maakt uit blik, aansluitend aan de Indiaans-Mexicaanse kunst, en René de Rooy, die houtsculpturen maakte.

Tot de huidige plastische kunstenaars behoort ook Elis Juliana. Zijn werk komt o.a. tot stand door het bewerken van koraal. Ook Ben Schasfoort, die hoofdzakelijk met metaal werkte moet hier genoemd worden. Zowel de schilder Wim Dieleman, Ben Schasfoort, als de overleden schilder Herman van Hees behoren tot de generatie Nederlandse kunstenaars die in het kader van het onderwijs omstreeks de zestiger jaren tot 1970 op Curaçao werkzaam waren. Deze leraren waren tevens verbonden aan de Curaçaose Academie voor Beeldende Kunsten.

Keramiek

Als laatste moet vermeld worden de ontwikkeling van de keramiek op Curaçao. Er is enig aardewerk op Curaçao gevonden, zowel vervaardigd door de Indianen als door latere bewoners van het eiland tot circa 80 à 100 jaar geleden.

Omstreeks 1950 werd de eerste Curaçaose Aardewerkfabriek opgericht. Men werkte alleen met geïmporteerde Europese klei en tevens werd geëxperimenteerd met Curaçaose klei. Deze aardewerkfabriek is echter na enige jaren gesloten en de experimenten met Curaçaose klei zijn toen ook gestaakt. Pas na 1970 is er een bevredigende ontwikkeling gekomen in de keramische kunst, doordat men toen de juiste samenstelling van de Curaçaose klei tot stand heeft gebracht. Hierdoor is de mogelijkheid ontstaan om met Curaçaose klei keramiek te vervaardigen, met het gevolg dat er een atelier is opgericht, waaruit verschillende keramische kunstenaars zijn voortgekomen, waaronder het bekende echtpaar Nel en Norva Simon.

Dit artikel kan slechts een summier overzicht geven van de beeldende kunst op Curaçao. Lang niet alle beeldende kunstenaars van vroeger en nu zijn vermeld. Hierbij moet worden aangetekend dat op kunstgebied weinig documentatie op Curaçao beschikbaar is. Daarom pleit schrijver van dit

artikel voor het invoeren van een goed documentatiesysteem voor de beeldende kunst en bovendien voor een volledige herziening van het museumbeleid.

J.M. Capricorne

Aruba

De beeldende kunst op Aruba werd in de eerste decennia van deze eeuw voornamelijk gekenmerkt door amateurisme. Het waren uiteenlopende personen (dominees, onderwijzers, Lago-employés enz.) die zich vooral door het Arubaanse landschap lieten inspireren.

Pas in 1936 vestigde zich een Griekse kunstschilder, Joannes Pandellis, op Aruba, die zich vooral toelegde op landschapschilderen, in een duidelijk impressionistische trant met losse, heldere toetsen waterverf. Zijn werk is niet van grote kwaliteit, maar bezit een heldere charme. Hij bleef op Aruba tot zijn dood; van zijn hand zijn talrijke landschappen, die later voor toeristische doeleinden als prentbriefkaarten zijn afgedrukt.

Na de tweede wereldoorlog kwamen er nieuwe kunstvormen vanuit Europa naar Aruba. Noemenswaardig is de Nederlands-Indische onderwijzer Johan B. Schweitz, die zich vooral uitdrukt in de geest van het abstract-expressionisme in de U.S.A., nl. met gekleurde vlekken en fijne druppels en soms kleine krabbertjes met een pen. Hij vervaardigt wat boekomslagen en maakt een serie abstracte schilderijen voor het Coral Strand Hotel in Oranjestad. Deze zijn echter niet van het niveau van zijn tekeningen en doen nogal commercieel aan.

Naast deze voor Aruba nieuwe kunststroming zijn er nog de z.g. zondagsschilders, die naast hun beroep verdienstelijke landschappen schilderen. We noemen o.a. Anna de Herrera Koek, Hendrik Patist, Truus Marchant, Frere Adrianus.

In de zestiger jaren kwamen er twee jonge Arubaanse tekenleraren terug op Aruba, die beiden naast hun leraarschap als kunstenaar naar voren traden. Het zijn respectievelijk Adi Martis en Wouter van Romondt. Er ontstaat dan een veel actiever kunstleven, dank zij veel tentoonstellingen in het Cultureel Centrum.

In 1970 exposeerden Adi Martis en Wouter van Romondt in Santo Domingo op de Expo Libro International op uitnodiging van het Departement van Cultuur en Opvoeding.

Adi Martis maakt werkstukken vrij groot van formaat, geïnspireerd door de mens in de ruimte, die hij met snelle kleurige vegen en genuanceerde vlakken aangeeft. Hij is iemand die lang op een schilderij doorwerkt en daardoor zeer fraaie kleurnuances bereikt. Hij werkt voornamelijk met acrylics.

Wouter van Romondt laat zich vooral inspireren door de vormen en kleuren en Indianentekens van Aruba. Zijn werken zijn overwegend in aardkleuren met soms hier en daar een spaarzaam blauw of groen. Hij werkt vrij rationeel met verschillende series (stenen, hergen, boek der afmetingen, mythologie van het eiland).

Ondertussen waren er nog meer beeldende kunstenaars op Aruba verschenen zoals Nigel Matthew, ook tekenleraar, die zich vooral zal ontplooien als een begaafd grafisch ontwerper van postzegels (internationale postzegelprijs van Rome in 1972) affiches en boekomslagen en Fransje Diekmann, die vooral abstract werkt met kleurige vlekken en daarna in de zo ontstane vormen kleine figuurtjes tekent.

In 1972 vond er een expositie plaats in Nederland (Hilversum, Amsterdam, Maastricht) van Martis en Van Romondt en in 1973 werden Fransje Diekmann en Wouter van Romondt uitgenodigd voor de Biennale van Sao Paolo 1973 samen met Curaçaose kunstenaars (van Van Romondt werd er een werk voor een Braziliaans museum aangekocht).

In hetzelfde jaar kreeg Van Romondt een opdracht om een wanddecoratie te maken voor de First National City Bank in de Nassaustraat (11 × 2,5 m). Het werd een zestal in diverse vormen gezaagde panelen op dik Surinaams hout en daarna met olieverf beschilderd, getiteld: Invloed van de zon.

In 1975 tijdens het jubileum van het Cultureel Centrum Aruba werd er een overzichtstentoonstelling georganiseerd van Arubaanse kunstenaars. Dat waren: Olivia Benschop-Erasmus, lerares naaldvakken, die mooie abstracte wandkleden maakt, in felle kleuren en ook de wand achter haar kleden speelt een eigen rol in de compositie; Fransje Diekmann, Evelino Fingal, een jong schilder, nog niet los van zijn academiestijl en thans studerend aan de academie in Tilburg; Jan Hammer, een architect, die vooral werkt met witte reliëfs, die het moet hebben van een veranderende lichtval; Tina Hammer-Stroeve, echtgenote van Jan Hammer, die wandkleden in diverse technieken maakt, in abstracte vormgeving; Nigel Matthew, Wouter van Romondt, Regina van Romondt, echtgenote van Wouter, die vooral opvalt door fijnzinnige pentekeningen en wandkleden met veloursstoffen, die als onderwerp meestal ‘vrouw’ hebben. Zij valt op door een zeer eigen vormtaal.

Toton (Pablo Teofilo Quandt), autodidact, die grote doeken schildert uitgaande van een vlek of vlekken en hierin dan figuren herkent, die hij dan in bewogen combinaties schildert. Ook zijn werk heeft een eigen vormtaal. Jannie de Veer, vooral als weefster en knoopster bekend, met een eigen aanpak. Zij is geïnspireerd door het Arubaanse landschap. Haar man

Richard de Veer, valt op door origineeel knoopwerk terwijl hij de touwen met sappen van Arubaanse planten prachtig kleurt, Frère Adrianus, die op confessionele wijze prachtige landschappen en aquarellen en luchtige abstracte tekeningen maakt; Selles (Frank de Vlugt), ook architect, die werkt met felle kleurvlekken en Roser De Vlugt, echtgenote van Frank, die heel eigen wandkleden maakt.

Naast deze kunstenaars die allen toch een eigen gezicht tonen, zijn er nog zeer veel Arubanen, die zich op het gebied van de beeldende kunst wagen. De exposities van de Arte Popular, jaarlijks gehouden in Sociedad Bolivariana, zijn een waar evenement, waarbij de hele bevolking betrokken is. Initiatiefnemer is Hubert Booi, hoofd van Bureau Cultuur en Opvoeding op Aruba, die bijzonder actief is. De exposities, begonnen in 1971, trekken elk jaar veel mensen. Omdat iedereen mag meedoen, is het niveau niet hoog te noemen, maar vooral het enthousiasme en de stimulans en opvoedkundige waarde zijn erg belangrijk.

In verhouding tot de schilderkunst wordt veel minder aan het driedimensionele gedaan. In het verleden is er een aantal dames en heren geweest, die fraai keramisch werk hebben gemaakt. Het waren vooral vaatwerk en portretten die zij maakten. Beroepskunstenaars zijn er in dit genre niet geweest.

Het boetseren in het algemeen kreeg een sterke impuls door de lessen van Peer van Veen, die samen met Fransje Diekmann in 1973 een expositie van zijn keramisch werk hield. Vooral ook door de lessen van Simeon Frank, die na Peer van Veen de lessen overnam, heeft Aruba een vrij actieve keramische groep enthousiastelingen.

Gezien het feit, dat er veel jonge Arubanen op dit moment in Nederland studeren voor zowel tekenen als handvaardigheid, is de situatie voor de beeldende kunst op Aruba hoopvol te noemen.

Wouter van Romondt

De andere eilanden

Op Bonaire is de beeldhouwer Frans (Jozef Inocensio) Booi werkzaam, die met een verscheidenheid van materiaal - van zandsteen tot metaal - allerlei werk heeft vervaardigd, naast dierplastieken ook monumentale stukken.

Op St. Maarten noemen wij de op St. Kitts geboren Cynric Griffith, een natuurtalent, die van zijn jeugd af schildert en met succes niet alleen in het Caribisch gebied maar ook in New York heeft geëxposeerd.

Literatuur

Aruba Pictura, Aruba, 1975 (catalogus).
Bienal de Sao Paolo, 1973 (catalogus).
Dieleman W., Van Romondt: Lyrische Kunst (Amigoe di Aruba, jan. 1973).
Encyclopedie van de Nederlandse Antillen (Amsterdam, 1969).
Hartog, J.: Aruba in ansichtkaarten (1974).
Pinturas de las Antillas Neerlandesas (Willemstad, 1970, catalogus).
Romondt, R. van, De Veer, J. en De Veer, R. 1974 (catalogus).

Hoofdstuk X De musea

In een snel veranderende en wordende wereld - hetgeen ook voor West-Indië geldt - zullen de musea in toenemende mate een belangrijke rol gaan spelen.

In gebieden, die vrij plotseling een eigen gezicht moeten tonen en die moeten bewijzen een eigen identiteit te bezitten, kan met groot succes van modem opgezette musea gebruik worden gemaakt. Maar die musea moeten dan wel aan bepaalde eisen voldoen.

De ouderwetse oudheidkamers, die uit pure liefhebberij of zo maar uit de zucht tot verzamelen hier en daar in de ‘koloniën’ door een ijverig ambtenaar of een enthousiast collectioneur werden opgericht, hebben - hoe waardevol ook in hun tijd - nu voor een groot deel hun betekenis verloren.

De negentiende-eeuwse opvatting van behoudzaam verzamelen en de wijze, waarop in de regel de verschillende objecten, bij voorkeur kostbare en modisch fraaie zaken, functie- en fantasieloos getoond werden, zijn thans achterhaalde standpunten.

Een museum in de moderne zin van het woord is een stuk praktisch onderwijs geworden, waarin vooral de mens centraal staat en sociaal betrokken wordt, de mens van vroeger en de mens van nu. En dan gaat het niet meer om zogenaamde kostbare en zeldzame objecten, maar om belangrijke stukken. En dan kan het blijken dat een schijnbaar waardeloze zaak in werkelijkheid een intrinsiek zeer grote waarde bezit.

Wij denken aan een museum als wij te doen hebben met een collectie van een bepaalde groep of groepen van objecten, die uit historisch of uit geografisch opzicht een eenheid vormen, of die door gelijkvormigheid van materiaal bij elkaar horen, en die dan nog bovendien in een speciaal daarvoor bestemd gebouw zijn opgesteld, waar zij op vakkundige wijze behandeld en geconserveerd worden.

Wij zijn zo vertrouwd geraakt met onze musea en met de zich daarin bevindende openbare verzamelingen die voor iedereen toegankelijk zijn, dat wij ons maar moeilijk kunnen realiseren dat er eens een tijd was, waarin van dergelijke instellingen geen sprake kon zijn.

Het woord museum is een Grieks woord, ‘mouseion’, dat een aan de negen muzen gewijde plaats betekent. Het mouseion was oorspronkelijk een centrum voor hogere studies. Omstreeks 300 v. Chr. werd een dergelijk museum in Alexandrië gesticht, waar het zeer vermaard werd.

Uit de aard der zaak had het museum te Alexandrië weinig of niets met onze moderne musea te maken. Het museumwezen moest nog vele ontwikkelingsstadia doorlopen om tot het museumbestel te komen, zoals dit in onze tijd wordt nagestreefd.

Het Curaçaos Museum

In 1946 werd onder de stuwende leidingvan de initiatiefnemer, de medicus-kunstenaar-kunstkenner Chris Engels, op Curaçao de stichting 'Het Curaçaosch Museum' opgericht, met als doelstelling het gelijknamige Curaçaos Museum met steun en medewerking van de overheid in stand te houden.

Reeds eerder waren er op Curaçao enige particuliere verzamelingen geweest die voor het publiek toegankelijk waren, zonder nochtans van musea te kunnen spreken. Daar deze collecties op den duur niet in stand werden gehouden, werd het gemis van een officieel museum sterk gevoeld.

Op 21 februari 1946 werd ten overstaan van notaris Mr. A.A.G. Smeets de stichtingsakte van 'Het Curaçaos Museum' gepasseerd. Het doel van de stichting werd als volgt omschreven:

a. Het houden op Curaçao van een museum van kunststukken en kunstzinnige voorwerpen, van cultuurhistorisch en natuurhistorisch materiaal, in engere zin vooral datgene wat betrekking heeft op het verleden van de Nederlandse Antillen;
b. De instandhouding van voor de Curaçaose beschavingsgeschiedenis waardevolle onroerende goederen op deze eilanden.

Het Curaçaos Museum, dat in 1948 met de tentoonstelling 'Hedendaagse schilders' officieel in gebruik werd genomen, vond een onderkomen in het voormalige Quarantaine Hospitaal, gelegen op Mundo Nobo te Willemstad.

Het fraaie en interessante gebouw, in 1853 door de luitenant der genie P. Boer opgetrokken, werd in de jaren 1951-1953 door de architect J.H. Werner gerestaureerd en ingrijpend verbouwd om zo optimaal als museumgebouw dienst te kunnen doen.

Het gebouw dat onderkelderd is, bestaat uit twee naast elkaar liggende paviljoenen, die door zadeldaken zijn afgedekt. Verder bezit het een open galerij aan één van de lange zijden naar voorbeeld van de befaamde Curaçaose landhuizen. Architect Werner verplaatste de oorspronkelijke hoofdingang van de lange zijde naar één van de korte zijden, waar een monumentale trap met bordes werd aangebouwd. Op een halfronde uitbouw, die zich aan de andere korte zijde bevindt, werd een in Nederland vervaardigd carillon opgesteld.

Om de viering van het tweede lustrum luister bij te zetten werd een nieuwe toegangspoort in gebruik genomen. Deze poort is een reconstructie door de architect Alexenko van de poort van plantage Fuyk van W.P. Maal.

Het Curaçaos Museum heeft in zijn collecties tal van realia opgenomen, die Curaçao willen laten zien, zoals het vroeger was. Er bevinden zich stijlzalen met waardevolle Curaçaose meubelen, een antieke Curaçaose keuken een topografische atlas en voorbeelden van de oude Curaçaose nijverheid.

Het museum bezit een belangrijke en uitgebreide collectie van in hoofdzaak Nederlandse schilderijen, sculptures, tekeningen, etsen, gravures, alsmede oude kaarten en atlassen van Curaçao en het Caribisch gebied.

In het souterrain vindt men een grote verzameling van voorwerpen die betrekking hebben op de cultuur van de Indianen van de Nederlandse Antillen en van Venezuela. Verder vindt men daar een geologisch verzameling en een collectie schelpen en koralen, terwijl ook de flora en fauna van de Nederlandse Antillen in de verzamelingen zijn opgenomen.

In het Curaçaos Museum worden met grote regelmaat tentoonstellingen gehouden van uiteenlopende aard, zoals de eerste tentoonstelling bij gelegenheid van de opening van het museum onder de titel: ‘Hedendaagse schilders’, waarvan werken van Hendrik Chabot, Edgar Fernhout, W. Oepts, W. Schuhmacher, Jan Sluyters, Jeroen Voskuyl en A.C. Willink als schenking in het museum achterbleven en als zodanig de basis werden van de kunstverzameling in het museum.

Het Curaçaos Museum wordt tevens regelmatig beschikbaar gesteld voor het houden van lezingen, voordrachten en muziekuitvoeringen. Het door Eijsbouts-Lips gegoten carillon ‘De vier Koningskinderen’, dat in 1952 werd ingewijd, wordt regelmatig bespeeld.

Behalve vaak goed verzorgde tentoonstellings-catalogi zijn de in druk verschenen redevoeringen van P. Kasteel over de geschiedenis der musea op Curaçao vermeldenswaard en verder de publicaties van N. Debrot over de moderne Nederlandse schilderkunst en ‘Het Curaçaos Patroon’ van Chr. J.H.Engels.

Een beknopte handleiding bij de geologische verzameling is van de hand van J.H. Westermann.

Het Joods Cultuur-Historisch Museum

In november 1970 werd in Willemstad op Curaçao het Joods Cultuur-Historisch Museum, behorend bij de Mikvé Israel Synagoge, officieel geopend.

De in 1732-1733 gebouwde synagoge van de Nederlands Portugees-

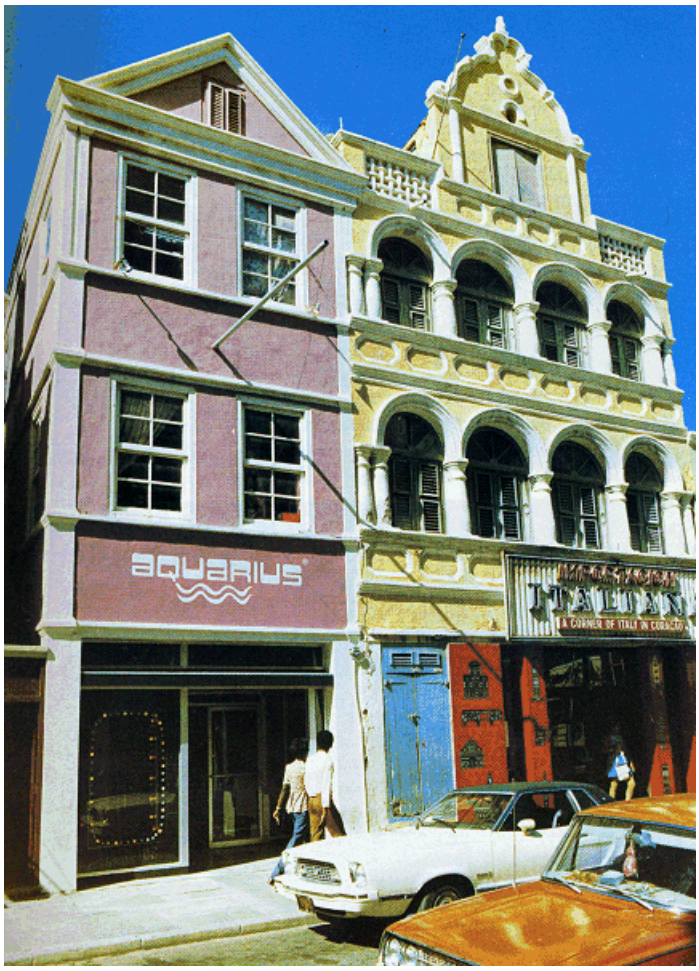

Stadshuizen in Punda, Curaçao, 18de eeuw. - Foto C. Weeber.
(Afbeelding bij hoofdstuk 11)

Boven: Curaçao's Museum. - Foto: Max Nord.
Onder: Museum van St. Eustatius. - Foto: J. Smid.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 10)

Israëlitische gemeente Mikvé Israel, gelegen aan de Colvunbusstraat en de Kerkstraat, is de oudste nog bestaande synagoge op het westelijk halfrond.

De Mikvé Israel Synagoge is niet alleen de in de beide Amerika's oudste nog geheel intact gebleven synagoge, maar ook bouwkundig gezien een zeer belangrijk bouwwerk.

Met de Amsterdamse Portugese Synagoge als voorbeeld bouwde Pieter Roggenburg de Mikvé Israel Synagoge op de plaats van een oudere synagoge.

In verband met de in de synagoge-gebouwen aanwezige rijke collectie Judaïca, bestaande uit rituele objecten en kunstwerken, die in de joodse huiselijke kring worden gebruikt, ontstond het verlangen, geïnspireerd op bestaande instellingen, zoals het Joods Historisch Museum te Amsterdam, ook deze collectie meer toegankelijk te maken voor het publiek.

In twee achter de synagoge gelegen oude huizen aan de Kuiperstraat is thans het Joods Cultuur-Historisch Museum gevestigd.

Genoemde panden, eigendom van de stichting Monumentenzorg, waarvan vooral het huis Kuiperstraat 28 belangrijk is omdat het een voorgalerij met kolommen bezit met een cartoucheschild op de borstwering, dat het jaartal 1728 draagt, werden door het architectenbureau Nolte & Julian zorgvuldig gerestaureerd.

Een poortje met een fraai gesmeed ijzeren hek, geeft toegang vanuit de binnenplaats van de synagoge tot de patio van het museum.

In deze patio treft men de ‘mikwah’ aan, het joods kerkelijk bad, dat tijdens de restauratiewerkzaamheden weer werd blootgelegd. Deze vondst geeft tevens een aanwijzing dat het huis aan de Kuiperstraat eens bij de synagoge behoorde.

In de patio bevinden zich tevens een aantal copieën op ware grootte van de prachtige grafstenen, die zich op de historische begraafplaats ‘Bet Hayim’ bevinden.

‘Bet Hayim’, ingewijd in 1659, is de oudste joodse begraafplaats op het westelijk halfrond.

De twee tot één museumgebouw verbonden panden bevatten een opmerkelijke collectie van voor de eredienst bestemde voorwerpen, zoals onder meer torah-rollen met bijbehorende mantels en kronen, siertorens, een grote geheel met de hand gedreven zilveren schaal bestemd voor de handwassing van de Kohanim, hanukah-lampen en fraaie kruidenhouders. Een belangrijk stuk is ook de mahoniehouten besnijdenisstoel.

Voor de oprichting van het museum stond een deel van de collectie opgesteld in vitrines in de zogenaamde consistoriezaal bij de synagoge.

De directie van het Joods Cultureel-Historisch Museum ligt in handen van dr. Jessy Jesurun.

Het Arubaans Museum

De Stichting Arubaans Museum, bij Notariële akte in 1975 opgericht, stelt zich tot doel de instandhouding van het gelijknamige museum 'Het Arubaans Museum', dat mettertijd gevestigd zal worden in het voormalige Fort Zoutman te Oranjestad.

Fort Zoutman, genaamd naar de destijds zeer vermaarde schout-bij-nacht Johan Arnold Zoutman, werd in 1796 of 1797 aan de Paardenbaai op Aruba gebouwd. Hier ontwikkelde zich onder dekking van het fort in de loop van de negentiende eeuw Oranjestad. In de loop van de negentiende eeuw werd Fort Zoutman als militair steunpunt opgegeven en werden de gebouwen voor doelen van openbaar nut aangewend.

In 1867 werd de Willem III-toren als vuurtoren tegen de ommuring met zijn hooggeplaatste schietgaten aangebouwd.

In de loop van de twintigste eeuw werden de gebouwen binnen de ommuring gelegen, afgebroken en raakte het fort in verval.

In 1965 werden door de heer Jan Beaujon de eerste plannen gelanceerd tot restauratie van het fort over te gaan en in het te zijner tijd gerestaureerde bouwwerk een Arubaans Museum onder te brengen.

Nadat de Adviesraad voor Culturele Samenwerking tussen de landen van het Koninkrijk de plannen tot restauratie had goedgekeurd, duurde het door tal van omstandigheden nog een aantal jaren voordat de restauratie gerealiseerd kon worden.

Thans is de restauratie en renovatie - want het moest voor een groot deel een renovatie worden - voltooid, met uitzondering van de Willem III-toren.

Fort Zoutman voldoet uitstekend aan de te stellen museale eisen. Het fort is centraal en gunstig gelegen en het biedt door zijn eigen architectonische aard, daar het uit drie afzonderlijke gebouwen, onderling tot een eenheid verbonden en een afzonderlijke torenpartij bestaat, het geheel omgeven door een vestingmuur, met de hieruit voortvloeiende natuurlijke separaties, de gelegenheid de uiteraard nogal uiteenlopende collecties harmonisch en overzichtelijk op te stellen.

Het stichtingsbestuur gaat van de grondgedachte uit, dat het Arubaans Museum een goed functionerend cultuur-historisch museum dient te zijn, dat bovenal gericht is op de eigen identiteit van Aruba en tot meerdere bewustmaking van deze identiteit.

Het Arubaans Museum is er op gericht de interesse, vooral van de eigen

bevolking, voor het eiland, met name voor zijn natuur, geschiedenis en architectuur, te bevorderen.

De visualisering van de ontwikkeling van de diverse instellingen en bedrijven op Aruba behoort eveneens tot het terrein van de museum-activiteiten.

Grote aandacht besteedt het Arubaans Museum aan de prehistorie van de Arubaanse Indiaan. Het eiland bevindt zich in de gelukkige omstandigheid reeds een uitstekend archaeologisch instituut te bezitten, een afdeling van het Archeologisch Instituut van de Nederlandse Antillen, dat ten dele geïntegreerd is in het museum als archaeologische afdeling, onder leiding van de ter plaatse werkzame archaeoloog.

Instituto di Folklore Bonairiano

Op 29 oktober 1975 werd in Kralendijk op Bonaire het Instituto di Folklore Bonairiano officieel geopend.

Het Instituto Folklore, dat een cultuur-historisch karakter draagt, is gevestigd in de voormalige recherchekamer, welke zich in het historische Fort Oranje bevindt.

De oprichters van het museum, pater Vitus Brenneker o.p. en Elis Juliana, legden een omvangrijke collectie ethnologisch belangrijke voorwerpen aan, afkomstig uit Bonaire en betrekking hebbend op de cultuur en de geschiedenis van het eiland. De initiatiefnemers stelden deze collectie ter beschikking van het museum met de uitdrukkelijke intentie het historisch inzicht en besef van de eigen bevolking te verdiepen.

Te zijner tijd zal de museum-ruimte, die thans te beperkt is, uitgebreid worden, waardoor tevens de historische waarde van het fort beter tot zijn recht zal komen.

The St Maarten's Museum

Gestimuleerd door de ‘Foundation St. Maarten's Council on the Arts’ werd in 1974 besloten ook op St. Maarten een klein cultuur-historisch museum op te richten.

Er hadden reeds eerder museum-plannen op het eiland bestaan. De toenmalige gezaghebber, de heer J.J. Beaujon, had reeds voor dat doel een aantal voorwerpen verzameld, welke een onderdak vonden in een oud landhuis te Cul de Sac. Na het vertrek van de heer Beaujon in 1968 werden de plannen om tot de oprichting te komen van een officieel museum op St. Maarten niet verder uitgewerkt.

In 1975 werd ten overstaan van notaris mr. J.G.M. Speetjes te Philips-

burg, St. Maarten, een stichting opgericht met als doel een op St. Maarten gericht museum op te richten en te beheren.

The St. Maarten's Museum beoogt in de eerste plaats een cultuur-historisch museum te zijn, waarin de aspecten van cultuur en geschiedenis van St. Maarten zo breed mogelijk getoond kunnen worden. Het museum op St. Maarten moet tevens in staat zijn de talrijke toeristen, die het eiland bezoeken, op verantwoorde en vakkundige wijze in een 'nutshell' St. Maarten in verleden en heden te presenteren.

Een van de belangrijke taken van The St. Maarten's Museum is de belangstelling van de eigen bevolking te wekken voor de oude architectuur op het eiland die een eigen karakter bezit en waardoor zinloos slopen voorkomen kan worden en waardoor eventuele restauraties of renovaties gestimuleerd kunnen worden. Het museum vervult in deze materie in zekere zin de rol van een 'Monumentenzorg'.

Om de aandacht steeds weer opnieuw op het museum te vestigen, ligt het in de bedoeling regelmatig kleine tentoonstelingen te organiseren zonder nochtans van het gestelde hoofddoel af te wijken.

Men hoopt na de beginfase een interessant en authentiek huis aan te kunnen kopen voor het onderbrengen van de collecties en het inrichten van stijlkamers.

Harry L. Johnson Foundation, Saba Museum

In 1974 werd door de Saba Development Foundation het initiatief genomen om op Saba tot de oprichting te komen van een speciaal op Saba gericht museurn. Om het gestelde doel te bereiken, werd in 1957 een stichting opgericht bij notariële akte ten overstaan van de notaris mr. J.G.M. Speetjes te Philipsburg, St. Maarten. Het museum, dat een specifiek cultuur-historisch karakter zal dragen, krijgt de naam: 'Harry L. Johnson Foundation, Saba Museum'. Dit om de nagedachtenis van Harry L. Johnson, in leven agent van politie op Saba, te eren.

De heer Harry L. Johnson legde een privé-collectie aan van op Saba gevonden curiosa en Indiaanse artefacten.

De dochter en erfgename van de heer Johnson werd bereid gevonden deze collectie aan het museum in bruikleen af te staan.

De voormalige bibliotheek, gelegen bij het toeristenbureau, Windward-side, wordt het voorlopig onderkomen van het Saba Museum.

Er zijn inmiddels stappen ondernomen om een oud en nog geheel gaaf Sabaans huis aan te kopen, waarin de museum-collectie opgesteld kan worden en waarin tevens door middel van enige zogenaamde stijlkamers de

wooncultuur van voorheen op Saba getoond kan worden. Er wordt gedacht aan een geheel ingerichte woonkamer, slaapkamer en keuken uit het midden van de negentiende eeuw.

Het is de eerste opzet van het Sabaans Museum, dat hierin de eigen identiteit van het eiland en zijn bewoners zichtbaar gestalte krijgt en versterkt wordt.

Het historisch aspect van de collecties bezit grote prioriteit, hiervoor is onder meer het aanleggen van een topografische atlas noodzakelijk - gravures, prenten, schilderijen, plattegronden en kaarten - en een op Saba betrekking hebbende collectie documenten.

In verband met de groeiende internationale toeristische belangstelling voor Saba, dat zonder twijfel het mooiste en meest interessante eiland van de Nederlandse Antillen is, krijgt het Saba Museum een informatieve en zo nodig corrigerende functie toebedeeld. Want in toenemende mate zal de Saba Development Foundation, waaronder het museum ressorteert, de taak krijgen geheel Saba als beschermd cultuur- en natuurgebied in de vorm van een nationaal park gaaf en ongerept te bewaren. Ook ter verwezenlijking van dit streven kan het museum nuttig werkzaam zijn.

The St. Eustatius Museum

Een van de activiteiten, waarmede de Historical Foundation St. Eustatius zich bezig houdt is het in stand houden van ‘The St. Eustatius Museum’. Dit museum moet gezien worden als een onderdeel van genoemde stichting, die op 14 maart 1974 te Curaçao officieel werd geregistreerd.

Door het eilandbestuur werd de voormalige dokterswoning aan de Princesweg als museumgebouw beschikbaar gesteld. Dit gebouw voldoet geheel aan de eisen, die gesteld moeten worden om een klein cultuur-historisch museum te herbergen.

Het is de opzet van het museumbestuur dat in The St. Eustatius Museum ruime aandacht wordt geschonken aan de historische ontwikkeling van het eiland, temeer daar juist St.Eustatius tijdens de West-Indische Compagnie zo'n belangrijke rol speelde.

Er wordt naar gestreefd dit beoogde doel te verwezenlijken door realia, documenten, gravures, kaarten, tekeningen en documenten te verwerven en te exposeren.

Met de inrichting van enige stijlkamers wordt nagestreefd de wooncultuur uit diverse tijdperken van St. Eustatius te visualiseren.

In de loop van de achttiende eeuw ontwikkelde zich het eiland tot een belangrijke stapelplaats en tot een centrum van de slavenhandel. In het

midden van de negentiende eeuw zette zich het verval in en gaandeweg werd St. Eustatius een eiland vol ruïnes van plantagehuizen, slavenonder-komens en vervallen suikermolens.

De ruïnes bevinden zich helaas in een deplorabele toestand, maar zouden zeker als de benodigde gelden beschikbaar waren, voor restauratie in aanmerking komen.

Het is mede aan dit aspect dat het St.Eustatius Museum bijzondere aandacht gaat wijden door middel van documenten, voorwerpen en afbeeldingen.

Men tracht van uit het museum niet alleen het historisch besef van de eigen bevolking te verdiepen, maar ook elders belangstelling te wekken voor 'The Historical Gem of the Carribian'.

Aan het feit, dat in 1776 vanaf St.Eustatius voor het eerst de Amerikaanse vlag met een saluutschot werd begroet - een gebeurtenis die door Amerika zeer wordt gewaardeerd - wordt in het museum de nodige aandacht besteed.

In een speciaal ingericht tentoonstellingszaaltje worden regelmatig exposities gehouden.

Samenvatting

Op de Nederlandse Antillen is een toenemende interesse om tot de ontwikkeling te komen van eigen eiland-gebonden musea waar te nemen. Was aanvankelijk de beginnende belangstelling voor musea op de Nederlandse Antillen geconcentreerd op Curaçao, thans is deze belangstelling op gelukkige wijze groeiende op Aruba, Bonaire en eveneens op de Bovenwindse eilanden: St.Maarten, Saba en St.Eustatius.

Het is een gelukkig feit dat meer en meer zowel op de Benedenwindse als op de Bovenwindse eilanden het inzicht veld wint, dat eigenstreekse cultuur-historische musea in de eerste plaats gericht moeten zijn op de bewustwording van de identiteit van de eigen bevolking, zoals deze past in een groter staatkundig en volkenkundig geheel.

Het zwaartepunt van het wordend museumwezen op de Nederlandse Antillen is in hoofdzaak gericht op het cultuur-historisch karakter ervan, hetgeen evenwel niet wil zeggen, dat de belangstelling voor het eigentijdse met name de eigentijdse kunst verwaarloosd zou worden.

Curaçao en Aruba zijn op dit ogenblik het verst gevorderd wat de museale belangstelling betreft die zowel op het cultuur-historische als op het zuiver kunstzinnige aspect is gericht.

J. Schouten

Literatuur

Een eeuw oud gebouw, eerste lustrum van de opening van bet Curaçaos Museum (1958).
Emmanuel, Isaac S.: Precious stones of the Jews of Curaçao (1957).
Emmanuel, Isaac S. en Suzanne A.: History of the Jews of the Netherlands Antilles, I-II (1970).
Engels, Chris: Het zilveren jubileum van het Curaçaosch Museum (1973).
Het Curaçaosch Museum 1948-1973 (1973).
Maslim, Rabbi Simon J.: Guidebook. The Historie Synagogue of the United Netherlands Portuguese Congregaüon 'Mikvé Israel-Emanue' of Curaçao (1964).
Ozinga, M.D.: De monumenten van Curaçao in woord en beeld (1959).
Tentoonstellingen in het Curaçaosch Museum 1948-1973 (1973).

Hoofdstuk XI De oude en nieuwe architectuur

Veel is in het recente verleden gepubliceerd over de architectuur van de Nederlandse Antillen.

Deze publicaties, waarbij het boek ‘De monumenten van Curaçao in woord en beeld’ (1959) van M.D. Ozinga, tot de belangrijkste behoort, vormen een zo volledig, hoewel zeker niet uitputtend overzicht, dat het gevaar bestaat om in het kader van bovenstaande titel in herhaling te vervallen.

Om dit te vermijden verleggen wij onze optiek van de tot nu toe gebruikelijke kunsthistorische benadering naar een die meer beoogt gericht te zijn op een toekomst. Hiermee wordt niet bedoeld dat een kunsthistorische opzet de blik helemaal niet op een toekomst gericht zou hebben gehad. Immers deze voorgaande studies hebben zeker bijgedragen tot meer aandacht voor de grote waarde en kwaliteit van de historische architectuur op de Antillen en hebben enkelen wakker geschud meer zorgvuldigheid te betrachten bij het beantwoorden van de vraag of bestaande gebouwen of monumenten wel vervangen zouden moeten worden door nieuwbouw, danwel zouden moeten worden gerenoveerd of gerestaureerd, waardoor geschikt gemaakt voor toekomstige bestemmingen.

Sinds 5 april 1954 bestaat dan ook op Curaçao de Stichting Monumentenzorg. Ook wordt vaak gewezen op het economisch nut van een kwalitatief hoog architectonisch bestand. Een economisch nut dat in eerste instantie in verband wordt gebracht met de toeristenindustrie. Desondanks moet worden opgemerkt dat ten aanzien van het behoud van de historische architectuur op de Antillen helaas weinig reden voor optimisme kan bestaan. Het is schrikbarend hoe grote delen van Willemstad, zoals bijv. Scharloo, Pietermaai en bijna heel Otrabanda zienderogen vervallen. Zonder hier diep op de oorzaken in te gaan, deze zijn complex en kunnen niet worden afgedaan met: ‘er is geen geld’, mag ten aanzien van Otrabanda de aanleg van het viaduct dwars over de Breedestraat toch wel als desatreus gekenmerkt worden. In het algemeen is de oorzaak dan ook terug te voeren tot het feit dat van een goed ruimtelijk-planologisch beleid op de Nederlandse Antillen tot nu toe geen sprake was. En aangezien de monumentenzorg, mits in moderne zin opgevat, een normaal onderdeel behoort te zijn van de planologie kunnen wij ons over deze bedroevende ontwikkeling niet verbazen.

Overigens moet eerlijkheidshalve worden vermeld dat ook in bijvoor-

beeld Nederland dit probleem bestaat. Een verschil is misschien, dat dit dáár recent is onderkend en men bezig is via renovatieplannen de oude en oudere binnensteden en haar bewoners weer een vrolijker beeld op te toekomst te gunnen.

Essentieel hierbij is dat het renoveren en restaureren primair worden opgevat als sociale activiteiten, waarbij kunsthistorische argumenten naast vele anderen een rol spelen.

Hoe het ook zij, de kunsthistorische argumenten worden primair gehanteerd met het oog op het behoud van een aanwezig bouwkundig-architectonisch bestand, voor zover een kunsthistorische betekenis die er aan kan worden toegekend hiertoe aanleiding geeft.

Veel minder aandacht geeft deze benadering per definitie aan hetgeen nog niet gebouwd is en nog gebouwd moet worden en aangezien deze laatste categorie de voorgaande in ieder geval in kwantitatieve zin vele malen zal overtreffen, is het zaak om ons nu, zoals in de aanhef werd aangekondigd, ook met de toekomst van het bouwen op de Antillen bezig te houden. Een toekomst waarin het bouwen ook in kwalitatieve zin niet onder zal mogen doen voor prestaties uit het verleden.

Het is altijd riskant om het begrip toekomst te gebruiken, zeker gekoppeld aan het bouwen, omdat dit al te gemakkelijk geassocieerd wordt met produkten uit de srience-fiction-sfeer, waardoor snel beelden van utopische hersenspinsel worden opgewekt. Deze hedendaagse, op het moment van ontstaan al verouderde dromen worden hier niet bedoeld. Bedoeld wordt wel om met behulp van de Antilliaanse bouwgeschiedenis er beter achter te komen waarom we bouwen zoals we bouwen en of dit wel de juiste weg is.

Lang niet alles zal in dit korte bestek aan de orde komen. Slechts een aantal elementen zullen worden belicht en dan vooral in relatie met het klimaat. We nemen het klimaat als belangrijke maatstaf omdat een gunstige klimatologische conditie bij uitstek bijdraagt tot gunstige levensvoorwaarden in meer algemene zin en naast kleding het gebouw met haar onderdelen de belangrijkste klimaat-regulatoren zijn die de mens voor zichzelf heeft ontwikkeld.

1515 Startpunt van Antilliaanse cultuur

De geschiedenis van de Antillen is net zo oud als de wereld. Toch, als we spreken over de geschiedenis bedoelen we meestal de periode die begint op het moment waarop de mensengeschiedenis begint en waar we vandaag iets van weten. Daarvoor ligt de prehistorie en de archeologie. Uit vondsten en

opgravingen is hierover soms iets bekend. Zeker is dat op het moment dat de Antillen worden 'ontdekt' in 1499 er een primitieve Indiaanse cultuur bestaat. Eenvoudige vormen van visserij en landbouw worden er bedreven. Voorts kan worden aangenomen dat voor zover geen gebruik wordt gemaakt van natuurlijke schuilplaatsen zoals grotten, er vrijwel zeker huizen zijn die overeenkomst vertonen met de '*kas di yerba*' (huis van bladeren).

Een bouwsel zoals de naam zegt, samengesteld uit (inheemse) natuur-produkten, stro, stakken en leem.

Vijftien jaar na de ontdekking wordt de gehele valide Indiaanse bevolking, nadat de Spanjaarden de drie eilanden tot Islas Inutiles verklaren met schepen naar Hispanola vervoerd. De rest wordt of omgebracht of is waarschijnlijk waardeloos als werkkracht. Deze omstandigheden maken het ons mogelijk om het jaar 1515 te beschouwen als startpunt van de huidige Antilliaanse cultuur. Hier moet bij vermeld worden dat door latere import uit Coro dit voor Aruba genuanceerder ligt. Daar is een Indiaanse invloed tot vandaag zichtbaar. De Antilliaanse cultuur die vanaf dat moment ontstaat, kenmerkt zich door een rijk geschakeerd patroon van steeds wisselende internationale invloeden. Invloeden die voortdurend moeten worden geassimileerd. Een proces dat in de wereld van vandaag niet meer tot stilstand zal komen.

Een opvallend element in de literatuur over de bouwkunst van de Antillen is de voortdurende strijd over de vraag welke culturen een dominerende invloed hebben gehad op welke karakteristieken van de Antilliaanse architectuur. Waarschijnlijk een onontwarbare knoop, omdat ook al vroeg in de koloniale tijd de culturele relaties al dermate complex en meervoudig liggen, dat verdere strijd om een zuiver antwoord hierop beter kan worden opgegeven.

De belangrijkste invloeden zijn bekend (zie schema), vast staat dat de Antilliaanse architectuur hierdoor een authentiek karakter heeft gekregen.

De bouwgeschiedenis

De bouwgeschiedenis valt in twee hoofdperioden uiteen. Een deling die kenmerkend is voor bijna alle gebieden in de wereld die op enigerlei wijze invloed hebben ondervonden van Europa en de USA. Overal is daar de komst van de industrie breekpunt in de ontwikkeling. Het moment waarop dit gebeurt verschilt van land tot land. Voor de Antillen is dit 1917.

Nadat de Spanjaarden de Antillen in 1499 ontdekken en later tot Islas Inutiles verklaren, wordt Curaçao door de Nederlanders veroverd in 1634. Op dat moment is het gebied te kenschetsen als een enorme Spaanse rancho. Van gebouwen uit deze periode is weinig bekend. Al spoedig krijgen de

nieuwe veroveringen een strategische betekenis en neemt de W.I.C. een aanvang met de fortenbouw en andere militaire objecten. Uit deze ontwikkeling, waarvoor bouwmateriaal waaronder bakstenen, dakpannen, hout en ijzerwaren uit Nederland wordt ingevoerd, groeit het bouwprogramma uit tot onderkomens voor de uit Europa afkomstige bevolking. Globaal ontstaan twee woningtypen, die echter veel overeenkomst met elkaar vertonen; het stadshuis en het landhuis. Door de slavenhandel die vanaf 1648 op gang komt ontstaan op de plantages rondom de landhuizen en op de achtererfen van de stadshuizen slavenwoningen. Er ontstaat hiertussen wèl een groot verschil; worden de stadsslavenwoningen uit dezelfde bouwmaterialen opgetrokken waarmee ook de eigenaren hun huizen laten bouwen, nl.: steen, hout en pannen, de plantageslaven wonen in eigengemaakte hutten met daken van stro, takken, lemen muren en vloeren. Een materiaalgebruik dat uitstekend geschikt is voor het Antilliaanse klimaat. Dit warme klimaat met een hoog vochtigheidsgehalte wordt ook aangetroffen in West-Afrika. Het is dan ook niet toevallig dat de Bantuwoning in West-Afrika veel overeenkomst vertoont met de ‘kas di yerba’. Dat desondanks de ‘kas di yerba’ al voor de komst van de slaven op de Antillen bestaat is zeer waarschijnlijk, omdat ook langs de noordwest kust van Zuid-Amerika deze constructie door de Indiaanse bevolking wordt gebruikt en in de vroegste verslagen van de Spaanse ontdekkingsreizigers ook wordt beschreven.

Het is dus aan te nemen dat de ingevoerde slaven op de Antillen een bouwvorm aantreffen die hen in alle opzichten bekend voorkomt. In dit verband is het nodig om te vermelden dat dit anders is in Suriname, waar de Bosnegers een woonvorm hebben die van de ‘kas di yerba’ sterk afwijkt, dit terwijl de oorsprong van de Surinaamse en de Antilliaanse slaven dezelfde is.

Voor de Europeanen daarentegen moet het tropisch kinnaat de bouwers zeker voor problemen stellen bij het ontwikkelen van een aan het klimaat aangepaste bouwvorm. De bouw wordt veelal uitgevoerd onder leiding van Europese scheepstimmerlui en genie-officieren die dank zij de import van Nederlandse bouwmaterialen althans wat betreft de bouwmethodes grotendeels kunnen terugvallen op Europese tradities. Wel wordt voor het ruwe werk gebruik gemaakt van koraalsteen dat daarna wordt af gepleisterd. Bij gebrek aan zoetwater moet men voor het aanmaken van specie terugvallen op zoutwater, hetgeen op langere termijn het metselwerk niet ten goede komt. Kortom een zekere aanpassing is nodig. Wat betreft de bouwvormen biedt de Europese traditie minder houvast en ontwikkelt zich over de hele koloniale tropische wereld een nieuw type woning: de stenen galerijwoning met pannen daken. Is er op grote schaal riet beschikbaar, dan wordt

ook dit wel gebruikt en blijven dakpannen achterwege (Zuid-Afrika). Aangezien de noodzaak tot verwarming van de vertrekken niet bestaat, vervalt de behoefte aan interne gangen. De vertrekken worden direkt op elkaar aangesloten en ook via de gevels lopende overdekte galerijen onderling bereikbaar gemaakt. Deze galerijen vormen vooral een bescherming tegen de zon. Om de dwarsventilatie in de vertrekken te verbeteren krijgen de woningen in het algemeen een langwerpige plattegrond, met in het centrum één of meerdere zalen. Onder de hoge daken bevinden zich vaak nog extra slaapvertrekken die geventileerd worden via grote uitgebouwde dakvensters. Deze zolderverdieping waar overdag de temperatuur hoog oploopt vormt een effectieve warmtebuffer ten gunste van een aangenaam klimaat in de ondergelegen woonvertrekken (zalen). Deze gunstige voorwaarden worden alleen bereikt bij de grotere woonhuizen en gebouwen. Immers ontbreekt de galerij of de zolder dan krijgt de zonnewarmte via de buitenmuren en het dak vrij spel op het inferieur en wordt het binnenklimaat onaangenaam.

Dit is het geval bij de stadsslavenwoningen die slechts bestaan uit niet tegen de zon afgeschermde muren en een pannendak. Als deze constructie dan ook wordt vergeleken met de 'kas di yerba', dan blijkt deze laatste wat het klimaat betreft in alle opzichten te verkiezen.

Op de Technische Hogeschool te Delft is door een groep Antilliaanse bouwkunde studenten (B.S.A.) in 1974 met behulp van de computer een vergelijking gemaakt tussen twee constructievormen. Hieruit bleek dat de gemiddelde maximum temperatuur in een 'kas di yerba' slechts 1½° C. boven de gemiddelde maximum temperatuur van de buitenlucht ligt en dat bij eenzelfde bouwvorm maar dan met een pannen dak en stenen muren deze waarde toeneemt tot een verschil van 9° C. Hiermee wordt geïllustreerd hoe voor het eerst in de ontwikkeling van een Antilliaanse bouwcultuur een verkeerde toepassing van geïmporteerde materialen tot nadelige gevolgen heeft geleid. Een ontwikkeling die, zoals we later zullen zien, zich tot vandaag voortzet.

De agrarische periode

Willemstad, aanvankelijk een verdedigde stad achter het fort Amsterdam, breidt zich na 1648 uit. Eerst in oostelijke richting langs het Waaigat, later wordt ook de westkant van de toegang tot het Schottegat in 1707 vrijgegeven en ontstaat Otrabauda. De bloeitijd van de slavenhandel heeft in grote mate bijgedragen tot de ontwikkeling van de stad. Veel stadsbewoners hebben later ook een buitenwoning op de plantages die verspreid liggen over het hele eiland. Eveneens ontstaan slavenkampen, centra voor doorverkoop. In het algemeen wordt de stedebouw tot ± 1715 bepaald door

militair-strategische overwegingen, daarna breken rustiger tijden aan en verspreidt de bevolking zich meer over het eiland en ontstaan er meerdere kleine woonkernen.

Onder deze, naar onze begrippen rustige omstandigheden, ontwikkelt zich gedurende deze periode van 400 jaar tot het begin van de 20ste eeuw een architectuur die daar waar het de gebouwen en grotere woningen betreft redelijk tegemoet komt aan de eisen die het klimaat stelt. Het zijn over het algemeen de gebouwen en woningen waar het uit Europa afkomstige volksdeel in gehuisvest is. Het zijn vooral deze gebouwen die in de kunsthistorische literatuur worden beschreven. De rest van de bevolking woont anders en voor zover hun huisvesting niet is afgeleid van de 'kas di yerba' constructie, leeft zij, ook in klimatologisch opzicht, onder slechtere omstandigheden.

De industriële periode

In 1915 vestigt de Shell zich op de plantages Valentijn, Asiento en Negropont. Zoals overal elders in de wereld betekent dit een trek van de bevolking van het land naar de stad. Het gevolg voor Curaçao is dat niet alleen Willemstad snel uitbreidt maar vooral dat de landbouw, veeteelt en visserij zo goed als verdwijnen.

Later blijkt tot overmaat van ramp ook het grondwater verdwenen door overmatige bemaling t.b.v. de industrie waardoor het eiland verder uitdroogt en landbouw nog moeilijker wordt. Door deze versnelde ontwikkeling ontstaan rond de stad voor het eerst behalve krottenbuurten, de eerste geplande woningbouw en langs de toegangswegen naar de stad vormen van lintbebouwing.

Behalve dat de aanwezige Antilliaanse bevolking wordt wakkergeschud na een periode van relatieve rust, trekt de nieuwe industrie veel buitenlanders aan waarvoor ook gebouwd moet worden. Door de toenemende koopkracht leeft ook de stad op en neemt ook daar de bouwactiviteit toe.

Door de komst van de industrie zijn de gevolgen voor het bouwen veelomvattend. We beperken ons hier tot een aantal ontwikkelingen die bepalend gebleken zijn voor het bouwen tot nu toe. Centraal staat daarin zoals gezegd de vraag of op de Antillen zich vanuit hun historie een bouwvorm en constructiewijze heeft ontwikkeld die tegemoet komt aan de eisen die het klimaat stelt We moeten dan constateren dat de twee bouwprincipes die aan de klimaateisen voldoen nl. de 'kas di yerba' en het gebouw of grotere woonhuis met pannen dak en galerij na de industrialisatie niet meer worden toegepast.

Behoort de 'kas di yerba' tot de proletarische agrarische, het grote woon-

huis behoort tot de aristocratische cultuur. Voor beide culturen ontvallen in het industriële tijdperk de voorwaarden voor verdere ontwikkeling.

Wat is hiervoor in de plaats gekomen?

Het typerende van de 'kas di yerba' is dat de bouwmaterialen bestaan uit (inheemse) landbouw- en natuurprodukten. Als de landbouw wegvalt verdwijnen ook deze bouwmaterialen en is de naar de stad getrokken arbeider voor het bouwen van zijn woning aangewezen op uit het buitenland ingevoerde goedkope produkten of op afvalprodukten uit de olieindustrie. Tot deze produkten behoren op de eerste plaats zinken golfplaten en benzineblikken. In spontane bouwprocessen die daarbij ontstaan worden deze materialen zowel voor wanden als daken toegepast, maar behoudt het huis haar oorspronkelijke vorm. Het is dit laatste dat voor het klimaat in de woning funeste gevolgen heeft. Immers heeft het oorspronkelijke materiaal, leem en stro, een zeer grote warmte-isolerende waarde, metaal is bij uitstek een materiaal dat warmte doorgeeft. Men kan niet ongestraft een bouwvorm handhaven en tegelijkertijd de bouwmaterialen wijzigen. Deze fout wordt vaak bij een abrupte verstoring van een cultuur gemaakt. En het kost veel tijd om deze te herstellen, tenzij rationele overwegingen op een bepaald moment de overhand krijgen. Bij het reeds eerder vermelde onderzoek dat op de Technische Hogeschool te Delft is verricht werd ook het zinken huis betrokken. Hieruit bleek dat in dit interieur de gemiddelde maximum temperatuur een waarde bereikt van niet minder dan 11° C. boven de gemiddelde maximum temperatuur van de buitenlucht. Dus een verschil van bijna 10° C. (hoger) met de temperatuur in de 'kas di yerba'. In de tabel op blz. 223 is een overzicht te zien van de vier tot nu toe beschreven bouwvormen.

Deze cijfers tonen aan onder welke ongunstiger klimatologische condities de naar de stad getrokken arbeider in het vervolg woont (vergelijk hiervoor 2 met 4).

Een tweede ontwikkeling met ongunstige gevolgen doet zich voor. Door de aanwas van buitenlanders en ook een groei van de lokale middengroep is het noodzakelijk een middenklas woning te gaan bouwen. Aangezien men op de Antillen hiermee geen ervaring heeft, heeft men dit type afgeleid uit Europese en Noord-Amerikaanse voorbeelden. Het is veelal een woning met een bijna vierkante plattegrond, waarbij de ene helft van het huis in beslag wordt genomen door het woongedeelte, de andere helft door de slaapkamers.

Hierdoor laat in dit type de ventilatie veel te wensen over en door het ontbreken van een rondlopende galerij of ruime overstekende daken worden de buitenmuren de hele dag door de zon opgewarmd en loopt de tempera-

Overzicht binnentemperaturen bij traditionele bouwconstructies op de Antillen

		Gemiddelde temperatuur per jaar in °C.		
		overdag max.	**'s nachts min.**	**verschil per etmaal**
	Buitenlucht in de schaduw	30	26	4
1.	zaal in galerijwoning (schatting)	32	29	3
2.	kas di yerba	31,5	30	1,5
3.	muren en pannen dak	39	29	10
4.	zinken huis	41	26	15
5.	ideaal zondeer kunstmatige hulpmiddelen	29	26	3

tuur binnen op. De dakvonn hetzij uitgevoerd met pannen, hetzij golfplaten, is puntvormig, waardoor ook de zolderruimte niet voldoende ventileert. Als enige buitenruimte wordt aan de voorzijde een overdekt terrasje gebouwd. Dit type domineert nu het beeld bijna overal op de Antillen en wordt zowel door particulieren als door de overheid gebouwd. Hier is duidelijk dat sprake is van geïmporteerde vorm, zonder dat de klimatologische gevolgen voldoende zijn onderkend.

Het is vervelend te moeten vaststellen dat door deze ontwikkelingen op dit moment de Antillen niet beschikken over aan het klimaat aangepaste bouwvormen en men daarom noodgedwongen deze fouten corrigeert door gebruik te maken van een kostbaar en kunstmatig hulpmiddel: de airco.

Een globale schatting toont dat ongeveer 20 % van het totale stroomverbruik op de Antillen aan de airco wordt besteed.

Bij deze schatting zijn de openbare gebouwen, hotels en kantoren inbegrepen. Ten aanzien van deze categorieën zien we, dat hoewel met name in de stad bij nieuwbouw vaak getracht wordt een stylistische aansluiting te vinden bij de historische architectuur, men verzuimt ta.v. de klimaatbeheersing uit de historische voorbeelden lessen te trekken.

Een gunstige uitzondering hierop vormen echter de scholenbouw en de ziekenhuizen voor zover deze tenminste beschikken over brede galerijen en lokalen die behalve afgeschermd van de zon ook een goede dwarsventilatie hebben. Het is opmerkelijk dat dit type bouw voor kantoren zelden wordt toegepast op de Antillen, terwijl dit elders met name in Azië zeer

gebruikelijk is. Het voormalig landskantorengebouw op Aruba uit 1911 is een mooie uitzondering op de regel.

Er zijn helaas dan ook op de Antillen na 1917 weinig gebouwen tot stand gekomen die werkelijk op het klimaat zijd afgestemd. Hoewel er zeker enkele particuliere woningen te vinden zijn die hieraan wel voldoen, geldt dit toch in algemene zin ook voor deze categorie. Twee voorbeelden die in dit verband de moeite van het noemen waard zijn omdat daar aanknopingspunten te vinden zijn voor een mogelijke ontwikkeling waarbij geen beroep hoeft te worden gedaan op de airco, zijn het reeds in 1892 in (Indonesische) paviljoensstijl gebouwde voormalig militair hospitaal Plantersrust en het in 1951 gebouwde mgr. Verriet Instituut, beide op Curaçao.

Zeer veel onderwerpen die behandeld kunnen worden onder de titel ‘De oude en nieuwe architectuur’ zijn onbesproken gebleven. Ook heeft Curaçao de meeste aandacht gekregen. Niet omdat zich op de andere eilanden geen interessante ontwikkelingen hebben voorgedaan, maar omdat de genoemde problematiek zich goed kon laten beschrijven met behulp van het Curaçaose voorbeeld en omdat in principe de situatie op de andere eilanden niet anders ligt. Zo doet zich ook in de houtbouw van de Bovenwinden hetzelfde klimatologische probleem voor en geldt ook voor Aruba t.a.v. de nieuw tot stand gekomen hotels en volkswoningbouw niet anders.

Nu het klimaat uitgangspunt is geweest voor het afwegen van de kwaliteit van de architectuur blijkt dat op dit punt de Antilliaanse bouwkunst zo opmerkelijk tekort schiet. Met dit artikel wordt een bijdrage beoogd ter verbetering van deze situatie.

Een lesje in bouwen

Het is dan ook om die reden dat tenslotte aan de hand van twee hoofdrichtlijnen een kort overzicht wordt gegeven van een aantal eenvoudige bouwkundige maatregelen waarmee verbetering in deze situatie zou kunnen worden gebracht.

Dit te meer daar de Antillen in dat deel van de wereld liggen waar zonder kunstmatige energieverslindende hulpmiddelen op natuurlijke wijze in gebouwen een aangenaam klimaat tot de mogelijkheden behoort, hetgeen zou moeten worden uitgebuit.

Richtlijn I

Zorg dat de buitenlucht die in het gebouw komt, niet in het gebouw verder wordt opgewarmd.

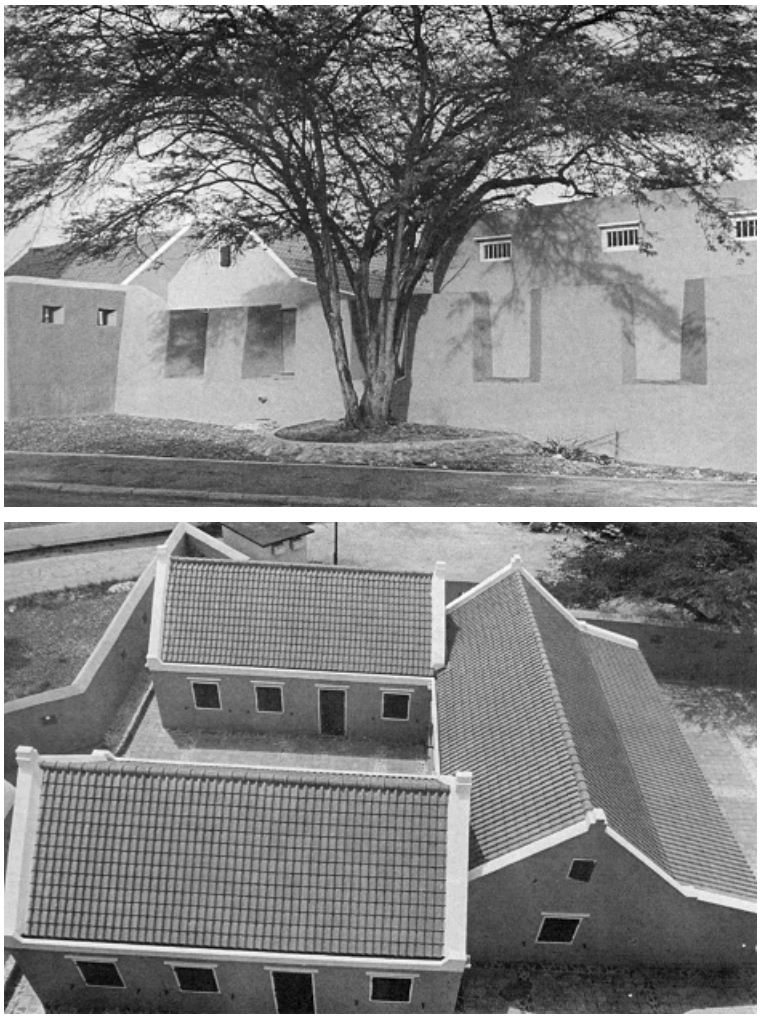

Gebouwen van Fort Zoutman, waarin het Arubaans Museum zal worden ingericht. Foto's: M. de Graaff.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 10)

Boven: Verval in Otrabanda, Curaçao - Onder Aan het Antilliaanse klimaat aangepaste architectuur. Mgr. Verriet Instituut, Curaçao, 1951. Architect G. Rietveld (1888-1964).
Foto's: C. Weeber.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 11)

Dit betekent dat het gebouw zelf niet mag opwarmen, en dus de materialen die de binnenruimte omsluiten een temperatuur behouden die niet hoger is, liever lager dan de temperatuur van de buitenlucht. De belangrijkste warmtebron is de zon. Als dus het gebouw en dat wil in ieder geval zeggen de buitenmuren niet rechtstreeks door de zon beschermd worden, dan is het gevaar voor opwarmen klein. Dit kan bereikt worden door bijvoorbeeld het dak van alle kanten, maar vooral op de oost- en westkant, ver te laten oversteken. Een probleem blijft dan nog het dak. Bij de ‘kas di yerba’ wordt dit opgelost door een dik en goed warmte-isolerend dak te maken van stro en doordat de muren dik maar niet te zwaar zijn wordt de warmte buiten gehouden. Een nadeel is hier dat desondanks tegen de avond de muren door de zou zijn opgewarmd, omdat het dak nauwelijks uitsteekt buiten de muren, waardoor 's nachts het in de ‘kas di yerba’ eigenlijk te warm blijft (zie tabel). Is een dik isolerend dak niet te maken omdat hiervoor de juiste materialen ontbreken, dan moet er een ventilerend dak gemaakt worden. Dit betekent een soort dubbel dak. De ruimte tussen die twee daken moet zo goed mogelijk worden geventileerd. Dat wil zeggen dat de wind daar goed doorheen moet kunnen waaien. Kleine openingen zoals vaak op de Antillen gebruikt, voldoen niet. De ruimte tussen die twee daken (het onderste dak kan het plafond van de kamer zijn) moet ruim bemeten worden. Voer de plafonds uit van warmte-isolerende materialen. Om tevens de zonnewarmte te weerkaatsen moeten zowel het dak als de muren in een lichte kleur geschilderd worden. Liefst wit. Om er voor te zorgen dat de muren de temperatuur van de buitenlucht snel volgen en daardoor 's nachts snel kunnen afkoelen, is het toepassen van lichte materialen hiervoor het beste. Glazen ruiten in de ramen mogen nooit door de zon beschenen worden; dit is funest.

Richtlijn II

Zorg altijd voor voldoende natuurlijke ventilatie in het gebouw.

Op de Antillen komt de wind meestal uit oostelijke richting. Om hiervan te profiteren is een langwerpig gebouw het meest geschikt. Leg de lengte-as van het gebouw tussen de noordwest tot noordoost en de zuidoost tot zuidwest richting. De openingen in de muren aan de windkant mogen klein zijn, de openingen aan de andere kant kunnen niet groot genoeg zijn. Het is zeer belangrijk dat vooral op lichaamshoogte wordt geventileerd. Zorg voor dwarsventiliatie van de vertrekken, dus laat geen deuren en muren in het gebouw de ventilatie van andere vertrekken belemmeren. Maak de kamers hoog, minstens 3 m en maak boven in de buitenmuren kleine openingen waardoor de opstijgende warme lucht het gebouw kan verlaten.

Zorg voor voldoende overdekte buitenruimten bij voorkeur rondom het gebouw. Leg bij woningen de slaapkamers bij voorkeur niet op het westen (warm tegen de avond) en de sanitaire ruimten en keuken aan de kant waar de wind het huis verlaat. Probeer de lucht die van buiten komt, voordat deze het gebouw bereikt, wat af te koelen. Gebruik hiervoor de tuin. Op dit moment gaat op de Antillen 90 % van het grondwater naar zee verloren. In plaats hiervan is het de moeite waard het regenwater in regenbakken op te vangen en voor het besproeien van de planten in de tuin te gebruiken. Planten koelen door de verdamping van het vocht op de bladeren de langsstromende lucht af.

Indien deze regels worden gevolgd dan is de airco overbodig. Is hier desondanks toch nog behoefte aan, dan blijft het zaak richtlijn I onverkort te handhaven, omdat dit veel electriciteit zal besparen, zeker als het gebouw ook nog goed warmte-isolerend wordt uitgevoerd en de raam- en deuropeningen goed sluitend zijn.

Op stedebouwkundig niveau is het in verband met de ventilatie van belang er op te letten dat de windstroom de woningen inderdaad bereikt. Voor gebieden in de wereld waar een vochtig klimaat heerst ontbreekt vaak een sterke wind en wordt daarom voorgeschreven dat daarom de afstand tussen de gebouwen of woningen minimaal zesmaal de hoogte van de bebouwing moet bedragen. Gezien echter het feit dat op de Antillen de gemiddelde windsnelheid ca. 24 km/uur bedraagt is bovengenoemde eis overbodig en kan zelfs met en door een compacte bebouwing een voldoende windstroom tussen de gebouwen tot stand komen. Door sterke luchtdrukverdelingen tussen de daken veroorzaakt door de krachtige wind op die hoogte, ontstaan nl. op straatniveau duidelijke tochtverschijnselen die bevordelijk zijn voor een goede ventilatie in de gebouwen. Dit verschijnsel kan iedereen zelf waarnemen tijdens wandelingen door de oude stadsdelen zoals Punda en Otrabanda.

Carel Weeber

Literatuur

Encyclopedie van de Nederlandse Antillen (Amsterdam, 1969).
Gedenkboek Nederland-Curaçao, 1634-1934.
Lippsmeier: Buiding in the tropics (1969).
Ozinga, M.D.: De Monumenten van Curaçao in woord en beeld (1959).
Rapport Bouwkundige Studiegroep Antillen 1974 (TH-Delft).

Hoofdstuk XII Monumentenzorg en natuurbeheer

Samenvatting

Monumentenzorg en natuurbeheer vinden elkaar gezamenlijk terug in het ruime begrip 'milieuzorg'.

De invloed van de mens op begroeiing, bodemstructuur en hydrologische toestand wordt nagegaan. Een vergaande degradatie in de laatste decennia wordt geconstateerd, mede in de hand gewerkt door verkeerde rapporten van allochtone 'deskundigen'. Grondwateronttrekking voor industriële doeleinden leidde in het tweede district tot afsterving van de talrijke hofjes en penetratie van zeewater. Het oude complex van vele honderdtallen dammen ging teloor; de nieuw gebouwde dammen richtten meer kwaad aan dan goed, foutieve opvattingen over afvalwaterlozing hielpen mede aan de verslechtering van de hydrologische toestand.

Architectonisch is na de tweede wereldoorlog een schrücwekkend verval te constateren. Willemstad, eens architectonisch een parel van de Caribische eilanden, werd geheel overgeleverd aan de willekeur van particuliere korte termijn belangen. Ruimtelijke ordening en monumentenzorg, zowel door autochtone als allochtone deskundigen gepropageerd, kregen in de eigen gemeenschap nauwelijks voet aan de grond. Raamwetten op deze gebieden zullen weinig uitrichten tenzij serieuze milieuzorg in de ontwikkelingshulp wordt ingebouwd. Daartoe is echter o.a. nodig inzicht in de verwevenheid van milieu en economie, hetwelk ontbreekt.

In verband met het toerisme wordt ingegaan op de begrippen 'strandmilieu' en 'achterlandmilieu'. Nagegaan wordt waarom, in tegenstelling op de toestand op Aruba, op Curaçao een complexe planologie conditio-sine-qua-non is voor een bestendig toerisme. Daarbij wordt ook aandacht geschonken aan het fundamentele belang van de ontwikkeling van het Otrabanda-Rifcomplex. Deze ontwikkeling wordt echter door de nieuwste stedebouwkundige plannen voorgoed onmogelijk gemaakt.

De toeristische afgang van Curaçao wordt gezien als een structureel probleem. Geconstateerd wordt dat zij, die zich in de Nederlandse Antillen in georganiseerd verband voor het milieu beijveien, hun doelstellingen niet verder durven uit te bouwen dan voor het behoud van een aantal 'relieken'.

Een analyse wordt gegeven van het ontstaan van een invloedrijke milieubewustheid in Nederland. Een gelijke ontwikkeling in de Nederlandse Antillen wordt voorshands niet waarschijnlijk geacht. Een dóórgeven van moderne opvattingen over milieuzorg via de ontwikkelingshulp vindt niet plaats. Dit verzuim moet gezien worden in het licht van het gebrek aan gedegen methodiek, waaraan het gehele instituut van de ontwikkelingshulp mank gaat.

Inleiding

Monumentenzorg en natuurbeheer-'bien étonnés de se trouver ensemble'? Ja en neen. Ja, indien wij uitgaan van de feitelijke toestand in de Nederlandse Antillen, waarbij de twee vormen van milieuzorg zich uitgekristalliseerd hebben in afzonderlijke organisaties die door waterdichte schotten van elkaar gescheiden zijn. Neen, indien wij ons moderne opvattingen eigen maken omtrent milieuzorg, opvattingen die elders krachtig beginnen door te dringen.

Natuur en architectuur vinden zich gezamenlijk terug in het begrip 'landschap' dat op zich weer een onderdeel is van het nog ruimere begrip 'milieu'. In Nederland zijn binnenkort regelingen op komst betreffende de instelling van 'landschapsparken'. Indien er ergens een gebied is waarbij landschapszorg in brede zin op zijn plaats is dan is het wel de Nederlandse Antillen. De redenen ervan zijn overduidelijk en hebben een nog stringenter geldigheid dan in Nederland. Het gebiedsdeel is klein - zeer klein - in oppervlak; het heeft te kampen met een voor agrarische ontwikkeling zeer ongunstig klimaat en met een snelle toename van de bevolking. Feitelijk is het voor een belangrijk deel economisch afhankelijk van het toerisme.

Woekeren met de aantrekkelijkheden die men heeft en bescherming daarvan zou een zaak moeten zijn die 'hardboiled' zakenlieden niet alleen aan esthetici zouden mogen overlaten. Helaas, de esthetici zijn weinig in getal, zij strijden alleen en zijn hopeloos verdeeld. Pogingen om hen samen te brengen mislukten tot nu toe jammerlijk. Wij zullen er later nog op terug komen maar zullen eerst de verschillende deelgebieden waaruit het landschap is opgebouwd en de factoren die op elk dezer deelgebieden invloed hebben, afzonderlijk bespreken.

Een moeilijkheid moet hierbij nadrukkelijk worden genoemd. De zes eilanden waaruit de Nederlandse Antillen bestaan hebben in het kader van de hier te behandelen onderwerpen wel allerlei punten gemeen, maar anderszins zijn er vele verschillen. Eigenlijk zou elk eiland afzonderlijk behandeld moeten worden, wil men recht doen aan de problemen die voor dat eiland specifiek zijn.

Daar dit niet mogelijk is binnen deze beperkte opzet heb ik mij als uitgangspunt voor de discussie de situatie voor ogen gesteld zoals die zich voordoet op Curaçao. Deze keuze werd niet alleen bepaald door het feit dat dit het grootste eiland is met de grootste bevolking, maar in belangrijke mate ook door het feit dat de problematiek daar het ingewikkeldst is en dus de meeste facetten vertoont. Vanuit deze situatie zal dan in het onder volgende zo nu en dan venvezen worden naar de andere eilanden.

Daar in het onder volgende het begrip ‘ecologie’ zal worden gehanteerd is het goed even in te gaan op een definitie daarvan.

Onder de ‘ecologie’ van een bepaald gebied kan verstaan worden de wisselwerking tussen de verschillende soorten componenten, die de structuur van de levensgemeenschap in dat gebied bepalen. Deze componenten zijn: eensdeels levende organismen en anderdeels dood substraat. Op de Nederlandse Antillen zijn bij bedoelde wisselwerking het meest opvallend betrokken: mensen, geiten, planten, grond en water. In het ecologische schema voor Curaçao dat in figuur 1 is afgebeeld en waarnaar in het onder volgende wordt verwezen, is in verband met het voorgaande de menselijke activiteit centraal geplaatst.

Het ecologisch evenwicht vóór de industrievestiging

Op de vraag hoe de begroeiing er uit heeft gezien vóór het koloniale tijdperk is uiteraard niet met enige nauwkeurigheid een antwoord te geven. Eén ding is echter zeker: de eilanden moeten er véél groener hebben uitgezien, óók in de droge tijd. Deze gevolgtrekking is mogelijk zonder aan te nemen dat het klimaat ook maar enigszins veranderd is. Genoegzaam is bekend dat op grote schaal ontbossing heeft plaatsgevonden. Pokhout (‘*guayaca*’, Guayacum officinale) werd om wille van de slijtvastheid en bestendigheid gekapt en geëxporteerd, verfhout of Brazielhout (Haematoxylon brasiletto) om der wille van de verfstof, die er uit werd bereid.

Verder vond ontbossing plaats bij het gereed maken van landbouwgrondjes, voor de bouw van woningen, voor het branden van houtskool en kalk en voor de scheepsbouw. Deze ontbossing welke een toenemende erosie ten gevolge had, zou minder desastreus zijn geweest indien het natuurlijke herstel zijn gang had kunnen gaan. Aan de geitenhouderij is het te wijten dat dit niet het geval kon en kan zijn.

De invloed van het natuurlijke herstel op plaatsen waar de erosie niet al te erg toegeslagen heeft is duidelijk te zien wanneer een terrein lange tijd voor geiten afgesloten wordt gehouden. Hebben wij op dit terrein bijvoorbeeld enkele exemplaren van de ‘guayaca’ of capparis staan dan zal zich door natuurlijke uitzaai in een twintigtal jaren een bos ontwikkelen met vrij hoge bomen, die ook in de droogste tijd hun prachtige groene kleur behouden.

De totale invloed van de menselijke ingreep in het natuurlijke milieu zal thans aan de hand van een ‘ecologisch schema’ worden besproken.

Reeds werd gesproken over de invloeden van houtkap en geitenhouderij. Gezamenlijk leiden deze tot ernstige erosie: de humuslaag en de laag ver-

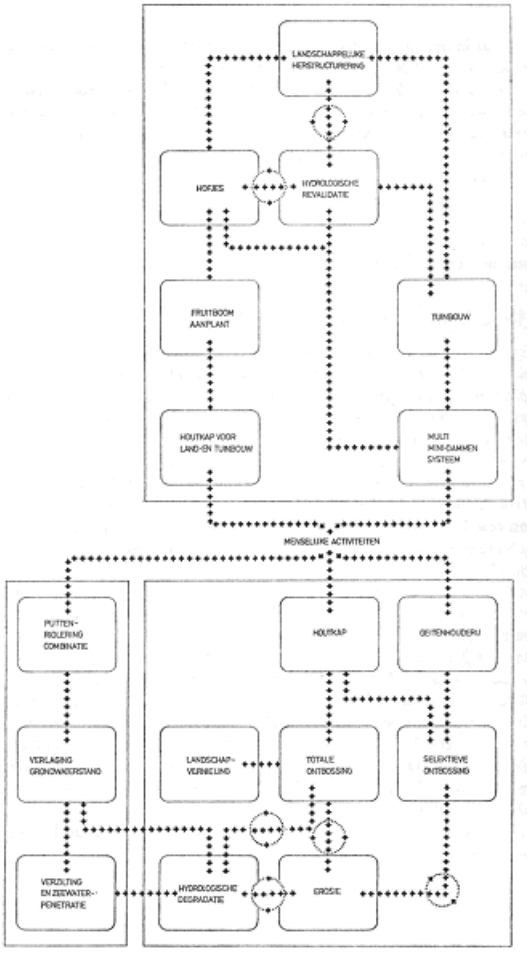
LANDSCHAPPELIJKE HERSTRUCTURERING
HOFJES
HYDROLOGISCHE REVALIDATIE
FRUITBOOM AANPLANT
TUINBOUW
HOUTKAP VOOR LAND-EN TUINBOUW
MULTI MINI-DAMMEN SYSTEEM
MENSELIJKE ACTIVITEITEN
PUTTEN-RIOLERING COMBINATIE
HOUTKAP
GEITENHOUDERIJ
VERLAGING GRONDWATERSTAND
LANDSCHAP-VERNIELING
TOTALE ONTBOSSING
SELEKTIEVE ONTBOSSING
VERZILTING EN ZEEWATER-PENETRATIE
HYDROLOGISCHE DEGRADATIE
EROSIE

Fig. 1.

weerde diabaas worden weggespoeld bij heftige regens (fig. 1). He is zonder meer duidelijk, dat het verdwijnen van de 'teellaag' een herstel van de begroeiing in de weg zal staan. Dit niet alleen omdat het wortelschieten van zaden in de harde rotsbodem vanzelfsprekend niet gemakkelijk is, maar omdat dit de capaciteit van de grond om water vast te houden vermindert. Ontbossing leidt dus via erosie tot een hydrologische degradatie en deze op haar beurt werkt herstel van bebossing tegen... voorwaar een ellendige vicieuze cirkel (fig. 1)

De menselijke activiteiten, waar wij het zojuist over hadden en die tot funeste gevolgen voor het milieu leidden, hebben zich gedurende het hele tijdperk na de kolonisatie doen gelden. Naast deze voor het milieu als negatief, waren er echter ook als positief te waarderen activiteiten.

Voor zover de houtkap plaatsvond voor agrarische doeleinden kwam er iets voor in de plaats. Valleien werden van hun natuurlijke bomentooi beroofd, maar vruchtboomgaarden (hofjes) kwamen er voor m de plaats (fig. 1). Daar dit meestal ook gepaard ging met het bouwen van dammen, waren daarbij, ecologisch gezien, ook winstpunten te tellen. De hofjes met hun dammensystemen en de accumulatie van dikke lagen humus werkten mede aan een hydrologische revalidatie (fig. 1).

Het dammensysteem bleef niet beperkt tot de hofjes. Ook daarbuiten werden vele hondertallen, meest lage, dammen gebouwd. De bedoeling van deze was, om in goede regenjaren het afstromende water op vele plaatsen vast te houden. Op deze wijze werden in het landschap een groot aantal 'natte plekken' (ondiepe plassen) gecreëerd in de omgeving waarvan agrarische aciviteiten konden plaatsvinden. Hoe dicht de structuur van het dammenstelsel kon zijn zien wij in fig. 2: de topografische kaart van omstreeks de eeuwwisseling geeft in het afgebeelde gebied van ± 4 km^2 meer dan 80 dammen te zien!

Verbreking van het ecologisch evenwicht

In de toestand zoals geschetst was er, ecologisch gezien, min of meer sprake van een evenwicht. 'Negatieve' menselijke activiteiten werden in zekere zin gecompenseerd door positieve. Dit moeizaam en ten koste van veel arbeid in stand gehouden evenwicht werd in de twintiger en dertiger jaren grondig verstoord door de komst van de industrie. De petroleummaatschappijen die zich op Curaçao en Aruba vestigden, hadden tot na de tweede wereldoorlog een groot tekort aan arbeidskrachten. Dat de weinig remuneratieve agrarische activiteiten daarbij het loodje zouden leggen laat zich gemakkelijk denken.

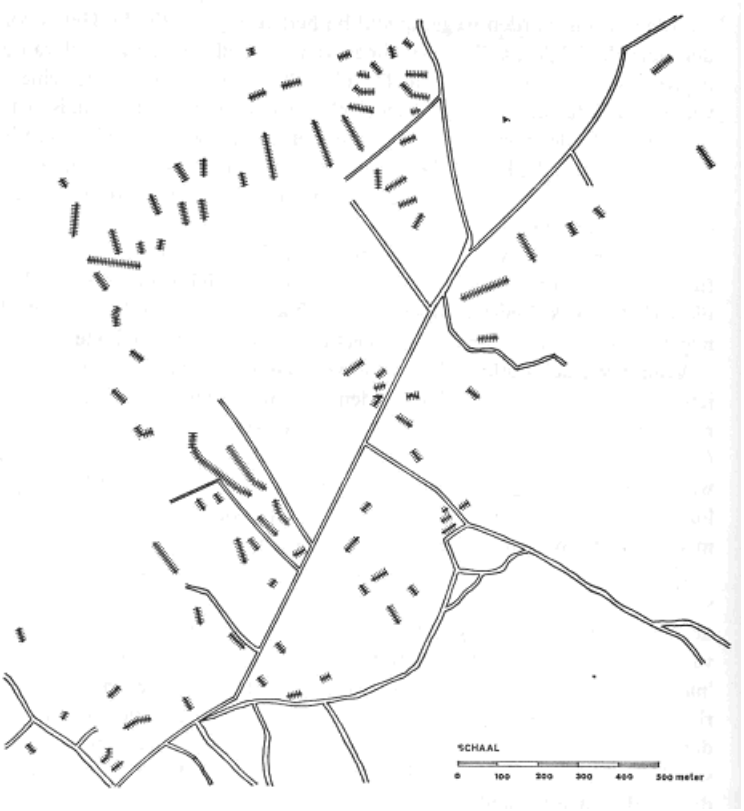

DAMMENSTRUCTUUR OP EEN GEBIED VAN ± 4 KM BIJ WEIS (omstreeks 1900)
Fig. 2.

De ‘positieve’ activiteiten waarvan boven sprake was, verdwenen. Maar dat niet alléén: op Curaçao voegden zich nieuwe negatieve activiteiten bij de oude.

De Shell en de Landswatervoorzieningsdienst begonnen op grote schaal grondwater te onttrekken. Daarnaast ontstonden buiten de oude stad uitgebreide nieuwe villawijken met een groot aantal watermolens.

Toch was de invloed van de bedoelde villawijken op de grondwaterstand op den duur nauwelijks negatief te noemen, hetgeen uit het volgende moge blijken. De Landswatervoorzieningsdienst immers ging hoe langer hoe meer over op destillatie van zeewater en stopte in de vijftiger jaren nagenoeg geheel met grondwateronttrekking. Door de particulieren in de villawijken werd veel grondwater onttrokken voor tuinbesproeiing: het huishoudwater echter was normaliter destillaatwater en hielp via beer- en zinkputten de grondwaterstand op peil houden. Ook hier dus weer een compensatiemechanisme.

Anders was het gesteld met de grondwateronttrekking door de Shell, waarbij het zojuist geschetste compensatie-mechanisme ontbrak. De Shellhuizen immers waren niet voorzien van beerputten. Zij waren aangesloten op een rioleringssysteem dat al het huishoudwater naar zee afvoerde! Het aanleggen van riolering daar waar het niet noodzakelijk is, wordt jammer genoeg ook nog steeds gevolgd bij de bouw van volkswoningcomplexen buiten de stad, ook daar waar de bodem zo weinig poreus is, dat men niet bang hoeft te zijn dat afvalwater ongefiltreerd zou wegstromen (in de stad is riolering natuurlijk vrijwel altijd onontbeerlijk). Goed aangelegde beeren zinkputten bij volkswoningcomplexen zouden de groenvoorziening in deze wijken zeer vergemakkelijken (beplantingen naast de putten) en een bijdrage leveren aan het op peil houden van de grondwaterstand.

Dat de grondwateronttrekking tot verlaging van de grondwaterstand aanleiding zou geven laat zich denken: dat dit voor de hofjes averechts zou uitwerken, evenzeer. Erger nog was het dat de verlaging van de grondwaterstand bij langdurige droogte kon leiden tot *penetratie van zeewater*. Deze verzilting is een verschijnsel dat zich overal in de eindstandige hofjes nabij het Schottegat, het Spaanse Water en de Piscaderabaai voelbaar heeft gemaakt.

Rapporten over spookeilanden

Na de tweede wereldoorlog hebben een aantal verontruste Antillianen zich aaneengesloten om te protesteren tegen de grondwateronttrekking. De z.g. ‘Commissie Radulphus’ werd ingesteld, die in meerderheid op maatregelen aandrong. (De minderheid, bestaande uit vertegenwoordigers van Shell en

Landswatervoorziening meende, dat er geen enkele reden was tot ongerustheid.) Wat kon de gouverneur anders doen dan deskundigen laten uitkomen? Zij kwamen, bleven enkele maanden en maakten een dik rapport waarin een aantal hoogst heterodoxe opvattingen om de voorrang streden. Moeilijk kan immers tot de orthodoxe plantkunde gerekend worden de opvatting die men herhaalde malen in het rapport aantreft dat cacti diep wortelende gewassen zijn die veel grondwater onttrekken en dus moeten verdwijnen! Ze hadden tot dusver steeds gegolden als schoolvoorbeelden van vlak-wortelende gewassen met een uiterste efficiëntie aan waterverbruik en werden op de Antillen gebruikt als 'ijzeren rantsoen' voor het vee bij grote droogte. Even ingenieus als opzienbarend is de bij de rapportage toegepaste methode om de verdamping van de wilde begroeiing te schatten: de deskundige posteert zich op een hoog punt, overziet het landschap met veld-heersersblik en vergelijkt 'op het oog' het groen dat hij ziet met dat van een hofje. Als hij nu weet hoeveel water een hofje per dag verdampt 'slaat hij een slag' naar het waterverbruik van de wilde begroeiing. Van de heel bijzondere mechanismen van xerophyten om de waterverdamping te beperken heeft het rapport geen weet. Geen wonder dat dergelijke onconventionele opvattingen tot een even onconventioneel resultaat voerden: de begroeiing is de kwaaie pier - weg ermee! Het kaalkappen van Groot Piscadera-Mahoema wordt nu gerechtvaardigd! Klein Kwartier moet er nu ook aan geloven en als er nog meer water nodig is, welaan, er is nog meer dat gekapt kan worden! Het resultaat zal niemand die maar iets van ecologie en hydrologie af weet verrassen. Groot-Piscadera is aan hevige erosie ten prooi gevallen, de grondwatersituatie is vanzelfsprekend niets verbeterd en thans, bijna 30 jaar later, heeft alleen doornige '*wabi*' (Acacia tortuosa) en de '*palu di lechi*' (Cryptostegia grandiflora), een gevreesde plaag, zich er kunnen vestigen. Overal ter wereld wordt herbebossing toegepast om de hydrologische toestand te verbeteren. Op de Nederlandse Antillen komen Nederlandse deskundigen verklaren dat men juist moet ontbossen. Het is nauwelijks te geloven!

Op de kwestie van het bedoelde rapport ben ik iets dieper ingegaan, niet om oude koeien uit de sloot te halen, maar om te waarschuwen voor de vele jonge koeien die nog voortdurend in de sloot worden geduwd. Behoudens de hoogst merkwaardige opvattingen over biologie en hydrologie die in het genoemde rapport gehanteerd worden, was het rapport ook daarom merkwaardig omdat het in feite weinig met Curaçao te maken had. Het was een rapport over een niet bestaand spookeiland. Pompproeven werden genomen en berekeningen uitgevoerd op basis van hypothesen over de geologische structuur die niets met de werkelijkheid van doen hadden.

Ook in het rapport van de Grontmij-Sogreah, in 1968 uitgebracht door een 24-tal deskundigen en nog veel dikker dan het rapport Krul, heeft men te doen met 'spookeilanden'. Een voorbeeld: op grond van uitvoerige berekeningen worden grafieken geproduceerd over afstromingspercentages. Maar ieder die met de situatie op de hoogte is, weet dat de werkelijkheid in een andere orde van grootte ligt. Op grond van deze grafieken echter kunnen miljoenen worden geïnvesteerd, miljoenen weggegooid geld. Wellicht zal het niemand verwonderen dat ook dit laatste rapport nadrukkelijk stelt dat aan verdere grondwateronttrekking door de industrie geen strobreed in de weg moet worden gelegd (in tegenstelling tot onttrekking door particulieren die onder controle moeten worden gebracht!).

In verband met dit rapport kan opgemerkt worden dat in de Antillen èn in Nederland een grote hoeveelheid kennis aanwezig was over de onderwerpen die daarin werden behandeld. Deze kennis werd niet gebruikt. Deskundigen 'van buiten' die met een boog heenlopen om mensen die op de betreffende gebieden jarenlange studies hebben verricht en over een schat van waarnemingen beschikken, kunnen geen gave rapporten maken wanneer het gaat om onderwerpen die grote plaatselijke kennis vereisen. Verwezen moge worden naar tabel 1, waarin een 'codex' wordt gegeven voor de methodiek van technische bijstand en ontwikkelingshulp.

Tabel 1
De tien geboden voor de methodiek van ontwikkelingshulp

1. Een zorgvuldige formulering van het probleem en coördinatie met andere deelproblemen.
2. Teruggrijpen naar vroegere rapporten.
3. Zorgvuldige keuze van uit te zenden deskundigen.
4. Juiste verblijfsduur van de deskundigen in proportie tot de complexiteit van het probleem.
5. Zo enigszins mogelijk contact maken met vroegere rapporteurs.
6. Zorgvuldig uitzoeken waar in het ontwikkelingsland werkelijk gedegen plaatselijke kennis over de problematiek aanwezig is en inschakeling daarvan.
7. Inschakeling van 'permanente adviesinstanties' die door voortdurend contact met het ontwikkelingsland 'plaatselijke kennis' bezitten, d.w.z. inschakeling van de 'plaatselijke kennis' over het ontwikkelingsland die aanwezig is in het ontwikkelingshulp biedende land.
8. Toetsing van de rapporten aan vroegere rapporten en met 'permanente adviesinstanties'.
9. Duidelijke stellingname ta.v. 'follow up'.
10. Voeling houden met de 'follow up' door daartoe aangewezen instanties.

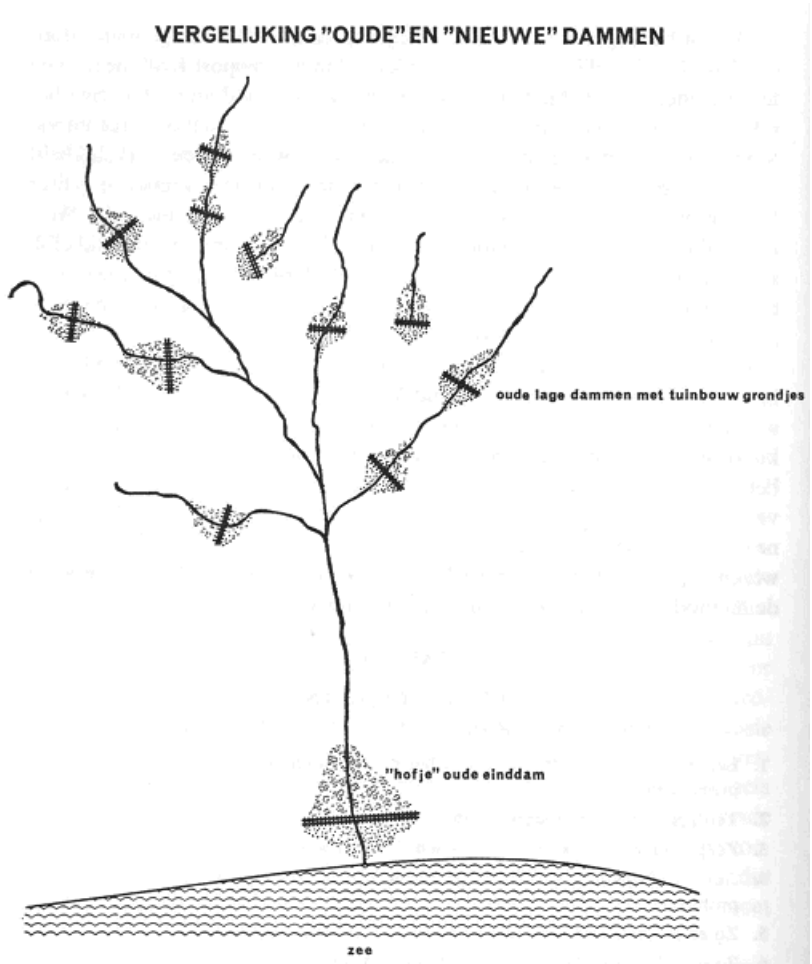
VERGELIJKING "OUDE" EN "NIEUWE" DAMMEN
oude lage dammen met tuinbouw grondjes
"hofje" oude einddam
zee

Fig. 3A.

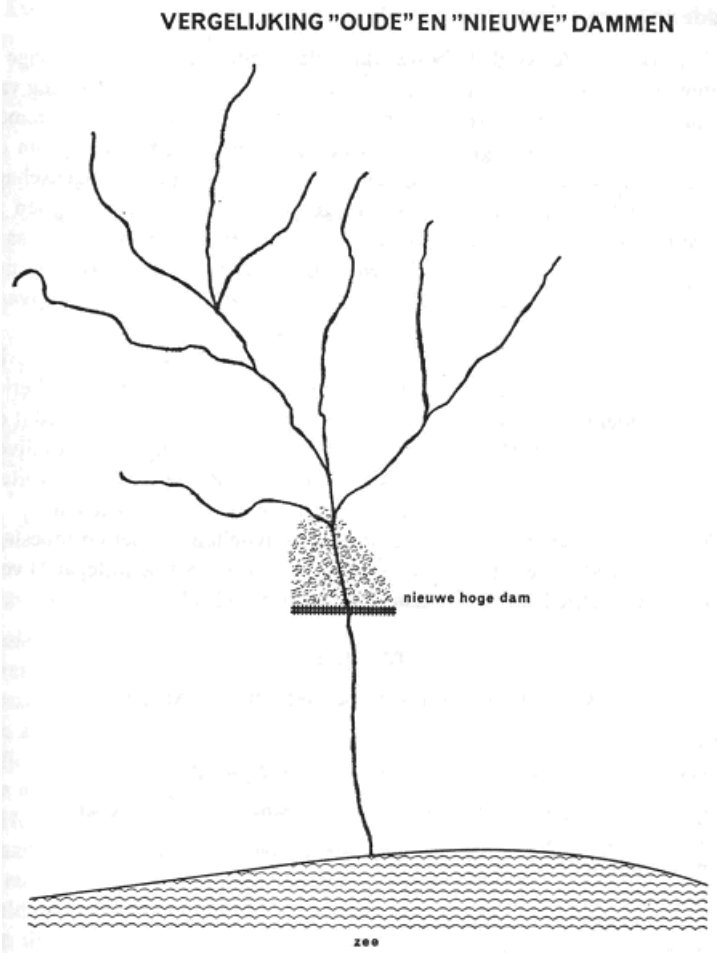

Fig. 3B.

Oude en nieuwe dammen

In het voorgaande werd de bouw van vele honderdtallen - meest lage - dammen als een positieve activiteit gewaardeerd bij de herstructurering van het landschap die in de pre-industriële tijd tot stand kwam. Deze dammen gaven meestal blijk van grote praktische vernuftigheid en ervaring om de topografie en bodemkundige gesteldheid van het terrein en de eigenschappen van afstromend water zo goed mogelijk te benutten. Zij zorgden in goede regenjaren niet alleen voor het ontstaan van vele, gedurende maanden vochtig blijvende verspreid liggende gebiedjes waar tuinbouw (in mindere mate ook landbouw) kon worden bedreven, echter door de opvang van organische 'debris' zorgden zij ook voor humusvonning.

In de hofjes hadden de dammen een additionele taak. Door de sterke verdamping van de fruitbomen accumuleerde zich zout in de bodem. Periodieke uitspoeling van dat zout in goede regenjaren vond plaats doordat de dammen zich vulden. Daar het water niet te lang in de hofjes mocht blijven staan (de bomen zouden anders door gebrek aan zuurstof van de wortels afsterven) waren de dammen voorzien van eenvoudige sluissystemen.

Mèt de achteruitgang van de agrarische activiteiten en mèt de inbeslagname van steeds meer grond voor woningbouw rond het Schottegat*) verdween het zo efficiënte dammenstelsel nagenoeg geheel.

Tabel 2 Het oude dammenstelsel op curaçao

Functie:

1. Spreiding van afvloeiend regenwater over groot oppervlak.
2. Opvang van afspoelsel (organische en anorganische 'Debris') waardoor
    a. natuurlijke 'mulching' belangrijk ook in jaren zonder avloeiing.
    b. humusvorming belangrijk ook in jaren zonder avloeiing.
3. Ontzilting van de hofjes.

Structuur:

1. Organisch: de dammen in een opvanggebied werken samen als eenheid en zijn van elkaar afhankelijk.
2. Dynamisch: door aanslibbing moet het dammenpatroon geleidelijk 'bijgesteld' worden.
3. 'Aflaathaar' in hofjes.

*) In de omgeving van het Schottegat was het dammensysteem het best ontwikkeld:men raadplege maar de oude topografische kaart van omstreeks de eeuwwisseling. De bevolking steeg van 30.000 tot 152.000 thans!

De oude dammen waren ontworpen door, of in samenwerking met, mensen met grote praktische ervaring en plaatselijke kennis.

Door de Shell en het gouvernement werden in de veertiger en begin vijftiger jaren nieuwe dammen gebouwd. Deze echter hadden een geheel ander karakter dan de oude. In plaats van de vele honderdtallen lage dammen die het afstromende water zo goed mogelijk moesten spreiden naar zo veel mogelijk agrarisch bruikbare gebiedjes kwamen enkele tientallen zeer hoge, meest nabij agrarisch totaal onbruikbare arealen. De doelstelling was dan ook een heel andere, nl. verbetering van de grondwaterstand. Het is echter niet moeilijk te berekenen dat deze dammen voor de grondwaterstand, in het bijzonder in de kritieke droge perioden, nagenoeg géén zoden aan de dijk zetten.*) De gevolgen waren averechts voor de hofjes dicht bij zee gelegen aan het einde van de rooiensystemen. Daar de grote dammen 'bovenstrooms' alle water tegenhielden ontvingen deze hofjes in de goede regenjaren niet meer hun portie 'ontziltingswater', hetgeen hun achteruitgang slechts kon versnellen.

Voor een vergelijking van de oude en de nieuwe dammen zie verder fig. 3a, 3b en 4 en tabel 2.

Tegenwoordige toestand van de begroeiing

Gezien de in het voorgaande gereleveerde feiten zal het geen verwondering baren dat de tegenwoordige begroeiingstoestand op het eiland Curaçao op armzalige wijze afsteekt tegen de toestand van een halve eeuw terug. Men kan zonder moeite een lijst opstellen van een *zeventigtal* eertijds prachtige hofjes; slechts van heel enkele dezer is nog iets over, maar niet veel meer dan een schim.

Het verdwijnen van de hofjes in de nabijheid van het Schottegat, het Spaanse Water en Piscaderabaai (in fig. 5 zijn een 40-tal aangegeven) en de reeds genoemde verzilting van de ondergrond heeft het landschappelijke beeld in de omgeving van Willemstad ingrijpend in negatieve zin veranderd. Een lichtpunt wordt gevormd door de tuinen die thans in de villawijken worden onderhouden. Echter sommige daarvan zijn geheel en vele zijn periodiek (bij langdurige droogte) afhankelijk van gedestilleerd zeewater. Bij stijgende energieprijzen en afnemende economische activiteit is dit een wankele basis voor behoorlijk onderhoud

De eilanden Aruba en Bonaire kenden nauwelijks hofjes, ook was er geen

*) Voor berekeningen hierover zie Uitgave nr. 34 (1962) v.d. Natuurwetenschappelijke Studiekring Nederlandse Antillen.

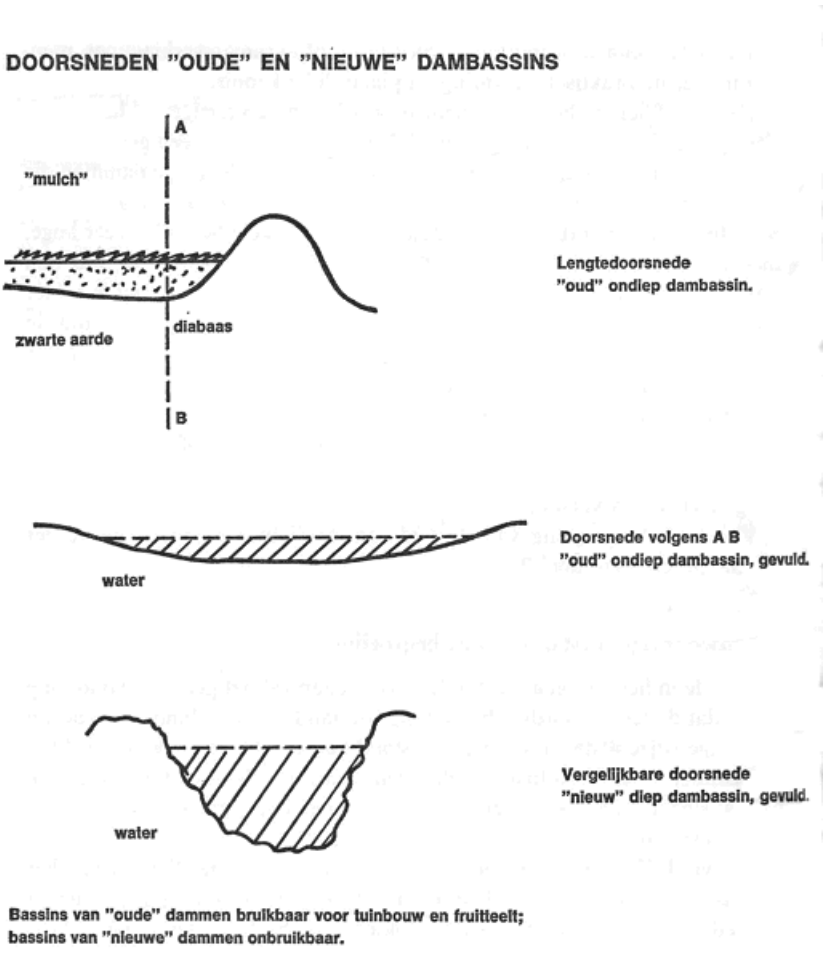
DOORSNEDEN "OUDE" EN "NIEUWE" DAMBASSINS
A
"mulch"
zwarte aarde
diabaas
B
Lengtedoorsnede
"oud" ondiep dambassin.
water
Doorsnede volgens A B
"oud" ondiep dambassin, gevuld.
water
Vergelijkbare doorsnede
"nieuw" diep dambassin, gevuld.
Bassins van "oude" dammen bruikbaar voor tuinbouw en fruitteelt;
bassins van "nieuwe" dammen onbruikbaar.

Fig. 4.

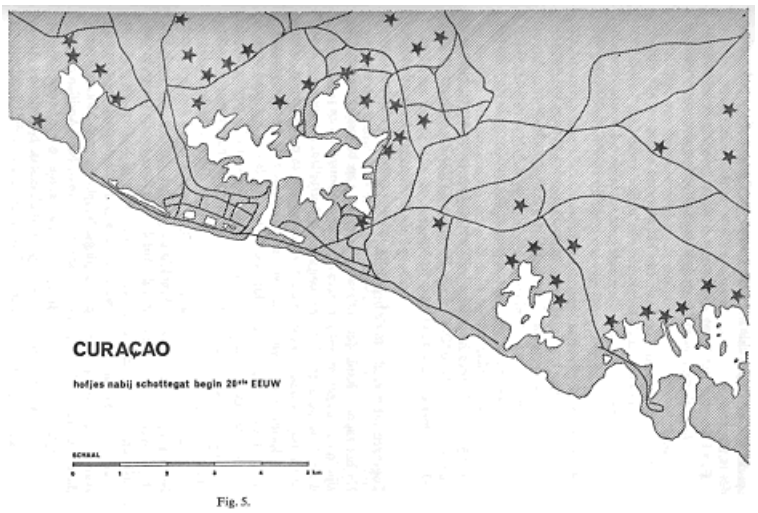

Fig. 5.

Fig. 5.

sprake van het uitgebreide dammensysteem van Curaçao. Er was dus minder te vernielen.

Een belangrijk winstpunt voor Aruba is de landscaping in het aaneengesloten hoteldistrict, die met 'recycled' water uit waterzuiveringsinstallaties wordt onderhouden.

De souvenir-industrie op basis van het toerisme vormt op alle drie de eilanden een gevaar voor de karakteristieke 'indjoe' boom (Ar. '*kwihi*': Prosopis juliflora), die vanwege zijn mooie hout tot tafels e.d. wordt verwerkt. De geiten en de langzame groei zijn een obstakel voor nieuwe opslag van deze prachtige boomsoort.

Door de geringe bevolkingstoename heeft Bonaire minder last van onoordeelkundig 'schoonmaken' van terreinen voor woningbouw.

De Stichting Nationale Parken (STINAPA) doet haar uiterste best terreinen aan te kopen en als natuurreservaat te beheren, maar heeft volstrekt onvoldoende financiële basis.

Op Saba is de noordwestelijke helft wat de begroeiing betreft bijna nog maagdelijk, evenals de 'Quill' op St.Eustatius. STINAPA ontbeert de middelen om hier conserverend op te treden.

Pogingen tot herstel van de begroeiing

Na het rapport Krul, dat ontbossing in plaats van bebossing aanraadde, zijn in de vijftiger en zestiger jaren schuchtere voorstellen en pogingen gedaan de wilde begroeiing weer enigszins te herstellen. Bij sommige dezer waren ongetwijfeld enkele goede grondgedachten te onderkennen, echter onvoldoende voorbereid en met volstrekt onvoldoende middelen en continuïteit kon hen geen ander lot beschoren zijn dan in het zand vast te lopen. Ditzelfde lot zal met alle zekerheid alle toekomstige pogingen treffen zolang niet de opzet zich verwijdert van dilettantisme en daarbij werkelijk deskundige instanties op alle deelgebieden die met herbebossing te maken hebben worden ingeschakeld en hun kennis wordt gecoördineerd. Nemen wij iemand als frater Arnoldo die zijn hele leven gewijd heeft aan studie over en experimenten met de Antilliaanse flora en zijn kennis in verscheidene boeken heeft vastgelegd. Nemen wij prof. Stoffers die met zijn studenten jarenlange studies heeft gewijd aan de plantensociologie van de Antillen; nemen wij verder de Wageningse hoogleraar prof. Mörzer Bruins, die rapporten maakte over natuurbescherming op de Ned. Antillen en prof. De Hulster, hoogleraar in de tropische bosbouw, die gaarne bereid zou zijn tot een permanente verbinding van zijn faculteit met de Nederlandse Antillen; vergeten wij ook niet de kennis die te raadplegen zou zijn bij de Natuur-

wetenschappelijke Studiekring Suriname en de Nederlandse Antillen. Waarom dan, vraagt men zich af, worden deze mensen niet ingeschakeld? De echt deskundige instanties zouden dus in organisatorisch verband voor het speciale doel tot samenwerking gebracht moeten worden. Dit eist inzicht in de totaliteit van de problematiek, dit eist ook intensieve, organisatorische arbeid.

Monumenten in het landschap

Als tussenstap tussen het landschap en de architectuur in de stad is een bespreking op zijn plaats van de oude architectuur die het landschap verlevendigt. Men zal geneigd zijn daarbij in de eerste plaats te denken aan de monumentale landhuizen op Curaçao en aan de monumenten uit de glorietijd van St.Eustatius. Daarmede is echter net alles gezegd, de traditionele eenvoudige behuizingen op het platteland van Aruba, Bonaire, Saba en St. Eustatius, hebben een charme, die niet weg te cijferen is en maken een waardevol onderdeel van het landschap uit.

Het hoge woord is er uit: 'waardevol'. Uit het voorgaande bleek dat de natuur als zodanig 'waardevol' werd geacht, thans volgt hetzelfde voor diens architectonische stoffering. Over welke 'waarde' hebben wij het? Dat in alle lagen van de maatschappij mensen te vinden zijn die beseffen, dat de mens alleen van brood niet kan leven en die de puur esthetische kant 'waarde' toekennen, is toe te juichen (wij herinneren slechts aan de sympathieke actie van de vakverenigingen voor 'boomplantdag'). Maar lang niet iedereen is zo: voor hen kan er slechts van 'waarde' sprake zijn indien de economie een rol speelt. Het zijn o.a. dezulken die schamper vragen of men met bomen planten en landhuizen opknappen krotbewoners uit hun misère kan halen. Gelukkig kan het antwoord een volmondig 'ja' zijn. Zolang men aan toerisme een belangrijke plaats in de economie van de Nederlandse Antillen toekent, zal men *alles* moeten bevorderen dat een aantrekkelijke sfeer creëert!

Dat het historische en pittoreske karakter een belangrijk ingrediënt is voor toerisme is algemeen bekend. Veel fantasie is er niet voor nodig om in te zien dat de landhuizen met hun hofjes op Curaçao, de oude synagoge en protestantse kerk op St. Eustatius en dat de met fraai houtsnijwerk versierde huizen op Saba 'toeristisch uitgebuit' zouden kunnen worden. Helaas, deze fantasie heeft ontbroken; men liet ook de landhuizen in puin vallen. Het is slechts te elfder ure dat de Stichting Monumentenzorg (1954) werd opgericht. Dit toen men de bulldozer wilde zetten tegen het volgens de kunsthistoricus Ozinga mooiste landhuis op Curaçao: 'Brievengat'. De be-

langstelling vanuit de Curaçaose gemeenschap - financieel en anderszins - was en bleef minimaal. Zonder een vorstelijke gift van de Nederlandse industrieel Van Leer zou op de Nederlandse Antillen zorg voor monumenten hélemaal niet hebben bestaan en zonder de financiële goochelkunst van de voorzitter der Stichting zouden de restauraties beperkt moeten zijn gebleven tot het ene reeds genoemde object! Door deze goochelkunst kon de Stichting door middel van leningen, hypotheken en borgstellingen andere objecten aankopen en herstellen (landhuis Ascension, gebouw Burg. Stand aan het Waaigat, complex De Rouvilleweg, landhuis Janwé, huis Penstraat, replica's van oude joodse grafstenen).

Even belangrijk als de restauratiewerkzaamheden van de Stichting zelf was de stimulerende invloed die deze werkzaamheden hadden op derden. Het idee Monumentenzorg ging leven bij enkelen in de gemeenschap. Het vond bij de toenmalige directeur Openbare Werken weerklank en in het kader van werkverschaffing werd Groot St. Martba gerestaureerd, werd Monumentenzorg bij de werkzaamheden aan Ascension geholpen en kregen de wallen van Fort Amsterdam een opknapbeurt. Het is mede aan de genoemde stimulerende invloed van de Stichting toe te schrijven geweest dat Casa Penha en de landhuizen Girouette, Kas Abao en Daniel zo fraai werden gerestaureerd en dat de regeringsgebouwen van Fort Amsterdam zo goed mogelijk in oude stijd werden vernieuwd.

De monumenten in de stad

Willemstad was een stad van grote architectonische schoonheid, verreweg de mooiste en meest karakteristieke stad op de Caribische eilanden. Ook hier weer was geen overmaat van visie nodig om in te zien dat daar niet alleen culturele doch ook toeristische zijde bij te spinnen zou zijn, een visie die slechts minimaal behoefde te zijn, daar allerlei voorbeelden elders ten dienste stonden van hen die nog mochten twijfelen.

Het inzicht in de noodzaak de stad te beschermen tegen ontluistering en verval brak in de veertiger jaren baan bij ambtenaren van de Dienst van Openbare Werken. Rapporten werden gemaakt, monumentenlijsten werden opgesteld en de noodzaak werd bepleit van regelingen betreffende de ruimtelijke ordening. Thans, dertig jaar later, is men nog precies even ver! Niets van de voorstellen werd verwezenlijkt!

Inmiddels was prof. Ozinga door Sticusa uitgezonden en had gezamenlijk met zijn toenmalige assistent Temminck GroII (thans hoogleraar in Delft) een ontzagwekkende hoeveelheid werk verzet voor zijn boek ‘De Monumenten van Curaçao’. Alle monumenten van enig belang waren op-

gemeten, in kaart gebracht, gefotografeerd en beschreven. Als motto had hij op de titelpagina kunnen vermelden ‘Ave Caesar, morituri te salutant’.

Het prachtige werk van Ozinga vermocht evenmin de gemeenschap wakker te schudden als latere lezingen van de directeur van Colonial Williamsburg en spasmodische betogen en requesten van de Stichting Monumentenzorg.

Bij het rapport van het ‘Tienjarenplan voor de Ontwikkelingshulp’ in 1962 uitgebracht werd nogmaals nadrukkelijk het economisch belang van Monumentenzorg uit de doeken gedaan en de vervlochtenheid daarvan met toerisme en stadsanering (Otrabanda!). De daarvoor opgebrachte post werd echter in Nederland geschrapt onder het motto: ‘monumentenzorg is cultuur en geen economie’. Dialoog was er niet bij.

Het milieu van zee en strand

Het is zonder meer duidelijk dat voor kleine eilanden, zoals die waaruit de Nederlandse Antillen bestaan, het milieu van zee en strand van het grootste belang is. Behoudens het belang voor welzijn d.w.z. als bron voor recreatie van de eigen bevolking bestaat er een direct verband met de economie (visserij en het toerisme).

Het beheer van zee en strand zal zich er vanzelfsprekend op moeten toeleggen dat deze hun functie zo optimaal mogelijk blijven vervullen. Zichtbare vervuiling dient te worden tegengegaan, maar ook niet zichtbare vervuiling die de mariene organismen aantast. Voorts moeten het strand en de onmiddellijke omgeving ook overigens in aantrekkelijke toestand worden gehouden. Dit impliceert een gedegen planologie voor de bebouwing en landschapszorg.

Onze aandacht nu eerst op het probleem van de vervuiling richtende kunnen wij het volgende opmerken. Dat de vestiging van de petroleum-industrie op Curaçao vervuiling van het Schottegat mede zou brengen is zonder meer duidelijk. Echter had deze vervuiling zo erg behoeven te zijn als het in feite hier werd? Deze vraag kan zonder meer met ‘neen’ worden beantwoord; toegegeven zij, in een achteraf redeneren op grond van een milieubesef dat pas in de laatste jaren m de ontwikkelde landen zich begint af te tekenen, en gelukkig is, dank zij interne anti-pollutiemaatregelen bij de Shell, de vervuiling in de laatste jaren sterk afgenomen. De opvattingen van eenieder - met uitzonderingen - was ‘waar gehakt wordt vallen er spaanders’ en het economische voordeel dat het eiland ontleende aan de vestiging was zo groot, dat niemand aanstoot nam aan het feit dat het rijke mariene leven van het Schottegat (belangrijke bron voor de visserij ook)

werd vernietigd evenmin dat een gedeelte van de stad in een afschuwelijke stank kwam te zitten. Doordat de Shell in de afgelopen jaren ettelijke miljoenen guldens stak om de vervuiling van het Schottegat en de luchtvervuiling tegen te gaan, is de situatie thans goddank veel beter dan tien jaar geleden.

Aruba kwam wat betreft de vervuiling door de olie-industrie van begin af in een veel gunstiger positie. De raffinaderijen werden daar geheel aan de zuidkust van het eiland gebouwd, gunstig t.a.v. de windrichting.

Bonaire had tot voor kort geen overlast van olie. Thans heeft men daar een bunkerstation gevestigd. De betreffende maatschappij heeft beloften afgelegd t.a.v. stringente maatregelen om olie-lekken te voorkomen. Ofschoon de situering wat betreft de normale windrichting niet ongunstig is, is de ligging aan de mond van het prachtige Gotomeer geenszins van bezwaren ontbloot. De tijd zal moeten leren in hoeverre de vestiging van het bunkerbedrijf en in het bijzonder de vestiging op deze plaats, verstandig is geweest, wanneer men de belangen van natuurbescherming en van toerisme mede in het geding brengt.

Naast vervuiling is overbevissing een groot gevaar voor het mariene leven. Voor een belangrijk deel is deze overbevissing te wijten aan de speervisserij en aan het wegvangen van koraalvisjes voor export naar aquariumhandelaren. Bij de schildpadden speelt bovendien het opgraven van de eieren een grote rol. Door onderzoekingen van het Caraïbisch Marien-Biologisch Instituut is een zeer aanzienlijke reductie van de vispopulatie geconstateerd. Tevens worden aanwijzingen gevonden dat deze reductie nadelige gevolgen zou kunnen hebben op de koraalformaties. Dat schade wordt toegebracht aan de beroepsvissers en aan het toerisme beide, scheen tot voor kort niemand te deren. Lustig werden er internationale speerviswedstrijden georganiseerd. Ook hier is thans eindelijk een kentering merkbaar.

Het eilandgebied Bonaire is het eerste geweest dat wettelijke maatregelen heeft genomen tot bescherming van de visstand. De vraag of de betreffende wetten ook voldoende nageleefd worden kan nog niet met een volmondig ‘ja’ worden beantwoord, maar men streeft er naar een meer doeltreffende controle.

Het CARMABI heeft voorstellen gedaan tot het instellen van ‘onderwaterreservaten’ bij Curaçao en Aruba. Uitvoering van de plannen wacht nog op de noodzakelijke wettelijke enkadrering.

Voor een optimaal functioneren van de stranden, óók in economische zin, is het nodig dat deze tezamen met hun achterland opgenomen worden in een omvattend plan voor ruimtelijke ordening. Wij zullen hierop terugkomen in de volgende paragraaf.

Ruimtelijke ordening, milieu en toerisme

In tegenstelling tot hetgeen velen zullen menen, is ruimtelijke ordening volstrekt geen nieuw begrip. Egyptenaren, Babyloniërs, Grieken, Romeinen, Maya's, Asteken, Inca's en Ghanezen (Benincultuur) deden er alle aan en niet zuinig ook. Het is in de moderne tijd (in het begin van de tweede helft negentiende eeuw en begin twintigste eeuw) geweest dat in de westerse cultuurwereld de ruimtelijke ordening een dieptepunt bereikte als correlaat van een hyperindividualisme dat onder het mom van ‘vrijheid’ het ‘laisser faire, laisser aller’ predikte. Van dit dieptepunt leggen o.a. tal van chaotisch gegroeide Amerikaanse provinciesteden getuigenis af.

In het dichtbevolkte Nederland heeft een herleving van de planologische gedachte zich betrekkelijk vroeg gemanifesteerd. Dit wil niet zeggen dat in Nederland thans gezonde ruimtelijke ordening overal tot zijn recht komt. De planologische gedachte in Nederland heeft zich eerst gemanifesteerd als een streven naar ‘orde en netheid’. Esthetica en milieubewustheid zijn jonge loten van de allerlaatste tijd. De afbraak van prachtige dorpskernen, de bouw van silo's en fabrieken midden in deze dorpen, supermarkten in weilanden, de schandalen van Metrobouw en Bijlmermeer in Amsterdam en Hoog Catharijne in Urecht zijn er bewijzen voor dat men ook in Nederland voor goede planologie een niet aflatende strijd dient te voeren!

Voor de Nederlandse Antillen nu is een goede ruimtelijke ordening van nog aanmerkelijk groter belang dan voor Nederland. Dit komt enerzijds door de kleinheid van hun grondgebied, anderzijds door de veel inniger vervlochtenheid van economie en planologie. De eilanden van de Nederlandse Antillen dienen letterlijk te woekeren met hun ruimte en met hetgeen zij aan unieks en aantrekkelijks te bieden hebben ‘t is op vóórdat men 't weet’.

Is begrip hiervoor voldoende doorgedrongen? Het antwoord dient helaas een ondubbelzinnig ‘neen’ te zijn. Aan ambtenaren en rapporterende ‘deskundigen van buiten’ ligt het ditmaal niet. Reeds is gereleveerd dat al dertig jaar geleden de Dienst Openbare Werken op Curaçao een goede planologie voor de stad op het oog had. Ook nadien heeft deze Dienst zich met plannen niet onbetuigd gelaten.

In het rapport van prof. Thijsse werd zeer dringend voor een behoorlijk ruimtelijk beleid voor de Bovenwinden gepleit, mede ha verband met het feit dat St. Maarten aan de vooravond stond van een snelle toeristische ontwikkeling. Ook in het z.g. ‘Driejarenplan’ voor Bonaire en de Bovenwinden en het in 1962 ingediende ‘Tienjarenplan’ voor de gehele Nederlandse Antillen werd veel aandacht besteed aan de ruimtelijke ordening. Bij de politici kwam dit alles echter onvoldoende over. Men dient zich hierbij voor

ogen te stellen dat de politici op de Nederlandse Antillen zich in dit opzicht in niets onderscheiden van hun Nederlandse collega's. Zonder de niet aflatende druk van talloze actiegroepen zou ook in Nederland nauwelijks iets terecht gekomen zijn van een milieusparende ruimtelijke ordening. Ook voor de toekomst moet nog zware strijd worden gevoerd om - althans gedeeltelijk - de doorvoering tegen te gaan van milieuverwoestende beslissingen die in het verleden werden genomen.

In de volgende paragraaf zal ingegaan worden op de factoren die meegespeeld hebben bij de groei van de milieubewustheid in Nederland en zal worden nagegaan in hoeverre die factoren op de Nederlandse Antillen aanwezig zijn of alsnog tot ontwikkeling kunnen komen. Eerst zal echter een kort overzicht worden gegeven van de situatie zoals die zich op de verschillende eilanden voordoet, daarbij bijzondere aandacht schenkend aan de relatie tussen ruimtelijke ordening en het toerisme.

Dat hier voornamelijk op dit aspect van de noodzaak van ruimtelijke ordening en milieubeheer wordt ingegaan, vindt zijn verklaring in een tweetal belangrijke factoren. In de eerste plaats is de ontwikkeling van het toerisme op verschillende eilanden van de Nederlandse Antillen een ernstige bedreiging gaan inhouden voor het milieu. Anderzijds is het toerisme een concreet, direct aanspreekbaar uitgangspunt om het belang van ruimtelijke ordening te laten uitkomen. Het is geenszins de bedoeling de betekenis van ruimtelijke ordening en milieubeheer voor een leefbaar milieu voor de Antilliaan zelf in de toekomst te bagatelliseren.

Op Aruba kan de situatie voorshands betrekkelijk gunstig worden genoemd. Dit is, behalve aan het inzicht van bestuurders en ambtenaren, ook voor een niet onbelangrijk deel te danken aan de eenvoud van de situatie. Aruba is in het gelukkige bezit van een uitermate mooi, lang strand vlak bij de stad en de formule was eenvoudig: Biedt de toerist een aaneengesloten keten van luxe hotels met goede ‘landscaping’, zorg voorts voor een schoon eiland en een luchthaven die even imposant van opzet is als prettig oogt. Aruba heeft vrijwel maximaal gebruik gemaakt van de natuurlijke mogelijkheden die het bezat. Het resultaat is niet uitgebleven: het toerisme, belangrijke bron van inkomsten, bloeide en bléép in volle bloei, ook toen de laatste recessie toesloeg. Het eiland heeft zich ongetwijfeld een sterke positie verworen in de strijd om de toeristendollar in het Caribische gebied.

Een geweldige toeristische ontwikkeling heeft ook St. Maarten doorgemaakt. Behoudens de mooie stranden was daarbij de nabijheid van de toeristisch reeds zeer sterk ontwikkelde (Amerikaanse) Virgineilanden en van Amerika zelve van groot belang. De verspreid liggende en ingewikkelde eigendomsverhoudingen van de grond der stranden stelden echter heel wat

meer eisen aan het ruimtelijk beleid dan dat op Aruba het geval was. Dit beleid is helaas uitgebleven zodat de natuurlijke schoonheid van het eiland aanmerkelijk méér geweld werd aangedaan dan noodzakelijk was.

Een ruimtelijk beleid had ingehouden een juiste grondpolitiek (ontwarring van de eigendomsverhoudingen en aankoop van gronden door de overheid), een bestemmingsplan, bouwverordeningen, verordeningen op het gebied van beschermde stadsgezichten, monumentenzorg en natuurbescherming. Deze maatregelen zouden een in de hand gehouden toeristische ontwikkeling in fasen mogelijk gemaakt hebben. Zowel door Antilliaanse ambtelijke instanties als door Nederlandse deskundigen is dit alles dringend aanbevolen. Bij het geven van ontwikkelingshulp hebben de van Nederlandse zijde door eigen deskundigen uitgebrachte aanbevelingen echter slechts de rol gespeeld de papiermand te helpen vullen!

Hierdoor konden nadelige sociologische gevolgen niet uitblijven. Op langere termijn gezien, wanneer scherpere toeristische concurrentie zich zal doen gelden zal blijken dat St. Maarten zich door een ongeplande explosieve ontwikkeling geenszins optimaal gewapend heeft om aan deze concurrentie het hoofd te bieden.

Kan reeds t.a.v. St. Maarten geconstateerd worden dat de strand-zee-zon formule - voor Aruba van zo alles overheersende betekenis - daar niet alléén zaligmakend is, maar dat het ‘achterlandmilieu’ een niet onbelangrijke rol speelt, voor St. Eustatius is dit in nog veel sterkere mate het geval. Kwantiteit en kwaliteit van de stranden van St.Eustatius kunnen het bij lange na niet halen bij die van St. Maarten. Ieder ontwikkelingsplan, waarin ook het toerisme een belangrijke plaats wil innemen, zal nog veel meer gebaseerd moeten zijn op het achterlandmilieu. De ‘totale aantrekkelijkheid’ van dit achterlandmilieu speelt hier een overheersende rol. Deze totale aantrekkelijkheid is samengesteld uit, naast het plezierige klimaat ook uit een groot aantal kleine aantrekkelijkheden die betrekking hebben op pittoreske architectuur, historische monumenten en natuurschoon. Zuiver uit het oogpunt van toeristische economie is daarom op St. Eustatius nog veel meer te bederven dan op St. Maarten. A fortiori geldt dus hetgeen gezegd is betreffende de noodzaak van een geplande ontwikkeling waarbij aan alle bovengenoemde deelgebieden van ontwikkelingsplanning grondige aandacht wordt gewijd. Ook hier echter zijn alle vroegere aanbevelingen van Antilliaanse ambtelijke en Nederlandse deskundige zijde de mist ingegaan.

Door de Sticusa werd voor St. Eustatius recentelijk een project gefinancierd waarin op advies van prof. Temminck Groll een tweetal bouwkundigen en een tweetal kunsthistorici werden uitgezonden ‘voor het verrichten van een historisch onderzoek, een architectonische documentatie van de

historische gebouen en ruïnes en het opstellen van een integraal conserveringsplan'. Een eerste rapportering hierover verscheen in maart 1974 van de hand van ir. de Roy van Zuydewijn. Reeds is inmiddels het waardevolste grondbezit op het eiland nagenoeg geheel in handen van Amerikaanse particulieren. Het had - wanneer tijdig was ingegrepen - 'voor een krats' in handen kunnen zijn van een met ontwikkelingsgeld gefinancierde Stichting, die een planmatige ontwikkeling in fasen had kunnen verzorgen. Ook op St. Eustatius is het milieu, zijn monumenten en natuur nog volkomen vogelvrij en is er - méér nog dan op St. Maarten - kans dat de toeristische ontwikkeling een op den duur zelfvernietigend karakter zal dragen.

Geldt bij St. Eustatius dat voor toekomstige ontwikkeling het 'achterlandmilieu' minstens even belangrijk is als het 'strandmilieu', bij Saba hebben wij door het wegvallen van het 'strandmilieu' uitsluitend te maken met het 'achterlandmilieu'. Hier vallen bovendien als aantrekkelijkheidsfactoren de historische monumenten weg. Wat overblijft is een paradijselijk klimaat waarin alles groeit wat in de tropen en subtropen thuishoort, een pittoreske architectuur en even pittoreske als uitbundige en veelvormige flora. Lou Lichtveld, de bekende Surinaamse schrijver die familie op Saba heeft, pleitte niet lang geleden nog voor het tot 'nationaal monument' verklaren. Voor Saba, geheel in de lijn van de eerdere aanbevelingen van prof. Mörzer Bmins, ongetwijfeld de enige manier om te voorkomen dat voor zover zich hier een noodzakelijkerwijs kleinschalig - toerisme zou onwikkelen, dit op korte termijn het historisch gegroeide èn de natuur èn daarmede zichzelf, ten gronde zou richten. Daar dit de enige mogelijkheid lijkt om ook de belangen van de Sabanen zelf - zowel economisch als sociologisch - zeker te stellen, lijkt een met ontwikkelingsgeld te financieren Stichting die, met medewerking van de Sabanen, het eiland zou kunnen beheren als een 'landschapspark', op zijn plaats. Aangetekend moge nog worden dat de noordwestelijke helft van Saba onbewoond is en een prachtig natuurreservaat zou kunnen vormen.

Voor Bonaire geldt hetzelfde als reeds voor St. Eustatius is opgemerkt, nl. dat het achterlandmilieu zeker even belangrijk is als het strandmilieu. Ook hier geldt het dus de aantrekkelijkheid van het achterland zoveel mogelijk intact te houden en tot zijn recht te doen komen. De kwaliteit van het Bonairse strand is zeker minder dan die van het Arubaanse. Bovendien gaat het niet om een aaneengesloten geheel zoals op dat eiland. Dit laatste feit, gekoppeld aan het belang van de factor 'achterland' onderstreept de importantie van een goede ruimtelijke ordening.

Een van de belangrijkste attracties van het achterlandmilieu wordt gevormd door de internationaal befaamde flamingokolonie. Verder zijn van

belang de architectuur van Kralendijk en Rincon en de ‘koenoekoehuisjes’, de prachtige omgeving van het Gotomeer, de zeer schilderachtige kusten, de omgeving van Sorobon.

Bonaire krijgt zijn nieuwe startbaan, het EEG-ontwikkelingsfonds heeft in de beurs getast en 15 miljoen gulden is er uit te voorschijn gekomen. De Boeings zullen er dus kunnen landen. Maar de opbouw van een blijvend toerisme is een illusie indien niet maatregelen genomen worden om verval van het achterlandmilieu te voorkomen. Wanneer de EEG-ontwikkelingshulp zich dus bepaalt tot het financieren van een nieuw vliegveld en zich verder niet bekommert om de wijze waarop dit in de totaliteit van de gemeenschap wordt geïntegreerd is te vrezen dat zij minder dan half werk doet. Het paard kon wel eens achter de wagen gespannen worden. Grondspeculanten, promotors en bouwmaatschappijen zullen er als de kippen bij zijn. Voor hen geldt: winst op korte termijn. De gevaren echter die een onbesuisde korte termijn ontwikkeling zou kunnen meebrengen voor een stabiele lange termijn ontwikkeling zijn er niet weinige. Binnen korte tijd kan de vriendelijke sfeer van het eiland verdwenen zijn, de architectuur van Kralendijk en Rincon vervangen door betonblokpanden, de kusten door lintbebouwing van het achterland afgesloten, hotels van verkeerd type op verkeerde plaatsen neergezet, onnodige wegen nodig natuurschoon hebben geschonden, de flamingokolonie verjaagd. Hier dus ook ‘caveant consules’.

Terugblikkend op hetgeen in deze paragraaf behandeld is, kan het volgende geconstateerd worden. Op Aruba is de situatie het simpelst: een eerste kwaliteit standmilieu met eerste kwaliteit situering, toeristische ontwikkeling uitsluitend gebaseerd op het strandmilieu, ruimelijke ordening ‘wijst zich haast vanzelf’. Toeristische ontwikkeling en milieu bijten elkaar niet, integendeel de landscaping in de ‘toeristische area’ kan zelfs door natuurliefhebbers als een verbetering van het milieu ervaren worden. Op de eilanden St. Maarten, St.Eustatius en Bonaire is de strandkwaliteit van minder gehalte dan op Aruba en vereist mede door de situering zorgvuldiger planning. De toeristische ontwikkeling is mede (op Saba geheel) afhankelijk van het achterlandmilieu, vertoont daardoor een sterke tendens tot milieuvernietiging en dus op den duur tot zelfvernietiging. De laatste tendens bij St. Maarten het minst en bij Saba het meest uitgesproken, met St.Eustatius en Bonaire en daar tussen in.

Indien wij voor Aruba voor het strandmilieu aan de factoren kwaliteit en situering beide het cijfer 9 toekennen, dan zullen de verschillende voor strandtoerisme in aanmerking komende plaatsen op Curaçao zich zowel t.a.v. kwaliteit als van situering met een bescheiden zesje tevreden moeten stellen. Dit impliceert twee dingen. In de eerste plaats zal men de kwaliteit

van het strandmilieu kunstmatig moeten 'opkrikken', tevens zal men zwaar moeten leunen op het achterlandmilieu. De infra-structuur zal veel comflexer moeten zijn en veel zorgvuldiger planning vereisen dan op Aruba.

De grote fout op Curaçao is geweest dat men zich deze simpele waarheden niet gerealiseerd en alle vertogen over een zorgvuldige bezinning op het voor wie, wat, waar en hoe en overeenkomstige planning in de wind heeft geslagen. Hotelsitueringen waren ad-hoc beslissingen die niet binnen een totaalplan waren geïntegreerd. Wat het achterlandmilieu betreft heeft men zich uitsluitend verlaten op de functie van Curaçao als 'shopping centre'. In de eerste plaats is deze functie belangrijk voor de ontwikkeling van het cruise-toerisme, maar ook voor het blijf-toerisme. De faam van Curaçao als 'shopping centre' is echter aan een belangrijke erosie onderhevig in verband met de concurrentie van 'vrijhavens' die elders in de Caribische landen als paddestoelen uit de grond rijzen. Een bijzonder gevaarlijke concurrent is natuurlijk het Venezolaanse eiland Marguerita, dat op 1 april 1975 tot vrijhaven werd verklaard! In verband met deze concurrentie en met de reeds gesignaleerde noodzaak om voor het blijf-toerisme zwaar te leunen op het achterlandmilieu, zou het voor de hand gelegen hebben voor de shopping centre van Willemstad juist die dimensie te behouden en en verder uit te bouwen waardoor het zich in aantrekkelijkheid van concurrerende shopping centra onderscheidt. Het gaat uiteraard om het bijzondere pittoreske karakter van Willemstad; de unieke 'identiteit', een bezienswaardigheid waarvan een grote mate van charme uitging, en van onschatbare propagandistische waarde. In het bovenstaande is echter reeds uiteengezet dat van bedoeld behoud en bedoelde uitbouw niets gekomen is: het tegendeel is het geval.

Gezien het gebrek aan planning om de ongunstige factoren voor de ontwikkeling van blijf-toerisme op Curaçao te compenseren, is het geen wonder dat, in navrant contrast met Aruba, na een aanvankelijke spurt waarbij het aantal hotelkamers tot ca. 1.000 opliep, het blijf-toerisme op Curaçao zeer ernstig aan het kwakkelen is geraakt. Dit gebrek aan planning komt op zijn rampzaligst tot uitdrukking t.a.v. het stadsdeel Otrabanda. Wil men ooit tot de succesformule van Aruba komen, waar zich vlakbij de stad een groot aaneengesloten toeristisch strandareaal uitstrekt, dan zal men zich als doel steeds het 'Rifplan' voor ogen moeten houden. De ontwikkeling van het Rif met een keten van hotels zal noodzakelijkerwijs met de aanleg van een kunstmatig strand gepaard moeten gaan. Daarachter aansluitend zouden de gerestaureerde gribussen van Otrabanda de functies van bezienswaardigheid, artistiek centrum en winkelcentrum in zich kunnen verenigen. (Een hotel in de geest van het 'Pullitzer hotel' in Oud-Amsterdam midden in

Otrabanda zou tevens een bijzondere attractie kunnen zijn). Dat revalidering van Oud-Otrabanda tevens zou bijdragen tot de noodzakelijke stadssanering is een bijkomende omstandigheid van niet te onderschatten gewicht. Maar, terwijl in Jaffa (Israël) een oude 'soukh' wordt nagebootst in nieuwbouw (!), om toeristen te trekken, laat men op Curaçao een authentiek stadsgedeelte dat zonder meer tot 'soukh' ontwikkeld zou kunnen worden, rustig verloederen!

Het Rif-Otrabanda-plan, van verscheidenerlei ambtelijke zijde zowel als door de Stichting Monumentenzorg en Amerikaanse interessenten gepropageerd, schijnt echter voorgoed getorpedeerd door de beslissing om de water- en electriciteitsfabriek op Mundo Nobo niet te verplaatsen maar integendeel uit te breiden! Daarmede is meteen voor Curaçao de mogelijkheid van de baan om ooit nog eens over een strandboulevard te beschikken, dat terwijl men toch dient te weten dat voor elke badplaats een strand-boulevard een 'must' is. Het alternatief om water- en electriciteitsproduktie naar de Slangenbaai of Blauwbaai te verplaatsen schijnt afgewezen, maar op grond van zeer weinig overtuigende argumenten. Het planalogische en en toeristische element is daarbij nagenoeg geheel buiten beschouwing gebleven. Alweer is hierbij gebleken hoe weinig de gedachte van een totaalplanning op lange termijn nog wortel geschoten heeft.

Aetiologie van de milieubewustheid

Alvorens in te gaan op een 'milieuprognose' voor de Nederlandse Antillen is het goed een analyse te geven van het mechanisme dat verantwoordelijk is voor de ontwikkeling van de milieubewustheid in Nederland. Dit zal ons in staat stellen na te gaan of het ontstaan van een dergelijk mechanisme op de Antillen ook mogelijk zal zijn.

Bij de uitvoering van maatregelen, betrekking hebbende op een veelomvattend milieubeleid zoals boven besproken, blijken particuliere korte termijn belangen voortdurend in botsing te komen met lange termijn belangen van de gemeenschap. Men zal dan opmerken dat een vaste wil van de politici deze botsing in het voordeel van de gemeenschapsbelangen kan beslissen. Reeds is echter gezegd dat de ervaring heeft geleerd dat maar weinig politici vooraan lopen wanneer het er om gaat lange termijn milieubelangen te behartigen. Dit is nauwelijks een wonder te noemen gezien de korte termijn problemen waarmede zij dagelijks overstelpt worden en aan de oplossing waarvan hun hele politieke voortbestaan gekoppeld is.

Een forse aanpak van de milieuproblematiek breekt pas de laatste jaren baan in Nederland en is te danken aan de niet-aflatende strijd van talloze

actiegroepen die eindelijk enigszins behoorlijk vat hebben gekregen op de politiek. Deze actiegroepen zijn te voorschijn gekomen hoofdzakelijk uit wat men zou kunnen noemen de groep van - meest jonge - 'progressieve intellectuelen' die twee wegen hebben bewandeld om hun doel te bereiken. Penetratie van hun gedachten in de gemeenschap via de nieuwsmedia zorgde er voor dat 'kiezerstemrnen' bewuste politici op hun tellen gingen passen. Nog belangrijker echter was de penetratie in de partijen via partij-lidmaatschappen. Zo bestaat het ledenbestand van de Partij van de Arbeid niet voor het merendeel uit arbeiders, maar uit intellectuelen. (Rapport van *Pauker* e.a. over de Amsterdamse P.v.d.A.) Bij de in partijverband *actieve* leden is het overwicht van de intellectuelen nog veel groter. In nog sterkere mate is dit het geval bij de Politieke Partij Radicalen (PPR), de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) en de Democraten 66 (D'66). Het milieubeleid van de progressieve partijen in Nederland wordt daarom gegenereerd binnen dié kaders waaruit ook de actiegroepen voortkomen en men moet daarmede niet zelden heel voorzichtig manoeuvreren om niet in botsing te komen met de korte termijn wensen van de brede massa van de kiezers.

De activiteit van de actiegroepen is gesuperponeerd aan een veel oudere beweging, uitgaande van groepen die door de 'progressieven' met enig dédain 'elitair' worden genoemd (vergetende dat zij zelve, een in feite kleine voorhoede vormend van een nieuwe beweging, per definitie tot een 'elite' behoren). Ik doel hierbij op organisaties zoals de 'Vereniging voor Behoud van Natuurmonumenten' en de 'Hendrik de Keyser Stichting', die inderdaad voornamelijk voortsproten uit kringen die men moeilijk 'links' kan noemen. Terwijl echter op nationaal regeringsniveau de linkse groeperingen zich het drukst maken over het milieu, zijn op het dorpsniveau juist de veelal niet-linkse villabewoners (meest geëmigreerd vanuit de grote steden) die op de bres staan voor datzelfde milieu.

Men dient er zich goed van te doordringen dat de milieugedachte een reactie is, uitgaande van de urbaan-intellectuele centra, waar commercialisme en technocratie zich het langst en het diepst ingevreten hebben. Het roept 'peripheer' (dorpen en platteland) vaak grote weerstanden op, eenvoudig omdat dáár het milieuverval later op gang kwam en men nog niet 'aan de reactie toe is'. De leden van de Waddenvereniging zijn voor Friezen en Groningers 'die bemoeiallen uit de Randstad', de actiegroepen die de verwoesting van prachtige dorpskernen trachten tegen te gaan zijn voor de autochtonen 'dat stelletje intellectuelen die ons de wet willen voorschrijven'.

In de volgende paragraaf zal nagegaan worden in hoeverre het zojuist besprokene toepasbaar is op de situatie in de Nederlandse Antillen.

Een blik in de toekomst

Het beeld waartoe wij na de vorenstaande beschouwingen kwamen is niet opwekkend. Recapitulerend, geeft een momentopname van de toestand op Curaçao het volgende te zien. Vèrgaande verwoesting van de wilde begroeiing, vooral in het tweede district; wijd verspreide erosie, verzouting van de ondergrond langs de - vroeger fraaist begroeide - randen van de baaien in dat district; totale vernietiging van het ingenieuze netwerk van de oude dammen; praktisch volledig afsterven van de talrijke hofjes; veel vervuiling langs de wegen; nieuwe dammen, stratenplan en afvalwaterlozing in het geheel niet aangepast aan de eisen van instandhouding en revalidatie van flora en hydrologie; rapporteringen over een dergelijke revalidatie in vele opzichten getuigend van grote oppervlakkigheid, met voorbijgaan van op het eiland en elders aanwezige gedegen plaatselijke kennis.

Wat het mariene milieu betreft: sterke vervuiling van de baaien aan de noordkust; vervuiling van het Schottegat; de stranden aan de zuidkust onvoldoende beschermd; het mariene leven aan de zuidkust zeer verarmd.

Wat het bouwkundige aspect betreft: Willemstad, eens architectonisch gezien een parel op de Caribische eilanden, nu reeds in planologisch opzicht sterk achteruit gegaan en straks verder verminkt bij doorvoering van nieuwe plannen; een snel om zich heen grijpend verval van de bebouwing in de oude stad; overal onaangepaste nieuwbouw.

Terwijl dit alles de bezoeker onmiddellijk opvalt, hem een nare smaak in de mond geeft dan wel - indien hij het eiland een goed hart toedraagt -met triestheid vervult, breken de promotoren van het toerisme op Curaçao zich het hoofd over de vraag hoe het komt dat ‘de goede toerist’ van Curaçao wegblijft, of - er eens geweest zijnde - niet meer terug komt en waarom de hotels stuk voor stuk failliet gaan.

‘A bit of Holland in the blue Caribbean sea’, zeggen de reclamefolders, maar wat men op het eiland al te vaak tegenkomt is ‘a bit of decay, flanked by a bit of new fangled garishness’.

Maar, zal de optimist zeggen, nu staat er eindeli'jk toch een wet op de ruimtelijke orde op stapel, plus een wet op de monumentenzorg. De genoemde wetten kunnen echter moeilijk anders zijn dan ‘raamwetten’; op de daadwerkelijke uitvoering, op het concreet aanwijzen en financieren van objecten komt het aan. Vergelijken wij dat eens met de situatie elders, b.v. in Nederland, dan blijkt dat voor een dóórwerking van dergelijke wetten tijd nodig is, veel tijd waarin de in deze wetten vervatte gedachten langzaam doordringen in de gemeenschap.

Zonder te willen zeggen dat op de Nederlandse Antillen geen politici

zouden zijn die niet de juiste inzichten hebben, dient te worden bedacht dat de steun, waarop zij zouden kunnen rekenen om deze inzichten te concretiseren, nog maar zeer gering is.

Het zojuist geschetste mechanisme, waarlangs de milieugedachte in Nederland zich met veel strijd baan breekt, bestaat op de Nederlandse Antillen niet. In Nederland is de milieubewustheid een reactie op een technocratische en commercialistische ontwikkeling die dáár veel ouder is dan op de Nederlandse Antillen. Dat de reactie op de Antillen pas later zal komen is geen wonder. Bovendien echter hebben wij te maken met de invloed van het grote verschil in 'schaal'. De geïnstitutionaliseerde wetenschappelijke centra in Nederland zijn de bronnen geweest van waaruit de milieugedachte zich, via krachtig zich roerende groepen van meest jongeren, heeft verspreid. De Nederlandse Antillen nu missen de schaal om voldoende van dergelijke centra te herbergen. Dit is een van de voorbeelden waaruit blijkt dat een maatschappij van een dergelijke complexiteit en ver-westerst ontwikkelingsniveau als die op de Nederlandse Antillen uiteindelijk tot collaps komt indien zij geen innige aansluiting zoekt bij een maatschappij van veel groter schaal en oudere ontwikkeling. Deze aansluiting was er formeel wel via het Rijksverband, via de in het kader van dit Rijksverband verleende ontwikkelingshulp, maar uit al het hierboven besprokene volgt dat er aan bedoelde innigheid nogal het een en ander ontbrak. Door dit gebrek aan waarachtige belangstelling werden moderne begrippen die in Nederland tot ontwikkeling kwamen, o.a. ook op het gebied van grondpolitiek, planologie en een goed milieubeleid, niet via de ontwikkelingshulp dóórgegeven. Ondanks alle daartoe ondernomen pogingen liet Nederland de voorvechters van zulk een beleid op de Nederlandse Antillen rustig in de kou staan, of om een passender beeld te gebruiken: men liet ze rustig in de woestijn roepen.

Dit laatste is mede veroorzaakt door twee factoren.

In de eerste plaats hebben de groepen en personen die verschillende deelfactoren van het milieubeleid propageren, zich tot dusver nauwelijks kunnen opwerken tot een gezamenlijke omvattende milieuactie. Acties voor monumentenzorg, voor natuurbeheer, voor goede planologie, voor toeristische ontwikkeling, waren tot voor kort voor elkaar 'terra incognita'. In de tweede plaats zijn de milieu-ijveraars nog behept met een Prikkebeenachtig minderwaardigheidscomplex; zij nemen zichzelf nog onvoldoende au sérieux en gedragen zich dienovereenkomstig. Toen het rapport Krul werd uitgebracht werd de schadelijkheid daarvan zeker door enkelen doorzien maar in recencies kwam slechts een zeer timide kritiek uit de bus. De schade is niet uitgebleven!

Boven: Vervallen kas di yerba Santa Cruz.
Onder: Landhuis Knip, Curaçao, 18de eeuw.
Foto's: C. Weeber.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 11)

Boven: Afstervend hofje op Curaçao.
Onder: Erosie door kaalslag, Curaçao.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 12)

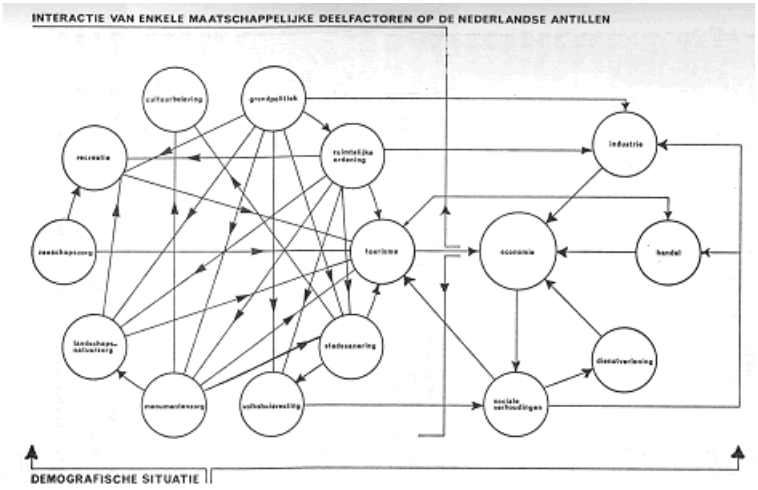
INTERACTIE VAN ENKELE MAATSCHAPPELIJKE DEELFACTOREN OP DE NEDERLANDSE ANTILLEN
cultuurbeleving
grondpolitiek
recreatie
ruimtelijke ordening
industrie
toerisme
economie
handel
stadsaanleg
dienstverlening
monumentenzorg
volkshuisvesting
sociale verhoudingen
DEMOGRAFISCHE SITUATIE

Fig. 6.

Nog steeds onvoldoende wordt door de milieuvrienden in de Nederlandse Antillen benadrukt dat milieuzorg in de brede zin als hier bedoeld een integratieve aanpak vereist, voorts niet slechts aangezien kan worden als een esthetisch of wetenschappelijk hobbyïsme, maar nauw verweven is met nationaal zelfbewustzijn, geestelijke ontplooiing, recreatie, volkshuisvesting, stadssanering en, niet te vergeten, economie.

In fig. 6 is getracht de interrelatie tussen de verschillende deelfactoren die de ontwikkeling bepalen door middel van een grafiek duidelijk te maken.

Wat de vrienden van het Antilliaanse milieu bedrijven, ieder op hun eigen terrein, is in feite een 'relieken-actie': hier een stuk natuurterrein, dáár een onderwaterreservaat, hier een landhuis, dáár een huis in de stad, museum-stukken-in-het-veld om het nageslacht te laten zien 'hoe het eens was'. De ideeën 'landschapspark' en 'beschermd stadsgezicht', het inzicht dat 'milieubeleid' geïntegreerd dient te worden binnen 'ontwikkelingsbeleid', is nog ver.

In het bovenstaande is gezegd dat het milieubeleid verstrengeld is met vele deelfactoren die de ontwikkeling van een land bepalen. Voor hen die de materiële welvaart op de voorgrond plaatsen is het goed zich te realiseren hoe sterk juist in de Nederlandse Antillen de integratie van het milieu is met de economie, zeker als men het toerisme als een der bronnen van welvaart beschouwen wil. Een radicale ombuiging van het milieubeleid, met name op Curaçao, is nodig om het toerisme een voldoende stabiele grondslag te geven.

Ten aanzien van de mogelijkheid van een dergelijke ombuiging kan men echter ook met de beste wil niet optimistisch zijn. Er is immers alle kans dat het toerisme en het milieu op Curaçao tezamen in een vicieuze cirkel terechtkomen die tot nog aanmerkelijk verdergaande aftakeling van beide voert. De zorgelijke toestand van het ogenblik leidt er toe dat alle aandacht opgeëist wordt voor korte termijn moeilijkheden, zoals het failliet der hotels. De fundamentele problematiek wordt daardoor nòg meer verwaarloosd dan die al is. In dit klimaat van teleurstelling en financiële moeilijkheden worden alle voorstellen voor essentiële lange termijn verbeteringen van het toeristisch milieu als onrealistisch en onrealiseerbaar ervaren en van de hand gewezen. Dit leidt weer tot een verder afglijden van toerisme en milieu en zo vervolgens. De juistheid van deze opvatting kan niet beter geadstrueerd worden dan aan de hand van het zoëven gegeven voorbeeld betreffende het Rif. De torpedering van elke mogelijkheid voor Curaçao om ooit nog eens over een strandboulevard en een aaneengesloten strandareaal nabij de stad te beschikken zou zonder twijfel onmogelijk zijn geweest in een klimaat van vertrouwen in het toerisme, maar deze torpedering zal op haar beurt weer verdere aftakeling van het toerisme met zich mede brengen.

Het demografische imperatief

Het begrip demografie is onafscheidelijk verbonden met het begrip milieu en uiteraard evenzeer met het begrip economie. Nergens zijn deze verbanden duidelijker dan juist in de Nederlandse Antillen: een klein areaal, geringe natuurlijke rijkdommen en tot voor kort een snel groeiende bevolking. Brengt een verdubbeling van het bevolkingscijfer in vijftig jaar, zoals in een ver ontwikkeld land met een zo grote mate van natuurlijke rijkdommen als Nederland, met betrekking tot milieu en economie al bijzondere problemen met zich mede, hoe veel te meer moet dit niet het geval zijn met de Nederlandse Antillen, waar in dezelfde halve eeuw de bevolking vervijfvoudigd is. Dat de bevolkingstoename onder de heersende omstandigheden binnen zeer afzienbare tijd de gemeenschap tegen een economisch plafond dreigde plat te drukken en aan het milieu onherstelbare schade zou toebrengen werd niet ingezien. Dienovereenkomstig was de zorg voor de demografische ontwikkeling, die bij de ontwikkelingshulp centraal had behoren te staan, zelfs niet marginaal te onderkennen, ofschoon het belang wel degelijk vanuit de Antillen (o.a. in het ontwerp Tienjarenplan 1962) naar voren was gebracht. Deze zorg kwam uiteindelijk niet van de zijde van de ontwikkelingseconomen. Het sinds 1965 van Antilliaanse zijde geïnitieerde en via de Rotary en anderen tot uitwerking gekomen family-plannmg-programma kon pas van Nederlandse zijde steun verkrijgen (‘too little and too late’) nadat men door het drama van mei 1969 opgeschrikt was! Dit programma is - gelukkig - niet zonder effect gebleven, maar een berekening leert dat voorlopig geenszins op een aflaten van de bevolkingsdruk te rekenen valt - met alle gevolgen van dien voor milieu zowel als voor economie, ja voor elk deerfacet van de ontwikkeling. Dit directe, dan wel indirecte, verband van de demografie met alle deelfacetten van de ontwikkeling is in fig. 6 aangegeven door een accolade, uitgaande van ‘demografie’, die de aanduidingen voor alle andere deelfacetten omvat.

Testimonium paupertatis!

De boven gegeven analyse van de factoren, die bepalend zijn voor een goede milieuzorg, leidde tot een op dit gebied sombere toekomstvisie voor de Nederlandse Antillen (met uitzondering wellicht van het eiland Aruba). Onstuitbaar neemt het proces zijn loop: het volstrekt prevaleren van korte termijn belangen (private zowel als publieke), de aanvechtbare rapporten van een bepaalde categorie deskundigen, de goede rapporten van een andere categorie waar niemand zich iets van aantrekt, de vicieuze cirkel waar men in terecht komt. Uitvoerig is beredeneerd waarom het voorshands

uiterst onwaarschijnlijk is dat, gezien schaal en ontwikkelingsfase, spontaan uit de Antilliaanse gemeenschap krachten gegenereerd kunnen worden, voldoende sterk om de hand over hand toenemende milieudegradatie een halt toe te roepen. Inbouw van ecologische en in het algemeen milieutechnische overwegingen in een integraal ontwikkelingsplan zou echter deze krachten tot groei kunnen brengen. De kernen voor deze groei zijn, zoals uiteengezet, zowel op de Nederlandse Antillen zelf als in Nederland zeker aanwezig. Het is een verheugend verschijnsel dat, dank zij de inzet van vele docenten, bij de jeugd een duidelijke verbetering ten aanzien van hun houding tegenover milieu-kwesties te zien is. Maar helaas is gebleken dat bij de meeste ouderen de vereiste dispositie in geen velden of wegen te bekennen was. Dit was ook al gebleken uit het feit dat doorgaans niet alleen van een integratieve aanpak van ontwikkelingshulp geen sprake was, maar ook aan de grondslagen van de methodologie (zie tabel 1) tot voor kort geen aandacht werd besteed.

De volgende bange vraag, die ver uitgaat boven de belangen voor het minuscule stukje aardoppervlak dat de Nederlandse Antillen heet en verband houdt met de ontwikkelingsstrategie in het algemeen, doet zich voor. Indien het bij een land als de Nederlandse Antillen waar men zóveel van af weet, waar de situatie relatief genomen zo overzichtelijk is, niet gelukt om een behoorlijk doortimmerd stuk ontwikkelingshulp te bieden, hoe moet het dan wel gesteld zijn met de ontwikkelingshulp die men elders geeft, elders, waar de situatie zo onnoemelijk veel moeilijker is? Dit ondanks het eindeloze getheoretiseer in alle soorten communicatiemedia. Wanneer men aan India en Afrika ontwikkelingshulp wil verlenen terwijl bij de Nederlandse Antillen reeds blijkt dat de eenvoudigste code waaraan goede hulp moet voldoen ontbreekt, is het alsof men hogere wiskunde wil bedrijven zonder de vier hoofdbewerkingen van de rekenkunde onder de knie te hebben.

En inderdaad, steeds talrijker - maar ook nog veel te schuchter - worden de berichten over rampen in de derde wereld door verkeerd gerichte technische hulp uit de industrieel ontwikkelde landen, niet in het minst veroorzaakt door ecologische onzorgvuldige fundering daarvan. Van kritische jongeren, in dienst bij allerlei machtige westerse ‘ontwikkelingsmaatschappijen’ die in de derde wereld bezig zijn, knaagt het geweten. Zij murmureren, maar slaan de verzenen tegen de prikkels! Met grote beklemming ervaart rüen dat nergens een aangrijpingspunt te vinden is om zelfs maar een dialoog over de gesignaleerde fundamentele problematiek op gang te brengen. Probeert men dit, dan komt men terecht in een doolhof, waarover bij voldoende literaire begaafdheid een Kafkiaanse vertelling te schrijven zou zijn. Iedereen

weet, dat het mis is en dat het zó niet kan, maar niemand voelt zich verantwoordelijk buiten de kring van de directe taak die hem is toebedeeld.

Bedenkt men dit alles, dan bloedt het hart, en heus niet alléén voor de Nederlandse Antillen!

P.C. Henriquez

Hoofdstuk XIII Fotografie, film en bioscoop

Inleiding

Fotografie en film spelen op twee manieren een rol in onze samenleving. Enerzijds is er het passieve ondergaan, dus het zien van films op school, via de televisie en in de bioscoop en het bekijken van foto's. Anderzijds is er het actief beoefenen van fotografie en film als creatieve bezigheid en middel tot artistieke expressie. Dit laatste is op zich belangrijk voor onze culturele ontwikkeling, maar dat belang is relatief als we ons realiseren dat slechts een kleine groep werkelijk streeft naar artistiek niveau. De grote meerderheid stelt zich tevreden met het maken van leuke kiekjes en filmpjes van de kinderen, thuis en aan het strand. Daarentegen is bij het passieve genieten van vooral het medium film praktisch de gehele bevolking betrokken. De invloed die het medium film via de bioscoop op onze bevolking en met name op de vorming van de jeugd heeft, mag daarom niet onderschat worden en is als sociaal cultureel element in onze samenleving belangrijker dan de bescheiden filmprodukties.

Fotografie

Behalve de duizenden die gewoon foto's maken en die bewaren in albums als herinnering aan vakanties, carnavalsviering enz. wordt er in kleinere kring gestreefd naar creatief bezig zijn met de fotografie. De cameraclubs op Curaçao en Aruba leveren fotowerk van werkelijk artistiek verantwoord niveau. De camerachib op Curaçao telt ruim 100 leden, en heeft in het verleden via interessante tentoonstellingen veel goed fotowerk laten zien. Op Aruba is een kleinere club, die vrij actief is en elke twee jaar een overzichtstentoonstelling geeft van wat de leden presteren. In het verleden waren de leden meest Europese Nederlanders, maar dat is langzaamaan veranderd en nu zijn bijna alle leden Antilliaan. Elk jaar wordt er een beginnerscursus gegeven die uit drie onderdelen bestaat: a. theorie en werking van de camera, b. praktijk van de opname, c. ontwikkelen, afdrukken, vergroten en donkere kamertechnieken. De cursus duurt 10 weken en na het volgen van de drie onderdelen zijn de leden in staat om goed werk te leveren.

Wat de stijl van fotograferen betreft is men niet erg progressief. Het maken van foto's met mooie composities krijgt de meeste aandacht. Minder populair is de journalistieke ‘human interest’-foto en de reportagefotografie. Experimentele foto's worden ook niet veel gemaakt. Er wordt

in hoofdzaak op zwart-wit gewerkt. In samenwerking met de cameraclub op Aruba is in Colegio Arubano een donkere kamer ingericht, waar de leerlingen die daar interesse voor tonen, zelf foto's kunnen ontwikkelen, afdrukken en vergroten. De beroepsfotografen leveren werk dat over het algemeen de vergelijking met wat elders geleverd wordt, goed kan doorstaan. Het werk van fotostudio's als Fred Fisher en Hart's Camera op Curaçao en Rob Vermeer's Checkpoint Color op Aruba is van internationaal niveau en meestal beter dan wat men van buurlanden en eilanden in onze regio te zien krijgt.

Persfotografen leveren hun dagelijkse portie aan foto's van auto-ongelukken, belangrijke bezoekers, recepties, branden, optochten en candidaten voor de talrijke miss-verkiezingen op onze eilanden. Foto's die meestal niet meer zijn dan een nuchtere registratie van personen of gebeurtenissen. Het is allemaal vrij statisch en conventioneel. Opnamen, waarbij op het juiste moment uitingen van emoties of humoristische voorvallen zijn vastgelegd krijgt men jammer genoeg zelden te zien. Ook flitsende fotoreportages zijn zeldzaam. Het is te hopen dat de 'World Press Foto' exposities die hier dank zij Sticusa af en toe te zien zijn, inspirerend zullen werken op onze eigen persfotografen. Het organiseren van eigen tentoonstellingen van persfoto's, eventueel gecombineerd met werk van cameraclubs en professionele fotostudio's, zou een stimulerend effect hebben. Bij het publiek zal zeker belangstelling bestaan voor een dergelijke wat uitgebreidere fototentoonstelling en de persfotografen krijgen dan ook eens een kans om hun beste werk op wat groter formaat en op goed papier afgedrukt aan de bevolking te tonen. Het vluchtige van een krant en de veelheid van foto's die dagelijks in dag- en weekbladen verschijnen, doet geen recht aan de weinige echt geslaagde foto's die tussen het vele routinewerk toch wel voorkomen. Op zo'n tentoonstelling kunnen die hoogtepunten dan wel de aandacht krijgen die zij verdienen.

De Antilliaan hecht grote waarde aan het hebben en bewaren van foto's. Tot in de simpelste behuizingen op alle eilanden ziet men foto's. Statige portretten van overleden familieleden sieren de wanden van zijn huis en ingelijste foto's herinneren aan hoogtijdagen als eerste communie en huwelijk. Door foto's onderhoudt men de band met elders wonende gezinsleden. Het is een van de middelen om de grenzen die door de eindeloze zee om ons heen zo duidelijk aanwezig zijn te overbruggen.

Filmproduktie

Bij het maken van films overheersen meestal economische factoren. De artistieke aspecten komen bijna altijd op de tweede plaats. Om in de film-

produktie iets te bereiken moet de filmmaker zich inpassen in de economische gegevenheden van het medium. Dit geldt in de eerste plaats voor speelfilms, maar ook documentaires en andere korte films zijn kostbaar en kunnen slechts tot stand komen indien er veel geld voor beschikbaar is. Dit heeft tot gevolg dat er in het algemeen slechts gemaakt wordt wat de financier acceptabel acht. Bij de publieksfilm betekent dit dat de geldschieter of filmfabriek de financiering afmeet aan wat het publiek wil zien. De investering moet uiteindelijk via de bioscoopkassa, en liefst met winst, terugverdiend worden. Dit heeft vele nadelen. Een filmer kan daardoor niet uitsluitend zijn eigen idee uitwerken tot een puur artistieke expressie, zoals een schrijver of schilder dat wel kan. Hij moet zijn script voorleggen aan een producent/financier en proberen een artistieke visie die nog vaak heel vaag is, geaccepteerd te krijgen.

Bij de filmfabrieken in Amerika, Italië, Japan, Mexico en andere grote landen, is de creatieve inbreng van de regisseur dan ook zeer beperkt. De produktie wordt puur commercieel aangepakt en inhoud en vorm worden ondergeschikt gemaakt aan de verkoopbaarheid van de film aan een zo groot mogelijk publiek.

In vele landen heeft zich naast deze puur industrieel opgezette filmfabrieken toch een filmproduktie op hoger artistiek niveau kunnen handhaven. Soms is dit een tijdelijk verschijnsel en vaak zijn er golfbewegingen waarbij de artistiek waardevolle film goede tijden beleeft, maar daarna weer tegenslagen te verwerken krijgt. Het hangt allemaal nauw samen met de combinatie van talent en kapitaal en met de vrijheid die de filmmaker krijgt, In democratisch geregeerde landen is het de kapitaalverschaffer en in landen met een totalitair regiem is het bovendien de overheid die beperkingen oplegt en bevoogdend optreedt.

De film is nu eenmaal een buitensporig duur medium en de laatste jaren zijn de kosten door inflatie en andere factoren opnieuw met sprongen gestegen. Dit legt aan de weinige, buiten de grote concerns werkende filmers steeds meer beperkingen op in hun artistieke speelruimte. Filmmakers van wereldnaam zoals Chabrol, Truffaut, Fellini, Bergman en anderen, kunnen de laatste jaren ook niet meer vrijuit maken wat hen zint. De scripts worden uitvoerig besproken met producenten en financiers en die geven slechts groen licht als zij redelijk de indruk hebben dat de te maken film ook buiten eigen land en taalgebied een kans heeft. Dat is voor de betere film absoluut noodzakelijk om uit de kosten te komen. Een film die door artistieke eigenschappen op elitair cultureel niveau staat, en daardoor in eigen land alleen art-house, festival en filmliga publiek trekt, kan namelijk door wereldwijde distributie toch nog rendabel worden. Is zo'n ruim roulement niet haalbaar

dan kan de cultureel waardevolle film niet meer commercieel tot stand komen en zal de produktie afhankelijk zijn van subsidies van overheid en culturele instanties.

Er is echter een lichtpunt in deze vrij sombere situatie. De ongeveer tien jaar geleden gelanceerde super-8 smalfilm wordt de laatste jaren op steeds ruimere schaal toegepast, ook voor werk van professioneel niveau. In Amerika wordt het nieuwe formaat al intensief gebruikt o.a. voor televisiereportages. Sinds 1974 zijn er camera's op de markt waarmee zonder aparte bandrecorders synchrone geluidsopnames kunnen worden gemaakt. Op een ingebouwde recorder wordt het geluid op een magnetisch spoor vastgelegd. De camera's werken praktisch geluidloos, zijn gemakkelijk hanteerbaar en dank zij zeer lichtsterke lenzen kan vrijwel onbeperkt zonder kunstlicht gefilmd worden. Deze ontwikkeling zal naar het zich laat aanzien het film-maken voor een groot deel kunnen vrijmaken van de censuur van de geldschieter. Het vastleggen van een artistieke expressie op film komt hierdoor binnen het bereik van velen, voor wie tot nu toe het kostenaspect en de ingewikkelde techniek beperkende factoren waren. De afscheiding tussen amateurs en professionals zal hierdoor op den duur vervagen en de afzetmarkt wordt minder een dwingende eis. De eerste 8 mm festivals hebben plaatsgevonden en het medium wordt al veel toegepast bij onderwijs, audio-visuele vorming en televisie. De beeldkwaliteit van de nieuwste super-8 film is gelijk aan die van de 16 mm film van een aantal jaren geleden. De nieuwste 8 mm projectieapparatuur met Xenon lamp maakt het nu ook mogelijk de super-8 film in flinke zalen aan een groter aantal personen te vertonen.

Onze eilanden zijn duidelijk te klein om ooit een rol te kunnen spelen in de wereld van de grote speelfilm. Tot nu toe is de produktie van films hier dan ook beperkt gebleven tot amateurfilms en kortere documentaires en andere opdrachtfilms. De opdrachtfilms komen meestal tot stand dank zij subsidiëring door Sticusa. De Antilliaanse overheid is nog steeds erg karig met het verstrekken van financiële hulp aan culturele zaken en tast ook voor het maken van films niet gemakkelijk diep in de eilands- of landskas. De filmproduktie blijft mede daardoor, maar ook door gebrek aan talent en opleidingsmogelijkheden een zeer bescheiden plaats innemen in het culturele leven van onze eilanden.

In de periode 1973-1975 hebben eigenlijk maar twee Antilliaanse filmers werk geleverd dat uitgaat boven het niveau van televisiereportages en nieuwsjournaals. Dat zijn Raymundo Debrot, die eerder in 1967 een film van 20 minuten maakte over oude muziekinstrumenten van de Nederlandse Antillen en in 1973 uitkwam met ‘Music of the Tradewinds’. Deze met overheidssteun tot stand gekomen 20 minuten durende 16 mm kleurenfilm gaat over

de Antillen en hun muziek. Debrot baalt daarbij ook de toeristische attracties van onze eilanden duidelijk naar voren. In 1974 debuteerde Wilbert Tecla met ‘Lanta Para Watapana’ (‘Richt U op, waaiboom’) een kleurenfilm van circa twintig minuten tot stand gekomen met Sticusasteun. In deze film pleit Tecla voor behoud van het eigene aan natuurschoon en voor herbebossing van de Benedenwindse eilanden. In 1975 maakte Tecla een film over werken en denken van de Antilliaanse kunstenaar Felix de Rooy: een filmisch interview van een half uur dat handelt over een Antilliaan (Felix de Rooy) die na in Nederland gewoond en elders gezworven te hebben, bewust terugkeert naar zijn geboorteland Curaçao. De film heet ‘Karmá na Korsow’, naar het gelijknamige schilderij van schilder/dichter Felix de Rooy, een titel die ook verwijst naar zijn oosterse levensopvattingen. De muzikale omlijsting werd voor deze film verzorgd door de internationaal bekendheid genietende componist/zanger Cederic Ridderplaat, beter bekend als Ced Ride, die speciaal voor deze film gitaarmuziek en liederen componeerde en uitvoerde. Wim de Waal schreef in de ‘Amigoe’ over deze film: ‘Door de samenwerking van drie Antilliaanse artiesten is de film “Karma op Curaçao” tot stand gekomen en het is te hopen dat dit resultaat door vele anderen gevolgd zal worden; weergaven van lokale cultuur en gedachten, om gestalte te geven aan wat er in onze gemeenschap omgaat en ontwikkelt.’

Behalve de hierboven genoemde drie korte films is er de laatste jaren door Antillianen niet veel met film gedaan. Ook in de jaren daarvoor was de produktie gering. In hoofdzaak zijn er films gemaakt met het oogmerk toerisme en voorlichting over de Antillen in het algemeen te bevorderen. Meestal gingen deze films over de Antillen maar werden niet gemaakt door Antillianen.

Wij zijn te klein om te kunnen verwachten dat we werkelijk groot filmtalent zullen voortbrengen, maar dat neemt niet weg dat meer dan nu geschiedt, jonge filmers kansen zouden behoren te krijgen om zich verder in het vak te bekwamen en in ieder geval de techniek grondiig te leren. Zij kunnen na zo'n opleiding ingeschakeld worden voor het maken van film-reportages voor televisie, onderwijsfilms en opdrachtfilms in het algemeen. Het goedkoper super-8 systeem, waardoor filmproduktie nu redelijk betaalbaar wordt en toch technisch acceptabele resultaten geeft, zal onze mogelijkheden met het medium film kunnen verruimen. Ook vingeroefeningen in de experimentele richting en vrije artistieke expressie gaan op super-S niet direct kapitalen kosten, en komen nu dus, zelfs als het budget bescheiden is binnen het raam der mogelijkheden. Wie weet ontpopt zich op die manier nog een filmtalent van internationaal niveau. Bij de muziek heb-

ben we wereldklasse gehaald met onze meesterpianist Harold Martina, op ons bevolkingsgetal een lot uit de loterij, maar wel een bewijs dat ook in microlandjes grote talenten in kiem aanwezig kunnen zijn en met de juiste steun en begeleiding tot wasdom kunnen komen.

Er is op het gebied van de filmproduktie momenteel weinig activiteit te bespeuren. In 1972 gaf Sticusa de Nederlandse cineast René van Nie de opdracht om een scenario te schrijven voor een documentaire film over de Nederlandse Antillen. Deze film zou dan tevens als voorlichtingsfilm over de Antillen in Nederland gebruikt kunnen worden. De opdracht moest ook gezien worden als een stimulans en voorbeeld voor Antillianen om zich meer met eigen filmproduktie te gaan bezighouden. René van Nie is een van de betere jonge Nederlandse cineasten die later met 'Kind van de Zon' bewees een complete speelfilm van behoorlijk artistiek niveau te kunnen leveren. Een goede keus dus. Van Nie kreeg de vrije hand om een scenario te schrijven en maakte een 20 minuten durende kleurenfilm getiteld 'Buskando', wat 'Op Zoek' betekent. De film tracht een antwoord te vinden op de vraag of er in deze tijd echt iets leeft van een drang naar vrijheid en zelfstandigheid, zoals dit gesymboliseerd wordt in de figuur van Tula. Van Nie komt aan het eind van de film tot de teleurstellende conclusie dat er niets te vinden is. De film ging op 29 november 1973 in première in Nederland en werd daar in de dagbladen uitvoerig besproken. De reacties waren verdeeld. Algemeen werden de filmische kwaliteiten geroemd. Bertina schreef in de Volkskrant: 'Op mij komt zo'n film af als een mooi brok cinema, wèl doorvoeld en emotioneel van betekenis'. Over de film als geheel schreef de Tijd:

'Zowel de opdrachtgever als René van Nie zelf waren zich van meet af aan bewust van de onmogelijkheid alle zes Nederlandse Antillen onder één noemer te behandelen. De moeilijkheid is om de Antillen, vooral als sociaal-cultureel gebied, zichtbaar te maken. De ligging van de eilanden met daardoor hun uiteenlopende oriëntatie, de verschillen in mensen, in taal en in politieke attitudes, dat zijn zaken die in één film van betrekkelijk korte duur moeilijk te signaleren en onderling te integreren zijn. Toch hebben al die eilandjes iets gemeen, namelijk dat zij samen behoren tot het Koninkrijk der Nederlanden, het zijn alle Rijksdelen Overzee. Heel subtiel heeft René van Nie een vorm gezocht om zowel die verscheidenheid als die ene noemer uit te drukken. Daarom heet zijn film ook "Op Zoek"... Toen Buskando gistermorgen voor het eerst werd vertoond aan een groep betrokkenen, ontstond er een heftige discussie. Sommige Antillianen worden er zenuwachtig van (volgens René van Nie omdat ze worden gedrukt

op hun afkomst en dat niet aanvaarden), anderen vinden het flauwekul en dat zijn volgens Van Nïe de Antillianen van de “heersende groep”. Van Nie: “Het gaat nu eens niet over hutjes van armoede, maar over een andere armoe ...” Buskando is (...) niet zo'n duidelijke film, althans geen film die heldere, rechtlijnige conclusies trekt. Dat is nu net de zin ervan’.

Uit deze reacties blijkt dat deze film in ieder geval veel discussie losgemaakt heeft. Op de Antillen is de film tot nu toe nauwelijks vertoond. Dat is jammer, want daardoor blijft de discussie beperkt tot een kleine groep, en is het geld dat aan deze film werd besteed toch weer in de elitair-culturele hoek terecht gekomen, terwijl dit soort films toch als sociaal culturele projecten zijn bedoeld. ‘Buskando’ is namelijk de eerste film die gemaakt werd met Sticusafondsen die voordien aan filmhuur voor de Antilliaanse filmliga's werden besteed. In 1972 besloot het Sticusabestuur de prioriteiten te verleggen en de voor film beschikbare gelden anders te bestemmen. In plaats van het leveren van gehuurde cultureel waardevolle films aan de filmliga's wilde men jonge Antilliaanse filmers gaan steunen. ‘Buskando’ zou bijvoorbeeld een stimulans moeten zijn, maar heeft nog niet tot grote activiteit onder Antilliaanse filmers geleid. De culturele centra zullen de daarvoor in aanmerking komende filmers als Debrot, Tecla, Haddocks, Nicholls en anderen moeten activeren en stimuleren door het verstrekken van opdrachten. Ook een 8 mm festival voor amateurs zou een goede aanzet zijn en mogelijk nieuw talent naar de voorgrond halen.

Bioscoopbezoek

Er gaan op onze wereldbol meer mensen naar de bioscoop dan naar alle andere publieke vermakelijkheden samen, en de Antillen zijn daar geen uitzondering op. In Nederland gaat men in vergelijking met andere landen niet zo vaak naar de film. In de USA bijvoorbeeld heeft men een bioscoop voor elke 10.000 inwoners, terwijl in Nederland 20.000 inwoners het met één bioscoop moeten stellen. Vergelijken we dit met de situatie op onze eilanden, dan zit Curaçao nog onder het Nederlandse gemiddelde en Aruba ergens halfweg tussen het Amerikaanse en Nederlandse cijfer.

Uit een onderzoek in Nederland bleek dat één op de zes Nederlanders van boven de 18 jaar regelmatig naar de bioscoop gaat, 40 % gaat incidenteel en 44 % gaat nooit of bijna nooit Als we twee of drie keer per maand regelmatig noemen dan lijkt het erop dat deze cijfers grofweg ook voor onze eilanden opgaan. Een groep van 17 % van de volwassenen vormt dus de vaste kern waar het bioscoopwezen op draait. De groep groeit naar 40 %

als er grote publiektrekkers vertoond worden, films die door publiciteit, sensatie-elementen of om andere redenen duidelijk meer mensen trekken.

Uit het Nederlandse onderzoek bleek ook, dat jongeren en personen met een hogere opleiding als regel meer films gaan zien dan ouderen en zij die een lagere opleiding genoten hebben. Verder blijken mannen en ongehuwden in Nederland meer naar de film te gaan dan vrouwen en gehuwden. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat het in hoofdzaak de mannen zijn die sexfilms gaan zien. De bioscopen die zich min of meer in dit genre specialiseren beïnvloeden daardoor het gemiddelde op dit punt. Op de Antillen zijn er (nog) geen specifieke sex-theaters. Hier worden sexfilms meestal als nachtvoorstelling of gewoon als avondprogramma ter afwisseling van de andere genres geprogrammeerd, maar ook hier zijn het meest de mannen die deze films gaan zien.

Vergelijken we het aantal bioscoopplaatsen van Bonaire, Aruba en Curaçao, dan krijgen we het volgende beeld. Curaçao heeft vier gewone bioscopen met een totale capaciteit van totaal bijna 4.000 zitplaatsen (Roxy -Cinelandia - West-end en Cinerio). Sinds 1968 is er ook een ‘Drive-in-theater’, waar men zittend in eigen auto de film kan zien, een in Amerika zeer populair en voor ons klimaat uitstekend geschikt systeem. Met een capaciteit van 400 auto's, waarin gemiddeld 2,5 bioscoopganger, is deze drive-in bij volledige bezetting dus goed voor zo'n 1.000 personen. Curaçao heeft dus bijna 5000 bioscoopplaatsen op een bevolking van 150.000, dus één bioscoopplaats per 30 inwoners. Op Aruba is er een bioscoop-plaats voor elke 24 inwoners en Bonaire spant de kroon met een verhouding van één op zes!

Aruba heeft thans 3 gewone bioscopen, De Veer (600 plaatsen), Rialto (400) en Principal (500) en een drive-in met een capaciteit van 370 auto's.

Bonaire rekent kennelijk op groei van de bevolking. De bioscopen zijn er in ieder geval ruimschoots in staat om het ontbreken van veel ander vertier te compenseren. Kralendijk heeft z'n theater Carib met 350 zitplaatsen, Antriol Theater Oranje (600) en Rincon heeft een kleine bioscoop met 200 plaatsen.

Ook op de Bovenwinden worden regelmatig films vertoond. St. Maarten heeft twee bioscopen, een gewone en sinds 1970 ook een drive-in. Aan de Franse kant zijn geen bioscopen, zodat alle St. Maartenaren voor de film naar deze twee bioscopen trekken. Per jaar komen er zo'n 100 films wat zeker niet weinig is voor zo'n klein eiland. Ook Saba en St. Eustatius hebben elk een klein bioscoopje, waar niet elke dag, maar toch regelmatig 16 mm films vertoond worden.

De films

Op Curaçao en Aruba draaien per jaar zo'n 300 films en op Bonaire en St. Maarten ongeveer 100 films. Een 'alleseter' zou dus bijna elke dag een andere film kunnen zien. Het merendeel van deze films komt hier via de grote Amerikaanse verhuurkantoren, die de Antillen voorzien via een distributieapparaat, waarin ook Venezuela en Puerto Rico zijn opgenomen. Vandaar dat de meeste films Spaanse ondertiteling hebben. Op Curaçao is ook een onafhankelijk importeur-distributeur gevestigd die films, meest van de sex en geweldgenres (Italiaanse Westerns - Kung-fu etc.) in roulatie brengt. De Bovenwinden betrekken hun films in hoofdzaak van Puerto Rico. De meeste Amerikaanse films komen hier ongeveer 6 tot 12 maanden na de New Yorkse première.

De bioscopen volgen uiteraard in grote lijn de smaak van hun klanten. Zo op het eerste gezicht lijkt die smaak voor de verschillende eilanden wel ongeveer gelijk te liggen. Overal houdt men het meest van actiefilms, vechtfilms, cowboyfilms, Kung-fu etc, maar ook van films met sensatie en spanning, zoals de laatste tijd knap gecombineerd in de z.g. rampenfilms (Poseidon adventure - Earthquake - Towering Inferno - Jaws). Na deze genres volgt in preferentie de romantische en sentimentele film (Love Story) en daarna de thriller-avonturenfilm en de komische films met veel 'slapstick'. Veel minder publiek trekken de films met fijnere humor en cynische trekjes, de verfilmde musicals en de showfilm. De detective trekt alleen als zo'n film goed voorzien is van spanning en sensatie, dus meer het karakter van een thriller heeft. Maar zelfs dan nog is het geen topgenre in onze bioscopen. Helemaal onderaan staan de wat men noemt praatfilms en de z.g. 'art-house' film, zoals de filmliga's die vaak brengen, dus alle films die minder naar commerciële en meer naar artistieke maatstaven gemaakt zijn.

De pure sexfilm trekt de laatste jaren ook veel publiek, maar dit zal waarschijnlijk geen blijvende zaak zijn. Het wordt minder nu het nieuwtje er af is. Er was op dit punt nogal wat in te halen. Na zoveel jaren aangekleed gevrij en gestoei onder de lakens te hebben moeten aanzien, iets wat in ons klimaat extra onnatuurlijk aandoet, wilde iedereen nu wel eens zien hoe dat nu na het doorbreken van de taboes toeging. Dat begon met de zogenaamde voorlichtingsfilms en werd gevolgd door zeer amateuristisch gemaakte speelfilms, waaraan duidelijk te zien was dat er geen kleren en lakens maar ook geen filmtalent aan was verspild. Dat deerde ook niet want men wilde toen alleen maar zien hoe bloot op het scherm eruit zag.

Een mijlpaal in deze ontwikkeling was de Nederlandse film 'Blue Movie' van Wim Verstappen en Pim de la Parra. Pim en Wim hadden in Neder-

land de filmkeuring min of meer verschalkt door een filosofisch verhaal over deze film op te hangen, waardoor de film door de keuring kwam.

Voor de Nederlandse keuring betekende dit min of meer het begin van het einde van de filmkeuring voor volwassenen, maar de Antilliaanse keuringscommissies wilden na enig delibereren ook niet achterblijven en lieten ook hier de film toe. Het werd op beide eilanden voor het genre sexfilm de tot dan grootste publiektrekker aller rijden, een record dat alleen op Curaçao daarna nog werd gebroken met 'Flossie', een Zweeds produkt, waar niet minder dan 30.000 Curaçaoënaars op af kwamen. Zoals de jaarlijks terugkerende griepvlagen hier vaak genoemd worden naar bepaalde recente gebeurtenissen, zo werden in 1975 na de vertoning van 'Flossie', op Curaçao bepaalde 'weinig om het lijf hebbende' feestjes aangeduid als 'Flossie-party's'. De sexgolf is op Aruba al wat afgezakt. 'Flossie' en andere sexfilms deden het daar maar matig. Op Curaçao lopen ze nog wel goed.

Niet alleen op dit punt, maar ook voor de andere genres zijn er tussen de eilanden toch verschillen in waardering en smaak. De Arubaan is over het algemeen wat meer kritisch en nuchter dan de Curaçaoënaar. Een sexfilm bijv. loopt nu op Aruba alleen nog als er ook een verhaal in zit en liefst wat gelachen kan worden. Op Curaçao is men op dit punt sneller tevreden. Het publiek op Curaçao is ook sterk geïnteresseerd in films over bovennatuurlijke zaken en met facetten die met bijgeloof en hekserij te maken hebben. 'The Exorcist' bijvoorbeeld was op Curaçao één van de drie grootste publiektrekkers, terwijl deze film op Aruba niet eens in de top tien voorkomt. Bonaire lijkt meer op Aruba, maar is nog iets bezadigder. Men ziet er het liefst films met romantiek en bijbelse verhalen maar toch ook wel gangsterfilms en de Bruce Lee karate films. Fims die op Bonaire veel publiek trokken zijn: 'The Godfather', 'Love Story', 'The Ten Commandments' en 'Jezus Christ Superstar'. Op Aruba zijn alle andere records gebroken door de met veel publiciteit gebrachte film 'Jaws'. Niet minder dan 25.000 van de 60.000 Arubanen zagen deze knap gemaakte film over de dreiging van en de jacht op een gevaarlijke haai. Als tweede staat 'The Godfather' genoteerd met circa 10.000 bezoekers. Daarna volgen: 'Love Story', 'Blue Movie', 'Goldfinger', 'Sound of Music', 'Dr. Shivago' en 'Gone with the Wind'. Op St. Maarten zijn 'action-films' en 'suspense' favoriet. 'The Godfather', 'French Connection', 'The Exorcist', 'Love Story' en 'Airport' trokken er het meeste publiek.

De filmkeuring

Er bestaan op onze eilanden filmkeuringscommissies die publieke vertoning van bepaalde films kunnen tegenhouden. De normen die daarbij

gehanteerd worden zijn nogal tijdgebonden. De commissie bekijkt of films niet in strijd zijn met goede zeden en openbare orde. Vooral wat die goede zeden betreft laat men zich tegenwoordig niet zo gemakkelijk meer de wet voorschrijven. Vroeger zag men bijna alles wat zich op het doek afspeelde als onzedelijk en gevaarlijk. Om toelaatbaar te zijn moest in een film in ieder geval de zonde gestraft worden en het recht z'n loop hebben. Bloot was altijd taboe en de keuringscommissie onder leiding van pastoor of dominee gingen er van uit dat, als zinnen al geprikkeld mochten worden, dit in ieder geval niet in de bioscoop mocht gebeuren. Er werd zo eenzijdig en fanatiek op bloot en sex gelet, dat vaak allerlei geweld en andere gruwelijkheden toegelaten werden. Langzamerhand werden echter de maatstaven voor de keuring aangepast aan de gewijzigde opvattingen, en thans is bloot zelfs vaak geen reden meer om de 18 jaar grens te stellen. Het proces loopt uiteraard parallel met de ontwikkelingen in de gemeenschap.

Onze eilanden staan volledig open voor invloeden van de USA en Europa, waar men zich weinig taboes meer laat voorschrijven. Via tijdschriften en films komt dat op ons af, en we passen ons vrij snel aan. De jeugd die na studie in het buitenland terugkomt, stimuleert deze ontwikkeling, terwijl ook in de onderwijswereld hier veel is veranderd. De filmkeuring heeft zich geleidelijk aan deze ontwikkeling aangepast. Het duidelijkst is dat op het gebied van de sex. Eerst werd bloot toegelaten, toen ook de expliciete uitbeelding van geslachtsgemeenschap, en uiteindelijk alles wat er zo tussen twee of meer mensen aan zinneprikkelends gedaan kan worden. ‘Blue Movie’ bijvoorbeeld bracht voor het eerst een erectie in beeld (om daarna het ontbreken daarvan te kunnen uitbeelden), verder geslachtsverkeer dat in verschillende houdingen wordt bedreven en een sexparty. Tien jaar geleden zou niemand het voor mogelijk gehouden hebben dat dit op de Nederlandse Antillen zou worden getolereerd. Nu ziet iedereen wel in dat we in deze zaken geen eiland zijn en ontwikkelingen elders hier gevolgen hebben waarvoor we de ogen niet kunnen sluiten.

Op dit moment worden hier alleen nog de z.g. harde pornofilms geweerd. In tegenstelling tot de zachte porno, waarbij nog sprake is van een soort verhaal, is de harde porno niets anders dan een opeenvolging van beelden van als maar sex bedrijvende personen. Toch mag verwacht worden dat binnen afzienbare tijd ook hier de keuring voor volwassenen wordt afgeschaft. Dat zal een stuk bevoogding en een bron van meningsverschillen over wat een volwassen burger mag en niet mag zien, doen verdwijnen. De bioscoopexploitant zal dan, bewust van zijn grotere verantwoordelijkheid en met het oog op zijn reputatie, zich vrijwillig bepaalde beperkingen moeten gaan opleggen.

Drive-in op Aruba.
(Afbeelding bij hoofdstuk 13)

Oude Arubaanse vrouw. - Foto: Rinus de Graaff.
Voorbeeld van werk van Aruba Camera Club.
(Afbeelding bij hoofdstuk 13)

Dat een film om politieke redenen wordt geweerd komt zeer zelden voor. Opruiende of puur politieke propagandafilms zijn meestal commercieel zo weinig aantrekkelijk, dat de bioscopen die genres niet importeren.

Als in de toekomst de keuring voor volwassenen gaat verdwijnen, zou het aanbeveling verdienen om de keuringscommissies, die dan toch nog de leeftijdsgrens voor jeugdigen moeten bepalen, een andere samenstelling en gewijzigde taak te geven. De commissies, bijvoorbeeld met mensen uit de wereld van cultuur, film, onderwijs en maatschappelijk werk, zouden dan behalve over de leeftijdsgrens, zich kunnen beraden over de culturele waarde van de films, en een mening hierover bekend maken. Het bezoeken van bepaalde goede films zou dan door overheid of culturele instellingen worden gestimuleerd, waardoor het vertonen van deze films voor de bioscopen aantrekkelijker wordt; en de goede film de plaats krijgt waar ze als cultuurgoed recht op heeft.

De filmliga's

In de periode 1950-1973 hebben op Curaçao, Aruba en Bonaire de filmliga's veel bijgedragen tot een wat meer gevarieerd filmaanbod. De bioscopen vertoonden weliswaar een zeer groot aantal films, maar het aanbod was erg eenzijdig op de Amerikaanse film ingesteld en bovendien duidelijk puur commercieel gericht. Dat is niet verwonderlijk als men zich realiseert dat de bioscopen op de Nederlandse Antillen niet opgezet werden door uitgesproken filmliefhebbers, maar door locale zakenlieden die naast allerlei andere zaken reeds in de tijd van de stomme film met een bioscoop begonnen. Zo was het op Aruba Eduard de Veer Sr., die omstreeks 1920 zeer bescheiden begon. Hij ruilde een pianola (die hij als huwelijksgeschenk had gekregen) voor twee oude filmprojectoren, gebruikte een auto om stroom op te wekken en begon in de open lucht achter een huis in de Wilhelminastraat films te draaien. Toegangsprijs 2 personen voor een dubbeltje, en zelf je stoel meebrengen. Uit dit eenvoudige initiatief groeide een flink concern dat op een bepaald moment op 9 plaatsen op Aruba films vertoonde. In de begintijd waren dat vooral Argentijnse, Spaanse en Mexicaanse films, later ging men langzamerhand helemaal over op Amerikaanse. Op de andere eilanden was de situatie niet veel anders. Overal veel films maar alleen het industrieel gemaakte amusementsprodukt gericht op de bevrediging van een publiek dat de eentonigheid van het dagelijks leven even wil ontvluchten zonder zich geestelijk te veel in te spannen. Toen in 1948 Sticusa allerlei culturele activiteiten op de Nederlandse Antillen ging steunen, werd zowel op Aruba als op Curaçao door een groep liefhebbers van de culturele film

samen met de culturele centra het initiatief genomen om filmliga's op te richten. Filmliga Aruba startte op 5 okober 1950 en de Filmliga Curaçao op 11 december 1950. Jaren later volgde Bonaire dit voorbeeld. Via de liga's was het voor de filmliefhebbers mogelijk nu ook films te zien die commercieel voor deze eilanden niet haalbaar waren. Sticusa huurde voor de liga's vooral Europese, maar ook Japanse en Russische films. Dank zij deze steun kregen de leden het neusje van de zalm op het gebied van art-house-films te zien. Men kreeg films van Ferreri, Bertolucci, Antonioni, Fellini, Bergman, Losey, Truffaut, Chabrol, Godard, Varda en vele andere bekende filmkunstenaars te zien. In de periode van 1950-1975 werden een kleine 400 films in Iigaverband vertoond. Het aantal leden varieerde nogal. De vaste kern, die voor elk experiment te vinden is, de meest langdradige film nog met plezier zit te bekijken en al ergerend zich amuseert, is vanzelfsprekend klein. Een grotere groep wil toch tenminste redelijk geboeid worden, wil zich wel wat inspannen maar het moet toch een avondje uit blijven. Het was niet altijd mogelijk die groep ook vast te houden. Door de komst van de televisie in 1964 liep het ledental ook tijdelijk terug, maar na enkele jaren herstelde zich dit weer. Op Curaçao varieerde het aantal ligaleden van 300 tot 700. Aruba haalde in 1963 de 500, maar heeft ook perioden gekend van ongeveer 200 leden. De Bonairiaanse liga telde tussen de 100 en 200 leden. In de begintijd waren het meest Europese Nederlanders die lid van de filmliga werden. Zij kenden de Europese film en kwamen voor een deel ook voor de Nederlandse ondertiteling. Velen misten in de ligaprogramma's echter het spannende verhaal en de uitgekookte dosering van glamour, actie en romantiek die de doorsnee bioscoopfilm kenmerkt, en zegden het lidmaatschap na een jaar weer op. Daardoor was er veel verloop, maar toch nog vaak groei. Van lieverlede werden meer Antillianen lid van de filmliga, vooral degenen die in Europa gestudeerd of gewerkt hadden. Sinds ongeveer 1970 was op Aruba en Bonaire ongeveer de helft en op Curaçao een kwart van het aantal leden Antilliaan.

In 1973 werd de situatie voor de filmliga's veel moeilijker. De Sticusa, die tot dan alle huur en transportkosten voor de ligaprogramma's had bekostigd, meende dat een te groot deel van haar filmbudget voor het huren van ligaprogramma's werd besteed, en eiste dat de liga voor de helft in de kosten van huur en transport zouden gaan bijdragen. De vrijgekomen middelen wilde de Sticusa dan aanwenden om jonge filmers op de Antillen te steunen en op die manier een eigen Antilliaanse filmproduktie te bevorderen. Voor de filmliga's was dit een absoluut onmogelijke zaak. Omdat films worden gehuurd op dagbasis en de luchtvrachtkosten per film zeer hoog zijn, heeft een filmliga hier het veel moeilijker dan in Nederland.

Daar kan meestal zelfs geheel zonder subsidie worden gewerkt. Een film wordt daar slechts voor één avond gehuurd en gaat de volgende dag weer naar het verhuurkantoor terug. Een filmliga op de Antillen moet luchtvracht betalen en voor langere termijn huren, staat dus voor veel hogere kosten en kan niet werken zonder flinke subsidies.

Ondanks aandringen van de diverse ligabesturen en culturele centra, bleek het niet mogelijk de Sticusa tot andere gedachten te brengen. Ook niet toen duidelijk gemaakt werd dat dit het einde van de filmliga's zou betekenen. De filmliga's op Bonaire en Curaçao hebben inderdaad deze klap niet overleefd en hebben eind 1973 hun activiteiten gestaakt. De Filmliga Aruba bestaat echter nog wel. Het bestuur van deze liga slaagde erin een samenwerking met het De Veer concern aan te gaan, waardoor de film-voorziening voor één maandelijkse liga-voorstelling kon worden gegarandeerd. De Veer brengt nu elke maand in samenwerking met de liga een interessante flim van artistiek hoog niveau. Meestal zijn dit Amerikaanse films, maar ook films van regisseurs als Fellini, Bunuel, Visconti, Troell, Ferreri en anderen komen via het De Veer concern naar Aruba.

De Arubaanse filmliga kan daarnaast nog films betrekken uit de filmotheek van het Cultureel Centrum Aruba. De Sticusa voorziet deze filmotheek regelmatig van nieuwe films. Voor een groot deel zijn dit onderwijs-films, documentaires en kinderfilms, maar ook worden jaarlijks een aantal speelfilms op 16 ram aangekocht, waarvan tenminste een zestal films geschikt zijn voor vertoning door filmliga's. Dit zijn vaak oudere films - Hitchcocks, Chaplins etc. maar ook recente Europese films. De filmliga kan daardoor rekenen op ongeveer 18 voorstellingen per jaar, wat voldoende is om succesvol te blijven draaien.

Filmvorming

Het genieten van een goede film is niet iets vanzelfsprekends. Evenals met de klassieke muziek en de literatuur het geval is, moet het waarderen van de goede film geleerd worden. Wij moeten eraan wennen dat bij veel films niet altijd alles direct duidelijk is en er soms geen afgerond verhaal is. Zo'n film bestaat uit meerdere ‘lagen’, waarvan de betekenis ons vaak in eerste instantie ontgaat. Na afloop van de voorstelling of bij het opnieuw zien van de film wordt dan pas duidelijk wat de filmmaker allemaal heeft bedoeld. Door enige inspanning krijgen we dan op den duur gevoel voor het waardevolle in een film en leren dat kritischer beoordelen. We mogen ook best naar de film om ons gewoon te amuseren, maar als we daarnaast de films die het predikaat filmkunst verdienen beter leren beleven, dan geeft dat grote voldoening, kortom we worden er meer mens door.

Dit proces van opvoeding tot film waardering moet als het kan jong beginnen. De filmliga op Aruba heeft daarom een speciaal jeugdlidmaatschap ingesteld. Colegio Arubano en de Stichting Culturele Vorming in schoolverband organiseren thans een soort cursus filmkijken. Dit gebeurt in samenwerking met CCA en Filmliga Aruba en met behulp van de films uit de CCA filmotheek.

Het is van groot belang dat ook op de andere eilanden het werk van de liga's en filmvorming in het algemeen weer van de grond komt. Als nieuwe filmliga's geen levenskans hebben, zouden de culturele centra zelf in ieder geval de 16 mm films van de CCA filmotheek kunnen vertonen.

Wij leven op onze kleine eilanden en daardoor in een gedwongen isolement. Onze jeugd krijgt haar informatie over de wereld voor een groot deel via televisie en bioscoop. Laten we er dan voor zorgen dat met name deze jeugd niet alleen hoeft te bestaan van het culturele dieet, dat via het standaardmenu van de amusementsmedia op commerciële basis aan hen wordt voorgezet. Zij hebben recht op een ruimere blik op het leven dan via televisie en bioscoop wordt geboden.

Film en eilanden

Film is een uniek produkt voor de culturele ontwikkeling van eilanden. Opera, concerten en andere grote cultuurmanifestaties gaan meestal aan onze eilanden voorbij. We zijn te klein en behelpen ons noodgedwongen met surrogaat: grammofoonplaat, radio en televisie. Maar een film kan geheel compleet in de door de maker gewenste uitvoering in een kleine doos van plaats naar plaats worden gestuurd. Een film zien we hier precies zoals het publiek in Amsterdam en New York die film ziet. De film verlost ons uit het isolement.

Het zou daarom jammer zijn als we voor ons filmmenu uitsluitend op de commercie aangewezen zouden zijn. Met alle respect voor wat er op onze eilanden door sommige bioscopen van tijd tot tijd wordt gebracht, dient geconstateerd te worden dat met name op Curaçao de situatie momenteel veel te wensen overlaat. De bioscopen zijn oud en verkeren in slechte staat van onderhoud. Hieruit spreekt een duidelijk gebrek aan interesse van de kant van de exploitanten. De theaters zijn zo groot dat ze alleen geschikt zijn voor veel publiek trekkende films en het gebodene is daardoor erg eenzijdig en cultureel van laag gehalte. Er zou op Curaçao best plaats zijn voor een kleine bioscoop die zich specialiseert in de betere film. De bioscoopsituatie op Aruba is gunstiger. De theaters zijn gemoderniseerd en goed onderhouden, de programmering is niet ideaal maar toch meer afwisselend

dan op Curaçao. Voor alle eilanden geldt dat de informatie over wat de bioscopen brengen, bedroevend is. De advertenties zijn nietszeggend of staan bol van overdreven aanprijzingen, en verder moet iemand maar raden wat er geboden wordt. Alleen de Amigoe geeft vrij regelmatig een kort overzicht met informatie over de in de die week komende films, maar dat betreft weer alleen Aruba. Voor de andere eilanden geldt dat alleen degene die de filmlectuur goed blijft volgen, in staat is om uit te maken wat de moeite van een bioscoopbezoek waard is.

Film op televisie

Lange tijd werd het onder intellectuelen als een soort schande gezien om regelmatig televisie te kijken. Vroeger was dat met de bioscoop ook zo. Toen de bioscoop nog vaak meer op een kermisattractie dan op een filmkunstvertoning leek, zo ongeveer in het eerste kwart van deze eeuw, gingen kunstenaars en intellectuelen min of meer stiekum een film zien. Nu beschouwt men iemand die geen films ziet en ook geen televisie kijkt toch wel een beetje als een zonderling. Men is selectief en kijkt vaak heel weinig, maar men negeert het medium niet langer. Ons televisiedieet op de Antillen is erg eenzijdig. Veel oppervlakkige Amerikaanse series en melodramatische smartlap-series (‘*novelas*’). Toch komen er in programma's als Teleteatro ook wel ‘echte’ film op het scherm. Meestal oudere, maar ook films van recente datum gemaakt door de grote filmstudio's in de USA. Door het ontbreken van voorinformatie is het onmogelijk om vooraf wat over de programma's te weten te komen, waardoor de geïnteresseerde kijker vaak goede films mist.

De televisie is meer ingesteld op informatie en ontspanning dan op cultuurverbreiding. Toch is het een geweldig medium om cultuur uit te dragen. Al was het alleen omdat in bijna elk huis een toestel staat. Het zou daarom zeer nuttig zijn de televisie meer in te schakelen voor vertoning van films, die voor de bioscoop net niet commercieel genoeg of te oud zijn. Dit zou kunnen als de 16 mm films die aanwezig zijn in de filmotheken van de Culturele Centra ook op de televisie vertoond worden. De televisie zou daardoor een huisbioscoop van niveau kunnen worden. Door zoveel mogelijk goede films via de televisie te vertonen, wordt de kijker kritischer en zal op den duur ook in de bioscoop niet alles slikken wat hem voorgezet wordt. Uiteindelijk krijgt het publiek wat het vraagt. De bioscoopexploitant haakt in op de smaak van de brede massa. Als die massa meer gevoel krijgt voor wat goed en waardevol is in een film, dan zullen de bioscopen daar op inhaken en meer films van niveau brengen. Meer dan nu het geval is, zal men

dan in plaats van naar gemakkelijk en onbenullig vertier, gaan uitzien naar films die de geest echt verrijken. Dit proces kan op gang gebracht worden door als onderdeel van de sociaal-culturele ontwikkeling van ons volk de goede film ook op het televisiescherm te brengen.

De film sociaal-cultureel

Het culturele belang van de film wordt in onze tijd wel algemeen als gegeven geaccepteerd. De film is nu voor het volk, wat in vroeger eeuw toneel en opera waren. Door de toepassing van de meest verfijnde verworvenheden van de techniek, heeft in onze tijd de filmkunstenaar een geweldig scala aan expressiemogelijkheden tot zijn beschikking en is film ook de meest eigen kunstvorm van deze eeuw geworden. De film kent ook geen afbakening naar maatschappelijke klasse en dringt gemakkelijk door tot alle lagen van de samenleving. Via de film ziet de moderne mens een zo gevarieerd beeld van problemen en situaties op zich afkomen en inwerken, dat hij min of meer een spiegel van zijn totale menszijn voorgehouden krijgt. Daarbij komt de vooral voor ons eilandbewoners zo belangrijke eigenschap van film, namelijk het feit dat film geen grenzen kent. Geen enkele traditionele kunstvorm doorbreekt zo gemakkelijk zowel de taalgrenzen als de territoriale afbakeningen als de film, en geen kunstmanifestatie leent er zich zo uniek toe, om naar kleine eilanden te worden overgebracht, zonder dat er ook maar iets aan behoeft te worden veranderd of aangepast.

Het is daarom te meer te betreuren dat er voor het culturele leven op onze eilanden niet meer uitgehaald wordt dan de laatste jaren gedaan is. Ook na de komst van de televisie, is de film hier weliswaar de massale uitgaansvorm gebleven die het daarvoor was, maar het niveau van het vertoonde is ver beneden een redelijk peil en zeer eenzijdig gericht op gemakkelijk amusement. Hierin kan best verbetering komen. Het is ook niet erg dat de bioscopen in ruime mate inspelen op de vraag naar sensatie en lichte ontspanning, maar het is wel een lacune dat overheid en culturele centra zo weinig doen om daarnaast de vertoning van films met meer culturele waarde te stimuleren. Dit kan binnen het bioscoopsysteem en daarbuiten. Door betere coördinatie en uitbreiding van het werk van filmotheken, cinetrucks, eilandelijke filmdiensten, filmliga's en culturele centra, maar ook door het opzetten van een systeem waarbij het publiek beter geinformeerd wordt over goede films die via de bioscopen onze eilanden toch af en toe wel bereiken. Er komen meer goede films binnen dan er vertoond worden; de bioscoopexploitant ziet echter vaak van vertoning af, omdat hij na het zien van de film er gewoon geen gat in ziet om voor een bepaalde

film voldoende publiek te trekken. Als dat publiek er op Aruba niet is, wordt zo'n film vaak nog via de filmligavoorstelling gebracht, maar op Curaçao gebeurt dat momenteel niet. Willemstad en omgeving hebben voldoende inwoners om vertoning van klassefilms commercieel mogelijk te maken - de filmliga had er rond 500 leden - maar ze moeten gemobiliseerd worden. Ook de pers heeft in deze een taak.

Mogelijkheden om de film een meer positieve rol in ons cultureel leven te laten spelen zijn er dus wel, maar worden momenteel onvoldoende benut. Deze situatie kan pas veranderen als onze overheid en de culturele centra het medium film meer gaan zien als een springlevend eigentijds cultuurgoed, en zich meer dan tot nu toe gaan realiseren, dat we op dit moment alleen een stuk van dit goed, en zeker niet het beste op onze eilanden te zien krijgen.

H. Timmer

Hoofdstuk XIV Radio en televisie, pionierswerk en gemiste kansen

Inleiding

In de Nederlandse Antillen opereert een relatief groot aantal radio- en tv-zenders. Drie televisiezenders en twaalf verschillende radiostations zorgen dagelijks voor een stroom van nieuws, muziek en vooral reclame, want het omroepbestel is voor het grootste deel op commerciële leest geschoeid. Een uitzondering hierop vormt Trans World Radio op Bonaire, een internationale zendingsorganisatie die met uitzonderlijk sterke zenders (500 kilowatt middengolf en 250 kW kortegolf) vrijwel de gehele wereld bestrijkt, maar lokaal in het algemeen luisterpatroon nauwelijks meetelt. Op Bonaire staan ook de sterke kortegolfzenders van Radio Nederland Wereldomroep (300 kW) die uitsluitend een relay-functie hebben en bij gebrek aan een lokaal programma dus volledig tot de buitenlandse radiostations gerekend dienen te worden.

Een wat merkwaardige plaats in het geheel wordt ingenomen door Radio Victoria op Aruba, een station dat religieus heet te zijn, maar ook grote delen van de dag reclame uitzendt. Hoewel dit bepaald een oneerlijke concurrentie is voor de lokale, kleinere radiostations van Aruba, zouden velen Radio Victoria toch niet graag willen missen. Het is beslist het meest professioneel werkende station in de Nederlandse Antillen, althans voor wat betreft de programmasamenstelling en -presentatie en met vele uren rustige semi-klassieke muziek per dag wordt ook nog een vrij behoorlijke luisterdichtheid bereikt.

De meeste stations zijn eigendom van particuliere personen, met uitzondering van de Curom op Curaçao en Radio Antilliana op Aruba, die eigendom van een stichting zijn.

Veel stations en de gevolgen daarvan

Drie televisiestations en negen radiostations op zo'n 250.000 inwoners die het allemaal van de inkomsten uit reclame moeten hebben, lijkt op het eerste gezicht wel erg veel, maar voor Zuid-Amerika en de Verenigde Staten is het toch tamelijk normaal. In Venezuela komt men op ongeveer één station per 30.000 inwoners. In de Verenigde Staten van Amerika opereren soms vier radiozenders en twee televisiezenders in een markt die onder de 30.000 personen ligt.

Het gevolg van deze toestand is dat de inkomsten van de stations nog al gelimiteerd zijn, zodat men vaak met verouderde apparatuur werkt en een te kleine staf. Dat wreekt zich op de kwaliteit van de uitzendingen, die in vele gevallen zowel technisch als programmatisch de toets der kritiek niet kunnen doorstaan.

De radiostations vechten om de gunst van de luisteraar, maar dat niet altijd op oordeelkundige wijze. Het is bijvoorbeeld niet ongebruikelijk dat een programma dat succes heeft op een bepaald station in nauwelijks gewijzigde vorm wordt nageaapt en dan liefst nog op dezelfde tijd op een ander station. Daarbij vergeet men dat er ook luisteraars zijn die dat populaire programma helemaal niet zo leuk vinden en dus slecht gediend zijn met een tweede, gelijksoortig programma dat de keuze alleen maar kleiner maakt.

Wat dat betreft hebben de radiostations dikwijls te kampen met adverteerders die totaal geen begrip hebben van reclame, maar wel met hun advertentie-geld hun zin willen doordrijven en het programma van het desbetreffende station daarmee verknoeien, zichzelf en hun mede-adverteerders een slechte dienst bewijzend.

Het programmabeeld van de meeste zenders is dan ook gelijk. De populairste platen, schreeuwend hun waren aanprijzende omroepers, een ruwe, niet afgewerkte presentatie en dat allemaal met een vaak zeer povere geluidskwaliteit.

Programmamakers die pogen een beter type programma te brengen hebben het heel moeilijk. Veel adverteerders geloven niet in die ‘betere programma's’ en de stations willen een programma dat niet voldoende adverteerders heeft, niet uitzenden, zodat de programmamaker geen kans heeft zijn programma te lanceren, populair te maken of anderszins te bewijzen dat een groot gedeelte van het publiek wel degelijk van een beter type programma houdt.

Het vrijwel ontbreken van pedagogische en culturele programma's heeft ook wel te maken met het feit dat deze programma's meestal een hogere opleiding en meer inspanning en voorbereiding van de presentator vragen. Werkend met een klein budget en daardoor met een kleine staf, kunnen de meeste stations een beter type uitzending niet aan.

Wat dat betreft zouden de reclamebureaus goed werk kunnen doen. Zij beschikken meestal over beter opgeleid personeel en hebben vaak staffunctionarissen die in het buitenland voor het reclamevak hebben gestudeerd. Maar deze bureaus hebben weer aan de ene kant de cliënt die bang is dat zijn reclame niet gehoord wordt als het niet uitgeschreeuwd wordt, en aan de andere kant het radiostation dat eigenlijk liever zijn reclames maar zelf afhandelt in plaats van dat over te laten aan de vakman.

Anders ligt dat bij de televisie. De twee stations van de Antilliaanse Televisie Maatschappij werken juist wel graag samen met de reclamebureaus en hebben bovendien uitzendingen die door overheidsorganen (zoals het Bureau voor Cultuur en Opvoeding) gesponsord worden. Het aantal opvoedkundige- en culturele uitzendingen staat dan ook (ten gunste van de tv) in geen enkele verhouding tot dat van de radio.

Over het algemeen zijn de culturele tv-programma's, evenals de commerciële trouwens, van buitenlandse makelij. De laatste tijd echter stelt met name Telecuraçao pogingen in het werk deze situatie te doorbreken, daarbij soms enorm gehandicapt door een chronisch geldgebrek. Toch werden de laatste maanden enkele opmerkelijke lokale produkties in het culturele genre gebracht. Wat dat betreft komt de cultuur er kwalitatief beter af dan de lokaal vervaardigde ontspanningsprogramma's, die vaak, noodgedwongen, door het ontbreken van de benodigde apparatuur, een duidelijk improviserend karakter hebben op een manier die afbreuk doet aan kwaliteit en inhoud.

Het boven geschetste beeld gaat op voor de tv-stations op Aruba en Curaçao. Het station op St. Maarten beschikt slechts over zeer bescheiden technische mogelijkheden en zendt voornamelijk films uit.

De A.T.M. is thans bezig met verbouwingen en uitbreidingen van het station op Curaçao. Met nieuwe apparatuur en een toch echt wel ambitieuze directie zijn de verwachtingen dat over enkele maanden een grote verbetering in de televisie-uitzendingen op Curaçao merkbaar zal zijn, zeker gerechtvaardigd. Zo'n zelfde overgangsperiode naar grote verbeteringen zal ook TeleAruba in een iets later stadium moeten doormaken.

Ontwikkeling van de omroep

De ontwikkeling van de radio-omroep is typisch Zuid-Amerikaans geweest, maar dan wel op een zeer Nederlandse ondergrond. Zo'n 43 jaar geleden begon de Curaçaose Radio-Omroep met de uitzendingen op Curaçao. De verenigingsvorm die gekozen werd, doet denken aan de toenmalige Nederlandse Radio-Omroep en zelfs de naam doet Nederlands aan, als men terugdenkt aan de ANRO (Algemene Nederlandse Radio Omroep), die later AVRO werd.

De uitzendingen waren voornamelijk in het Nederlands en het schijnt dat men het wel eens de Shell-omroep noemde, omdat vooral de werknemers van de Shell lid van de Curom waren. Groot was dat ledental nimmer en de Curom moest zich dus met een bescheiden plaats tevreden stellen.

Gedurende de tweede wereldoorlog kon de Curom zich een dure om-roepleider veroorloven, daar de Nederlandse regering in Londen het station

subsidieerde. Het programma ging voornamelijk in het Nederlands met slechts hier en daar wat nieuws in het Papiamentu en soms het optreden van een conjunto.

Van de zijde van de bevolking bestond veel belangstelling voor uitzendingen in het Papiamentu, maar de toenmalige leiding van de Curom had daar weinig oren naar. In de vijftiger jaren vroegen enkele particulieren op Curaçao en Aruba dan ook een zendvergunning aan, met de bedoeling omroepen op te zetten die meer zouden aanspreken bij de bevolking. Kort na elkaar verschenen in de lucht: Radio Hoyer op Curaçao en Radio Kelkboom op Aruba. Na enige tijd gevolgd door Radio Caribe op Curaçao en Voz di Aruba op Aruba. De Curom ging gewoon op zijn Hollands door en sprak over zichzelf als ‘de grote zus’ van de kleine commerciële omroepjes.

Inderdaad moesten de nieuwe zenders het helemaal van de reclame hebben. Zonder enige kennis van zaken op dat gebied ging men aan de slag en volgens de heer Horacio Hoyer, thans eigenaar van maar liefst vier zenders, die opereren onder de namen, Radio Hoyer I - II - III en IV, vroeg men te lage prijzen voor de uit te zenden spots uit angst anders geen adverteerders te zullen trekken. Dat voorzichtige begin is men nooit helemaal te boven gekomen en de prijzen van de reclame zijn altijd zeer laag gebleven. Wel staan er tamelijk forse prijzen op de diverse prijslijsten, maar de gewoonte is dat bepaalde grote adverteerders dermate hoge kortingen krijgen, dat men in kwantiteit moet goed maken wat men aan de prijs van een advertentie te kort komt. Het gevolg is dat een enorm aantal reclamespots over de hoofden van de luisteraars wordt uitgestort. Vijf, zes of meer spots tussen twee platen in vormen geen uitzondering en tijdens de radiospitsuren zijn zo'n vijftien spots op een rijtje heel gewoon, waarbij zelfs wel concurrerende zaken naast elkaar worden uitgezonden.

Voor het brengen van programma's is dan ook weinig gelegenheid. Men noemt het wel eens spottend ‘een jukebox met reclame’. Van een Nieuwsdienst is bij sommige stations dan ook geen sprake, het is uitsluitend het afscheuren van de telex en het voorlezen van de binnengekomen berichten. De Amerikanen noemen dat: ‘Rip and read...’ Sommige stations geven op zondag geen nieuws.

Al met al is er een situatie ontstaan waarbij de omroep in vele gevallen een zaak van stations en adverteerders is, waarbij de luisteraars buitenspel staan. De oude Curom heeft lang getracht het idee van een culturele zender hoog te houden. Hoewel geldgebrek het station noodzaakte steeds meer op reclame over te schakelen bleef men voor een steeds kleiner publiek, programma's van goede kwaliteit uitzenden.

Dat is nu anders. De Curom is vrijwel niet meer te onderscheiden van de andere omroepen, al kan gesteld worden dat men met een uitstekende Nieuwsdienst (in opbouw) en enkele programma's op zondagmorgen en in de avonduren, toch nog iets van de oorspronkelijke opzet heeft trachten vast te houden. Het Nederlands is intussen voor het grootste gedeelte verdrongen door het Papiamentu.

Alles bij elkaar toch een vrij kleurloos omroepbestel, dat geweldig tegemoet komt aan de smaak van de gemiddelde luisteraar, terwijl de luisteraar die eens wat anders wil, slechts sporadisch aan zijn trekken komt

Dat wil allemaal niet zeggen dat de diverse stations het commercieel niet goed doen. Uit een geweldig groots opgezette enquête, op kosten van een lokaal reclamebureau, is al wel gebleken dat de reclame via de radio verreweg het beste aanspreekt. Bijna zeventig procent van de luisteraars vindt het allemaal best zo en vrijwel iedereen van die zeventig procent luistert meer dan 10 uur per dag naar één van de lokale stations. Die doen dan ook weinig moeite om vernieuwing of verbetering in hun programma's aan te brengen; het gaat immers goed zo en programma's die al zo'n 15 jaar lopen, blijken nog steeds prijshoudend te zijn. Daarop zijn slechts enkele uitzonderingen. Enkele culturele en educatieve programma's, onder meer op zondagmorgen, opgezet door derden (reclamebureaus en particulieren), genieten zo'n enorme populariteit, dat dat een teken voor de diverse stations zou moeten zijn de handen eens uit de mouwen te steken. Dat gebeurt echter vrijwel niet; men accepteert de door derden geproduceerde programma's voor uitzending, ziet de stromen brieven binnenkomen en gaat daarna over tot de orde van de dag, in dit geval dus plaat op, veel reclame af. Logisch, want dat brengt op een gemakkelijke manier heel wat meer op dan dure programma's in het betere genre, waar vaak moeilijk sponsors voor te vinden zijn.

Nu is er al op gewezen dat dat laatste voor de reclamemakers een verkeerd uitgangspunt is. Natuurlijk kan men met de gewone populaire programma's aanzienlijk meer mensen bereiken, maar daar in dit geval de radio vaak achtergrondgeruis is, is het nog niet zo zeker dat de reclame bij de luisteraars ook doordringt. Temeer daar tussen twee platen soms zeer veel reclamespots gedraaid worden.

Nu hebben sommige radiostations wel in de gaten, dat zogenaamde ‘personality programs’ waarin iets gebeurt, al is het maar een omroepster die van tijd tot tijd een grapje maakt, bij de luisteraars nadrukkelijker overkomen. De radiospots in die programma's zijn dan ook vaak aanzienlijk duurder. Hetzelfde geldt voor programma's van een beter gehalte, cultu-

reel, educatief, actueel, die wel een kleiner publiek bereiken, maar waarvan de luisteraars veel meer echt luisteren. Wie nu zou verwachten dat die speciale programma's bij de adverteerder de voorkeur zouden genieten, vergist zich. De radiostations die zich bepalen tot het eeuwige plaatje, veel reclame, plaatjes zijn vaak verre favoriet bij de adverteerder en daar de kosten voor de programma's van hogere orde vaak aanzienlijk zijn, voelen de eigenaren van die stations, meestal zakenmensen, er weinig voor iets aan die situatie te veranderen. Stations die vroeger wel veel goede en veel-beluisterde programma's hadden, zoals Radio Hoyer en Radio Caribe, hebben veel van deze programma's laten schieten. Radio Caribe had in de begintijd programma's die zo uitstekend waren, dat nu, twintig jaar later, de mensen er nog over praten. Toch moest het station overschakelen op populaire muziek, omdat de adverteerders, ten onrechte, verstek lieten gaan. Hier is de gedachte vastgeroest dat goede programma's weinig luisteraars trekken en dus commercieel met aantrekkelijk zijn.

Ook de stations die echt wel beter weten, hebben het opgegeven de adverteerder van bet tegendeel te overtuigen. Hier liggen dan de gemiste kansen. Immers de reclamedeskundigen van de diverse reclamebureaus zouden beter geïnformeerd kunnen zijn, maar ook zou het niet zo gek zijn als de overheid of door de overheid gesubsidieerde instellingen, wat meer goede radioprogramma's zouden gaan sponsoren. Er is, voor zover wij weten, slechts één reclamebureau op Curaçao dat een werkelijk deskundig opgezette enquête door vakmensen heeft laten uitvoeren. Het is ons ook bekend dat uit die enquête bleek dat een groot gedeelte van het publiek wel degelijk iets meer verlangt van de radio dan hetgeen nu geboden wordt, terwijl ook bleek dat de radio verreweg het meest favoriete medium is. Helaas mogen wij niet over de cijfers beschikken, daar het desbetreffende reclamebureau de gegevens en de aanvullingen daarop strikt voorbehoudt voor gebruik ten behoeve van zijn eigen clientèle. Zeer begrijpelijk, maar wel erg jammer.

De onbekendheid van de adverteerder met die cijfers is een van de redenen dat velen menen dat niet de radio maar de televisie het belangrijkste reclame-medium is, maar niet de enige. De reclamebureaus zijn daar zeker ook debet aan. Overigens om begrijpelijke redenen. De radiostations voeren over het algemeen een wat onbegrijpelijk beleid. Er zijn vele gevallen bekend van radiostations die de cliënten van een reclamebureau opbelden en dan de spots voor aanzienlijk lagere prijzen aanboden dan de officiële prijs die door het desbetreffende reclamebureau, gebaseerd op de officiële prijslijst van het desbetreffende station, gehanteerd werd. Daarnaast is de

technische kwaliteit van de apparaten van enkele van de stations van dermate bedroevend slechte kwaliteit dat de reclamespots soms slecht klinken, zoals: te dof, te snel, te langzaam, vals, te scherp, te zacht, overgemoduleerd, etc. Ook worden reeds geboekte spots soms zonder voorafgaande aankondiging opzijgeschoven voor andere, incidentele spots, die rustig op de tijd van de contractueel vastgelegde spots worden uitgezonden, omdat men op die tijd een speciaal programma uitzendt, zoals ingelaste reportages, voetbal etc.

Hoewel de televisie momenteel met grote technische problemen te kampen heeft, kan men er daar altijd op rekenen dat een niet goed uitgezonden reclamespot later gratis wordt herhaald. In het algemeen is de zakelijke aanpak van de televisiestations, die veel meer rekening houden met de wensen van de cliënt, die ook gevoeliger zijn voor bepaalde klachten van de cliënt, een reden voor een reclamebureau om aan televisie de voorkeur te geven. Voeg daarbij het feit dat televisiereclame heel wat duurder is en dus de korting voor het reclamebureau aantrekkelijker wordt en het is wel duidelijk dat deze bureaus, die dan met minder hoofdpijn, meer verdienen, graag de voorkeur geven aan de televisie en aan de krant, waar de aanpak vergelijkbaar is.

Zeker is dat de meeste radiostations bij een meer consequente aanpak, ook op het gebied van de programma's, alsmede een betere verhouding met de adverteerders of de namens die adverteerders optredende bureaus, hun omzet vrijwel zouden kunnen verdubbelen. Daarmee zouden ze echter nog niet meer verdienen, want dan komen ook de eisen voor betere en dus duurdere programma's, beter ontwikkelde en dus ook duurdere omroepsters en omroepers. Veel van de huidige radiostations voelen zich best met hun wat kleurloze uitzendingen. Dat neemt overigens niet weg dat elk van de aanwezige radiostations wel één of meer topprogramma's heeft, waar het station om bekend is en waar het trots op is, maar helaas mikken de meeste van die programma's ook weer op dezelfde 70 % van de luisteraars. Goede uitzonderingen hierop zijn Radio Victoria op Aruba en, in mindere mate, de Curom en Radio Hoyer II op Curaçao.

Pionierswerk

Als we zien hoe door de jaren heen de Antilliaanse radio-omroep zich heeft moeten trachten te handhaven met vaak zeer primitieve middelen dan moeten we wel grote bewondering hebben voor de pioniers van het eerste uur. Vooral bij de opkomst van de commerciële radio-omroep werd door diverse zakenlieden een vrij groot risico gelopen met een medium

waarvan men de commerciële waarde niet kende. Pessimisten zeiden al gauw dat het niets zou worden. Het tegendeel bleek al spoedig. Zowel op Curaçao als op Aruba wist de plaatselijke omroep zich in zeer korte tijd een belangrijke plaats bij de bevolking te veroveren.

Een grote groep radio-enthousiasten werkte mee, vaak voor zeer lage honoraria of salarissen. De reclamemakers kwamen en de programma's van die eerste jaren haalden vaak een zeer hoog niveau, mede vanwege het feit dat de radiopioniers van het eerste uur veelal een goede opleiding hadden genoten.

Na enige jaren werd dat echter minder. De radio-omroep kon (of wilde?) geen salarissen betalen die overeenkwamen met het niveau van de diverse personeelsleden. Deze moesten noodgedwongen een andere werkkring zoeken of als zij het in hun vrije tijd deden, kregen zij het door bevorderingen in de hoofdwerkkring zo druk, dat voor de radio geen tijd meer overbleef.

Personeel met mindere opleidingen kwam er voor in de plaats; het was jarenlang een komen en gaan van stemmen en een lokaal mopje op Curaçao zegt dan ook dat iedere Curaçaoënaar wel eens een blauwe maandag bij de radio gewerkt heeft.

In een later stadium begon men ook hele programma's op tape te zetten, dankbaar gebruik makend van langspeelplaten die dan in zijn geheel achter elkaar worden afgedraaid, een situatie die tot heden voortduurt en die met de huidige slechte apparatuur vaak leidt tot urenlang niet bepaald zuiver spelende muziek en in feite zorgt voor een programma dat niet veel meer dan een achtergrondje kan zijn. De radio geeft op dat punt geen tegenspel aan de televisie, want voor wie eens wat anders wil dan televisie, is er alleen de niet altijd zuiver klinkende muziek.

Men zou zich dan kunnen afvragen of er eigenlijk wel luisteraars zijn die meer verlangen dan dat. Toch is dat wel het geval. De Curom heeft enige avondprogramma's die het beluisteren meer dan waard zijn, zowel in het Papiamentu als in het Nederlands. Gebleken is dat ze inderdaad zeer goed beluisterd worden.

De televisie heeft het door de jaren heen moeten doen met een minimum aan apparatuur, maar heeft daarmee weten te woekeren. Jarenlang kon men bogen op een ‘gestoken scherp beeld’ en met maar twee camera's (Aruba toen zelfs maar één) werd een programma gebracht dat meestal een lust was om naar te kijken.

Het aantal programma's van culturele of educatieve aard was (en is) bij de televisie aanzienlijk groter dan bij de radio.

Wist men met zeer bescheiden middelen vele jaren lang een aantrekke-

lijk programma van technisch goede kwaliteit uit te zenden, de vooruitgang van de techniek bracht een voor de kijkers aanzienlijke achteruitgang in de beeldkwaliteit.

Bij het oude filmsysteem was het feit dat het lichtnet van Curaçao en Bonaire 50 cycles heeft, geen groot bezwaar. Bij de komst van de beeldrecorder, waar de frequentie van het lichtnet mede bepalend is voor de synchronisatie van het beeld, bleek dat geen programma's uit de eigen regio of uit Amerika, waar alles 60 cycles is, konden worden overgenomen. Apparatuur om dergelijke tapes over te schrijven van 60 naar 50 cycles, bestaat wel, maar is zo duur dat dit op een kleine markt niet op te brengen is. Zodoende werd enige jaren geleden overgegaan op een zendsysteem van 60 cycles. Daar de kijkers echter op 50 cycles zitten, geeft dat de indruk dat er elke seconde tien lichtflitsen door het beeld gaan, waardoor het lijkt of het beeld staat te dansen. Bij de nieuwste ‘solid state’ toestellen, die geheel getransistoriseerd zijn, is dat effect vrijwel niet meer te zien, maar het voortreffelijke beeld van enige jaren geleden werd niet meer bereikt. Mogelijk komt dat als in de nabije toekomst de nieuwe studio met nieuwe apparatuur van TeleCuraçao geopend wordt. Het probleem van de frequentie van het lichtnet doet zich op Aruba en St. Maarten niet voor. Men heeft daar altijd al 60 cycles gehad. De televisiezender van St. Maarten heeft echter wel andere technische problemen, waardoor de uitzendingen niet altijd feilloos verlopen en het station soms dagen achtereen uit de lucht is. Het lijkt ook vrijwel onmogelijk om een televisiestation op peil te houden dat een maximale kijkdichtheid van zo'n 12.000 kijkers (dan zouden alle inwoners van St. Maarten, Saba en St. Eustatius tegelijk moeten kijken) kan halen.

Het station is eigenlijk uitgegaan van een gedachtenfout. Men wilde gebruik maken van het feit dat de Amerikaanse televisie geen sigarettenreclame meer mag uitzenden. Door vanuit St. Maarten (de zender staat op Saba) programma's naar Puerto Rico uit te zenden, meende men de miljoenen van de sigarettenreclame in de wacht te kunnen slepen. Dat had misschien gekund indien men met gelijke kwaliteit als de vele Portoriceinse zenders daar ontvangen had kunnen warden en een programma had kunnen brengen dat beter is dan de lokale uitzendingen van Puerto Rico. In de praktijk is dat geen haalbare zaak gebleken. De ontvangstkwaliteit op grote afstand blijft altijd ten achter bij die van zenders in de nabijheid en waar men het met dezelfde films moet doen als andere zenders in Amerika, is het brengen van een beter programma niet mogelijk. De televisie van St. Maarten, het eerste volledige kleurenstation in de Nederlandse Antillen, is dan ook eigenlijk niet helemaal van de grond gekomen en is blijven steken in speelfilms en tekenfilms met vrijwel geen lokale produkties.

Gemiste kansen

Moeten we bewondering hebben voor datgene dat door de radio- en tv-mensen met weinig middelen en veel enthousiasme tot stand werd gebracht, toch menen wij dat hier veel grote kansen op het gebied van voorlichting en ontwikkeling zijn blijven liggen.

De overheid heeft, met name het medium ‘radio’, kennelijk altijd onderschat. De televisie wordt te pas en te onpas gebruikt om het volk te bereiken, de radio blijft men vermoedelijk zien als die aardige jukebox met reclame. Toch ligt dit ook wel aan de radio zelf, die weinig moeite heeft gedaan zich op een beetje niveau te plaatsen. Om maar eens een paar voorbeelden te noemen: de juiste tijd klopt nooit, dat scheelt per station soms vele minuten, het nieuws wordt vaak stuntelig en zonder enige poging tot redactie voorgelezen, uitspraakfouten zijn schering en inslag, enig idee van service aan de luisteraars ontbreekt, kortom de radio is nu niet direct een gezaghebbend medium geworden. De Curom heeft dat wel kunnen bereiken, maar heeft het nadeel dat dit station nog steeds als de ‘Hollandse-(macamba)-Omroep’ beschouwd wordt zodat de educatieve invloed onder de bevolking vermoedelijk niet zo groot is. De laatste tijd is de Curom bezig zich met diverse goede programma's in het Papiamentu wat meer tot het volk te richten. Het resultaat daarvan is nog moeilijk te voorspellen.

Een andere omroep die zeker voldoende niveau heeft om gezaghebbend te kunnen zijn, is Radio Victoria op Aruba. Dit station doet echter weinig moeite om echt het Arubaanse volk te bereiken anders dan met religieuze uitzendingen, terwijl het zeker geen commentaar geeft op lokale gebeurtenissen.

De veelbeluisterde radio wordt weinig of niet gebruikt om educatief te werk te gaan. De verantwoordelijke organen, overheid, ook diverse stichtingen, serviceclubs e.d., zoeken het allemaal eerder in de televisie. Daarbij ziet men dan een aantal factoren over het hoofd. In de eerste plaats is er vrijwel geen kijker of luisteraar die bewust het toestel aanzet om iets te leren. Vervolgens valt het bij de televisie veel eerder op dat iemand bezig is je iets aan te praten. Televisie is dan pas televisie als men het medium echt uitbuit. Nu ontaarden veel uitzendingen in een soort (radio)gesprek waarbij je de sprekers kunt zien. En dat is dikwijls een verzwakkende factor. Bovendien heeft de televisie zeer veel concurrentie van de Venezolaanse stations, terwijl de radio meestal slechts te maken heeft met de lokale concurrenten. Een goed omroepbeleid zou moeten zorgen dat radio en televisie op dit punt een goed samenspel te zien gaan geven.

De meeste radiostations vrezen echter dat dit adverteerders zou gaan

kosten en houden zich maar het liefst aan de plaatje-reclame-plaatje-methode.

Een goede omroep van regeringswege zou de aangewezen weg zijn of bijvoorbeeld een door de overheid gesubsidieerde radiostichting, zoals in Suriname het geval is. Men voelt daar echter niet zo veel voor. Gevreesd wordt dat zo'n omroep te veel de politieke kleur van de zittende regering zal volgen.

Al met al heeft men dus de kansen die voor goede educatieve programma's voor het opscheppen liggen, gelaten voor wat ze zijn.

Incidentele pogingen om tot goede programma's te komen stranden al gauw op gebrek aan geld. De schoolradio startte met een leuke serie programma's waar veel goede reacties op binnen kwamen en moest na zes uitzendingen stoppen; toen was het geld op. Wel zou men door kunnen gaan met in Nederland geproduceerde programma's die ter beschikking van de Antillen komen door bemiddeling van Sticusa, maar experimenten daarmee wezen uit dat deze typisch Nederlandse uitzendingen bij de Antilliaanse jeugd weinig weerklank vonden. Pogingen om het geld dat voor de aankoop van die Nederlandse programma's werd uitgetrokken, ter beschikking te krijgen voor produkties in de Nederlandse Antillen zelf, mislukten omdat dat volgens bepaalde spelregels volgens welke Sticusa te werk dient te gaan, niet haalbaar was.

Ook heeft de Antilliaanse regering verzuimd om bij het verlenen van zendvergunningen bijvoorbeeld gratis zendtijd voor de Antilliaanse regering en Antilliaanse organisaties te eisen.

Zenders als Trans World Radio en Radio Nederland op Bonaire zouden bijvoorbeeld heel goed gebruikt kunnen worden om de stem van de Nederlandse Antillen over de wereld te laten klinken.

Frequentie modulatie

De Antilliaanse regering, vermoedelijk wat schichtig geworden door de matige wijze waarop de bestaande omroepen zich ontwikkelen, besloot aanvankelijk dat er geen nieuwe radio-omroepen meer bij zouden mogen komen.

Later, toen de FM-stereo-radio zich aandiende besloot men, om technisch niet achter te raken, de bestaande omroepen een extra vergunning voor FM te geven. Met weinig enthousiasme begonnen de bestaande omroepen aan de FM. Het kwam eigenlijk neer op het bezet houden van de toegewezen frequentie. Van programma's was en is tot op heden geen sprake.

De Antilliaanse regering heeft ten lange leste deze starre houding van de omroepen trachten te doorbreken door nog minstens één vergunning voor een onafhankelijke FM-zender uit te geven.

Men kan zich afvragen of dat wel de oplossing is. Had men niet beter de bestaande omroepen kunnen trachten te dwingen hun omroeptaak wat serieuzer aan te pakken. Bovendien komt men er met zo'n vergunning voor een FM-zender niet. Ook zo'n zender zal zich immers financieel moeten trachten te handhaven en bestaat dan niet het gevaar dat het gewoon de volgende jukebox met reclame wordt?

Nog vers ligt in het geheugen de dappere poging die Radio Caribe in haar eerste jaren deed om een beter type programma te brengen. Pogingen die men bij gebrek aan sponsors moest laten varen om op de volledig commerciële toer te gaan.

Verwacht men werkelijk een beter type omroep van het nieuwe station, dat zich zal gaan aandienen onder de naam Radio Korsou-FM, dan zal een groot gedeelte van het programma door middel van subsidie(s) en/of door de overheid en andere instanties, in de lucht gehouden moeten worden. Zo niet, dan voorzien wij al spoedig de zoveelste (al te) commerciële zender van Curaçao. Jammer, want juist de FM leent zich zo geweldig goed voor speciale, educatieve en culturele programma's. Hopelijk komt men bijtijds tot de ontdekking dat commercie en cultuur niet altijd zo best hand in hand gaan.

De onderschatting van de media radio en tv blijkt ook uit het feit dat er weinig of geen aandacht van hogerhand wordt besteed aan het niveau van de mensen die de diverse programma's presenteren. Dat heeft al geleid tot het hand over hand toenemen van bepaalde fouten in het gebruik van het Papiamentu, waarvan het volledig ingeburgerde dubbele meervoud wel de bekendste is.

Het gebruik van het Nederlands, toch zeer belangrijk zolang er nog in het Nederlands les gegeven wordt op de scholen, is in veel gevallen erbarmelijk. De goeden niet te na gesproken, wordt er in veel gevallen een soort koeterwaals uitgeslagen, vaak ontstaan door gebrek aan voldoende kennis van de taal. Grappig soms, maar niet aanvaardbaar.

De recente ontwikkelingen geven een koerswijziging bij de Curom op Curaçao te zien. Het station is overgegaan op het systeem van de Amerikaanse Top-30 stations. Dat wil zeggen dat men in principe slechts de dertig top-platen draait, afgewisseld met reclame en nieuws. De technische inrichting van de nieuwe controlekamer, die voorzien is van de nieuwste en beste apparatuur, maakt het draaien van platen onmogelijk. Deze dienen

eerst op cassette (cartridges) gezet te worden. Deze zijn speciaal van professionele kwaliteit, maar het systeem van de eindeloze band, heeft ook in de duurste apparaten een vrij grote 'jank-factor' zodat klassieke muziek eigenlijk niet meer uitgezonden kan worden, wat de laatste dagen bijna ook niet meer gebeurt. De vraag is of dat zo zal blijven. Is het antwoord ja, dan ziet het er niet al te best uit, want de ervaring met dergelijke stations leert, dat ze erg veel aanhang krijgen onder de jeugd, maar noch commercieel noch educatief of cultureel veel waarde hebben, behalve dan misschien voor de verkoop van speciale teenerspullen en het er in stampen van bepaalde tophits of zoals dat in caranvalsdagen gebeurt, het bekend maken van de 'roadmarch'.

Het is echter pijnlijk een station als de Curom, nadat het 43 jaar een voorname plaats in de gemeenschap had ingenomen, zich te zien ontwikkelen tot een gewoon popstation. Indien dit om financiële redenen zou blijken te zijn gebeurd, lijkt ook het nieuwe FM-station, als dat tenminste enigszins cultureel wil zijn, weinig kansen te hebben.

Samenvatting

Samenvattend kan gesteld worden dat het omroepbestel in de Nederlandse Antillen het bij de gemiddelde kijker/luisteraar best doet, maar qua inhoud en opzet de regering veel zorgen baart, althans zorgen zou moeten baren. Pogingen om binnen de bestaande mogelijkheden tot meer positieve resultaten te komen, wat beslist kan zonder ook maar iets aan de populariteit van de omroep af te doen, worden niet, althans nog niet merkbaar ondernomen. Volgens Europese maatstaven zal de Antilliaanse omroep misschien geen voldoende halen tegen de Amerikaanse omroep; onder aantekening dat de culturele omroep, zoals in Amerika bekend, hier (nog) ontbreekt, steekt de Antilliaanse omroep vrij gunstig af. Het ligt zo'n beetje tussen in, wat klopt met de geografische ligging van deze eilanden.

Moge dit dan juist een stimulans zijn om de zaken beter aan te pakken en dat grandioze medium in positieve zin, voor de volle honderd procent, te gaan benutten.

J.P.C. Oosterhof

Hoofdstuk XV De evolutie van het onderwijs

Wanneer men de ontwikkeling van het onderwijs op de Nederlandse Antillen in de loop der jaren beschouwt, vindt men drie belangrijke aspecten, die onmiddellijk de aandacht vragen.

Allereerst is er sinds het begin van de vorige eeuw een intensieve belangstelling en zorg van de kant van de kerk te zien, welke tot resultaat hebben gehad dat tot op heden meer dan drie kwart van alle scholen tot het bijzonder onderwijs behoort.

Vervolgens is er in de laatste vijftig jaren de enorme groei te constateren zowel in numeriek als in procentueel opzicht. Kon men in het begin van deze eeuw nog spreken over beperkte faciliteiten op onderwijsgebied, waarvan slechts een bevoorrechte groep gebruik kon maken, thans is dat zo dat een derde gedeelte van de totale bevolking een of ander instituut voor dagonderwijs bezoekt.

En tenslotte valt er vanaf het begin van deze eeuw een grote zorg van de kant van de overheid en een steeds groeiende belangstelling van de kant van de bevolking voor goed onderwijs waar te nemen. Op de eilandelijke begrotingen overtreft de post voor onderwijs verre die van alle andere diensten.

Als gevolg van deze houding kunnen de Antillen nu bogen op een voor een gebied van hun grootte en omvang sluitend stelsel van onderwijsvoorzieningen, waarvan de bevolking in haar geheel in steeds toenemende mate een goed gebruik maakt.

Historische achtergronden

De Hollanders die in 1634 de Antillen hadden veroverd, hadden er in tegenstelling tot de Spanjaarden geen behoefte aan van staatswege hun taal en godsdienst op de bevolking over te brengen.

In de tijd van de West-Indische Compagnie liet men wel predikanten uitkomen voor de Hollandse ambtenaren, soldaten en kooplieden doch pas vrij laat onderwijzers voor het onderricht aan de kinderen van deze groep. De compagnie had helemaal geen belangstelling voor onderwijs aan andere groeperingen. Deze dienden voor hun eigen onderwijs te zorgen, vandaar het ontstaan in de loop der jaren van particuliere schooltjes, een instituut dat wij tot in de jaren van de eerste wereldoorlog hebben behouden.

Over het algemeen kan worden geconstateerd dat de Hollandse bestuurderen in de veroverde gebieden meer belangstelling hadden voor de handel dan voor de vorming van de mens.

Het zijn anderen - met name de katholieke kerk - geweest die zich gingen belasten met het onderwijs en de ontwikkeling van de niet-blanke bevolking.

Het echte volksonderwijs komt dan ook pas goed op gang met de komst in 1824 van Marinus J. Niewindt, de latere apostolische vicaris van Curaçao, een man van bijzonder formaat, die voorbestemd was een zeer belangrijke rol te spelen in de ontwikkeling van de geschiedenis van het Antilliaanse volk en in het bijzonder van de gekleurde bevolking.

Hij wist de medewerking van zowel leke-onderwijzers als van religieuzen te verkrijgen en met de fondsen die hij van zijn bedelacties in Nederland en soms ook van het koloniaal bestuur verkreeg, wist hij gedurende zijn bewind, vooral in de buitendistricten alsmede op de eilanden buiten Curaçao een aantal scholen te stichten en in stand te houden. Bij zijn dood in 1860 liet hij het begin van een georganiseerd bijzonder onderwijs na welke in latere jaren zou uitgroeien tot een machtig instituut, dat veel heeft bijgedragen tot de ontwikkeling van het Antilliaanse volk. Zijn kerkelijke overheden eerden hem met zijn benoeming tot bisschop en de verheffing van de Nederlandse Antillen tot Apostolisch Vicariaat. Het volk van Curaçao richtte voor hem een standbeeld op. Dr. C.Ch. Goslinga gaf meer bekendheid aan zijn werk door zijn proefschrift onder de titel: ‘Emancipatie en Emancipator’ aan hem te wijden.

De moeilijke financiële toestand van de eilanden bleef echter een gestadige ontwikkeling van het onderwijs - zowel openbaar als bijzonder - in de weg staan.

De werkelijke doorbraak kwam pas na de eerste wereldoorlog, toen er door de vestiging van de oliemaatschappijen en de daaruit voortvloeiende welvaart meer geld beschikbaar kwam voor de bouw van scholen en voor het aantrekken van gekwalificeerde krachten.

Het onderwijssysteem

Het onderwijs op de Antillen overgebracht en generaties lang geleid door Nederlandse leerkrachten, vertoont zeer veel overeenkomst met het Nederlandse.

De Antilliaanse school is een Nederlandstalige school met in vele gevallen Nederlandse methoden, Nederlandse leermiddelen en voor een deel uit Nederland afkomstige leerkrachten.

De examens zijn nagenoeg dezelfde als in Nederland en worden op dezelfde wijze afgenomen. De in de Antillen uitgereikte diploma's en getuigschriften worden door Nederland erkend en zij verlenen dezelfde rechten als gelijksoortige Nederlandse diploma's. De Antilliaanse onderwijswetgeving vertoont eveneens grote overeenkomst met de Nederlandse.

Dit alles is historisch gegroeid. Zeer lang heeft de mening geprevaleerd dat goed onderwijs alleen mogelijk is, indien dit een natuurgetrouwe overname is van het Nederlandse en daarmede aansluiting op hogere vormen van onderwijs in Nederland kan worden verkregen.

Het vroegere elementair onderwijs van Mgr. Nieuwindt en de latere A-scholen in de buitendistricten met een eenvoudig leerprogramma en veelvuldig gebruik van de moedertaal werden als onder-de-maat ervaren. Dit is ook de reden waarom hoofdzakelijk tussen de twee wereldoorlogen en onmiddellijk daarna, elke wijziging bij het overnemen van Nederlandse leerprogramma's uit den boze werd geacht.

Dat dit vrijwel kritiekloos nabootsen van het Nederlandse onderwijsstelsel grote problemen moest meebrengen voor het Antilliaanse kind, dat vaak in zo geheel andere omstandigheden verkeert dan zijn Nederlandse leeftijdgenoot, is niet altijd voldoende onderkend. Dat het ontwikkelingsproces in een land dat in ontwikkeling is, een andere aanpak vereist dan het handhaven van het niveau in een welvaartsstaat is de beleidsvoerders in hun ijver om het beste van het beste te bieden, vaak ontgaan. Deze omstandigheid heeft niet nagelaten een spanningsveld te scheppen dat het onderwijsrendement in nadelige zin beïnvloedt.

De Antilliaanse school kampt met het probleem van een veel te hoog percentage (gemiddeld 24 %) zittenblijvers en van vroege schoolverlaters. Uit onderzoekingen is gebleken dat slechts 24 % van de leerlingen het lager onderwijs zonder zitten blijven doorloopt, terwijl 26 % de school verlaat zonder het basisonderwijs volledig gevolgd te hebben.

Dat hier iets aan gedaan moest worden, is wel duidelijk. Iedere medaille heeft echter twee kanten, zo ook deze. Het is niet verwonderlijk dat het Nederlandse onderwijssysteem zo geredelijk ingang op de Antillen heeft gevonden.

We noemden reeds het feit dat de leiding van het onderwijs en vele leerkrachten uit Nederland afkomstig waren. Het Nederlandse onderwijs heeft jarenlang bij zeer velen ook buiten de Antillen als van zeer goede kwaliteit - wat dit ook moge zijn - gegolden. Aan vele begaafde Antillianen heeft het een goede kans geboden zich te ontwikkelen en aan Nederlandse en Amerikaanse instituten voor hoger onderwijs een gedegen opleiding te ontvangen. Het Antilliaans hoger en middenkader, dat zich geleidelijk aan

vormt en uitbreidt en een goede naam geniet, is dank zij dit onderwijs tot stand gekomen. Zeer velen in de Antilliaanse gemeenschap zijn de mening toegedaan dat de voordelen die dit systeem biedt, niet verloren mogen gaan. Zeer in het bijzonder omdat vaststaat dat vele oorzaken van het slechte rendement van het huidige onderwijsstelsel niet op de eerste plaats, in ieder geval niet alleen, op onderwijskundig terrein doch ook zeer vaak op sociaal en/of ander terrein te vinden zijn.

Prof. dr. F.W. Prins, die in de afgelopen tien jaren speciale studies gemaakt heeft van het Antilliaanse onderwijs, zegt in zijn artikel in Pedagogisch Forum van 9 november 1971 no. 5, dat de onderwijsproblemen deel zijn van de totale problematiek. Hij vervolgt: 'Tot deze totale problematiek behoren eveneens de werkeloosheid, de matrifocale gezinsstructuur, het gebrek aan huizen, en het wonen in slechte en/of te kleine huizen, de eenzijdige voeding die het volkskind gewoonlijk krijgt, de naweeën van het gebrek aan "family planning"' (blz. 349).

Het staat echter wel vast dat er maatregelen genomen moeten worden niet alleen om het onderwijsrendement te verbeteren maar eveneens om wegen te vinden waarbij de vorming van de jonge mens tot burger van het eigen land beter tot zijn recht komt. In het kader van de komende onafhankelijkheid wordt dit zelfs een dwingende eis waaraan nog te weinig aandacht wordt besteed.

Teneinde tot afgeronde voorstellen in dit opzicht te geraken benoemde de regering in 1966 een commissie met de opdracht het bestaande leerplan aan een onderzoek te onderwerpen en advies voor een komend onderwijsbeleid uit te brengen. De Unesco verleende medewerking door de reeds eerder genoemde prof. dr. F.W. Prins, hoogleraar in de pedagogiek en algemene didaktiek aan de Landbouwhogeschool te Wageningen, beschikbaar te stellen voor het voorzitterschap van deze commissie. In 1969 bracht de leerplancommissie uitvoerig rapport uit over zijn studie en bevindingen, welk rapport onder de titel 'Leerplan en Leidraad' is gepubliceerd (Dijkstra's Uitgeverij Zeist).

Voor degenen die belang stellen in het wel en wee van het Antilliaanse onderwijs bevat deze publicatie naast concrete adviezen een schat van belangwekkende gegevens.

Er zou dan ook een veel beter en uitgebreider gebruik van de verzamelde gegevens moeten worden gemaakt dan thans het geval is.

Eén van de aanbevelingen van de leerplancommissie, te weten het in het leven roepen van een bureau dat de onderwijsvernieuwing aan de hand van de verkregen uitkomsten moest opzetten en gestalte geven, werd spoedig gerealiseerd. Het Departement van Onderwijs te Willemstad werd uitge-

breid met een Pedagogisch Didactisch Bureau, dat zijn afdelingen op de andere eilanden kreeg.

Reeds eerder waren er incidenteel maatregelen genomen die verbetering en aanpassing van het onderwijs aan de eisen van het eigen leefmilieu beoogden.

Vooruitziende onderwijzers en anderen die begrepen dat leer- en leesboekjes met sneeuw- en ijspret, gezellig snorrende kachels en bloeiende bollenvelden, geheel buiten de belangstellingssfeer van de leerling op de Antillen liggen, stelden voor leerboeken te ontwerpen die aansloten bij het leefmilieu en het denkpatroon van het Antilliaanse kind. Er werden initiatieven ontwikkeld en er verschenen methoden met aangepaste leer- en leesstof voor die vakken van het lager onderwijs, die hiervoor in aanmerking kwamen.

Heel belangrijk was het verschijnen van een heel eigen taalmethode, waarbij werd uitgegaan van de realiteit dat de Antilliaanse leerling, wanneer hij de lagere school binnenstapt, nog zo goed als niets van het Nederlands af weet.

Het verschaffen van methoden met aangepaste leerstof lost echter het kardinale probleem van de voertaal niet op. Doch hierover later.

Met het instellen van het Pedagogisch Didactisch Bureau kan het werk van de onderwijsvernieuwing professioneel worden opgezet, terwijl tevens begeleiding en evaluatie tijdens de uitvoeringsfase mogelijk is. Tevens zal het Departement van Onderwijs samenwerking moeten zoeken met diensten die op ander dan onderwijsgebied werkzaam zijn.

Immers...

‘De vernieuwing van het onderwijs moet gezien worden als een deel van de totale culturele politieke, economische en sociale factoren die voor een niet onbelangrijk deel hun invloed doen gelden op het ontwikkelingsproces van een land. Onderwijsontwikkeling is dus een deel van de ontwikkelingsstrategie van een land. Wie de onderwijsontwikkeling gaat zien als een verschijnsel dat los staat van de totale veranderingen in de samenleving, maakt het tot een levenloze zaak’ (prof. dr. F.W. Prins in Pedagogisch Forum 1971 blz. 350).

Het peil en de ontwikkeling van het onderwijs

Ten tijde van de West-Indische Compagnie en ook nog geruime tijd daarna, was het weinig rooskleurig gesteld met het onderwijs. De vakbekwaamheid van de onderwijzers - in het bijzonder van degenen die particuliere schooltjes in stand hielden - liet vaak veel te wensen over. Het leerprogramma

omvatte over het algemeen weinig meer dan spellen, lezen, schrijven en cijferen en dit nog niet eens voor elke leerling.

Na de Engelse bezetting gedurende de Napoleontische tijd besteedde het gouvernement meer aandacht aan de kwaliteit van het onderwijs.

In 1819 werd een 'Provisioneel Reglement op het schoolwezen', vastgesteld (P.B. 1819 No. 28). Hierin werden twee typen openbare scholen in het leven geroepen:

a. scholen van de eerste klasse waar het leerprogramma lezen, schrijven, rekenen alsmede aardrijkskunde, geschiedenis en vreemde talen, omvatte en
b. scholen van de tweede klasse waar men alleen lezen, schrijven en rekenen leerde.

Deze differentiatie binnen het lager onderwijs dat niet op de begaafdheid van de leerling berustte, doch eerder op de financiële bijdrage die de ouders konden leveren, zou gedurende de loop der jaren een hardnekkig leven blijven leiden en pas in 1962 worden afgeschaft en vervangen worden door een lager onderwijs met een uniform leerprogramma.

Het reglement van 1819 voorzag ook in een commissie voor schooltoezicht bestaande uit vier schoolopzieners.

Ook dit instituut was bestemd een lang leven te leiden. Het was vaak het forum waar heftige meningsverschillen werden uitgevochten en waar de schoolstrijd soms hevig oplaaide.

Ondanks alle goede bedoelingen gelukte het de overheid niet het onderwijs van staatswege op peil te houden en de particuliere schooltjes namen in aantal toe, doch ook hier was het onderwijs dikwijls zeer gebrekkig. Als men daarbij in overweging neemt dat alleen de 'happy few' aan het onderwijs konden deelnemen, is het duidelijk dat de toestand op onderwijsgebied weinig bemoedigend was.

Het was de reeds eerder genoemde Mgr. Niewindt die de grote stoot zou geven voor het op gang komen van het onderwijs, waarbij nu het volkskind niet vergeten zou worden.

Toch moest nog een verbeten strijd geleverd worden om het leerprogramma op een aanvaard niveau te brengen.

In 1882 gaf de schoolcommissie in een uitvoerig schrijven uiting aan haar grote bezorgdheid over het lage peil van het onderwijs en gaf tevens de wegen aan die tot verbetering konden leiden.

De verordening van 1884 regelende het onderwijs, opende de mogelijkheid het kwaad bij de wortel aan te pakken. Waar het peil van het onderwijs mede afhankelijk is van de opleiding en de vakbekwaamheid van de

onderwijzer, kan men alleen dan tot onderwijsverbetering geraken indien over een voldoend aantal goed opgeleide onderwijzers kan worden beschikt. De verordening van 1884 opende de mogelijkheid normaalcursussen voor de opleiding van onderwijzers in het leven te roepen.

De opleiding moest worden afgesloten met een examen, af te leggen voor een vaste examencommissie.

De Onderwijsverordening van 1897 bracht weer een verdere verbetering; deze verdeelde het onderwijs in twee schooltypen: het 'elementair onderwijs' en het 'meer uitgebreid lager onderwijs'. Het 'elementair onderwijs' was kosteloos en omvatte de vakken lezen, schrijven, rekenen, Nederlandse taal, (voor de Bovenwindse eilanden tevens Engelse taal), aardrijkskunde, vormleer en nuttige handwerkjes voor meisjes.

Voor het 'meer uitgebreid lager onderwijs' werd schoolgeld geheven en dit schooltype omvatte naast de eerder genoemde vakken bovendien geschiedenis, gymnastiek, zingen, natuurkunde, tekenen, staatsinrichting, Engels, Spaans, Frans, Duits, stel- en meetkunde.

De onderwijzers werden in drie klassen verdeeld. Bezitters van de onderwijzersakte waren onderwijzers 3de klasse; met twee bijakten of door het afleggen van een afzonderlijk examen kon men onderwijzer 2de klasse worden. Had men drie bijakten of de Nederlandse hoofdakte dan was men onderwijzer 1ste klasse.

Bij de Onderwijsverordening van 1907 werd de hulponderwijzer oftewel de onderwijzer 4de klasse in de wet opgenomen, terwijl ook de mogelijkheid geopend werd om de zelfstandige kwekeling als leerkracht op de buitenscholen aan te stellen. Tevens maakte deze verordening het mogelijk het toezicht op het onderwijs meer professioneel te doen geschieden door het benoemen van een 'schoolopziener'. Deze functionaris nam een deel van de taak van de 'Commissie van Onderwijs' over. In deze verordening werd de term elementair onderwijs vervangen door lager onderwijs, waaruit later de bekende glo-a en glo-b scholen ontstaan. Een indeling die bij de verordening van 1935 behouden zou blijven. Bij het glo-a was het onderwijs kosteloos en werd gegeven in scholen met zes achtereenvolgende leerjaren. De glo-a scholen waren te vinden in de buitendistricten, het waren scholen van het r.k. bijzonder onderwijs en het was hoofdzakelijk bij dit type onderwijs dat men de zelfstandige kwekeling en de onderwijzers 4de klasse aantrof. Het hoofd moest echter een onderwijzer van de 3de klasse zijn.

Het glo-b onderwijs mocht in zes of zeven achtereenvolgende jaren worden gegeven. Het onderwijs werd er eveneens kosteloos gegeven.

Wat de bevoegdheden van het onderwijzend personeel betreft: het hoofd

moest een onderwijzer 2de klasse zijn, de leerkrachten voor de leerjaren vijf, zes en zeven een onderwijzer 3de klasse en voor de eerste vier leerjaren een onderwijzer 4de klasse.

De glo-b scholen waren hoofdzakelijk te vinden in de steden of aan de rand daarvan. Ofschoon deze scholen een zeer aanzienlijke vooruitgang betekenden vergeleken met het niveau van het onderwijs in de jaren vóór 1900 kon men geen genoegen blijven nemen met de eenvoudige programma's van vooral de glo-a scholen en evenmin met de matige eisen van bevoegdheid gesteld aan het onderwijzend personeel.

Vooral na de tweede wereldoorlog viel er mede in verband met de politieke bewustwording en de grote vooruitgang op materieel gebied een snelle ontwikkeling van de buitendistricten te constateren. Met deze bewustwording groeide ook de roep naar beter en gelijkvormig onderwijs.

Met ingang van 1 september 1954 werden de toen nog bestaande glo-a scholen omgezet in scholen voor glo-b. Met ingang van 1 september 1956 werd de kwekeling de bevoegdheid tot het geven van onderwijs ontzegd. De opleiding tot onderwijzer 4de klasse werd in 1955 stopgezet. Al deze maatregelen moeten als voorbereiding gezien worden om te komen tot een lager onderwijs met een uniform programma en dat volgens de eisen des tijds niet minder mocht zijn dan het programma van de onderbouw van een school voor ‘meer uitgebreid lager onderwijs’. In 1962 werden de scholen voor glo-b omgezet in lagere scholen met hetzelfde programma als de mulo-onderbouw.

Het meer uitgebreid lager onderwijs dat zoals wij hierboven zagen in 1897 in de wet werd opgenomen en in 1935 gehandhaafd, werd gegeven in scholen met tien achtereenvolgende leerjaren. De eerste zes of zeven jaren vormden de mulo-onderbouw, de vier hoogste leerjaren de mulo-bovenbouw of de ‘mulo-kopschool’.

Voor het volgen van dit type onderwijs was schoolgeld verschuldigd.

Om op de bovenbouw als onderwijzer te worden aangesteld moest men onderwijzer 1ste klasse categorie b zijn, d.w.z. in het bezit van de hoofdakte plus twee lagere akten of in het bezit van de hoofdakte plus 1 middelbare akte.

Voor de onderbouw moest men voor de leerjaren één tot en met vier minstens onderwijzer 3de klasse zijn en voor het vijfde en zesde leerjaar onderwijzer 2de klasse.

Het onderwijs aan de mulo-bovenbouw werd afgesloten met een examen dat eerst een school-examen was en later omgezet werd in een gouveraements- (of Landsexamen). Het eerste gouvernements mulo-diploma werd op Curaçao in 1935 uitgereikt.

Tekenend voor de overdreven bezorgdheid die men vooral na de tweede wereldoorlog aan de dag legde ten aanzien van het handhaven van het peil van het onderwijs is het feit, dat ofschoon het mulo-examen tot 1948 geheel in handen was van de plaatselijke examencommissie, die derhalve zelf de opgaven samenstelde, deze zelfde commissie in dat jaar besloot het schriftelijk werk plus correctiemodellen en normen uit Nederland te laten komen. Hiermede werd het mulo-examen een Nederlands examen dat op de Antillen werd afgenomen.

De enige concessie die men deed was dat de mogelijkheid werd opengesteld om Spaans in plaats van Frans te doen en dat in latere jaren het programma van de aardrijkskunde en geschiedenis met de plaatselijke leerstof mocht worden aangevuld echter met de uitdrukkelijke bepaling dat van het Nederlandse programma niets mocht vervallen.

De onderwijsverordeningen van 1884, 1897 en 1907 hebben het onderwijs in de Antillen gestalte gegeven. De Overheid heeft laten zien dat het haar ernst was met de aan haar opgedragen zorg voor het onderwijs. Niet alleen heeft zij de regels vastgesteld langs welke de onderwijsorganisatie zich moest ontwikkelen, maar gaandeweg zorgde zij voor een steeds betere financiering van het onderwijs, ook van het bijzonder onderwijs.

De bevolking heeft eveneens het belang van goed onderwijs volledig onderkend en zo is het mogelijk geworden, vooral na de vaststelling van de Onderwijsverordening 1935 en de verschillende verordeningen regelende het voortgezet onderwijs - waarop wij later terug zullen komen - een onderwijsstelsel van zeer goede kwaliteit op te bouwen dat van groot nut is geweest in de ontwikkelingsgang van het Antilliaanse volk.

Het mulo-onderwijs, dat op een bijzonder goed gehalte kan bogen, is jarenlang de hoogste vorm van voortgezet onderwijs geweest. Zeer velen hebben met deze opleiding belangrijke posities in onze gemeenschap veroverd, voor vele anderen vormde het een goede basis voor een verdere opleiding aan scholen voor middelbaar en hoger beroepsonderwijs.

In augustus 1968 werd een aanvang gemaakt met de invoering van het mavo dat geleidelijk aan het mulo moest gaan vervangen. De doelstellingen van het nieuwe schooltype bleven min of meer gelijk: opleiding tot maatschappelijke functies en voorbereiding op het beroepsonderwijs, terwijl ook sterk gedacht werd aan een mogelijk bredere doorstroming naar het havo.

Het spreekt vanzelf dat de overschakeling vele onderwijskundige en organisatorische problemen met zich meebracht.

- invoering van het brugjaar met de gerichte bevordering naar de diverse schooltypen aan het einde ervan;
- uitbreiding van het aantal uren voor de expressie-vakken;
- invoering van de studielessen;
- beperking van het aantal vakken tot 6 in de examenklas van het 4-jarige mavo en 5 in de 3-jarige afdeling;
- invoering van het schoolonderzoek,

zijn alle even zovele punten, die een nieuwe aanpak vereisten.

Door een intensieve samenwerking met het havo in de beginfase konden vele obstakels overwonnen worden.

Een afzonderlijk probleem vormde de 3-jarige mavo-afdeling en de keuze van de vakkenpakketten. Er was verschil van mening over de vraag voor welke leerlingen de 3-jarige afdeling bestemd is; voor hen die snel over willen stappen naar het beroepsonderwijs of voor de zwakkere leerlingen. Het laatste bleek in de praktijk het geval te zijn. Door middel van zeer lichte vakkenpakketten trachtte men die leerlingen aan een diploma te helpen.

In de loop der zeven jaren is het aantal mavo-3-afdelingen sterk afgenomen, waardoor het aantal lichte pakketten bij de 4-jarige mavo toenam.

De examen-kandidaten kunnen zelf de 6 of 5 vakken kiezen waarin zij geëxamineerd wensen te worden.

Natuurlijk heeft deze vrije vakkenkeuze voordelen. De leerling kiest vakken die aangepast zijn aan zijn interesse, zodat hij soms meer gericht werkt.

De nadelen zijn dat de leerling in de verleiding komt de gemakkelijke weg te kiezen waardoor hij zich niet optimaal ontplooit. Op zijn later levenspad kan dat problemen opleveren.

Wat dat betreft had het mulo-systeem zekere voordelen. Een groot aantal vakken waarin examen moest worden afgelegd, stond er borg voor dat de leerling een bredere, zij het een meer oppervlakkige vorming genoot.

De indeling van het lager onderwijs in scholen voor glo-a, glo-b en mulo-onderbouw had ten doel het onderwijs onder het bereik van zovelen als mogelijk was te brengen.

Dit doel is bereikt, doch het stelsel droeg in zich het gevaar van sociale verschillen binnen het onderwijs te creëren. Op den duur kregen de ‘niet-betalende’ scholen het stempel van een inferieure sociale status. Ook het feit dat de glo-a scholen alleen maar voor de buitendistricten waren bestemd en de glo-b scholen voor de sociaal-economisch zwakke groep van de bevolking in de stad en haar omgeving, kon bij voortschrijdende ont-

wikkeling van de bevolking niet langer als gerechtvaardigd worden beschouwd.

Evenmin kon de omstandigheid dat aan de mulo-onderbouw door de wat betere financiële en onderwijskundige faciliteiten werden toegekend, in een op zich modernere leest ontwikkelende maatschappij gehandhaafd blijven.

Sociaal gezien was het uniformeren van het lager onderwijs een eis des tijds en het is toe te juichen dat de overheid aan deze ontwikkeling haar medewerking heeft verleend. Een heel andere vraag is of het per se noodzakelijk was dat iedere school op de Antillen precies hetzelfde leerprogramma moest hebben.

Het streven naar het invoeren van de hoogst bestaande, vaak onaangepaste leerprogramma's heeft menige leerling en menige onderwijzer voor grote moeilijkheden geplaatst en heeft niet nagelaten in menig geval tot schijnresultaten te leiden.

Het voorbereidend onderwijs

Ofschoon honderd jaar geleden reeds voorbereidend onderwijs op Curaçao gegeven werd, heeft het lang geduurd alvorens de overheid het belang van het onderwijs aan de allerkleinsten heeft erkend. In de Onderwijsverordening 1935 wordt het voorbereidend onderwijs met slechts zes artikelen afgedaan.

Er bestaat nog steeds geen financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder kleuteronderwijs, al moet vermeld worden dat de toestand van vóór 1950, toen er zo goed als geen subsidie aan dit type onderwijs werd verstrekt, niet meer bestaat en de eilandgebieden middels verschillende eilandsbesluiten de exploitatie van de kleuterscholen van het bijzonder onderwijs bijna geheel bekostigen.

Het kleuteronderwijs onderging zijn grote uitbreiding in de jaren na de tweede wereldoorlog.

Er werden toen in dichtbevolkte centra aparte kleuterscholen opgericht, terwijl ook aandacht werd besteed aan de kleuters die in de buitendistricten woonden. Tot die tijd werd het voorbereidend onderwijs gegeven in klassen verbonden aan een school voor lager onderwijs, die hoofdzakelijk in de stad te vinden waren.

Het bijzonder onderwijs en dan vooral de congregaties van de Zusters van Roosendaal en Schijndel hebben veel tot de uitbouw van het kleuteronderwijs bijgedragen door uit eigen middelen een aantal moderne scholen op alle eilanden van de Nederlandse Antillen te bouwen. Ook de kwaliteit van het onderwijs is gestadig vooruitgegaan.

Men spreekt allang niet meer van ‘bewaarscholen’. Het moderne kleuteronderwijs levert een methodische bijdrage aan zowel de lichamelijke als de verstandelijke ontwikkeling van het jonge kind. Bij de opleiding van de kleuterleidster wordt rekening gehouden met de belangrijkheid van haar plaats in het totaal van het onderwijssysteem.

Kleuterscholen op de Nederlandse Antillen vervullen ook nog een belangrijke sociale functie. Voor veel werkende moeders en veel kleinbehuisden betekent de gang van de kinderen naar de kleuterschool een hele verlichting.

In de afgelopen jaren is een nieuw type particulier schoolsysteem ontstaan nl. de speelschooltjes. Deze scholen, die door particulieren aan huis worden gehouden, nemen peuters en kleuters op die nog niet de wettelijk vastgestelde leeftijd om tot de kleuterschool te worden toegelaten hebben bereikt. Verschillende van deze speelschooltjes staan onder leiding van een (meestal gehuwde) kleuterleidster, die dan een aantal jonge meisjes als assistenten heeft. De ‘scholen’ zijn over het algemeen smaakvol ingericht en er is vaak veel speelmateriaal aanwezig. Tot nu toe heeft de overheid geen enkele bemoeienis met deze scholen.

Het nijverheidsonderwijs

a. *Het vlechtonderwijs*

De oudste vorm van nijverheidsonderwijs op de Antillen vormt wel het vlechtonderwijs, dat ten dienste stond van de hoeden-industrie. Tot 1917 vormden de z.g. Panamahoeden een belangrijk export-produkt van de Nederlandse Antillen. Van gouvernementswege werden op de buitenscholen en in de leerjaren drie tot en met zes leergangen onderhouden voor het hoeden vlechten. Na het verlaten van de school konden de meisjes zich verder bekwamen aan een hoofdleergang, welke gegeven werd aan de vlechtschool van de grote promotor van dit type onderwijs, de heer H.J. Cohen Henriquez op Pietermaai.

De dames die deze leergang hadden doorlopen, konden, na een met goed gevolg afgelegd examen, een diploma halen dat onderwijsbevoegdheid verleende.

In 1942 zijn deze akten nog niet uitgereikt.

Het strohoedenvlechten, dat vóór de economische bloeitijd van de Antillen een belangrijke vorm van huisnijverheid vormde, ging in de jaren vóór en tijdens de oorlog, mede door de invoer van buitenlandse hoeden en gebrek aan afzetgebied geleidelijk achteruit. In 1946 werd het vlechtonderwijs voor de meeste scholen afgeschaft. De hoeden-industrie was, evenals

de eens bloeiende ambachtsbedrijven geheel door de olie-industrie verdrongen. Op de school van Rincon op Bonaire werd het vlechten in de vijftiger jaren nog door enkele leerlingen beoefend, terwijl er op Saba nu nog belangstelling bestaat om deze vorm van nijverheid te behouden.

b. *Het beroepsonderwijs*

De eerste vorm van enigszins georganiseerd beroepsonderwijs treffen wij in 1885 aan toen pastoor Frie te Sta. Rosa een ambachtsschool stichtte. De armoede van de bevolking was toen groot en velen waren gedwongen het eiland te verlaten om hetzij in de koopvaardij, hetzij op het vasteland van Zuid-Amerika werkgelegenheid te vinden.

De r.k. missie trachtte door het instellen van vakonderwijs de beroepsbeoefening op de eilanden op een beter niveau te brengen en zo de uittocht van mannen te beperken. De opleidingen die op deze eerste ambachtsschool gevolgd konden worden waren: schrijnwerken, metselen, schilderen, schoenmaken en kleermaken.

Tijdens de eerste wereldoorlog vestigde de olie-industrie zich op Curaçao en bracht niet alleen een verruiming van de werkgelegenheid in het algemeen zodat emigratie niet meer nodig was, maar er ontstond ook grote behoefte aan industrieel technische scholing.

Eenzelfde toestand ontstond op Aruba na de vestiging van de Lago op dit eiland.

Onder auspiciën van de r.k. Volksbond werd met financiële steun van het gouvernement in 1932 een bescheiden begin gemaakt met de tegenwoordige technische school St. Joseph op Curaçao.

De school kende bij zijn aanvang twee afdelingen, nl. metaal- en houtbewerking. De lessen werden gegeven in een eenvoudig ingericht lokaal in de Conscientiesteeg. De heer J.H. Sprockel was de eerste waarnemende directeur, de heer Pieters Kwiers de eerste leraar.

De tekenlessen werden gegeven in een lokaaltje op het plein van de St. Annakerk.

Al gauw werden de lokaaltjes te klein om alle leerlingen te bevatten en via het oude kruithuis op Mundo Nobo werd de school in 1936 gevestigd in de oude gebouwen van de vroegere psychiatrische inrichting Monte Cristo (Rustoord). Lange jaren heeft het ambachtsonderwijs zich moeten behelpen in deze oude en weinig overzichtelijke gebouwen, totdat in 1953 de tegenwoordige moderne en goed ingerichte school kon worden betrokken.

Inmiddels was de school uitgebreid met opleidingen voor auto-monteur, elektricien, loodgieter en pijpfitter.

De moeilijkheden welke de tweede wereldoorlog met zich meebracht ten aanzien van het verkrijgen van leerkrachten en het aanschaffen van machinerieën waren oorzaak van een tijdelijke stilstand in de ontwikkeling van het ambachtsonderwijs. Toen na de oorlog de verbinding met Nederland weer hersteld was, kon men tot verdere uitbreiding overgaan en in de zestiger jaren zou het beroepsonderwijs een grote vlucht nemen. Op Aruba werd in 1950 de Arubaanse technische school, de huidige John Kennedy-school, een moderne en goed geoutilleerde school, als eerste instituut voor georganiseerd technisch onderwijs gesticht.

In 1937 vestigde het gezelschap van de Kruisvaarders van St. Jan zich op de Plantage Brakkeput Ariba. Nadat aanvankelijk het opvangen van de werkeloze mannelijke jeugd in een landbouwproject niet het resultaat opleverde dat men ervan had verwacht, legde het gezelschap zich onder meer toe op het inrichten van een opleiding voor eenvoudig vakonderwijs.

Jongens die de vijfde klas van de lagere school doorlopen hadden en niet voor het toelatingsexamen van de ambachtsschool konden slagen, konden worden ingeschreven voor een overwegend praktische opleiding in hout- en metaalbewerking. Deze opleidingen werden later uitgebouwd met de afdelingen metselen en schilderen. Aan de opleiding was een internaat verbonden, dat nu vanwege financiële problemen is opgeheven. Uit dit bescheiden begin groeide geleidelijk aan het eenvoudig technisch onderwijs, dat in de zestiger jaren scholen op Barber, Brievengat en Buena Vista op Curaçao alsmede op Aruba en Bonaire zou stichten.

Vele jongens voor wie het theoretisch gedeelte van het technisch onderwijs een onoverkomelijke hinderpaal vormde, hebben zich middels het eenvoudig technisch onderwijs tot vakbekwame eo waardevolle vaklieden kunnen ontwikkelen.

Ook op het internaat Scherpenheuvel kregen de jongens die daarin werden geplaatst in de verschillende werkplaatsen verbonden aan de inrichting, een opleiding vergelijkbaar met het eenvoudig technisch onderwijs.

Men moet het als een groot verhes beschouwen dat dit voor geheel de Antillen zo noodzakelijke opvoedingsinstituut ook weer vanwege financiële moeilijkheden de poorten heeft moeten sluiten.

De indeling in lager technisch onderwijs en eenvoudig technisch onderwijs bleek op den duur op zowel onderwijskundige als sociale gronden niet houdbaar. Daarom werden beide typen onderwijs in 1971 tot één lager technisch onderwijssysteem samengesmolten, waarin men vier studieniveaus onderscheidt.

Eén hiervan is een differentiatie voor overwegend theoretisch onderwijs (T-stream) met een cursusduur van vier jaren. Hoewel niet bedoeld als

vooropleiding voor de m.t.s. is deze ‘stream’ zeer belangrijk voor de toelating tot deze school.

In het kader van de voortschrijdende ontwikkeling ontstonden ook twee scholen voor uitgebreid technisch onderwijs (u.t.s.), één op Curaçao en één op Aruba. Deze scholen volgen vrij nauwkeurig de leerplannen en lessen-tabellen van de Nederlandse gelijknamige scholen. Ook hebben zij in de laatste jaren dezelfde ontwikkeling meegemaakt, nl. de verlenging van de cursusduur tot vier jaren en de naamsverandering in middelbaar technische school.

Beide Antilliaanse m.t.s.-en kennen de afdelingen werktuigbouw, electrotechniek en bouwkunde. Beide instituten, die in moderne en goed geoutilleerde scholen zijn ondergebracht, verheugen zich in een groeiende belangstelling van de kant van de bevolking.

Bedrijfsscholen Shell en Lago

Ter opleiding van het personeel voor hun bedrijf hebben de olie-industrieën op Curaçao en Aruba hun eigen scholen in het leven geroepen waar de leerlingen onderwijs ontvangen, hetzij in de metaaltechnische-, hetzij in de olietechnische richting. Deze opleidingen waren van bijzondere betekenis voor de uitbouw van de industrie en de tewerkstelling van de lokale bevolking in de tijd toen het technische onderwijs, dat vanwege de overheid werd gegeven, nog niet voldoende gekwalificeerde krachten voor de groeiende industrieën kon afleveren. Vooral de Shell-bedrijfsschool groeide uit tot een belangrijk opleidingsinstituut.

De aanvankelijke structuur was als volgt:

Om tot de tweejarige onderbouw te worden toegelaten moest de leerling de lagere school doorlopen hebben en bij voorkeur één of meer jaren voortgezet onderwijs hebben genoten. De selectie ten aanzien van de vakrichting geschiedde nadat de leerlingen in de eerste klas gedurende zes maanden een gezamenlijke opleiding hadden gevolgd.

De allerbesten uit de onderbouw konden na twee jaren naar de eveneens tweejarige bovenbouw worden bevorderd, waar ook leerlingen met een diploma technische school tot de metaal-technische- en leerlingen met mulo-diploma tot de olie-technische richting konden worden toegelaten.

Toen de lokale technische scholen in voldoende mate leerlingen met een goede opleiding aan de olie-industrie konden leveren, hoefde de bedrijfsschool geen leerlingen meer aan te nemen met uitsluitend een lagere schoolopleiding.

Hierdoor kwam de onderbouw te vervallen. De school ontwikkelde zich nu steeds minder als een instituut voor technische opleidingen in algemene

zin. De programma's werden steeds meer afgestemd op de directe behoeften van het bedrijf waardoor de school een meer flexibel karakter verkreeg.

In 1969 werd een nieuwe organisatie ingevoerd waarbij de opleidingsactiviteiten zowel voor bedrijfsleerlingen als de bijscholing van reeds aanwezige werknemers werden ondergebracht in drie programma's, nl. een 'Refinery processing en Laboratorium training', waartoe leerlingen in het bezit van een mavo-4 diploma met wis-, natuur- en scheikunde-pakket of van een l.t.s.-'T-stream'-diploma kunnen worden toegelaten; een 'algemeen technische en mechanische training', waartoe candidaten met een l.ts.-diploma machine bankwerken of constructie bankwerken kunnen worden toegelaten; en een 'Electrische- en Instrument technische training', waartoe l.t.s.-leerlingen met een diploma fijnbankwerken of electrotechniek kunnen worden toegelaten.

Technische opleidingen voor volwassenen

Teneinde de achterstand in technische scholing sneller op te heffen, hebben de meeste technische scholen een aantal avondopleidingen in het leven geroepen, waarbij niet-schoolgaande jeugd en ook volwassenen een opleiding kunnen ontvangen. Deze leergangen bieden een veelheid van cursussen op technisch gebied, waarvan de meeste met een officieel examen worden afgesloten.

Tenslotte dienen hier ook de vakopleidingen die door de dienst Arbeidszorg worden verzorgd, vermeld te worden. Deze opleidingen zijn bestemd voor volwassenen en in het bijzonder voor diegenen die hoofdzakelijk buiten hun schuld niet in het arbeidsproces zijn opgenomen.

In 1965 werd een bescheiden begin gemaakt met een opleiding voor keuken- en restaurant-personeel voor de plaatselijke hotels. Deze eerste cursus groeide in de loop der jaren uit tot een volledige hotelvakschool, waar een aantal verschillende hotelberoepsopleidingen worden verzorgd. De duur van iedere opleiding is verschillend en is afhankelijk van de aard van de opleiding.

Voorts verzorgt de dienst Arbeidszorg technische vakopleidingen zowel in bouw- als in de metaalbewerkende vakken, terwijl naar gelang de behoefte aanwezig is gevarieerde vakopleidingen, in de meest uiteenlopende richtingen en met een sterk lokaal aangepast karakter door vermelde dienst in het leven worden geroepen.

Voorbeelden van dit laatste type vakopleidingen zijn: toeristengids, beroepsmusicus, typografisch personeel, slagerijpersoneel, landbouw en handwerkartikelen.

De cursisten worden bij de vakopleiding tewerkgesteld, hetgeen inhoudt dat zij een geldelijke uitkering ontvangen waarvan de grootte afhankelijk is van hun sociale omstandigheden.

De vakopleiding voor volwassenen is in weinig jaren uitgegroeid tot een belangrijke dienst, die aan velen een kans biedt die zij op jongere leeftijd gemist hebben.

Wie meer wil weten over de vakontwikkeling te Curaçao wordt verwezen naar de brochure met gelijknamige titel verzorgd door de heer J.A.F. Spit, hoofd dienst Arbeidszorg Curaçao. De hierboven verwerkte gegevens zijn aan deze brochure ontleend.

Het scheepvaartonderwijs

De afnemende werkgelegenheid op de Antillen en de kansen voor het verkrijgen van werk welke de scheepvaart nog altijd biedt, deden vele Antillianen rond 1960 weer teruggrijpen naar het beroep van matroos bij de koopvaardij en de tankervaart. Het bleek echter spoedig dat de omstandigheden vergeleken met het begin van de eeuw sterk gewijzigd waren. Kon men vroeger zonder enige noemenswaardige opleiding matroos worden en op de toen nog betrekkelijk kleine schepen de gehele wereld rondvaren, het bleek nu nodig naast een elementaire vakopeiding ook nog een training te hebben gevolgd om het leven als lid van een bemanning te kunnen leiden. Na ondervonden moeilijkheden met Antilliaanse schepelingen, veroorzaakt door gebrek aan de nodige aanpassingsvormen voor het leven op zee, werd een scheepvaartschool in het leven geroepen om aan jonge mensen die naar zee willen, een voorbereidende opleiding te geven.

De cursusduur bedraagt één tot anderhalf jaar en de leerlingen worden opgeleid voor diensten aan dek, in de machinekamer alsmede in de civiele sector. Teneinde de leerlingen de voor het leven op een schip benodigde discipline bij te brengen is aan de school een internaat verbonden.

De school heeft een capaciteit van rond 75 leerlingen. Sinds haar oprichting heeft de school aan vele jonge Antillianen de gelegenheid geboden een goede betrekking bij de scheepvaart te verkrijgen.

Het huishoudonderwijs

De behoefte aan huishoudonderwijs voor meisjes deed zich sterker gevoelen naarmate de voortschrijdende democratisering van het onderwijs steeds duidelijker aan het licht bracht dat ook voor het verstandelijk minder begaafde meisje er onderwijstypen moesten zijn, waar zij de kans krijgt zich verder te ontplooien. Toch zou het lang duren alvorens de eerste huishoud-

school haar poorten kon openen. Het bijzonder onderwijs heeft in deze ook weer de spits afgebeten.

Aan een protestantse nijverheidsschool konden meisjes en ook wel volwassen dames reeds in de vijftiger jaren in een driejarige dag- en avondcursus een opleiding ontvangen tot coupeuse. De school was gevestigd in een oud gebouw te Scharloo en bezat slechts één leerkracht. In 1959 heeft de school opgehouden te bestaan. Een andere voorloper van het huishoud-onderwijs was te vinden in de z.g. centrale klassen aan scholen voor glo-b. In deze klassen werd met toestemming van Inspectie van het Onderwijs wekelijks tien uren besteed aan de naaldvakken. Inmiddels was er in 1957 een commissie in het leven geroepen welke de invoering van het huishoud-onderwijs moest voorbereiden. In 1960 werd op Aruba de eerste huishoudschool van de Antillen geopend. De school kreeg de naam van 'Mater Dei'. Na dit eerste begin kwam het huishoud onderwijs op alle eilanden tot snelle ontwikkeling en ook in de buitendistricten verrezen er moderne huishoudscholen, die door bevoegde, in Nederland opgeleide leraressen worden bemand.

Het onderwijs wordt gegeven in een driejarige cursus. Aan enkele scholen zijn vervolgcursussen opgenomen voor coupeuse, leerlingverkoopster, kin-der- en bejaardenverzorgster.

Teneinde ook meisjes die niet het volledige lagere onderwijs hebben kunnen doorlopen nog gelegenheid te bieden tot verdere vorming, zijn aan sommige scholen klassen voor 'eenvoudig huishoudonderwijs' verbonden.

Leerlingen uit de vijfde klas van de lagere school kunnen tot deze klassen worden toegelaten alsmede leerlingen die een school voor buitengewoon onderwijs hebben gevolgd. Tot voor kort hadden enkele huishoudscholen ook nog een vormingsklas, waar meisjes met een mulo- of middelbare school-diploma een éénjarige opleiding kregen.

Deze klassen zijn hoofdzakelijk bij gebrek aan belangstelling opgeheven. Het is voor vele meisjes, die een diploma huishoudschool hebben verworven, zeer moeilijk een passende werkkring te verkrijgen. Dit is een van de voornaamste redenen waarom op het ogenblik gedacht wordt aan een vorm van beroepsonderwijs die zowel de huishoudelijke vorming als een gerichte opleiding voor werkgelegenheid zal inhouden.

Het middelbaar onderwijs

Als voorloper van het latere hecht georganiseerde middelbaar onderwijs kunnen het 'Collegium Neerlandicum', het 'Colegio Santo Tomás' en het Pensionaat 'Welgelegen' beschouwd worden.

De eerste was een openbare school opgericht door een commissie uit de

burgerij; de twee laatste waren bijzondere scholen uitgaande van het r.k. Apostolisch Vicariaat en verzorgd door religieuze onderwijskrachten. Aan elke school was een internaat verbonden.

Deze instituten hebben tijdens hun betrekkelijk kort bestaan de faam van het Antilliaanse onderwijs ver buiten de eigen grenzen gebracht. Vanuit Panama, Costa Rica, Colombia, Venezuela, Cuba, Haiti en Sto. Domingo stuurden gegoede families hun zonen en dochters naar deze scholen om een opleiding te ontvangen en hun opvoeding te voltooien. Er werd bij het onderwijs dan ook veel aandacht aan het aanleren van talen en het bijbrengen van een algemene vorming besteed.

Het 'Collegium Neerlandicum' werd in 1865 opgericht; tot hoofd en leider werd de heer Pieter Maronier uit Rotterdam benoemd. De school werd gevestigd in een van de grote herenhuizen op Scharloo aan de kant van het Waaigat. Tijdens zijn grootste bloei telde de school meer dan honderd leerlingen. De school verliep na het vertrek van de heer Maronier, die in 1871 naar Nederland terugkeerde.

Het 'Colegio Santo Tomás' werd in 1887 gesticht. Het stond onder leiding van de congregatie van de Fraters van Tilburg en had plaats voor 150 leerlingen. De school verkreeg een goede naam. Een zeer bekende leraar aan de school was Dr. Miguel Baralt, een verbannen Venezolaans priester, die Latijn en wijsbegeerte doceerde.

Politieke ontwikkelingen in voornamelijk Venezuela deden het aantal leerlingen na 1900 afnemen. Dit had tot gevolg dat het 'Colegio Santo Tomás' in 1904 zijn poorten moest sluiten.

In 1902 was het 'Colegio' reeds opengesteld voor externen. Na 1904 werd de school als dagschool 'St. Thomas College' voortgezet. Er kwam een Hollandse afdeling bij. De Spaanse afdeling bleef tot 1921 voortbestaan. Een bekende leerling van de school was Colá Debrot, de latere literator, die nog in vele hoedanigheden zijn land zou dienen.

Het St. Thomas College bleef als mulo-school voortbestaan en groeide uit tot een zeer grote school.

Het verkreeg door de kwaliteit van het onderwijs dat er gegeven werd, grote faam. In 1968 werd de school omgezet in een school voor mavo.

Het Pensionaat 'Welgelegen' dat tot ver in de omgeving een zeer goede naam genoot, was een voortzetting van een internaat, dat door de congregatie van Religieuzen Penitenten Recollectinen van de Onbevlekte Ontvangenis van Roosendaal, reeds in 1842 aan het tegenwoordige Brionplein was gesticht.

In 1864 werd het pensionaat verplaatst naar de plantage Habaai dat inmiddels door de congregatie was aangekocht.

Verbetering van de onderwijsfaciliteiten in de landen waar de leerlingen vandaan kwamen was oorzaak dat tijdens de dertiger jaren het aantal leerlingen gestadig achteruit liep.

In 1940 hield het pensionaat op te bestaan. Alleen de monumentale - zij het enigszins verwaarloosde - gebouwen te Habaai, herinneren ons nog aan zijn glorietijd.

Het eigenlijke en op Nederlandse leest geschoeide middelbaar onderwijs ontstond tijdens de tweede wereldoorlog.

Jongelieden die vóór deze periode een middelbare opleiding wensten te ontvangen, moesten dit hetzij in Nederland, hetzij in de Verenigde Staten van Noord-Amerika doen.

Reeds vóór de tweede wereldoorlog werd door enkele vooruitstrevende geesten uit onze gemeenschap de wenselijkheid bepleit om tot georganiseerd, naar Nederlands model ingericht middelbaar onderwijs op de Antillen te komen. Toen de oorlog de mogelijkheden van studie in Nederland afsneed, werd de oprichting van een dergelijk instituut een dwingende eis. Curaçao verkeerde toen in de gelukkige omstandigheid dat er een voldoend aantal bevoegde leraren aanwezig was om een begin te kunnen maken met het middelbaar onderwijs.

Zo kwam op 17 september 1941 de eerste middelbare school tot stand. De school werd een compromis tussen het in 1939 opgericht comité dat een neutrale school voorstond en het r.k. Vicariaat dat de voorkeur gaf aan een school op r.k. grondslag.

Er kwam een openbare school voor zowel jongens als meisjes tot stand, terwijl er zoveel mogelijk katholieke leraren zouden worden benoemd. Met de moeilijkheden in de bouwnijverheid veroorzaakt door de oorlog moest de nieuwe school zich in haar eerste levensjaren sterk behelpen voor wat de huisvesting betreft. De lessen werden jarenlang in de oude gebouwen, die vroeger de Wilhelminaschool hadden gehuisvest, gegeven. Eerder verleende de Hendrikschool gastvrijheid aan de school voor middelbaar onderwijs. In 1952 echter kon het moderne gebouw aan de Schottegatweg, waar de school nog steeds gevestigd is, worden betrokken.

Naar voorbeeld van scholen in het voormalige Nederlands Oost-Indië werd voor de eerste middelbare school van de Antillen het type van een driejarige Algemene Middelbare School (A.M.S.) gekozen.

De heer Willem Meyer, die deze scholen uit zijn periode uit ‘de Oost’ kende, werd met de leiding belast. De school werd op voorstel van inspecteur Dr. W. Goslinga naar de bekende directeur het ‘Peter Stuyvesant College’ genoemd.

Leerlingen, die in het bezit waren van het mulo-b diploma konden tot de b-afdeling van de school worden toegelaten.

Aan het einde van het derde jaar werd een examen afgelegd, dat volledig gelijk was aan het h.b.s.-b examen en als zodanig officieel werd erkend bij K.B. van 1 oktober 1942.

Tot de a-afdeling van de school werden leerlingen toegelaten die het mulo-a diploma hadden verkregen. Zij ontvingen een opleiding in een literair-economische richting. Het eindexamen was gelijkwaardig met het einddiploma h.b.s.-a. De inhoud week echter enigszins af van het Nederlandse examenprogramma (Spaans, aardrijkskunde).

Na de oorlog zijn door het ministerie in Nederland aan alle diploma's uitgereikt sedert 1944, dezelfde rechten toegekend, als aan de Nederlandse h.b.s.-a diploma's.

Vrijwel van het allereerste begin af werd de onderwijzersopleiding bij het middelbaar onderwijs betrokken. De leerlingen van de openbare normaal-cursus volgen de lessen van de afdeling a met uitzondering van de handels-vakken.

In 1946 werd voor deze leerlingen een afzonderlijke h.b.s.-c ofwel literair-pedagogische afdeling in het leven geroepen.

Deze afdeling had een cursusduur van zes jaar. De Curaçaose a.m.s. was tijdens de bezetting van Nederland door de Duitse troepen de enige vrije inrichting van Nederlands middelbaar onderwijs en trok daardoor ook leerlingen aan van buiten Curaçao.

In 1949 werd de a.m.s. omgezet in een vijfjarige h.b.s. met een afdeling a, b en c, terwijl in 1961 een afdeling m.m.s. werd toegevoegd en in 1963 een afdeling gymnasium.

Het Antilliaanse middelbaar onderwijs nam een grote vlucht toen het r.k. onderwijs zijn eigen scholen in het leven riep. Zonder strijd is dit niet gegaan.

In 1947 trof men de eerste voorbereidingen om te komen tot een r.k.h.b.s. voor jongens en meisjes.

De eerste klassen van de h.b.s. werden begonnen in het ‘St. Thomas College’ aan het L.B. Smithplein. Spoedig was er geen plaats meer in het gebouw en werd het jonge middelbaar onderwijs teruggedrongen in de weinig comfortabele en voor dagelijks gebruik veel te hete barakken eerst in de voortuin van het ‘St. Thomas College’, later in een hoekje van de speelplaats van het ‘Zwijsencollege’. Pas in 1953 kon het riante gebouw aan de Cas Coraweg worden betrokken. De school werd genoemd naar frater Radulphus, een van de pioniers van het katholiek onderwijs. De school was alleen toegankelijk voor jongens.

De m.m.s. genoot in haar eerste jaren gastvrijheid bij de mulo-school het 'Mariacollege' en evenals bij de afdeling voor jongens moesten de verschillende klassen in ongeriefelijke barakken worden ondergebracht in afwachting van de bouw van de nieuwe en moderne school aan de Gouverneur van Lansbergeweg. De nieuwe school koos de naam 'Maria Immaculata'.

Het 'Colegio Arubano' is in 1959 op dezelfde wijze begonnen. Doch hier waren er voorbereidende klassen zowel aan het 'Dominicus College' (r.k.) als aan de Julianaschooi (openbaar).

Het 'Colegio Arubano' dat onder het schoolbestuur van de Stichting Middelbaar Onderwijs Aruba ressorteert, werd van het begin af aan een school waar coëducatie werd toegepast terwijl de school - ofschoon onder een bijzonder schoolbestuur - opengesteld werd voor leerlingen van alle geloofsovertuigingen.

Niet alleen wat de huisvesting betreft vond het middelbaar onderwijs in de eerste jaren van haar bestaan een grote steun bij het mulo, maar ook stonden de mulo-scholen hun beste leerlingen af ten behoeve van het middelbaar onderwijs, terwijl daarnaast vele mulo-leerkrachten als uur-leraren aan de middelbare scholen verbonden waren. In de loop der jaren heeft men een groot aantal volledig bevoegde krachten kunnen aantrekken, zodat de scholen over het algemeen op een goede bezetting kunnen bogen. Het grootste tekort vindt men nog bij leraren met een 1ste graads bevoegdheid.

Vermeldenswaardig is het feit dat het 'Radulphus College' in zijn beginjaren een afdeling hogere handelsschool (h.h.s.) in het leven riep, waarvan het leerprogramma tegemoet kwam aan de eisen van de plaatselijke handel en industrie. Toen echter bleek dat de afgestudeerden van deze afdeling geen toegang kregen tot instituten van hoger onderwijs in Nederland, werd in 1956 de h.h.s. omgezet in een h.b.s.-a.

De minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen kende later aan alle bezitters van het h.b.s-diploma dezelfde rechten toe welke het diploma h.b.s.-a verleent.

Voor de ontwikkeling welke de onderwijzersopleiding sinds 1964 heeft ondergaan wordt verwezen naar het desbetreffende onderdeel van dit artikel.

Op 1 september 1968 maakte men in de Nederlandse Antillen een begin met het omschakelen op nieuwe schooltypen.

Het v.w.o. en het h.a.v.o. gingen de plaats innemen van het gymnasium, de h.b.s. en de m.m.s. Het mavo nam de plaats in van het mulo. Deze om-

schakeling stond in verband met de doorvoering van de nieuwe wet op het voortgezet onderwijs in Nederland. De overschakeling op het nieuwe systeem is pas na ampele overwegingen geschied en had toen maar amper de zegen van alle bij de onderwijsorganisatie betrokken instanties.

De voornaamste motieven waarom het nieuwe systeem werd overgenomen zijn te vinden in het feit dat er enerzijds een brok onderwijsvernieuwing door bereikt zou worden en anderzijds omdat in 1968 het nog belangrijk was dat het Antilliaanse secondaire onderwijs aansloot aan het tertiaire onderwijs van Nederland.

Teneinde de doorvoering te vergemakkelijken werden er vier gemeenschappen van scholen in het leven geroepen, waarin de scholen voor v.w.o./ havo gingen samenwerken met een aantal scholen voor mavo. De samenwerking geschiedde vooral op het gebied van de toelatingsexamens, van de proefwerken en van het gericht bevorderen van de leerlingen.

Er werden vakgroepen van docenten in het leven geroepen waarin men samenwerkte voor wat betreft de leerplannen, de gecoördineerde repetities en de beoordelingsnormen. Voor de vakken aardrijkskunde, geschiedenis en biologie zijn door samenwerking van docenten van de verschillende scholen leerplannen ontworpen, die afgestemd zijn op de behoeften en de omstandigheden van de Nederlandse Antillen. Naarmate het nieuwe systeem vastere vormen ging aannemen werd het samenwerkingsverband steeds losser. Toch zijn er scholen (op Aruba in het bijzonder) die zeer veel prijs stellen op de samenwerking en het verband wensen te behouden.

Het Antilliaanse v.w.o. verschilt van dat van Nederland omdat het van het begin af als ongedeeld is opgezet, terwijl het aantal examenvakken zes bedraagt.

Leerlingen die zulks wensen kunnen ook examen doen in een zevende vak.

Bij de havo is op één school het vak computerkunde als examenvak ingevoerd.

Voor alle examens worden de schriftelijke opgaven alsmede de normen uit Nederland gebruikt. Het schoolonderzoek is eveneens op alle scholen ingevoerd.

De kritiek die men in Nederland op de ‘Mammoetwet’ hoort, kan men eveneens op de Antillen beluisteren.

Het hoger onderwijs

Voor zo goed als alle vormen van hoger beroeps- en wetenschappelijk onderwijs waren de Antillen tot voor kort aangewezen op instituten buiten

het eigen gebied, hoofdzakelijk in Nederland en de Verenigde Staten van Noord-Amerika.

Naarmate de ontwikkeling echter voortschreed deed zich de behoefte aan eigen onderwijsvoorzieningen meer en meer gevoelen.

De gedachte aan hoger onderwijs in eigen land had voor- en tegenstanders. De laatsten beweerden dat het gebied te klein van omvang was voor dit type onderwijs; dat men niet genoeg studenten zou kunnen aantrekken en dat er onoverkomelijke moeilijkheden zouden ontstaan in de financiële sector. Om maar niet te spreken over het probleem bevoegde docenten te krijgen.

Bovendien betoogden deze zegslieden dat het veel beter was de jongelieden buiten de Antillen hun studies te laten volgen, waar zij een andere en oudere cultuur zouden leren kennen, hun geestelijke horizon konden verbreden en het aangeboren eng insularisme in denken en doen, kwijtraken.

Het feit echter dat vele jonge Antillianen na het voltooien van hun studies niet naar hun land terugkeren of na enige tijd in de Antillen te hebben gewerkt weer teruggaan naar het land van hun studie, waar velen ondertussen familiale banden hebben aangeknoopt, was één der oorzaken dat men toch ernstig ging overwegen in eigen land scholen voor hoger onderwijs in het leven te roepen.

De omstandigheid dat de volledige onafhankelijkheid binnen niet al te lange tijd een feit zal zijn, gekoppeld aan de steeds groter wordende moeilijkheid om op Nederlandse scholen plaatsing te verkrijgen, hebben het proces verhaast.

Bij landsbesluit van 12 januari 1967 werd door de gouverneur van de Nederlandse Antillen een commissie ingesteld ter bestudering van de mogelijkheid tot instelling van hoger onderwijs in de Nederlandse Antillen. Uit deze commissie vormden zich sub-commissies voor de juridische wetenschappen, voor de medische opleiding en voor opleidingen in technische vakken.

De hogere technische school

De aanwezigheid van belangrijke olie-industrieën op de Antillen is zeker niet vreemd aan het feit dat de gedachten al gauw uitgingen naar het stichten van een school voor hoger technisch onderwijs.

Na een marktonderzoek, dat de levensvatbaarheid van zulk een instituut aantoonde, werd op 28 januari 1972 de stichting ‘Antilliaanse Academie van Wetenschappen’ in het leven geroepen met het doel hoger onderwijs in ruime zin op de Nederlandse Antillen te bevorderen, waarbij bijzondere

aandacht besteed zal worden aan het opleiden van midden- en hoger kader op technisch gebied.

In september van hetzelfde jaar ging de hogere technische school van start met de afdelingen werktuigbouw, electrotechniek en fysische techniek.

De Shell Curaçao verleende bijzondere medewerking bij de voorbereiding en de totstandkoming van deze school.

Tot het eerste leerjaar worden leerlingen toegelaten die in het bezit zijn van een diploma havo of v.w.o.

Voor leerlingen met een m.t.s.- of mavo-diploma (speciaal vakkenpakket) is een voorbereidende klas ingericht.

De school is voorzien van een campus waar hoofdzakelijk studenten van Aruba zijn ondergebracht.

De h.t.s. is berekend op een capaciteit van 250 leerlingen.

Andere vormen van hoger beroepsonderwijs

Naast de pedagogische academie en de opleiding voor leraren bij het beroepsonderwijs en het algemeen vormend onderwijs dient nog als vorm van hoger beroepsonderwijs de opleiding hogere sociale arbeid (h.s.a.) genoemd te worden.

Deze opleiding met een beperkt aantal leerlingen (14), die allen reeds in de sociale sector werkzaam zijn, dient als voorloper van een toekomstige school voor maatschappelijk werk gezien te worden.

Voorts zijn er nog talrijke zowel particuliere als overheidscursussen die in de middaguren een opleiding verzorgen voor onderwijsakten op lager en middelbaar onderwijs a-niveau.

Het wetenschappelijk onderwijs

De reeds eerder genoemde commissie juridische wetenschappen die zich bezighield met de studie van de mogelijkheden van rechtenstudie op de Nederlandse Antillen nodigde in 1967 prof. mr. J. Th. de Smidt, hoogleraar in het oud-vaderlands recht aan de Rijksuniversiteit te Leiden en buitengewoon hoogleraar in het oud-Nederlands recht aan de Universiteit van Amsterdam, uit een rapport samen te stellen over deze studie op de Antillen.

Het rapport kwam in hetzelfde jaar gereed en vormde de grondslag voor het instellen van een rechtshogeschool. De wettelijke regeling werd vastgelegd in de Landsverordening Rechtshogeschool Nederlandse Antillen (16 oktober 1970). Op 10 september 1971 opende deze eerste hogeschool van de Antillen zijn poorten.

Er had zich een tachtigtal studenten ingeschreven, mr. Carlos Dip werd de eerste directeur. De school zou opleiden voor het candidaatsexamen Antilliaans recht.

Dit examen geeft toegang tot de studie voor het doctoraal examen Antilliaans recht, dat aan een Nederlandse universiteit moest worden voorbereid en afgelegd. Om dit mogelijk te maken werd in 1969 (Stbl. 168) in het Nederlands Academisch Statuut een wijziging aangebracht dat in een studierichting Antilliaans recht voorziet.

Ontwikkelingen gaan soms erg snel. Nog vóór de studenten hun kandidaatsfase achter de rug hadden, besloot de regering de studie voor het doctoraal examen op de Antillen mogelijk te maken. Tegelijkertijd werd besloten een begin te maken met een opleiding in de bedrijfskunde, dat als afdeling aan de school zou worden toegevoegd. Deze uitbreiding kreeg op 10 september 1973 zijn beslag.

De rechtshogeschool werd nu omgezet in de hogeschool van de Nederlandse Antillen.

Op 1 juni 1975 werd aan de eerste zes geslaagden voor het doctoraal examen in een plechtige zitting het getuigschrift uitgereikt. De juridische faculteit van de hogeschool heeft een speciale binding met de Katholieke Universiteit van Nijmegen.

Er wordt een druk gebruik gemaakt van de mogelijkheid gast-hoogleraren uit Nederland, alsmede uit de eigen regio, voor bepaalde perioden aan te trekken.

Medische opleiding

De opleiding in de medicijnen wordt verzorgd door de ‘Nederlands Antilliaanse Stichting voor Klinisch Hoger Onderwijs’.

In nauwe samenwerking met de medische faculteit van de Rijksuniversiteit van Groningen en het St. Elisabeth Ziekenhuis in Willemstad, worden co-assistenten opgeleid voor het semi-arts- en het arts-examen, die op de Antillen kunnen worden afgelegd. Het pre-klinisch onderwijs genoten zij aan een universiteit in Nederland.

In het kader van deze zelfde samenwerking worden tweemaal per jaar ‘Post-graduate courses’ georganiseerd, waaraan specialisten en artsen uit verschillende delen van de wereld deelnemen. Deze cursussen die op een hoog wetenschappelijk niveau staan, verheugen zich in een steeds groeiende belangstelling uit de medische wereld van Latijns-Amerika en het Caribisch gebied. Zij hebben er veel toe bijgedragen Nederlandse wetenschap en cultuur naar deze gebieden uit te dragen.

Nieuwe plannen

Het ligt in het voornemen van de regering een nauwer verband aan te brengen tussen de bestaande verschillende vormen van hoger onderwijs. Zij wil komen tot een instituut waarbij de h.t.s., de hogeschool met zijn juridische faculteit en zijn afdeling bedrijfskunde alsmede de aanwezige opleiding op medisch gebied bij elkaar worden gebracht. Dat zal dan de Universiteit van de Nederlandse Antillen gaan vormen. Een instituut waarbij het wetenschappelijk onderwijs en sommige vormen van het hoger beroepsonderwijs onder één paraplu worden samengebracht. Een structuur die in de eigen regio meerdere voorbeelden kent.

De verwachting is gewettigd dat de beoogde integratie zal leiden tot een beter gestructureerde voorziening voor het hoger onderwijs in de Antillen, terwijl het bovendien kostenbesparend werkt.

Een instituut voor geïntegreerd hoger onderwijs zal, beter dan nu het geval is, in staat zijn zich te ontwikkelen tot een centrum van wetenschapsbeoefening.

Ook het verlenen van diensten aan regering en gemeenschap zal daarbij aanzienlijk aan waarde en gewicht winnen.

De onderwijzersopleiding

Zoals we reeds zagen hebben de Antillen reeds in een vroeg stadium begrepen, dat de kwaliteit van het onderwijs staat en valt met de bekwaamheid van degene die voor de klas staat. Kon in het midden van de vorige eeuw nogal eens de klacht gehoord worden, dat personen zonder voldoende opleiding tot onderwijzer werden benoemd, geleidelijk aan kwam daar verbetering in, totdat de verordening van 1884 de onderwijzersopleiding regelde en een examenprogramma vaststelde.

Het bijzonder onderwijs, dat in de vorige eeuw een groot deel van het volksonderwijs in handen had, probeerde evenals het gouvernement dit deed, voor haar scholen bevoegde leerkrachten met onderwijservaring uit Nederland aan te trekken. De beperkte financiële middelen vormden echter een grote hinderpaal. Een gedeeltelijke oplossing bracht in 1842 de vestiging van de eerste religieuze onderwijs-congregatie op Curaçao. De religieuzen waren echter te weinig in aantal om in de grote behoefte te voorzien. Zij zochten echter hulpkrachten uit de plaatselijke bevolking.

Door een zorgvuldige selectie en een gedeeltelijke opleiding - door dit onderwijs zelf verzorgd - kreeg het de beschikking over een aantal onderwijzeressen uit het eigen volk. Zij hadden de rang van kwekeling en later van hulponderwijzeres. De verordening van 1907 verschaft haar een wettelijke basis.

Aan deze groep heeft het onderwijs op de Antillen bijzonder veel te danken. Tot in de veertiger jaren heeft zij de grootste last van het volksonderwijs gedragen en lang daarna nog heeft men van haar diensten gebruik gemaakt. In vele inspectierapporten wordt haar ijver, haar toewijding en liefde voor het kind beschreven. Inspecteur dr. W. Goslinga (1937-1954) zegt van deze groep: 'Bij al mijn schoolbezoeken op de G.L.O.A. -scholen word ik steeds met bewondering vervuld door hetgeen deze eenvoudige meisjes - met een voertaal die niet de moedertaal is van haarzelf, noch van de leerlingen - in zeer grote klassen weten te bereiken.'

De verschillende soorten lager onderwijs met de verschillende rangen, waarin men de daaraan verbonden leerkrachten verdeelde, pasten echter niet meer in de ontwikkeling die de Antillen doormaakten. In 1954 en 1955 werden de opleidingen voor respectievelijk kwekeling en hulponder-wijzer(es) stopgezet en vanaf 1956 mogen geen kweklingen meer voor de klas staan.

Na de totstandkoming van de Onderwijsverordening 1884, werden er van gouvernementswege normaalscholen ingesteld, die hoofdzakelijk bestemd waren om de openbare scholen van onderwijzend personeel te voorzien. Deze cursussen bleven bestaan tot de onderwijzersopleiding in 1942 opgenomen werd in het pas tot stand gekomen middelbaar onderwijs.

Ten behoeve van de hulponderwijzer(essen) die een hogere bevoegdheid wensten te behalen, werd echter in hetzelfde jaar een r.k. normaalcursus in het leven geroepen, die in middag- en avondonderwijs voor de onderwijzersakte opleidde.

In ditzelfde oorlogsjaar werd ook begonnen met de plaatselijke opleiding voor de hoofdakte, hetgeen eveneens in de avonduren geschiedde.

De explosieve groei van het onderwijs in de jaren na de tweede wereldoorlog eiste echter veel meer onderwijzers dan de literair-pedagogische afdelingen van de middelbare scholen, die hoofdzakelijk door meisjes werden bevolkt, konden afleveren. Teneinde in de behoefte te voorzien besloot de overheid, naast het aantrekken van leerkrachten uit Nederland en uit Suriname, in 1954 over te gaan tot het in ruime mate verstrekken van studiebeurzen voor een opleiding aan kweekscholen in Nederland.

Velen - en nu ook jongens - hebben van deze gelegenheid gebruik gemaakt.*)

In 1962 begon Aruba met een opleiding voor onderwijzer volgens de Nederlandse Kweekschoolwet, spoedig gevolgd door de scholen op Cura-

*) In 1956 studeerden reeds 128 jongelieden aan Nederlandse kweekscholen, waarvan er 14 een opleiding tot kleuterleidster ontvingen.

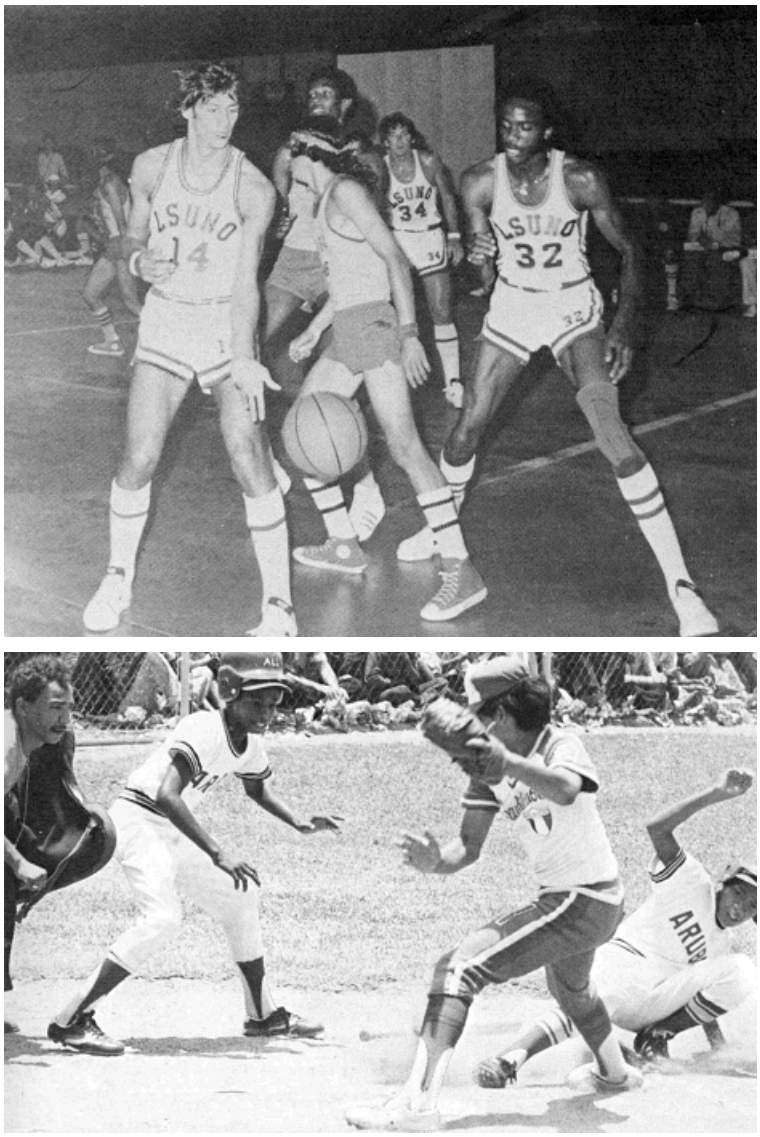

Boven: Basket Aruba versus U.S.A., Aruba.
Onder: Baseball 'Little League', Aruba.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 16)

Domino en karate op Aruba.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 16)

çao Tot 1967 geschiedde dat alleen nog voor wat de eerste en tweede leerkring betrof. Voor de volledige bevoegdheid ging men toen nog naar Nederland. Sinds 1968 kan men deze bevoegdheid ook op de Antillen behalen.

Met de komst van het havo in 1968 verdwijnen de literair-pedagogische afdelingen aan de middelbare scholen geleidelijk aan. De pedagogische academie die na een havo vooropleiding de vak-vorming van de onderwijzer verzorgt, doet zijn intrede eerst met een gedeelde en thans met een ongedeelde opleiding.

Ondanks alle zorg die aan de opleiding van eigen onderwijzend personeel in de loop der jaren is besteed - waarbij meer op kwaliteit dan op kwantiteit werd gelet - is het de Antillen nog steeds niet gelukt in deze volledig in eigen behoefte te voorzien. Zij het in afnemende mate, moeten er ieder jaar onderwijzers uit Suriname en Nederland worden aangetrokken.

De lerarenopleiding

Tot voor kort waren de Antillen voor de voorziening van leerkrachten voor het voortgezet onderwijs voor een goed deel afhankelijk van opleidingen in Nederland. Weliswaar is het ook mogelijk om door het plaatselijk behalen van lagere- en middelbare onderwijs akten zich te kwalificeren voor een benoeming bij het voortgezet onderwijs, doch het aantal leraren dat op deze wijze de school binnenstapt, blijft beperkt. Over een eigen opleiding voor leraren werd niet beschikt met het gevolg dat bij het voortgezet onderwijs tot voor enkele jaren er maar betrekkelijk weinig leraren van het eigen volk werkzaam waren.

Hierin moest verbetering worden gebracht. In 1971 nam de eerste dagcursus tot opleiding van leraren bij het beroepsonderwijs een aanvang. Personen in het bezit van een m.t.s.(u.t.s.)diploma en tenminste drie jaren praktijkervaring alsmede bezitters van een havo-diploma konden worden toegelaten. De opleiding mocht zich in een grote mate van belangstelling verheugen en in enkele jaren tijds konden er voldoende leraren worden afgeleverd om aan de behoefte aan onderwijzend personeel voor de technische scholen te voldoen.

In september 1974 begon op Aruba een opleiding voor leraren bij het e.t.a.o., mavo en havo. Op Curaçao treft men voorbereidingen om binnenkort eveneens met een dergelijke opleiding te beginnen.

Nieuwe wegen

Het ‘Provisioneel Reglement op het Schoolwezen’ van 1819 stelde vast dat

het Nederlands de voertaal op de scholen zou zijn. Hiermede deed de Nederlandstalige school zijn intrede op de Antillen. Bijna anderhalve eeuw lang zou zij dit onbetwist blijven. Een toen nog beperkte kennis van de ontwikkeling van het kind naast een schromelijke onderwaardering van de eigen moedertaal, zijn o.a. de oorzaken hiervan.

Gewijzigde inzichten betreffende het gebruik van de moedertaal bij het onderwijs, verkregen uit onderzoeken van vele deskundigen in meertalige gebieden, alsmede een op gang gekomen betere waardering van de eigen taal, brachten echter in de jaren zestig verandering in de bestaande toestand.

De reeds genoemde leerplan-commissie, onder leiding van prof. dr. F.W. Prins adviseerde in haar rapport (1969) over te gaan tot geleidelijke invoering van de moedertaal als onderdeel van een totale onderwijsvernieuwing. De toenmalige regering verleende haar voorlopige toestemming en het pas opgerichte Pedagogisch Didactisch Bureau kreeg opdracht plannen te ontwerpen voor het opzetten van een moedertaalschool.

In 1971 publiceerde dit bureau een bulletin waarin een planning werd opgenomen voor de realisatie hiervan. Gedurende de schooljaren 71/72 en 72/73 werden experimenten uitgevoerd met het onderwijs in de moedertaal op enkele kleuterscholen. Tevens werden voorbereidingen getroffen voor de invoering van de moedertaal in de eerste twee leerjaren van het basisonderwijs. Er werd een lees- en een rekencommissie in het leven geroepen; terwijl er maatregelen werden genomen om het onderwijzend personeel voor te bereiden op de komende vernieuwingen. Een overlegorgaan, waarin alle bij het onderwijs betrokken instanties zijn vertegenwoordigd, werd in het leven geroepen.

Verwikkelingen op politiek gebied en vooral het uitblijven van een beslissing betreffende de officiële spelling van het Papiamentu zijn er de oorzaak van dat ernstige stagnatie in de voorbereidingswerkzaamheden is ontstaan. Gezien echter het feit, dat de Regering Evertsz de doorvoering van de moedertaal bij het kleuteronderwijs en in de eerste twee leerjaren van de basisschool in haar programma heeft opgenomen, is het te verwachten dat de ontstane moeilijkheden op korte termijn zullen worden opgelost.

Met het aanvaarden van de moedertaal als medium bij het onderwijs alsmede het Antillianiseren van het onderwijzerscorps - waarmede reeds zeer aanzienlijke vorderingen zijn gemaakt - zijn de eerste stappen gezet voor de verwezenlijking van een onderwijssysteem dat beter dan het huidige aansluit bij de omstandigheden en behoeften van het Antilliaanse volk. Een Antilliaanse school ten dienste van de onafhankelijke Antillen.

P.T.M. Sprockel

Literatuur

Goslinga, C.Ch. : Emancipatie en Emancipator.
Jaarverslagen en rapporten van het Departement van Onderwijs.
Jaarverslagen van de Dienst Arbeidszorg.
Prins, F.W. : Pedagogisch Forum, 5e jaargang, no. 9.
Prins, F.W. en anderen: Leerplan en Leidraad.
Prins Winkel, A.C. : Kabes Duru?

Hoofdstuk XVI Vrijetijdsbesteding en sportbeoefening

De Nederlandse Antillen kunnen wij beschouwen als een land in ontwikkeling. Hiermee wordt bedoeld een land dat probeert andere landen in te halen die al een grote sprong voorwaarts hebben gedaan in industrie en handel, in onderwijs, wetenschap en techniek en die weten hoe de wetenschap en vooral hoe de technologie toe te passen om hun ontwikkeling verder uit te bouwen. De Nederlandse Antillen worden zoals elk ander land dat in ontwikkeling is, geconfronteerd met de problemen van de economische emancipatie, het vinden van een politieke stabiliteit en met de onderwijsexpansie. De vrijetijdsbesteding en de sportbeoefening zijn verweven met deze ontwikkelingen.

De vrijetijdsbesteding en de sportbeoefening spelen ook een grote rol bij het creëren van een nationale identiteit. De deelname van de verschillende Antilliaanse selecties aan de Olympische Spelen, de Pan-Amerikaanse Spelen, de Centraal-Amerikaanse en Caribische Spelen en andere internationale toernooien zijn hiervan een duidelijk bewijs. De sportbeoefening op de Nederlandse Antillen heeft mijns inziens het meest bijgedragen tot het bevorderen van de Nederlandse Antilliaanse identiteit.

De sportbeoefening en de mogelijkheden voor de vrijetijdsbesteding op de Nederlandse Antillen dragen eveneens bij aan de economische ontwikkeling, speciaal wanneer we deze ontwikkeling koppelen aan het toerisme.

Het is een bekend feit dat bijna elke sportbond van tijd tot tijd een of meerdere internationale evenementen heeft georganiseerd. Het allerlaatste zijn op Aruba de ‘Little League Baseball Kampioenschappen’ voor ‘Latino America’ geweest, waaraan zes landen deelnamen en het vieren van het 50-jarig bestaan van de voetbalvereniging SUBT op Curaçao met deelname van Argentinië en Haïti. De moderne toerist is niet tevreden met culturele en historische attracties alleen. Hij zoekt nog iets anders, hij zoekt natuur en activiteit.

De ‘Miss-verkiezingen’, die regelmatig werden georganiseerd en beschouwd kunnen worden als belangrijke vrijetijdsbesteding voor de jeugd, al gaat het in deze natuurlijk allereerst om het toerisme, dragen ook bij aan de ontwikkeling van de Nederlandse Antillen, zowel toeristisch, zoals ik al zei, als economisch. De ‘Miss Teen-Age Intercontinental’-verkiezing, onlangs op Aruba gehouden, bracht candidaten uit 24 verschillende landen

voor het voetlicht. Dit evenement werd direct via de Venezolaanse televisiestations uitgezonden uit Aruba.

Aangezien de termen sportbeoefening en vrijetijdsbesteding niet altijd duidelijk of op dezelfde wijze geïnterpreteerd worden, is het noodzakelijk hieromtrent enige opmerkingen te maken. Sport omvat een variëteit van mogelijkheden die allemaal hun eigen wetten, hun eigen karakteristiek, hun hoogtepunten, hun bevrediging en hun gevaren bezitten. Sport moet bekeken worden vanuit het standpunt van het aandeel dat zij levert aan de zelfontwikkeling van het individu. De waarde van een sport is hoofdzakelijk afhankelijk van de persoon die deze sport beoefent. Pierre de Coubertin schreef in 1912 o.a.: 'That physical training and competitive sport not only develop the heath and strength of young people, but also exert a highly effective influence on their personality.'

In de statuten van de overkoepelende organen die de sportbeoefening op de Nederlandse Antillen vertegenwoordigen, verwijst men niet naar de sportbeoefening maar naar de lichamelijke opvoeding. Het N.A.O.C. (Nederlands Antilliaans Olympisch Comité) vermeldt in haart statuten, art. 2 lid a: Het krachtdadig bevorderen van de lichamelijke opvoeding van alle ingezetenen van de Nederlandse Antillen. In art. 2, lid a van de statuten van de A.S.U. (Aruba Sport Unie) staat: 'Aansporing tot lichamelijke opvoeding, lichamelijke verzorging en medische sportkeuring'.

Mijns inziens mogen we sport beschouwen als een vrijwillige handeling of bezigheid, die binnen zekere vastgestelde grenzen van tijd en plaats wordt verricht, naar vrijwillig aanvaarde, doch volstrekt bindende regels, met als doel de totale vorming van de mens, waarbij de integratie van de persoon in de maatschappij een hoofdrol speelt

De vrije tijd is er voor eigen gebruik naar eigen vrije keuze gebaseerd op de eigen wensen. Hoe deze vrije tijd besteed wordt, is zoals al eerder in ander verband is betoogd, uiteraard afhankelijk van de betrokken mens zelf. Dit probleem staat in een vaste relatie met de groeiende hulpeloosheid van de mens, die niet weet wat hij met zijn vrije tijd moet doen. De vrijetijdsbesteding wordt gekenmerkt door vele factoren, o.a.:

1. zij bevat een minimum aan onvrijwillige sociale en familieactiviteiten;
2. zij heeft te maken met de individuele vrijheidsgevoelens;
3. zij heeft culturele en sociale waarden;
4. zij heeft te maken met verschillende activiteiten die gerangschikt kunnen worden van niet-belangrijk naar belangrijk;
5. zij wordt dikwijls gerelateerd met activiteiten die gekenmerkt worden door het spel-element.

De manier waarop de mens zijn vrije tijd besteedt beïnvloedt in grote mate het sociale en culturele niveau van de maatschappij. Bij de vrijetijdsbesteding wordt gebruik gemaakt van zowel bewegingssporten als van denksporten. Onderdelen van de vrijetijdsbesteding zijn o.a.: spelen van of luisteren naar muziek, lezen, toneelspelen, dansen, handvaardigheid beoefenen, vissen, wandelen, de bioscoop bezoeken, kijken naar de televisie en luisteren naar de radio, grammofoonplaten draaien, toeschouwer zijn bij wedstrijden, enz.

Op de Nederlandse Antillen zijn er bonden en verenigingen die zich hoofdzakelijk met de openbare sport en tevens met andere activiteiten die onder de vrijetijdsbesteding vallen belasten. Andere organisaties die zich bezighouden met de sport en vrijetijdsbesteding van hun leden worden door Vera Green gecategoriseerd als 'national, ethnic and local association' (Green, 1974).

Op de Nederlandse Antillen vallen de volgende activiteiten onder de sportbeoefening en vrijetijdsbesteding: voetbal, volleyball, baseball, basketball, softball, tafeltennis, lawntennis, gewichtheffen, judo, karate, fieldhockey, zwemmen, badminton, boksen, schieten, athletiek, wielrennen, schermen, yachting, zeilen, vissen, biljarten, schaken, bowling, domino, dammen, gokarting, paardrijden, carnavalsfeesten, viering van de koninginnedag, missverkiezingen en clubfeesten.

Het hoogste orgaan voor de sport bij ons is het Nederlands Antilliaans Olympisch Comité (N.A.O.C.), opgericht op 23 maart 1931. Het daadwerkelijk bevorderen van de sport wordt niet door dit comité verricht, zijn werkzaamheden blijven beperkt tot het bevorderen en beschermen van de Olympische beweging en van de amateursport conform de bepalingen van het Internationaal Olympisch Comité. Verder is de N.A.O.C. betrokken bij de deelneming aan spelen georganiseerd door dit comité zelf of overeenkomstig de regels gesteld of nog te stellen door bedoeld comité.

Naast de N.A.O.C. hebben de Antillen ook nationale bonden voor elke tak van sport waarvoor een internationale federatie bestaat. Enige voorbeelden zijn de N.A.V.U., de Nederlandse Antilliaanse Voetbal Unie, de N.A.V.O.B.O., de Nederlandse Antilliaanse Volleyball Bond, de N.A.B.E.F.A., de Nederlandse Antilliaanse Baseball Federatie. In deze bonden hebben zitting vertegenwoordigers van de eilandelijke bonden.

Zowel op Aruba als op Curaçao bestaat een overkoepelend orgaan voor de sport. Op Curaçao heet dit de Curaçaose Sport Federatie en op Aruba de Aruba Sport Unie. Deze organen ontvangen van de eilandgebieden subsidie voor het bevorderen van de sport en het bouwen van sportfaciliteiten.

Het is wel jammer dat deze subsidies niet toereikend zijn, speciaal wanneer het gaat over het betalen van gediplomeerde leiders en het bouwen van geschikte sportfaciliteiten.

De Curaçaose Sport Federatie (C.S.F.) ontvangt tussen de 50.000 en 100.000 gulden Antilliaans per jaar en de Aruba Sport Unie (A.S.U.) onlangs NAFls. 300.000. Voor een bevolking van 250.000 dus iets meer dan een gulden per jaar per persoon.

De C.S.F. beschikt zelf niet over noemenswaardige faciliteiten. De C.S.F. bestaat nog maar pas enige jaren. De A.S.U. die sinds 1941 bestaat, beschikt over twee verlichte stadions, een stadion zonder verlichting en een sportcentrum. Over het algemeen heeft de A.S.U. faciliteiten voor voetbal, baseball, softball, boksen, lawntennis, volleyball, gewichtheffen, judo en karate. Geen van de beide organen beschikt over eigen zwemfaciliteiten. Op Aruba worden in de stadions grote manifestaties gehouden. Op Curaçao zijn er twee verlichte voetbalstadions, een behoort aan de voetbalver-vereniging SUBT, de andere aan een stichting. Zowel op Aruba als op Curaçao wordt baseball beoefend in de stadions, welke eigenlijk een combinatie van voetbal- en baseballterreinen zijn.

Terwijl op Aruba vele bonden gebruik kunnen maken van de faciliteiten van de A.S.U. is dit op Curaçao niet mogelijk. Voor bepaalde sporten op Curaçao worden de speelplaatsen van de scholen gebruikt en faciliteiten van gezelligheidsverenigingen. Zowel het bestuur van de C.S.F. als dat van de A.S.U. bestaat uit leken, vrijwilligers, die naast hun dagelijkse werkzaamheden en de verzorging van hun gezin, iets willen doen voor de gemeenschap. Geen enkel bestuurslid wordt gehonoreerd. Dit geldt ook voor andere instanties die te maken hebben met de sportbeoefening en de vrijetijdsbesteding op alle eilanden van de Nederlandse Antillen.

De sport die het meest beoefend wordt op de Nederlandse Antillen is het voetbal. Er zijn meer voetbalvelden dan velden voor alle andere sporten samen. Deze dienen voor de training en ook voor het spelen van competitie-wedstrijden georganiseerd door de voetbalbonden en andere instanties, zoals de hotels, de onderwijzers, de ambtenaren, e.a. Er zijn aspirant- en junioren-afdelingen voor de jeugd. Gediplomeerde leiders ontbreken echter bij de voetbalsport evenals bij de andere sporten op de Nederlandse Antillen. Door de jaren heen zijn er wel trainers geweest, hoofdzakelijk voor de sporten voetbal, baseball en judo. Maar door gebrek aan planning en door het accent te veel te leggen op de prestaties van de nationale ploegen, kan over het algemeen gesteld worden dat de bonden gefaald hebben om door middel van buitenlandse trainers de sportbeoefening te bevorderen. Op Curaçao bestaat er nu een senti-prof afdeling voetbal. Antilliaanse elf-

tallen hebben het soms erg ver gebracht. Men nam b.v. deel aan de Olympische Spelen van Helsinki. Er wordt steeds deelgenomen aan de voorronden van de wereldkampioenschappen en aan de Centraal-Amerikaanse Spelen.

Ofschoon de scholen niet over eigen voetbalvelden beschikken, wordt er toch veel gevoetbald, waarschijnlijk vanwege de grote belangstelling die voor deze sport na school bestaat. Voetbal heeft een grote 'carry-over value' voor de scholen en de vrijetijdsbesteding. Door vele organisaties worden onderling regelmatig vriendschappelijke wedstrijden georganiseerd. Volle stadions (met 4 à 6.000 mensen) komen regelmatig voor op de eilanden als er belangrijke wedstrijden zijn. Voor hen die niet in de stadions aanwezig kunnen zijn, worden de wedstrijden via de radio uitgezonden en zelfs op video-tape opgenomen. Regelmatig wordt er ook een beroep gedaan op de Antilliaanse voetbalscheidsrechters om wedstrijden te leiden in de omringende landen.

Een andere sport waardoor de Antillen bekendheid genieten is de baseballsport. Deze sport werd gedurende de tweede wereldoorlog door de Amerikaanse en Portoriceinse legers op de Nederlandse Antillen geïntroduceerd. De Venezolanen en Dominikanen (Santo Domingo) die op de Nederlandse Antillen kwamen werken, hebben ook hun steentje bijgedragen om de baseballsport hier te bevorderen. Grote delen van de jeugd en de bevolking zijn echte fans of fervente beoefenaars geworden van de baseballsport. Het luisteren naar de 'Major League'-wedstrijden via de radio en er naar kijken via de Venezolaanse Televisie is iets wat regelmatig voorkomt.

Op Aruba heeft men zelfs al twee internationale 'Little League Baseball' kampioenschappen voor Latijns-Amerika georganiseerd. De laatste kampioenschappen hebben tegen de NAFls. 60.000 gekost. In een week tijd werden de wedstrijden bijgewoond door 25.000 mensen. De finale tussen Aruba en Santo Domingo trok ruim 8.000 toeschouwers. Omdat Aruba slechts 61.000 mensen telt, kan men hieruit wel de conclusie trekken dat aan deze sport vele uurtjes vrije tijd worden besteed. Aruba beschikt over een officieel 'Little League Ballpark'.

Op St. Maarten wordt de baseballsport het meest beoefend. De dames zowel als de heren doen er verder aan de softballsport. Op de scholen wordt ook regelmatig softball gespeeld onder de gymlessen. Op internationaal gebied heeft softball zowel onder de dames als onder de heren veel aanhangers gevonden. Uitwisseling tussen Venezuela en Curaçao en Aruba vindt regelmatig plaats, Softball voldoet aan een grote behoefte naar recreatie. Net als bij voetbal wordt softball echt als een vrije activiteit beoefend. Op zaterdagmiddag en speciaal op zondagmorgen worden op vele voetbalvelden

softballwedstrijden gespeeld. Op Aruba en Curaçao zijn er ook speciale softballvelden die aangelegd werden in samenwerking met de handel en overkoepelende organen. Er worden op beide eilanden officieel softball-kampioenschappen gehouden voor dames en heren.

Een sport die de aandacht trekt van zowel de jongeren als van de ouderen is volleyball. Dit is waarschijnlijk te danken aan de mogelijkheden die het volleyspel biedt voor de ontspanning, er zijn nl. aanpassingsmogelijkheden voor alle leeftijden en voor beide sexen. Op vele scholen hangen volleynetten op de speelplaatsen waar de kinderen onder de pauze spelen. Op internationaal gebied heeft de nationale volleyballploeg deelgenomen aan de Centraal-Amerikaanse Spelen en de CONCACAV Spelen. Het is een van de sporten die naast een heren- en een damesafdeling ook nog een jeugdafdeling heeft.

Het ontbreken van goede banen op de Nederlandse Antillen belemmert de technische en tactische vooruitgang van deze sport.

Het gewichtheffen dat onder zeer slechte omstandigheden beoefend moet worden, heeft de Antillen de hoogste internationale eer gebracht. Op het gebied van gewichtheffen hebben wij sinds wij voor het eerst deelnamen aan de Pan-Amerikaanse Spelen in 1955, waar wij verschillende medailles wisten te veroveren, goede prestaties geleverd op alle andere internationale toernooien, inclusief de Olympische, Pan-Amerikaanse en Centraal-Amerikaanse Spelen. Dat de beoefening van het gewichtheffen achteruit is gegaan is te wijten aan de slechte trainingsfaciliteiten. Een onderdeel van het gewichtheffen, nl. ‘bodybuilding’ wordt ook onder de jeugd beoefend.

Judo geniet vooral onder de jeugd grote belangstelling. Het is een van de best geregelde sporten op de Nederlandse Antillen. Zowel op Aruba als op Curaçao zijn er vele verenigingen met bevoegde en/of ervaren trainers. Op internationaal gebied heeft de Antillen ook in deze sport weer presaties geleverd. Gedurende de laatste gehouden Centraal-Amerikaanse Spelen werd er een gouden medaille behaald.

Een van de nieuwste takken van sport die er momenteel ingang heeft gevonden is karate. De Aruba Karate Federatie alleen al telt over de 300 leden. De belangstelling ervoor op Curaçao is ook enorm groot.

Als men weet dat er op de Antillen meer dan duizend personen basketball spelen in competitie-verband, ondanks het feit dat er op de gehele Antillen niet één fatsoenlijke basketball-baan is, is dit zeker toe te juichen. Zowel de Arubaanse als de Curaçaose Basketball Bonden organiseren kampioenschappen voor dames, heren en junioren. Bij het voortgezet onderwijs wordt basketball zowel door de meisjes als door de jongens veel beoefend. Aangezien om top-basketball te kunnen spelen een overdekte baan een

'must' is, is het ontbreken ervan een van de klemmendste redenen waarom de basketballsport geen hogere prestaties heeft bereikt. De resultaten van wedstrijden tegen Amerikaanse en Venezolaanse ploegen zijn hiervan een duidelijk bewijs. De publieke belangstelling voor basketball is groot. Nu worden basketballwedstrijden ook via de radio uitgezonden.

Het badmintonspel heeft eveneens zijn intrede gedaan op de Nederlandse Antillen. Op Aruba en Curaçao zijn hiervoor bonden opgericht die regelmatig kampioenschappen organiseren.

Tafeltennis is zowel op Aruba als op Curaçao en Bonaire een belangrijke bezigheid geworden. Naast de velen die aangesloten zijn bij verenigingen zijn er nog een groot aantal mensen die slechts voor de recreatie spelen.

Arubaanse en Curaçaose ploegen hebben het klaargespeeld om deel te nemen aan toernooien die gehouden werden in China en Zuid-Afrika.

Lawntennis, vroeger een elite-sport voor de Antillianen, is nu een sport die door de doorsnee Antilliaan beoefend kan worden. Het aanleggen van tennisvelden bij de lokale hotels heeft mede gezorgd voor de bloei van deze sport. Bij de Lago en de Shell werd jarenlang tennis gespeeld. Nu zijn er buiten de terreinen van deze twee maatschappijen ook enige velden die aan verenigingen behoren, b.v. de Eagle Club op Aruba en de R.C.C. en C.S.C. op Curaçao. De internationale tennis-toernooien georganiseerd door de Marlboro sigaretten-importeur hebben de Antilliaanse spelers de gelegenheid gegeven om topspelers in actie te zien. Waren er meer tennisbanen dan zou de tennissport zeer zeker nog meer beoefend worden. Een toeristische attractie is deze sport zeer zeker.

Op boksgebied heeft de Nederlandse Antillen pugilisten van wereldformaat afgeleverd. Beroepsboksen was op de Antillen de activiteit die de meeste toeschouwers trok. De naam van de Antilliaanse bokser Sugar Boy Nando betekent veel voor de boksliefhebbers. Wereldkampioenen zoals Joe Louis, Jersey Joe Walcot, Sandy Saddler en Casius Clay (Muhammad Ali) zijn allemaal opgetreden in de Antilliaanse boksringen. Amateur-boksen is nog steeds een trekpleister en wordt op Aruba, Bonaire, Curaçao en de Bovenwinden nog steeds beoefend. Goede trainers en permanente faciliteiten ontbreken echter.

Men mag gerust zeggen dat meer dan 50 % van de Antilliaanse bevolking niet kan zwemmen, ondanks de mooie stranden die er zijn. Op Curaçao is een openbaar zwembad. Op de andere eilanden, inclusief Aruba, zijn die er niet. Het ontbreken van voldoende gediplomeerde zweminstructeurs en het gebrek aan geschikte zweminstructiebaden zijn de redenen waarom de meeste Antillianen de zwemkunst niet beheersen. De gehele Antilliaanse bevolking is trots op Enid Brigitha, die wereldberoemd is geworden van-

wege haar prestaties bij het zwemmen, een bewijs dat met goede begeleiding ook andere Antillianen de top zouden kunnen bereiken. Ofschoon de zwemkunst ontbreekt, bezoekt de bevolking gelukkig toch regelmatig de stranden. Op sommige feestdagen zijn de stranden enorm vol. De vele verdrinkings-gevallen die er plaatsvinden, zijn meestal te wijten aan het niet kunnen zwemmen.

De vader van alle sporten, de athletiek, vroeger te San Nicolas op Aruba vaak een groot evenement, is nu met uitzondering van nog enige actieve clubs op Aruba, helemaal uitgestorven. Slechts op dit eiland kan men bewijzen dat de athletiek ondanks het alweer ontbreken van de nodige faciliteiten beoefend kan worden met nog redelijke resultaten.

Wielrennen, ook eens een topsport op de Antillen, is wegens het ontbreken van een wielerbaan en het gevaarlijke verkeer op de wegen helemaal aan het uitsterven.

Wat het vissen betreft, zijn er op de Antillen verschillende Yachtclubs. Deep-sea fishing en trolling is voor velen, zelfs met hun kleine vissersboten, een belangrijke bezigheid. Speervissen en SCUBA diving, vroeger enorm veel beoefend, zijn wegens het gebrek aan vis door deze groepen zelf weggejaagd of geschoten, aan het teruglopen. Op bepaalde tijden van het jaar, b.v. als de ‘masbango's’ binnen komen, vindt men de kusten vol met amateur vissers.

Bowling is de laatste jaren met grote sprongen vooruitgegaan. De allermodernste ‘bowling alleys’ zijn op de Antillen te vinden.

Van de denksporten is het dominospel verreweg de populairste. Een gezellige partij domino komt regelmatig voor gedurende de weekends. Het uitschrijven en verspelen van officiële kampioenschappen is nu een traditie geworden. In vele hoeken van vele bars en gezelligheidsverenigingen kan men dagelijks de ‘professionele’ dominospelers bezig zien. Hier gaat het veelal meer om de knikkers dan om het spel.

Naast de sportbonden die de sport en de vrijetijdsbesteding bevorderen, bestaat er op de Antillen ook de Katholieke Jeugd Centrale, opgericht 25 juni 1934. Deze centrale had de volgende afdelingen: de Katholieke Padvindsters, de Jonge Wacht, De Koningskinderen, De Katholieke Jeugd Vereniging, de Filomena Club, Jeugdbond ‘La Salle’, de Katholieke Sportcentrale Curaçao, Huize St. Jozef, St. Vincentius Gesticht Scherpenheuvel, Imelda Hof, Jongensstad Brakkeput en Hobbyclubs met clubgebouwen.

Jeugdwerk moeten we beschouwen als een manier om de vrije tijd nuttig te gebruiken. De Katholieke Jeugd Centrale heeft door de jaren heen de jeugd van de Nederlandse Antillen weten op te vangen in zijn vrije tijd. Bekende sportverenigingen die nu op de Antillen bestaan, behoren of be-

hoorden tot de K.J.C. Voetbalclubs als Scherpenheuvel, Sithoc, Estrella en volleyballclubs als Brazil, Don Bosco, Rapid en Sithoc hebben allemaal hun ontstaan te danken aan de religieuzen op de Antillen. Dat veel van de werkzaamheden van het K.J.C. niet meer uitgevoerd worden, komt vanwege de repatriëring van de religieuzen en door gebrek aan lokale leiders.

De laatste jaren is het buurthuiswerk in opkomst en worden er met financiële hulp uit Nederland buurtcentra gebouwd. Op Aruba is er slechts één, op Curaçao zijn er al een stuk of zes. Deze buurtcentra vangen zowel de jeugd als de volwassenen in hun vrije tijd op met sociaalvormende activiteiten. Bijscholing, sport en dansavonden zijn de belangrijkste evenementen. Buurtcentra worden druk bezocht en voldoen aan de grote behoefte aan een nuttige vrijetijdsbesteding en aan vorming.

Het speeltuinenwerk is zeer slecht ontwikkeld op de Nederlandse Antillen. Openbare speeltuinen bestaan er niet. Dit is jammer, want de bijdrage die speeltuinen zouden kunnen leveren aan het verstevigen van het gezinsverband i.v.m. de gezamenlijke vrijetijdsbesteding van ouders en kinderen komt niet tot zijn recht.

Goede ‘outdoor’ en ‘indoor’ faciliteiten ontbreken over het algemeen. Wat ‘outdoor’ faciliteiten betreft, zijn er wel voetbalvelden, die echter ook gebruikt moeten worden voor softball en baseball. In de namiddag laat het gemis zich minder voelen. Maar 's avonds wordt de vrijetijdsbesteding van de Antilliaanse bevolking wat de sport betreft erg gehandicapt door het gebrek aan faciliteiten. Met slechts vier verlichte voetbal/baseball/softball-velden bevordert men slechts de passieve recreatie. ‘Indoor’ faciliteiten ontbreken helemaal, met uitzondering van enige gymzalen en speelplaatsen van sommige scholen. Resumerend kan men de conclusie trekken dat de drukste tijd voor de sport en vrijetijdsbesteding ligt tussen 16.00 en 19.00 uur 's avonds.

Carnavalsviering. - De grote jaarlijkse carnavalsoptochten eisen veel voorbereiding. Hieraan worden heel wat uren besteed door de deelnemers. Deze uren kunnen we beschouwen als nuttig bestede vrije uurtjes. Tevens brengen deze optochten bijna de gehele bevolking op de been.

Schoolsport en vrijetijdsbesteding. - Pedagogisch verantwoorde schoolsport bestaat bijna niet op de Nederlandse Antillen. De faciliteiten en het beschikbaar materiaal ontbreken. Ofschoon er interscolaire en interinsulaire schoolsport-ontmoetingen worden georganiseerd, zijn dit meestal bliksemtoernooien en dienen ze slechts als propaganda en vlagvertoon van de sportbureaus die te vinden zijn op Aruba en Curaçao. Sportbureaus met politiek benoemde ambtenaren die beschouwd worden als deskundigen op sportgebied zonder hiervoor ooit de minste opleiding te hebben genoten.

Wat de vrijetijdsbesteding van de jeugd in schoolverband betreft is de mening van Mulock Houwer nog steeds geldig. Hij schreef in 1953: 'Teleurstellend is de bemoeiing van de onderwijzers met de vrije jeugdbeweging en de jeugdzorg buiten schoolverband'. Drs. Römer schreef i.v.m. de gezinsstructuur het volgende: 'Dat het kind als baby en kleuter veel aandacht krijgt, doch dat dit naarmate het ouder worden steeds meer afneemt. Men ziet dan ook zelden, dat ouders met kinderen van 5 à 6 jaar spelen. Tegen de tijd dat het kind 10 à 12 jaar is, wordt het meestal geheel aan zijn lot overgelaten. Er wordt dan nog wel met kind gespeeld, maar men leert het kind niet zelf spelen'. Gezien de pedagogische opleiding van de leerkrachten, hun dagelijks contact met het kind en hun kennis van de problemen van het Antilliaanse gezin zou men eigenlijk verwachten dat zij zich zouden inspannen om in hun vrije tijd iets te doen voor het Antilliaanse kind.

Bioscoop en televisie. - De bioscoop neemt nog steeds een belangrijke plaats in de vrijetijdsbesteding van de jeugd in. De televisie, erg genoeg, een nog grotere plaats. Wanneer de bekende 'novelas' op de televisie moeten verschijnen, is er in de meeste Antilliaanse huizen een periode van aandachtig kijken. Belangrijke afspraken worden soms uitgesteld omdat men bepaalde gedeelten van de 'novelas' beslist niet wil missen.

Schoolvakantie. - De jeugd moet zich amuseren in het eigen land en derhalve in hetzelfde milieu als waarin zij doorlopend verkeert. Aangezien er bijna niets gedaan wordt voor de jeugd in de schoolvakantie is de zo gewenste afwisseling in de vrijetijdsbezigheden, zonder hulp van buiten af, slechts voor weinigen weggelegd.

Over het algemeen mag men concluderen dat ondanks een gebrek aan de nodige faciliteiten voor de sport en de vrijetijdsbesteding en het ontbreken van de nodige leiding de gemiddelde Antilliaan zich toch niet ernstig verveelt. Zijn vrije tijd besteedt hij dan aan het bezoeken van vrienden, en/ of om in de tuin te lopen met een korte broek en al of niet met een blote rug. Dit laatste geeft de Antilliaan een gevoel van thuis te zijn.

'Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst' impliceert dat een geestelijk en lichamelijk gezonde jeugd grote waarborgen inhoudt voor een gezonde samenleving in de komende tijden. Het is dan ook duidelijk, dat elke overheid die zich verantwoordelijk weet, niet alleen voor het huidige algemeen welzijn dient op te komen, doch mede voor die gemeenschap die uit de tegenwoordige zal voortkomen.

'Ledigheid is des duivels oorkussen'.

Lloyd Fitzroy van Putten

Literatuur

Green, Vera	:	Migrants in Aruba, Van Gorcom & Comp. B.V., Assen, 1974, the Netherlands.
Mulock Houwer, D.Q.R.	:	Kinderbescherming in de Nederlandse Antillen, 1953.
Römer, R.A.	:	'Korsow' Van Dorp, 1974, Curaçao/Aruba, Nederlandse Antillen.
Seunens, L.	:	'Sport in the Modern World' - 'Chances and Problems', ISBN. - 3 - 540-06607-1 - Springer - Verlag - Berlin-Heidelberg-New York.

De Katholieke Jeugd op de Nederlandse Antillen, Willemstad, Curaçao, Nederlandse Antillen.

Olympism -1972, International Olympic Committee.

Rapport van de 'Commissie voor de Jeugdzorg' ingesteld bij landsbesluit van de 2de september 1952, No. 37.

Statuten van Het Nederlands Antilliaans Olympisch Comité, Willemstad, Curaçao, Nederlandse Antillen.

Statuten van de Aruba Sport Unie, Oranjestad, Aruba, Nederlandse Antillen.

Statuten van Het Nederlands Antilliaans Olympisch Comité, Willemstad, Curaçao, Nederlandse Antillen.

Hoofdstuk XVII De Antilliaanse keuken

Historie

Evenals onze taal, onze bevolking en onze muziek is ook onze keuken het resultaat van een samengaan van verschillende volkeren met verschillende culturen.

Alhoewel men ook op de andere Caribische eilanden en in Venezuela bij elkaar genomen nagenoeg alle gerechten uit de Antilliaanse keuken terugvindt, heeft de onze een eigen karakter.

Dat men onze gerechten ook op de andere Caribische eilanden terugvindt is geenszins vreemd te noemen; immers sinds de ontdekking van de nieuwe wereld door de Spanjaarden zijn deze eilanden door verschillende handen gegaan en hebben zij vele rassen zien komen, gaan en blijven.

Van elk der bezetters of bezitters is iets behouden. In de taal, in de bevolking, in de muziek en in de keuken.

Allereerst moeten genoemd worden de oorspronkelijke bewoners, de Indianen, waarvan bekend is dat zij in hun onderhoud voorzagen met het bedrijven van primitieve landbouw, visvangst en jacht. Hun hoofdprodukt was maïs. Mèt de maïs verbouwden zij bruine bonen. Dit had zijn praktische reden. De bacteriën namelijk, die zich op de wortels van proteinrijke planten bevinden, verzamelen stikstof, die op zijn beurt de vruchtbaarheid van de bodem in stand houdt. Bij verbouwing van enkel graan zou de grond al gauw aan vruchtbaarheid verliezen. Hun hoofdvoedsel bestond dus uit maïs en bonen, een samengaan dat men nog in allerlei variaties terugvindt in het Caribisch gebied. Naast maïs en bonen verbouwden zij o.a. ook zoete aardappelen, aardnoten, cacao en cassave. Het vlees dat zij gebruikten bestond hoofdzakelijk uit kalkoen, eenden en leguanen, terwijl zij hun vis en schelpdieren uit de hen omringende wateren haalden. Vruchten waren er in overvloed.

Toen de Spanjaarden zich op de Caribische eilanden vestigden ontdekten zij al gauw de grote waarde van gewassen als maïs, cacao, aardnoten en peper. Zij leerden vruchten kennen als de '*papaya*', de '*avocado*' de kokosnoot, de '*guyaba*' en de ananas. Ook vonden zij kruiden; basilicum, '*oregano*' e.a., waarmee de Indianen smaak aan hun eten gaven. Zij maakten kennis met de '*annato*' (een vervanger voor hun saffraan), de piment en andere kruiderijen.

Doch ook de Indiaan maakte kennis met het voedsel van de Spanjaard en ontdekte op zijn beurt de grote waarde van b.v. varkensvet. Tot aan de

komst van de Spanjaarden werd zijn eten gekookt, gestoomd, geroosterd (op de '*barbacoa*', thans beter bekend als '*barbecue*'), of droog gebakken op een plaat van klei (de '*comal*'); of soms werd het voedsel rauw gegeten. Hij leerde de waarde van het varken als voedingsmiddel kennen en zijn vet te gebruiken om zijn eten ermede te braden. Om aan het eten smaak te geven gebruikte hij '*coui*', een saus gemaakt met cassavesap en verschillende soorten peper. Hij gebruikte '*annato*', die aan het eten een mooie roodoranje kleur moest geven. Nu maakte hij kennis met zout. Hij leerde o.a. ook de '*mango*', de citroen en de olijf kennen, die de Spanjaarden uit Azië meebrachten. Gebruikte hij eerst honing als zoetmiddel, van de Spanjaard leerde hij suiker kennen.

De miljoenen door de Spanjaarden aangevoerde slaven uit Afrika die te werk gesteld werden op de suikerrietplantages hebben een enorme bijdrage geleverd aan de Caribische keuken.

Een belangrijke onder die bijdragen was wel de banaan, nu niet weg te denken uit onze keuken. De variaties op het thema 'banaan' zijn dan ook schier eindeloos.

De Indiaan bakte van cassave of maïs platte koeken, de Afrikaan introduceerde de '*funchi*' of '*fungee*', een zachte brij, gemaakt van sorghummeel en gelijkende op de Italiaanse '*polenta*'. Later kreeg ook de brij gemaakt van het van de Indianen overgenomen maïsmeel de naam 'funchi'.

Ook verschillende boonsoorten en de okra ('*guiambo*') werden met de slaven ingevoerd.

Bij de kookmethoden van de Indiaan en de Spanjaard voegde de negerslaaf de zijne, o.a. het koken van zijn voedsel in bananenbladeren. Ook de '*lélé*', een houten roerstok en de ijzeren pot, waarin hij zijn 'funchi' kookte, voegde hij bij het reeds in gebruik zijnde kookgerei.

Gedurende de twee eeuwen dat de bewoners van de Caribische eilanden grotendeels uit negerslaven bestonden, kregen zij datgene voorgeschoteld dat voor hun meesters het meest economisch was. Vlees of verse vis kwamen er niet bij kijken. Gezouten makreel of kabeljauw was goedkoper en bedierf niet in de tropenhitte. De gedroogde vis vormde de grootste bron van proteine voor de slaven.

Bij de vis at hij funchi of zetmeelachtige knollen, zoals broodwortel, yam en zoete aardappelen.

Met de na de afschaffing van de slavernij op de andere Caribische eilanden aangevoerde Aziaten kwamen de bladgroenten, spinazie, sla, warmoes en andere op de Caribische eilanden.

In het begin van de zeventiende eeuw verwierf de West-Indische Compagnie die eilanden die later de kolonie Curaçao zouden vormen.

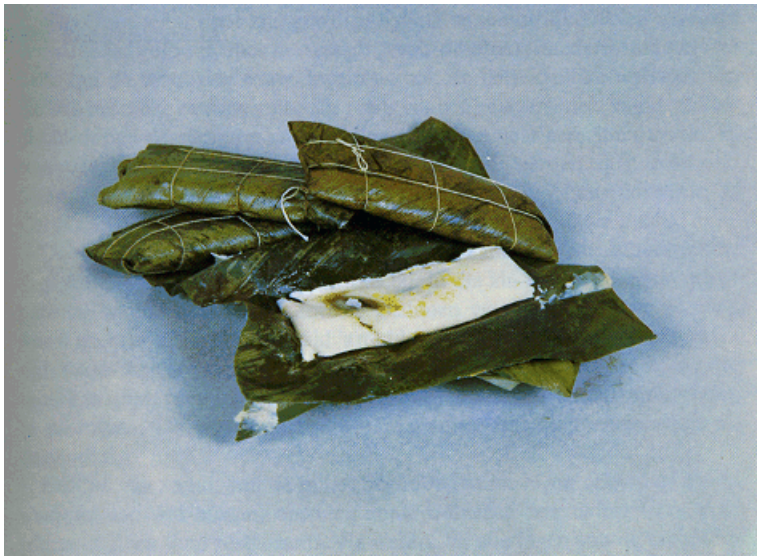

Boven: Konfó, casuela, lele, palu di funchi en maishi chikitu.
Onder: Ayaka. - Foto's: Studio Tramm, Willemstad, N.A.
(Afbeeldingen bij hoofdstuk 17)

Communicantje bij mesa di bolo. - Foto: Studio Tramm, Willemstad, N.A.
(Afbeelding bij hoofdstuk 17)

De Hollanders brachten o.a. kaas, spek en weer andere boonsoorten (kapucijners en erwten) mee.

De uit Spanje en Portugal voor de Inquisitie uitgeweken joden die in Brazilië zaten, kregen in de zeventiende eeuw, toen zij ook Brazilië weer moesten verlaten, van Holland vergunning om zich op de eilanden te vestigen.

De komst van deze Sefardische Joden, waarvan sommigen in goeden doen waren, heeft ertoe bijgedragen dat de Curaçaose keuken werd verrijkt met het neusje van de fijnere Spaans/Portugese keukenzalm en een eigen karakter kreeg, dat fijner en geraffineerder is dan die van de rest van de Caribische eilanden en die van het Zuid-Amerikaanse vasteland.

Men leerde onder andere het bijeenbrengen van zoete en zure ingrediënten (kapertjes, gedroogde pruimen, olijven en rozijnen) in één gerecht, hetgeen een aparte smaak geeft en waaraan men moet wennen om het te kunnen appreciëren.

Bij de al in gebruik zijnde kookmethoden kwam nog het koken ‘au bain marie’.

De huisslaaf, die op Curaçao dichter bij zijn meester stond dan zijn lotgenoot op de andere eilanden, leerde de kneepjes van de fijne Spaans/ Portugese keuken.

Was Curaçao al door zijn gunstige ligging en natuurlijke haven vanouds een culinair trefpunt, met de vestiging van de olieraffinaderij in de eerste helft van de twintigste eeuw, kwam er ook de betrekkelijke welvaart bij, die ook het meer gewone volk, dat reeds via het huispersoneel van de Sefardische Joden de recepten en bereidingswijze van vele gerechten kende, in staat stelde zich de eetgewoonten van de beter gesitueerden eigen te maken. Daaruit is het te verklaren dat de Curaçaose keuken met haar wortels in de Caribische en Zuid-Amerikaanse keuken, een apart karakter heeft.

De Hollandse arbeiders die voor de olieraffinaderij werden uitgezonden, droegen hun aandeel in de smeltkroes bij, in die zin dat zij het maaltijdenpatroon veranderden. In de meeste gezinnen werd er twee keer per dag warm gegeten. De hoofdmaaltijd 's middags en 's avonds een lichtere maaltijd. Na de komst van de olie werd de avondmaaltijd voor de meesten een broodmaaltijd. Men leerde broodbeleg kennen en kaas ook als broodbeleg te gebruiken. De consumptie van aardappelen en blikgroenten werd algemener.

De Chinese zeelui, van de in het begin bestaande eigen olievloot, die op Curaçao aan wal bleven, openden zoals Chinezen ook elders ter wereld plegen te doen, hun restaurants, die weldra bij alle lagen van de bevolking een goede naam verwierven en wel-beklante zaken werden.

Tijdens de tweede wereldoorlog, verbleef op Curaçao een grote groep Indonesiërs, hoofdzakelijk miliciens van de Koninklijke Marine, die bij hun vertrek na het einde van de oorlog, gerechten als nasigoreng, bami goreng en saté achterlieten, die met het verstrijken van de jaren een creolisatieproces ondergingen. Zo kan het gebeuren dat in een Caribisch kookboek onder het hoofdstuk 'The Netherlands Antilles' ook bovengenoemde gerechten voorkomen.

Van de Amerikanen die hier gestationeerd waren tijdens de tweede wereldoorlog, leerde de bevolking o.a. het veelvuldig gebruik van Coca Cola. Er ontwikkelde zich een grote trek in allerlei gebottelde gazeuze frisdranken.

In de tijd die verlopen is sinds de Indiaan op zijn 'comal' zijn cassave-koeken bakte en op de 'barbacoa' het van de Spanjaard gekregen varken roosterde; de Spanjaard kennis maakte met zaligheden als de ananas, de 'papaya' en andere vruchten en gewassen van deze streken; de galeislaven met hun 'funchi' en de bijbehorende ijzeren pot en de 'lélé' de oceaan overstaken; de Sefardische Joden zich op deze eilanden vestigden en de olie de welvaart bracht, is de techniek met rasse schreden vooruitgegaan, is de wereld kleiner geworden en op de Antilliaanse tafel treft men aardbeien aan naast bananen en papayas.

Alhoewel de kolonie Curaçao, op enkele korte onderbrekingen na, sinds 1634 onder de Nederlandse vlag heeft geleefd, is de basis van de keuken Spaans/Afrikaans gebleven. Het is echter niet gemakkelijk aan te geven waar de ene begint en de andere ophoudt.

De Boven- en de Benedenwindse eilanden

De drie Benedenwindse eilanden: Curaçao, Aruba en Bonaire, die vlak vóór de kust van Venezuela liggen, behoren tot de droogste eilanden van het Caribisch gebied. Door hun gunstige ligging t.o.v. Venezuela werden en worden zij voorzien van groenten, fruit e.d. Hun keuken vertoont gelijkenis met de Zuid-Amerikaanse.

De drie Bovenwindse eilanden: Saba, St. Eustatius en St. Maarten, zijn cultureel verwant en hebben dezelfde plantengroei als de Engelse eilanden in hun buurt. Hun keuken is dan ook nagenoeg hetzelfde als die van die eilanden.

De Bovenwindse eilanden en ook de twee andere Benedenwindse eilanden Aruba en Bonaire bleven op culinair gebied bij het zustereiland Curaçao achter. De keuken was er eenvoudiger, maar door het toenemen van het lucht- en ander verkeer is er de laatste tijd ook hierin verandering gekomen.

De Venezolaanse barkjes, die Curaçao al jaren van vers fruit, groenten en vis voorzien, doen nu ook Aruba en soms ook Bonaire aan.

Evenals de overige Engelssprekende Caribische eilanden, heeft de Bovenwindse keuken gerechten als 'rice and peas' en het veelvuldig gebruik van zetmeelachtige gewassen als de zoete aardappel, broodwortel, broodvrucht e.d. In tegenstelling tot de Benedenwindse eilanden, waar de banaan in grote hoeveelheden wordt gegeten, gebruikt men op de Bovenwinden liefst de bacove in nog onrijpe vorm.

Men gebruikt ook veel knoedels, die in het eten worden gaargekookt. Men kent daar de '*johnny cake*' (platte, in hete olie gebakken koeken gemaakt van bloem, melk en boter), die veel in de plaats van brood wordt gegeten. Specifiek Bovenwinds is een drank gemaakt van boomschors, de '*mauby*', in de volksmond 'armenbier' genoemd en een likeur gemaakt van de sap van de '*guavaberry*', genaamd '*spice*'.

De rundvleesconsumptie is op de Bovenwinden evenals op Aruba en op Bonaire minder dan op Curaçao. Men eet in de regel geite- en varkensvlees en kip.

Op Aruba gebruikte men vroeger veel schapevlees, in tegenstelling tot Bonaire, waar meestal geitevlees gegeten werd. Evenals op de Bovenwinden was de keuken er eenvoudiger. Typisch Arubaans is de *pan batí*, een dikke pannekoek, gemaakt van deels sorghummeel, deels tarwemeel en melk, die op een ijzeren plaat (de '*cazuela*') gebakken wordt en die in de plaats van brood gegeten wordt. Ook de '*chukulati di pinda*' (letterlijk: chocolademelk van pinda), dat eigenlijk 'pindamelk' zou moeten heten is een Arubaanse specialiteit.

Evenals Curaçao kent Aruba de '*sòpitu*', een soort bouillabaisse van in kokosmelk gekookte vis, gezouten vlees en veel andere ingrediënten, die in tegenstelling tot wat de naam, die '*soepje*' betekent doet veronderstellen, niet als zodanig gegeten kan worden.

Zowel op Bonaire, Aruba, als op de Bovenwindse eilanden kent men evenals op Curaçao de soep als hoofdmaaltijd, met vlees, groenten en aardappelen erin gekookt.

Bonaire kent van de eilanden van de Nederlandse Antillen het grootste gebruik van geitevlees. Als de geit geslacht is, wordt een gedeelte van het vlees gezouten en in de zon gedroogd om in gerechten, die om gezouten vlees vragen, gebruikt te worden. Het andere gedeelte wordt gebruikt als stoof-, braad- en soepvlees, terwijl de kop, de hoeven, de magen, alsook de nieren, de lever, het hart en de milt, tot een krachtige soep worden gekookt of gestoofd gegeten worden.

Op Goede Vrijdag en op de laatste noveendag voor een overledene, de

‘*ocho dia*’, wordt op Bonaire traditiegetrouw een pannekoek gegeten, die gemaakt wordt van karnemelk en sorghummeel.

Voor het overige is het eten op de andere eilanden van de Nederlandse Antillen niet afwijkend van dat van Curaçao.

De maaltijden

In tegenstelling tot de overige Caribische eilanden is het ontbijt op de Nederlandse Antillen vrij eenvoudig. Een kop koffie of thee, wat brood en soms ook wel een ei. Later op de morgen wordt weer wat koffie gedronken, al dan niet met een pasteitje of ‘*empaná*’ (halve maanvormig pasteitje van maïsmeel).

De hoofdmaaltijd wordt in de meeste gezinnen 's middags gegeten. Deze bestaat op werkdagen uit het hoofdgerecht vlees, vis, kip, gestoofd of gebakken, met ‘funchi’ of rijst, of uit gestoofde groenten als warmoes, Caribische komkommer e.a. klaargemaakt met vers en gezouten vlees en aardappelen. Hierbij wordt ook ‘funchi’ gegeten.

Behalve bij de gestoofde groenteschotels, wordt daarbij ook vaak gebakken of gekookte banaan geserveerd. De laatste tijd wordt er meer aandacht aan de voedingsgroep ‘groenten’ besteed in tegenstelling tot vroeger. Men wordt nu via betere voedingsvoorlichting op de belangrijkheid van deze voedingsmiddelen gewezen. Verse groenten zijn thans, door de aanvoer uit Venezuela en ook dank zij lokale tuinbouwers (hoofdzakelijk Portugezen en Chinezen), genoeg te krijgen. Als dessert wordt er op werkdagen vruchten- of gelatine-pudding geserveerd. Wie zich dat enigszins kan permitteren neemt 's middags na de siesta een kop koffie met een koekje of cake, of tot rijstpannekoekjes verwerkte overgebleven rijst, of in plakken gesneden en in hete olie gebakken overgebleven ‘funchi’ van het middagmaal.

's Avonds varieert de etenstijd in veel gezinnen. De gezinsleden die pas 's avonds warm eten en de kinderen eten vroeg op de avond, terwijl de anderen die een broodmaaltijd eten, tegen zeven uur aan tafel gaan. Dat geeft een wat ongeregeld beeld en heeft niet-Antillianen doen concluderen dat er geen eettijden bestaan.

Bij de broodmaaltijd die uit brood, beleg en zo mogelijk een licht hapje (struif, croquet e.d.) bestaat, wordt er doorgaans thee gedronken, zo nu en dan ook warme chocola. Een eventueel restje van het middagmaal wordt erbij opgediend. Later op de avond gebruikt men wederom een kop thee of iets fris, vergezeld van een snoepje, cake of een koekje. Het gebruik van koffie 's avonds is, ondanks de terugkeer van vele in Nederland afgestudeer-

den, niet een Antilliaanse gewoonte geworden, en men zal dan ook aan bezoek dat na het avondeten komt, geen kop koffie aanbieden.

Op zon- en feestdagen wordt er bij de hoofdmaaltijd soep geserveerd en als dessert pudding, vla of compote. Ook zal er niet zelden een speciaal voor de zondag gebakken cake of vlaai (‘*tèrt*’) zijn.

Voedingsmiddelen en specerijen

Voedingsmiddelen als vis, vruchten en groenten, haalt de Curaçaose huisvrouw nog als vanouds aan de barkjes uit Venezuela die deze produkten aanvoeren en de zo bekende drijvende groentemarkt vormen.

Op de markt kan zij bovendien terecht voor vlees en de groenten die lokaal verbouwd worden, zoals warmoes, aubergines, paprika, komkommers e.d. Sinds kort beschikt de huisvrouw op Curaçao over een nieuwe markt, ondergebracht in een zeer grote luxueuze en functioneel opgezette hal. Men kan er ook klaargemaakte gerechten kopen.

Specerijen en kruiden als ‘annato’ (‘*ruku*’), nootmuskaat, komijn, gember, ‘oregano’, basilicum, kortom de voor de specifieke smaak zo onmisbare ingrediënten, zijn aan de barkjes en ook op de markt in grote verscheidenheid onverwerkt te krijgen.

De aanwezigheid van grote moderne supermarkets, buurttoko's en fruterias maken de barkjes en de markt niet overbodig. De Curaçaose huisvrouw haalt graag voedingsmiddelen niet voorverpakt en onverwerkt in huis en weet de volkse charme van het loven en bieden en het gedrang op de markt als afwisseling op de orde en stijfheid van vooral de supermarkets best te waarderen.

De Antilliaanse huisvrouw gebruikt veel kruiden en specerijen en werkt bij voorkeur niet met nauwkeurige maten. Het eten moet smaken, men moet niet gebonden zijn aan te rigoureus vastgestelde hoeveelheden. Er moet ook ruim voldoende zijn.

Daarom hoeft degene, die toevallig tegen etenstijd op bezoek is, niet per se op te stappen als het gezin aan tafel gaat. Men is altijd op gasten voorbereid en, mocht het hoofdgerecht niet al te ruim zijn, er is altijd door improvisatie nog een plaats bij te dekken.

Het Antilliaanse eten zit boordevol temperament. De citroen en de Spaanse peper nemen een grote plaats in en worden bij het bereiden van bijna alle gerechten gebruikt.

Tijd, moeite en bij sommige speciale gelegenheden ook kosten zullen niet gespaard worden om een goede, smakelijke maaltijd te kunnen bereiden. Allerlei variaties zijn mogelijk en het eten wordt met toewijding bereid.

Kooktijd, methoden en gereedschappen

Een van de specialiteiten van de Antilliaanse keuken, de '*stobá*', is nogal bewerkelijk en het eten moet tijd krijgen om gaar te sudderen en te 'rijpen'. Daarom wordt al vroeg in de morgen, soms daags van tevoren aan het middagmaal begonnen. De smaak van deze gerechten zal namelijk toenemen als zij de kans krijgen om na het koken goed af te koelen. Kort voor het opdienen worden zij weer opgewarmd. Het gebruik van moderne middelen zoals gasfornuis en snelkookpan, heeft de kooktijd van de gerechten die vroeger uren duurden, tegenwoordig aanzienlijk bekort.

Deze gerechten maken het de Antilliaanse huisvrouw die buitenshuis werkt mogelijk om toch 's middags een smakelijke, wanne maaltijd op te dienen. Het eten wordt de avond tevoren klaargemaakt.

Er worden op de Antillen veel gebakken gerechten gegeten en bij het bakken worden vetten als bakolie, boter en margarine vaak kwistig gebruikt. Goede voorlichting zou, met behoud van de eetgewoonte, hier een aanmerkelijke verlichting van de huishoudkosten kunnen brengen, aangezien deze vetten hier duur zijn.

De gereedschappen die de moderne Antilliaanse huisvrouw tot haar beschikking heeft zijn, naast die welke in elke moderne huishouding te vinden zijn, nog de '*cazuela*', (de 'comal' van de Indiaan), waarop zij pannekoeken bakt, de '*lélé*', een driepuntige roerstok en de *'pal'i funchi*, een stok waarmee de funchi bij het koken geroerd wordt.

Antilliaanse specialiteiten

Zoals reeds eerder gezegd, is veel wat als typisch Antilliaans beschouwd wordt, ook te vinden in Venezuela of op de overige Caribische eilanden, zij het dan in enigszins afwijkende vorm.

Volstaan zal worden met hier die specialiteiten te bespreken die door de Antilliaanse huisvrouw zelf als bij uitstek typisch beschouwd worden.

Ayaka

De Antilliaanse '*ayaka*' is qua bereiding en smaak een culinair kunststuk, dat zijn samenstelling aan bijkans alle culturele invloeden die in het Caribisch gebied voorkomen, ontleent.

Het is, zoals veel andere gerechten een verfijnde uitgave van het origineel, dat in Venezuela en op enkele Caribische eilanden als volksgerecht op straat te koop wordt aangeboden.

De 'ayaka' beschrijven is even bewerkelijk als het vervaardigen ervan. Op een bananeblad wordt een deegje van wit maïsmeel, suiker, zout, anijs-

zaad, fijngeraspte kaas, boter en melk dun uitgestreken. Daarop wordt een vulsel bestaande uit gestoofde kippe- en varkensvlees, kapertjes, rozijnen, pruimen, olijven, piccalilly, ham, gepelde amandelen, selderie, peterselie, augurken en Spaanse peper gelegd. Het bananeblad wordt dichtgeslagen en tot een klein, net pakje gemaakt, dat gewikkeld wordt in een tweede blad en daarna wordt vastgebonden met paktouw en in kokend water gaar-gekookt. De klaargemaakte 'ayaka's' laat men daarna afkoelen. Kort voor het opdienen wordt de 'ayaka' opgewarmd en ontdaan van de bananebladeren gegeten.

De 'ayaka' vormt een goede uitkomst met de feestdagen ter gelegenheid van Kerstmis en Nieuwjaar. Een dag tevoren klaargemaakte grote of kleine voorraad 'ayaka's' stelt de Antilliaanse huisvrouw in staat om gedurende de feestdagen de vele bezoekers aan tafel te noden.

Keshi yená

De '*keshi yená*' (gevulde kaas) is typisch Curaçaos. De uitgeholde rode Edammerkaas, wordt in de week gezet en daarna ontdaan van de rode waslaag en gevuld met een vlees- of visvulling, waaronder ook kappertjes, rozijnen, pruimen en olijven. In een ruim passende vorm wordt hij dan au bain marie klaargemaakt of in de oven gezet. Door de hitte wordt de kaaskorst zacht. Na afloop van de baktijd wordt de '*keshi yená*', na eerst wat afgekoeld te zijn, op een schaal gekeerd en als een cake gesneden en geserveerd.

Evenals de 'ayaka' wordt de 'keshi yená' dikwijls als hors d'oeuvre geserveerd.

Hoewel vrijwel alle grote hotels dit gerecht op de spijskaart als specialiteit van het eiland vermelden, is hetgeen zij serveren niet de authentieke 'keshi yená'. Gemakshalve gebruiken zij in plaats van de uitgeholde, ronde Edammerkaas, die aan het gerecht zijn typische smaak en zachtrose kleur geven, een bakvorm, gevoerd met plakken Goudse kaas.

Sankocho

De '*sankocho*' is een typisch voorbeeld van een soep als hoofdgerecht. In dit gerecht zitten behalve vers en gezouten vlees, groenten, bananen, knollen, maïskolven; en zowel zoete als gewone aardappelen. Bij het opdienen worden de vaste bestanddelen apart geserveerd.

Sòpitu

De basis van de '*sòpitu*' (lett. soepje), is kokosmelk, dat aan dit gerecht zijn typische, ietwat zure smaak geeft. In dit gerecht worden gezouten vlees en

geroosterde vis, met andere specerijen in kokosmelk gekookt en met maïsmeel tot een gebonden soep gemaakt, die met funchi geserveerd wordt. Ook dit zeer machtig gerecht staat als typisch Antilliaans op de spijskaart van de hotels ter plaatse.

Mondongo

Dit gerecht is een gestoofde schotel die wordt bereid van de magen en de hoeven van de koe of de geit.

De '*mondongo*' is een machtig gerecht en is evenals zoveel andere Antilliaanse specialiteiten nogal kostbaar. Men maakt ook wel een dunnere variant hiervan dat als 'sòpi di mondongo' bekend is.

Na goed schoongemaakt te zijn en met veel '*lamunchi*' (citroen) te zijn afgewassen, worden de magen voorgekookt en in kleine stukjes gesneden. Kappertjes, rozijnen, pruimen, olijven en de meeste 'sankocho'-ingrediënten worden er later bijgevoegd en het geheel wordt op een laag vuurtje gaar-gesudderd. Als laatste wordt er cognac of sherry bijgedaan.

De soep, die de naam heeft zeer versterkend te zijn, is vooral met Nieuwjaar zeer gewild en op Oudejaarsmorgen staat men dan ook rijen dik op de markt om één of meer pakjes 'mondongo' te bemachtigen, voor na de 'paranda'.

Door buitenlandse bezoekers wordt de gestoofde 'mondongo' soms wel de 'Antillean pepperpot' genoemd, daar dit gerecht evenals de 'Caribbean pepperpot' van alles bevat.

Guiambo (Okra)

Dit gerecht zal, naarmate de beurs gevuld of minder gevuld is, verschillende ingrediënten bevatten. In een rijke '*guiambo*' zal men gezouten vlees en varkensstaart, vis, kaas, garnalen en 'karko' (schelpdier) aantreffen. De 'guiambo', op zich een zeer smakelijk gerecht, is bij velen, vooral buitenlanders, niet in trek. Dit is te wijten aan de glibberigheid van het gerecht. De 'guiambo' wordt altijd met funchi gegeten.

Geitevlees

In alle supermarkets is tegenwoordig bevroren geitevlees te krijgen, doch de Antilliaanse huisvrouw zal dit geïmporteerde vlees slechts bij gebrek aan beter vlees kopen. Men houdt over het algemeen niet van bevroren vlees en in het bijzonder niet van bevroren geitevlees.

Geitevlees vormt één van de lekkernijen op het communiefeest en andere familiefeesten.

Een heerlijke Antilliaanse geitesoep en gebakken of tot 'stobá' bereid

geitevlees, met witte rijst, gebakken bananen, doperwten en rode bieten, vormen op deze feesten de ‘pièce de résistance’.

Tutu

Van funchimeel, bonen, zout vlees en suiker (bij voorkeur bruine) wordt de grote hongerstiller ‘*tutu*’ gemaakt Dit gerecht, eens het voedsel van de armen, heeft in de loop der jaren de nodige verfijning ondergaan en wordt nu door alle lagen van de bevolking op tafel gebracht. Hetzij als hoofdgerecht, besmeerd met boter en belegd met kaas, hetzij in de plaats van funchi of rijst bij gebakken geite- of varkensvlees.

Op de Engelssprekende eilanden treft men eenzelfde gerecht aan, dat met Kerstmis gegeten wordt en dat ‘jug jug’ genoemd wordt.

Wijnsoep, guyabasoep en tamarindesoep

Typisch Curaçaos zijn de wijnsoep en de soep gemaakt van de rijpe ‘guyaba’. De wijnsoep, een zeer feestelijke soep, wordt gemaakt van parelsago, waaraan gedroogde pruimen, kaneelstokjes en een flinke hoeveelheid rode wijn, die aan de soep een mooie robijnrode kleur geeft, worden toegevoegd. De wijnsoep wordt ook dikwijls op ‘vleesloze’ dagen geserveerd.

Voor de ‘guyabasoep’ gebruikt men geschilde, van de pitjes ontdane guyabas, die met water waaraan kaneelstokjes, piment en suiker naar smaak toegevoegd zijn, tot een wat dikke soep wordt gekookt, waarin duidelijk herkenbare stukjes guyaba aanwezig moeten zijn, die niet tot moes zijn gekookt. De soep wordt koud geserveerd en is dan vetloos, of ook wel lauw, nadat vóór het opdienen een klontje boter is toegevoegd. Bij beide versies serveert men ‘funchi’ of geroosterd brood. De tegenstelling hete funchi koude soep is een zeer aparte gewaarwording.

De ‘guyabasoep’, hoewel machtig, wordt niet als hoofdmaaltijd geserveerd en zal meestal gevolgd worden door een lichter gerecht of een uitgebreide boterham.

De ‘tamarindesoep’, een Goede Vrijdag-specialiteit, gemaakt van de zoete tamarinde, wordt ook wel, indien het sorghummeel verkrijgbaar is, geserveerd met de originele ‘funchi’, die van dit meel gemaakt werd.

Stobá

De ‘*stobá*’ (lett. gestoofd), kan zijn van vlees, vis of groenten, waarin gezouten vlees, vers vlees en aardappelen en zal zoals reeds gezegd het beste smaken als het de tijd heeft gehad om rustig te sudderen en daarna van het vuur af te ‘rijpen’.

Uit economisch oogpunt en om tijd te sparen wordt op de Antillen heel

veel van de ‘stobá’ gebruik gemaakt. Met een ‘stobá’ van b.v. de Curaçaose komkommer heeft men een zeer voedzaam éénpansgerecht.

Behalve bij de ‘ayaka’ en bij de ‘keshi yená’ wordt er bij al deze gerechten ‘funchi’ gegeten. Meestal die van geel maïsmeel. Bij feestelijke gelegenheden serveert men bij de komkommer, geitevlees of gestoofde land- of zeeschildpad, ‘funchi’ van wit maïsmeel.

Naast de ‘stobá’ kent de Antilliaanse keuken ook veel gebakken gerechten. Alle vleessoorten worden eerst gaar gekookt en daarna gebakken.

Hoewel bij bovengenoemde gerechten meestal ‘funchi’ wordt geserveerd, neemt de rijst, al dan niet vermengd met bonen, een zeer grote plaats op het menu in. ‘Funchi’ en rijst nemen hier de plaats in van de aardappel in Nederland. Op de Antillen wordt de aardappel meestal in de ‘stobá’ of soep gegeten, of ook wel als ‘pommes frites’ met gebakken gerechten.

Bij alle gebakken of gebraden gerechten worden vaak gebakken of gekookte bananen geserveerd. Soms ook, afhankelijk van het seizoen, gekookte pampuna, zoete aardappelen en avocado.

Bolo pretu

Eén van de grote specialiteiten van de Antilliaanse keuken is wel de ‘*bolo pretu*’ (lett. zwarte taart) in feite een donkere vruchtentaart.

Gedroogde vruchten zoals pruimen, dadels, rozijnen, krenten en vijgen, gepelde, gemalen amandelen en verschillende soorten sukade, worden dagen, soms weken van tevoren in een siroop, gemaakt van bruine suiker en molasse, cognac en ‘sherry cordial’ waaraan specerijen als kaneel, nootmuskaat, gemalen kruidnagelen, piment en cardamom, te rijpen gezet. Dit mengsel wordt op de dag van het bakken vermengd met tot beslag geklopte boter, suiker, eieren en bloem en daarna gebakken, waarna men het weer van een paar dagen tot een paar weken moet laten ‘rijpen’.

Deze zéér kostbare taart zal op geen enkel communiefeest, bruiloft of andere waardige gebeurtenis die echt gevierd wordt, ontbreken en men zal altijd proberen het zó echt mogelijk te maken.

Een gedeelte wordt geglaceerd en voltooid tot banketbakkerswerk, dat als middelpunt van de suikerwerktafel zal prijken en een gedeelte wordt ongeglaceerd verpakt in speciale cake-doosjes om mee naar huis te nemen.

In beide gedaanten maakt zij van elke viering, hoe eenvoudig overigens gehouden, een waar feest.

Suikerwerk

Van vrijwel alle tropische vruchten, maakt men op de Antillen suikerwerk

in allerlei vormen, kleur en smaak. Suikerwerk ter gelegenheid van een of andere viering is een lust, ook voor het oog.

Rondom de bruidstaart, vaak een kunstig stuk banketbakkerswerk, prijken zeer mooi opgemaakte schalen met lekkernijen gemaakt van geraspte kokosnoten, zoete aardappelen, dadels, onrijpe papayas, marsepein en fondant, alle produkten van huisnijverheid. Behalve de bruidstaart zal men op de feesttafel ook andere cakes gemaakt van 'cashew-', andere noten en vruchten aantreffen.

Dranken

De tropische vruchten worden ook tot heerlijke dranken verwerkt. Vooral bekend zijn de '*awa di sorsaka*', gemaakt van zuurzak en de '*batida di papaya*', gemaakt van rijpe papaya. Aan het vruchtvlees voegt men water, melk, suiker, essences en specerijen toe. Met de 'lélé', tegenwoordig veel met de electrische menger, worden de ingrediënten met elkaar vermengd en goed gekoeld geserveerd. In een warm klimaat, als het Antilliaanse wordt gretig gebruik gemaakt van deze frisse dranken.

Hoewel Curaçao wereldberoemd is om zijn likeur, wordt deze drank op het eiland niet algemeen geserveerd en zal men de likeur meestal alleen op de feesttafel ter gelegenheid van een viering aantreffen.

Bolo, tèrt, lèter

De Antillen staan bekend om hun '*bolo*' en '*tèrt*'. Een van de bekendste is de '*bolo di manteka*', gemaakt van bloem, suiker, boter en een relatief grote hoeveelheid eieren. Deze cake wordt ook dikwijls als basis van vruchtenen crèmecakes gebruikt. Het geheim van deze cakes is wel, dat er, zoals bij alles in de Antilliaanse keuken, niet teveel gelet wordt op de kosten bij het bereiden van de cake. Hij moet op de eerste plaats verrukkelijk zijn.

De '*tèrt*' is het best te vergelijken met de Limburgse vlaai. De korst is echter droger, terwijl de vulling, die uit nagenoeg alle vruchten kan bestaan, anders wordt gemaakt.

Van de gemalen pinda maakt men op de Antillen 'S'-vormige koekjes, die eenvoudigweg '*lèter*' genoemd worden en die met de warme chocola een typische communiefeest-attractie is.

Wij kennen ook de '*bolo di pan*', gemaakt van oud brood, rozijnen, sukade, eieren en melk, die na afgekoeld te zijn met witte suiker bestrooid wordt en in vierkante stukken gesneden wordt.

De '*pan bolo*' is een Kerst- en Nieuwjaarsspecialiteit. Dit is een drogere botercake, die niet geglaceerd wordt, maar waarop als enige versiering een

stuk sukade prijkt. De ‘pan bolo’ wordt door de goede houdbaarheid gaarne als Kerstcake gegeten.

De ‘*panlefi*’ (eierkoek) als cake, heeft veel weg van de Amerikaanse ‘angel cake’. Doordat hij nogal droog is, wordt deze cake dikwijls gebruikt in combinatie met vruchten- en crèmevullingen.

De ‘panlefi’ als koekje, is een zeer oude Antilliaanse specialiteit, die graag gegeten wordt bij een kop koffie of warme chocola.

Hij vormt ook de basis van de ‘*bolo di frizjidèr*’ (lett. ijskastcake), die bestaat uit lagen ‘panlefi’, gedoopt in cognac of ‘cherry brandy’, bedekt met tot room geklopte boter, suiker en essence en soms ook vruchten. Deze cake krijgt door koeling in de ijskast vaste vorm en moet uiteraard ook in de ijskast bewaard worden. Vandaar de naam.

Hartige hapjes

Deze zijn o.a. de ‘*pastechi*’ (pasteitjes) met vis- of vleesvulling, de ‘*empaná*’ (halvemaanvormige pasteitjes, gemaakt van geel maïsmeel), met vis- of vleesvulling, ‘*kala*’, gemaakt van schuimig geklopte, gemalen bonen in hete olie gebakken, bitterballen en saté's.

Eettrucks

Sinds kort is er een nieuw fenomeen op eetgebied te bemerken. Dit zijn de z.g. ‘trucks’, restaurants op wielen, die op vaste plaatsen geparkeerd, de hele nacht brood met allerlei specifiek Caribische gerechten aan het nachtelijk publiek verkopen.

Deze eettrucks zijn goed beklant, omdat velen de voorkeur geven aan produkten van de Caribische keuken boven de kost die men in de restaurants kan krijgen en ook de sfeer die er heerst op prijs stellen.

Nabeschouwing

De Antillianen staan bekend om hun gastvrijheid, die vooral tot uiting komt ter gelegenheid van het Kerst- en Nieuwjaarsfeest, als de tafel gedekt is voor ieder die zijn wensen komt aanbieden. Op tafel komen dan de ‘ayaka’, en geglaceerde Virginia-ham en de ‘pan bolo’; met Nieuwjaar bovendien zult, gezouten makreel of zalm.

Ook het communiefeest en de zondag na het bruiloftsfeest vormen gelegenheid om die gastvrijheid en het culinair kunnen te tonen.

Er is een Papiaments spreekwoord dat in het Nederlands vertaald luidt: ‘Een gevulde maag gaat gepaard met een blij hart’. Als er één spreekwoord is dat men au sérieux neemt, dan is het wel dit.

Bij het organiseren van een feest, zal dan ook op de eerste plaats aan de inwendige mens gedacht worden. Heeft men eenmaal de mogelijkheden bepaald dan zal men niet op een paar dubbeltjes meer of minder letten. Men zal ook gaarne iets nieuws proberen en dat nieuws omwerken en bewerken en aanpassen aan de eigen smaak. Maar als er één kenmerk van de Antilliaanse keuken moet worden genoemd, dan is het dat er met toewijding aan wordt gewerkt.

Bunchi Römer

Tot besluit

Het opmaken van niet-commerciële balansen en boedelbeschrijvingen zou men licht als een eigenaardig-Nederlandse behoefte kunnen kenschetsen, waaruit dan de door Sticusa bevorderde publicatie van dit cultureel mozaïek van de Nederlandse Antillen - en het over Suriname handelende pendant -werden geboren, zoals dan ook de encyclopedieën over beide landen uit zulk een registratie-lust ontstonden of bezig zijn te ontstaan.

Maar misschien is een boek als dit, wat zijn ontstaanswijze betreft, alleen maar een zeldzaamheid in het Caribisch gebied, omdat de Fransen en Noord-Amerikanen een scheiding van hun Caribische boedels nog niet ernstig (hoeven te) overwegen, de Britten er door een teveel niet aan konden beginnen, en de Spanjaarden er door een haastig vertrek niet toe kwamen.

Drs. R.A. Römer, redacteur en mede-auteur van dit werk, heeft terecht het begrip cultuur zeer ruim opgevat, waardoor de lezer zich een beeld kan vormen van vrijwel alle maatschappelijke sectoren en hun sociale en culturele bedrijf en opvattingen. Anderen zullen hun oordeel geven over het hier gepresenteerde tableau en vertellen welke stenen van dit mozaïek hen toeschitteren, en welke hun wat doffer toelijken. Ik beschouw het als een eer - als niet-Antilliaan, zij het op verschillende wijzen met de regio vermaagschapt - gevraagd te zijn enige algemene notities aan de onderzijde van het tableau behoedzaam neer te krassen.

Binnen de grenzen van de Nederlandse Antillen lijken de eng-culturele verschillen tussen de Boven- en Benedenwinden opvallend groot: slechts een aantal vooral Nederlandse invloeden en oriëntatiepunten - plus natuurlijk een staatkundige structuur, die we voor ons doel even buiten de orde stellen -, zijn het die de twee tritsen van eilanden gemeenschappelijk hebben en die hen tevens van de Caribische omgeving onderscheiden. Deze laatste toevoeging lijkt me van belang. Immers, als men probeert de grenzen van een eigen cultuur aan te geven, zoekt men minder naar het gemeenschappelijke dan naar het gemeenschappelijk onderscheidende.

De Boven- en Benedenwinden hebben nog heel wat meer gemeenschappelijk dan een aantal Europese invloeden. Daar is een Indiaans substratum dat op de Benedenwinden vooral herkenbaar is gebleven in topografische benaming, maar ook uit andere, nu nog vaak onvoldoend nagespeurde aspecten van taal en cultuur kan worden opgediept; op de Bovenwinden, waar de vegetatie aansluit bij die van de Grote Antillen, zal men de Indiaanse herkomst van bepaalde cultuurelementen soms kunnen aantonen

door naar de etnologie van de Spaanse Antillen te verwijzen. Zo is de uit boomschors vervaardigde ‘mauby’, door Bunchi Römer in haar kostelijke bijdrage over de Antilliaanse keuken terecht als (binnen de Nederlandse Antillen) ‘specifiek Bovenwinds’ bestempeld, identiek aan de ‘maví’ nog steeds op de Spaanse Antillen gedronken en door de vroegste ‘cronistas’ als Indiaans beschreven.

Daar zijn verder tal van gemeenschappelijke trekken van Bovenwinden en Benedenwinden, ontleend aan slavernij en plantagesystemen, met hun culturele innovaties en hun Afrikaans- en Europees-beïnvloede gebruiken en voorwerpen. Maar voor dit alles geldt dat de Nederlandse Antillen de gemeenschappelijkheid ervan delen met het overige Caribische gebied, al zijn binnen die gemeenschappelijkheid vele variaties aan te wijzen, per regio en per sociale laag.

De wel eens verkondigde idee dat de oorspronkelijk-Afrikaanse herkomst van het merendeel der Boven- en Benedenwindse bevolkingen voldoende zou zijn om een eigen Antilliaanse culturele identiteit te omschrijven, is dan ook dwaas en gevaarlijk. Dwaas, omdat de bevolking der Antillen deze afkomst deelt met die van vele, zo niet alle, Caribische maatschappijen, waardoor het onderscheidend element ontbreekt (het zou anders liggen als alleen de Antillen zich door deze afkomst kenmerkten). Gevaarlijk, omdat op deze manier een lichtvaardig verband wordt gelegd tussen ‘ras’ en cultuur in de meest gebruikelijke zin. Ik zal de laatste zijn om te ontkennen (zogoed als ik voor de Antillen niet de laatste was die het onderkende) dat er in de Caribische samenlevingen sprake is van cultuurelementen, gelijk of verwant aan Afrikaanse, en dat deze elementen in verschillende mate in de sociale strata en in de landen en eilanden onderling voorkomen.

Maar we moeten niet de vergissing begaan van die Hollandse pater op Curaçao die een uit een koud deel van de Verenigde Staten afkomstige zwarte bezoeker in augustus begroette met de zo wél gemeende verwachting dat de man zich in de hitte behaaglijk zou voelen. Huidskleur is geen garantie voor gewendheid aan de tropen, noch voor ‘Afrikaanse’ cultuur.

Iedere cultuur ontleent voortdurend, en waar de geschiedenis van die ontlening betrekkelijk jong is (en de subjectieve behoefte aan een eigen culturele identiteit navenant groot) daar is het begrijpelijk dat men zich vaak de vraag stelt: aan wie hebben we wat ontleend?

De meeste auteurs van dit mozaïek zijn, impliciet of expliciet, van mening dat culturele ontlening een even boeiend als universeel verschijnsel is, en dat de som van ontlening èn eigen culturele innovaties leidt tot een conglomeraat van unieke samenstelling en vormen, dat met het volste recht een eigen cultuur genoemd hoort te worden. Gelukkig weinig verbreid lijkt

de gedachte dat níet de collectiviteit op lange termijn zelf 'bepaalt' welke van elders komende elementen of stromingen, al dan niet in aangepaste vorm en inhoud, zullen worden geabsorbeerd en 'zich eigen gemaakt' (veelzeggende uitdrukking), maar dat een kleine elite in staat is nu al te bepalen wat 'volksvreemd' is, wat wel of niet aansluiting bij het 'volkseigene' gevonden heeft of, bij implicatie, ooit zal vinden.

Een eigen taal is een van de belangrijkste bindmiddelen van een cultuur. Geen wonder dan ook, dat het taal- (en trouwens ook het godsdienst-) verschil tussen Boven- en Benedenwinden als zo cruciaal wordt ondervonden.

Bezien we de Benedenwinden als eenheid, dan is deze linguïstisch uniek bevoorrecht in de regio. Geen andere Caribische bevolking kan bogen op een door alle sociale lagen gesproken, en elders níet gesproken, taal. Hier alleen is de taal gemeenschappelijk onderscheidend.

Daar staat tegenover dat een eigen afgegrensd territoor een bindmiddel is van dezelfde orde van belangrijkheid, en geen territoor is afdoender begrensd dan een eiland. Het eilandsgevoel, het 'insularismo' waarover veel al werd geschreven in de Caribische archipel kan, onder omstandigheden, uitéénbreken, wat de gemeenschappelijke taal aaneensmeedde.

In de Antillen werden en worden de hulpbronnen voor elk der eilandterritoren deels door een centraal gezag toegewezen. De economische krachtsverhoudingen en vooruitzichten hebben zich, vooral wat Curaçao en Aruba aangaat, in de laatste jaren gewijzigd, juist in een periode van staatkundige flux, waarin deze veranderende krachtsverhoudingen zich gemakkelijker - maar ook heftiger - dan eertijds in nieuwe politieke machtsverhoudingen laten vertalen. Een concurrentieverhouding tussen beide eilanden is de plaats van onderschikking gaan innemen. Hierdoor wordt de gemeenschappelijke taal en cultuur als minder bindend ervaren. De gemeenschappelijkheid ervan tegenover derden wijkt in belang terug voor het accent op, vaak minieme, verschillen die de concurrerende territoren van elkaar onderscheiden, en zo kan men, om een voorbeeld te noemen, op Aruba een 'Curaçaose' spelling afwijzen van een taal die op deze planeet verder alleen nog op Bonaire wordt gesproken. Ik stel hiermee alleen ten overvloede vast dat een gemeenschappelijke cultuur, zelfs een gemeenschappelijke, volstrekt unieke taal, nooit een voldoende voorwaarde is voor de instandhouding van een krachtig besef van collectieve saamhorigheid. Interne conflicten, hetzij van een klasse- of overeenkomstige soort (dus van het hoer-lager type) danwei, zoals hier, van het territoriale (tegenoverelkaar) type doen zich immers ook *binnen* een cultuur voor al zijn ze waarschijnlijk heftiger waar economische tegenstellingen met duidelijk herken-

bare culturele of etnische samenvallen. Waar de territoriaal-ecnomische spanning er eenmaal is zal men de neiging hebben enig gering cultuurverschil dat de ene partij van de andere onderscheidt te cultiveren en als argument te hanteren, om zo het wij-gevoel te versterken. Niet ieder cultuurelement leent zich daartoe: het dient een maximaal deel van de groepering te omvatten en met zekere consistentie van de ene generatie op de andere te worden overgebracht. De taal, of liever: het taalverschil, kan als zulk een argument dienen en daarbij is de objectieve grootheid van het verschil niet doorslaggevend: een herkenbare andere zinsmelodiek is voldoende.

Wat 'volksvreemd' is en wat 'volkseigen' (termen die ik juist vanwege het gevaar dat zij oproepen hier gebruik) wordt zo omschreven binnen de zeer ruime - hoewel niet volstrekt willekeurige - marge van een cultuur die steeds voldoende interne variatie bezit - per territoor, per sociale laag - om de benodigde culturele pretexten te leveren.

Hoe graag men ieder eiland zijn trotse insularisme gunt, toch zou de redelijkheid (die in dit soort zaken overigens niet steeds het laatste woord heeft, een eigenaardigheid die veel sociologen en economen weigeren te aanvaarden) graag willen dat door een nieuwe bevredigende toewijzing der economische en politieke hulpbronnen en posities, de onderlinge en onvermijdelijke eilandelijke concurrentie zich binnen door allen aanvaarde staatkundige regels zou blijven afspelen en niet tot een desintegratie van het land zou leiden.

De reden daarvoor is het gevaar van de kleine schaal waarop verschillende auteurs wijzen en dat nú al, voor de Antillen als geheel, door sommigen voldoende zwaar wordt geschat om voor een blijvende connectie met een groterschalige maatschappij te pleiten. Zeker is wel dat het voor het voeren van een verantwoorde politiek - economisch, sociaal, cultureel, ruimtelijk - op lange termijn alleen maar gunstig zou wezen als de maat waarmee gemeten moet worden, niet nog kleiner zou worden, de kracht naar buiten nog geringer, het statistische toeval nog groter.

Waar grote en internationale maatschappijen en activiteiten de eilanden een belang geven dat door grote buurlanden wordt erkend, is maximale politieke kracht-door-bundeling gewenst om zo tegenover externe belangen het welbegrepen eigenbelang zo duidelijk mogelijk te stellen, en de speelruimte voor zelfstandig optreden - als politieke eenheid, als culturele entiteit, als volk - zo groot mogelijk te doen zijn. Politieke versnippering leidt tot machtsverlies dat zich beter zou verdragen met een kleinschalige economie van landbouwers en vissers (die zowel politiek als economisch te verwaarlozen zou zijn), dan met een economie die grootschalig is en die een enorme dienstenverlenende sector - van gezondheidszorg tot onderwijs,

van overheidsadministratie tot Academie van Beeldende Kunsten - heeft te torsen. De overheveling van inkomen die voor dit laatste nodig is, en op straffe van steeds toenemende werkeloosheid en sociale onrust - ook op Aruba - steeds meer nodig zal zijn, kan alleen door een krachtige centrale overheid worden afgedwongen, en dan nog met de grootste moeite.

Uit vele geledingen en territoren van de Nederlands Antilliaanse samenleving zijn in de loop van de eeuwen en de jaren bijdragen geleverd tot de vorming van wat nu een eigen mozaïek is, waarop men met reden trots kan zijn. Stromingen en invloeden uit de omgevende regio, uit Afrika, uit Latijns Amerika, uit Europa, uit het Nabije en Verre Oosten en uit Noord-Amerika hebben de eilanden bereikt en zich bij de culturele maalstroom gevoegd, zogoed als in tegenovergestelde richting sommige bewoners en groeperingen erin geslaagd zijn het cultureel gezicht van de eilanden voor de buitenstaander scherper te profileren en daarmee invloed op anderen uit te oefenen.

Juist op de Antillen waar al zo lang zulk een druk contact met vele landen en culturen heeft bestaan, geldt sterker nog dan elders dat de ‘eigen’ cultuur, hoezeer ook onontkoombaar, voortdurend opnieuw wordt gedefinieerd.

De stenen van dit mozaïek zijn waardevolle momentopnamen van wat in werkelijkheid eerder een filmisch proces is, waarbij spelers, scenario en aankleding steeds wisselen, zonder dat de continuïteit van het verhaal ooit geheel zal kunnen teloor gaan, want iedere speler draagt kennis (en kan zich niet ontdoen) van al hetgeen zijn medespelers en voorgangers hebben verricht, gedacht en gevoeld.

Het is, in laatste instantie, dit subjectieve besef van continuïteit - ondanks alles wat op korte termijn als abrupt wordt ervaren - wat het eigene van een cultuur uitmaakt. Het eigene is dat wat was, zeker, maar altijd en onverbrekelijk gekoppeld aan dat wat bezig is te worden.

Si Dios ké, zal het laatste het eerste steeds met ‘orguyo i dignidát’ gedenken, bewaren en gebruiken, om vervolgens, het oog op de wijde omgeving gericht en de eigen verrichtingen daarnaar afmetend, door te koersen naar de bestemming die als het water is dat de eilanden omspoelt: Antilliaans, maar met eng-insulair; Caribisch, dus nooit stilstaand en verstollend; eigen en vertrouwd, maar zonder angst voor de verbinding met de wereldzeeën.

H. Hoetink

Lijst van afbeeldingen

tegenover pag.		
16	Overzichtskaart Caribisch gebied	
17	Gehucht en plantage	Foto Centr. Hist. Archief
32	Schoenmakerij en hoedenindustrie	Foto Centr. Hist. Archief
33	Handelskade anno 1880 en begin van de Shell	Foto Centr. Hist. Archief
64	Oude behuizing in de ‘Kunuku’	Foto A.F. Marks
	Traditionele behuizing en aanbouw	Foto A.F. Marks
65	Nieuwe én oude behuizing	Foto A.F. Marks
	Stadse arbeiderswoningen	Foto A.F. Marks
80	Tip Marugg, Frank Martinus Arion	Foto-archief Sticusa
	Oda Blinder, May Henriquez	
81	Guillermo Rosario, Elis Juliana	
	Pierre Lauffer, Boeli van Leeuwen	
96	Alette Beaujon, Charles Corsen	
	Nicolas Piña, Luis H. Daal	
97	Amador Nita, Diana Lebacs	
	Pacheco Domacasse, Edward de Jongh	
112	Shon A Rei, tekening van José M. Capricorne	
	John de Pool en eerste druk Del Curaçao que se va	
113	Cola Debrot en twee omslagen van	
	‘Mijn zuster de negerin’	Foto G. Verkuil

144	Openbare Bibliotheek en Leeszaal Curaçao	Foto R.V.D. Ned. Ant.
	Reglement voor de Sociëteitsboekerij, 1894	
	Gertrude Judson Library, St. Eustatius	Foto J. Smid
145	Leeszaal filiaal St. Nicolas op Aruba	Foto Inf. Service Aruba
	Bibliobus in buitendistrict op Aruba	Foto Inf. Service Aruba
160	Ritmische patroontjes van Curaçaose wals	Foto E. Palm
161	Quadrant van een ‘ka'i orgel’	
	Ka'i orgel-manuscript	
176	Binnenwerk van een ‘ka'i orgel’ en Wiri	
177	Seú-lied in moderne versie	
	Banderita	
	Gerrie Palm, 1831-1906	
192	Atelier Frans Booi, Bonaire	
	Werk van Selles, ps. voor Frank de Vlugt, Aruba	Foto-arch. Cult. Centr. Bonaire
193	Werken van Nepomuceno	Foto-arch. Cult Centr. Curaçao
208	Stadshuizen in Punda, Curaçao	Foto C. Weeber
209	Curaçao's Museum	Foto Max Nord
	Museum van St. Eustatius	Foto J. Smid
224	Gebouwen van Fort Zoutman, Aruba	Foto's M. de Graaff
225	Verval in Otrabanda	Foto C. Weeber
	Mgr. Verriet Instituut, Curaçao	Foto C. Weeber
256	Vervallen kas di yerba Santa Cruz	Foto C. Weeber
	Landhuis Knip	Foto C. Weeber
257	Afstervend hofje op Curaçao	

	Erosie door kaalslag, Curaçao	Foto-arch. Cult. Centr. Curaçao
272	Drive-in op Aruba	Foto H. Timmer
273	Oude Arubaanse vrouw	Foto Rinus de Graaff
320	Basketball en baseball op Aruba	Foto-arch. L.F. (Roy) van Putten
321	Domino en karate op Aruba	
336	Kanfó, casuela, lele, palu di funchi en maishi chikitu	Foto Studio Tramm
	Ayaka	Foto Studio Tramm
337	Communicantje bij mesa di bolo	Foto Studio Tramm
	Afbeelding omslag, gezicht op Willemstad	Foto Hart's Camera

Register

Acculturatie: 7-10, 12, 14, 25, 55
Adviesraad voor Culturele Samenwerking tussen de Landen van het Koninkrijk: 210
Afrikanisering: 10-12, 25
Afrikanismen: 11, 43, 44
Aguinaldogroepen: 179
Almasola (armasol): 48
Amerikanisering: 19, 20, 27, 29
Amigoe di Curaçao: 154, 158, 161, 165
Angelsaksische beïnvloeding: 17, 25
Antilliaanse (Curaçaose) wals: 13, 173, 174, 180, 181, 190, 195
Antillianisering: 322
Arabieren: 21
Arte Popular: 204
Arubaans Museum: 210, 211
Askenasische Joden: 21
Automatisering: 29
Autonomie: 23-25, 32, 35
Ayaka: 35, 342, 343

Balèt krioyo: 177, 194
Banderaliederen: 173
Banderitas: 114
Bastel: 171
Benta: 108, 171, 178
Beurs- en Nieuwsberichten: 154, 155, 158, 161, 164
Boletin Comercial: 156
Bolo (pretu): 39, 346
Bru(h)a: 44, 52, 123

Chapi: 170, 171, 178, 182
Christoffel: 126
Civilisado: 114, 129, 155
Concubinaat: 70-72
Contra danza: 175, 191
Cruz, La: 158
Creolisering: 106, 112, 338
Creooltalen: 77, 79, 80-83, 85, 89, 92
Culturele centra: 28, 202, 203, 277
Curaçaose Academie voor Beeldende Kunsten: 200
Curaçaose (Volks)Courant: 155, 158
Curaçaos Museum: 207, 208
Curom: 280, 282-284, 286, 287, 289, 292

Dande(groep): 173

DANZA: 176, 180, 193, 195
DECENTRALISATIE: 25, 32, 166
DERTIG MEI 1969: 30, 32

ECOSSAISE: 191
EMANCIPATIE: 8, 15, 30
EMIGRATIE: 17, 18
ESZÈ: 12, 36, 45

FAITHHEALING: 45, 46
FILM: 27, 265-267, 273
FILMLIGA'S: 273-275, 279
FRENTE OBRERO I LIBERASHON 30 DI MEI: 32
FRIESE AFDELING: 143
FUNCHI: 336, 340, 346
FURURUCO: 179

GEZINSPLANNING: 28
GEZINSCULTUUR: 57
GEZINSVORMEN: 57, 58

HARP, VENEZOLAANSE: 179
HIGH-FLY PARKS: 200
HOFI (HOFJE): 103, 227, 231, 233, 234, 238, 239, 255

INDUSTRIE: 25, 30, 221, 231
INSTITUTO DI FOLKLORE BONAIRIANO: 211
INSULARISME: 20

JAJA: 12, 38
JOODS CULTUUR HISTORISCH MUSEUM: 109
JOROPO: 176, 177

KA'I ORGEL: 170, 176, 177, 180, 183
KAMBIO: 121
KAS DI YERBA: 218, 219, 221-223, 225
KIBRAHACHA: 42

Kolonisatie: 7, 8
Kompana: 62, 69, 71
Konhunto Folkloriko arubano: 42
Korta orea: 64
Kria: 59, 62
Kunuku: 15, 41, 104
Kuradó: 45-47

Lancier: 191
Landskind (yu di tera): 24, 57, 64, 83
Latinisering: 12, 17, 18, 25, 26
Lele Toni: 50
Libanezen: 21
Lintendans (bailes di cinta): 192, 195
Literatuur, orale: 109
Lorito Real: 124
Luango-vertellingen: 112

Maishi di rabu: 17
Maishi chikitij: 8
Mak(c)amba (pretu): 24, 64, 74
Matrifocaliteit: 60, 62
Matrimonial: 108, 178
Mazurka: 175, 180, 191, 195
Mikvé Israel Synagoge: 209
Miniaturas: 116
Monumentenzorg: 216, 243-245, 249, 253, 255
Muzik di zumbi: 172, 178

News: 155
Nobo: 154, 155, 158, 159, 161, 165
Notas y Letras: 17, 112, 116
Noticioso: 114, 155

Obeah: 45
Ocho dia: 41, 48, 340
Onafhankelijke, De: 114, 155
Onafhankelijkheid: 29, 32, 33
Onderwijs: 26, 32, 91, 148
Ontbossing: 229, 234, 242
Oogstliederen: 109
Oyada: 37, 44

Pedagogisch Didactisch Bureau: 297
Pidgintalen: 13, 77, 79, 81, 82, 83
Plantage-economie: 8, 15, 16
Poema: 17, 116

POLAKKEN: 21
POLKA: 175, 191
PRENSA, LA: 154, 155, 158, 161, 164

QUADRILLE: 175, 191, 192, 195

RADIO ANTILLIANA: 280
RADIO CARIBE: 283, 285, 291
RADIO HOYER: 283, 285
RADIO HOYER II: 286
RADIO KELKBOOM: 283
RADIO KORSOU-FM: 291
RADIO NEDERLAND: 290
RADIO VICTORIA: 280, 286, 289

SABA HERALD: 155
SABA MUSEUM: 212, 213
SEPHARDISCHE JODEN: 9, 20, 83, 105
SEÙ: 35, 36, 109, 170, 171, 189
SIMADAN: 35, 109, 170, 171, 189
SLAVEN (SLAVERNIJ): 7-17, 21, 31, 77, 81, 108, 219, 220
SPAANSE SCHOOL: 18, 116
SPIN-VERTELLINGEN (KUENTA DI NANZI): 109, 111
SPIRITÚ: 47, 49
STATIA GAZETTE: 155
STATUS APARTE: 33
STATUUT: 25, 32
STEELBAND: 178, 179
ST. EUSTATIUS MUSEUM: 213, 214
STICHTING VOOR VERANTWOORD OUDERSCHAP: 28
STICUSA: 28, 125, 139, 148, 249, 263, 265, 267, 268, 274, 290, 350
ST. MAARTEN'S MUSEUM: 211
ST. MAARTEN STAR: 155
STOEP, DE: 121
SYRIËRS: 21

TAMBÚ (GRANDI): 12, 27, 35, 170, 172, 176, 178, 181, 183, 185, 189, 195
TELEVISIE: 27, 282
TARAYDANS: 193, 194

TOERISME: 29
TRANS WORLD RADIO: 280, 290
TRIANGEL: 108
TUMBA: 13, 27, 177, 178, 186, 189, 195

VERHOLLANDSING: 10, 12, 19, 20, 25-29, 31, 88
VERVUILING: 245, 246
VIRGINIA REEL: 175, 191
VOLKSGEBRUIKEN: 13, 27, 36
VOLKSGELOOF: 43
VOLKSLIEDEREN: 169
VOLKSLITERATUUR: 112
VOLKSVERHALEN: 11, 12, 14
VOZ DI ARUBA: 283

WATAPANA: 121
WAPA: 35, 109, 170, 171
WEST-INDISCHE COMPAGNIE: 98, 103, 105, 219, 293, 297
WIRI: 171, 172, 183
WIRI WIRI: 126

ZUMBI(E): 12, 47, 49